

2012 / 52

INLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL

DOOR

DR. J. TE WINKEL,

Hoogleeraar te Amsterdam.

EERSTE GEDEELTE.

CULEMBORG. — BLOM & OLIVIERSE.

1904

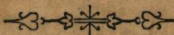
Geschiedenis
DER
Nederlandsche Taal

VAN
Dr. J. TE WINKEL,
Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam.
Naar de tweede Hoogduitsche uitgave
met toestemming van den Schrijver vertaald door
Dr. F. C. WIEDER,
Met eene dialecten kaart.

Prijs f 2,50.

De
Grammaticsche Figuren
IN HET
Nederlandsch,

DOOR
Dr. JAN TE WINKEL,
Hoogleeraar.

Tweede verbeterde en met eenen
bladwijzer vermeerderde uitgaaf.

Prijs f 2,50.

Kleine Geschiedenis

DER

Nederlandsche Letterkunde

DOOR

R. K. KUIPERS,

*Leeraar aan het Gymnasium en de
Hoogere Burgerschool te Gorinchem.*

Derde herziene
en vermeerderde druk.

Prijs f1,50.

Van Dichters
en Schrijvers.

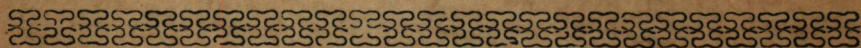
Studiën en Schetsen van
Nederlandsche Letterkunde,

DOOR

Dr. A. S. KOK.

2 deelen.

Prijs f4,—.

De Klemtoon

IN DE

Nederlandsche Taal,

DOOR

J. H. GAARENSTROOM.

Prijs f1,50.

Schetsen voor
Nederlandsche
Opstellen,

ten behoeve der * * * * *
* * * * * Leerlingen van
Hoogere Burgerscholen
* * met 5-jarigen Cursus * *
door TACO H. DE BEER.

Prijs f0,50.

Biographisch
Woordenboek

DER
Noord- en Zuidnederlandsche
Letterkunde

DOOR
J. G. FREDERIKS en
JOS. VAN DEN BRANDEN.

Tweede omgewerkte druk.
2 deelen.

Vroeger f 14.25.

Thans f 4.—.

Woordenboek

DER

Frequentatieven

IN HET

Nederlandsch

DOOR

DR. A. DE JAGER

2 deelen.

Vroeger f 25 —.

Thans f 7,50.

„Noord en Zuid”.

Tijdschrift ten dienste van Onderwijzers bij de studie
der Ned. Taal- en Letterkunde,

ONDER REDACTIE VAN

TACO H. DE BEER.

EN MET VASTE MEDEWERKING VAN

J. E. TER GOUW, A. M. MOLENAAR en B. SCHELTS VAN KLOOSTERHUIS.

28ste Jaargang.

Prijs f 5,50.

Jaargang 4 tot en met 27 voor slechts f 25,—
in plaats van f 123,50.

INLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL

DOOR

DR. J. TE WINKEL,

Hoogleeraar te Amsterdam.

CULEMBORG — BLOM & OLIVIERSE.

1904

AAN DEN BESCHEIDEN LEZER.

Is er eenig werk de wereld ingezonden, dat eene „captatio benevolentiae” noodig had, dan is het wel dit, dat eene lange lijdens-geschiedenis achter den rug heeft. Reeds twaalf jaar geleden werd het begonnen en de eerste helft er van verscheen toen in het tijdschrift „Noord en Zuid”, en wel hoofdstuk I § 1—7 in jaargang XV (1892), hoofdstuk I § 8, II § 1—3 in jaargang XVI (1893), hoofdstuk II § 4 in jaargang XVIII (1895), hoofdstuk II § 5a in jaargang XIX (1896), hoofdstuk II § 5b in jaargang XX (1897) en hoofdstuk II § 6 en 7 in jaargang XXIII (1900). Het werk, dat om verschillende redenen, waarover het niet noodig is hier uit te weiden, veel langzamer vorderde, dan ik gewenscht had, moest toen worden gestaakt, en ik zou het zeker niet hebben voortgezet, indien niet de uitgever, die reeds de afzonderlijke uitgave ter perse had gelegd, telkens wanneer daarvan een gedeelte in „Noord en Zuid” verschenen was, er ten sterkste bij mij op had aangedrongen, dat ik het zou voltooiën. Ik ben daar eindelijk toe overgegaan en heb nu ook de tweede helft geschreven, waarmee mijn oorspronkelijk plan voor drie vierden is uitgevoerd. Eén vierde moest achterwege blijven, namelijk eene behandeling van de wijziging der woordbetekenissen. Ik verzwijg dat niet, omdat ik ongaarne den indruk zou maken, alsof de woordvorm door mij belangrijker werd geacht dan de woordbetekenis. Juist het tegenovergestelde is waar; maar daar toevallige omstandigheden er mij toe geleid hadden, de woordklanken uitvoeriger te behan-

delen, dan ik had denken te doen, zou eene even uitvoerige behandeling der woordbetekenissen (en deze hadden daarop recht) het boek al te omvangrijk hebben gemaakt. Misschien voeg ik — als mijn beperkte tijd mij dat ten minste vergunt — er later een afzonderlijk deel over de woordbetekenissen aan toe.

Mijn plan om in dit boek ook een overzicht te geven van de geschiedenis der philologie heb ik al zeer spoedig laten varen en liever bij het vermelden van de verschillende nieuwe voorstellingen en ontdekkingen op het gebied der taalwetenschap met enkele woorden gewezen op de mannen, aan wie wij ze te danken hebben, en op de werken, waarin zij verkondigd zijn. In het nauwkeurig register van persoonsnamen, waarin men niet alleen de namen van de tegenwoordig gezag hebbende geleerden zal vinden, maar ook die van hen, wier aandeel aan de ontwikkeling der taalwetenschap eertijds aanzienlijk en roemenswaard was, zal wie dat wenscht stof genoeg vinden, om voor zich zulk een overzicht van de geschiedenis der philologie samen te stellen.

Dit werk is door mij „Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche taal” genoemd, omdat het van den aanvang af bestemd was, vooraf te gaan aan eene Nederlandsche bewerking mijner Geschiedenis der Nederlandsche taal in Paul's Grundriss der germanischen Philologie”. In den „Grundriss” mocht ik niet anders geven dan de geschiedenis van onze schrijftaal van het oogenblik af, dat zij als schrijftaal was overgeleverd. Hare voorgeschiedenis en hare verhouding tot andere talen moest daar ontbreken, omdat door anderen in den „Grundriss” die onderwerpen — van een meer algemeen Germaansch standpunt — uitvoerig waren behandeld; en van algemeene taalbeschouwing kon natuurlijk in mijne geschiedenis, zooals die door de inrichting van den „Grundriss” werd geëischt, evenmin sprake zijn. Daar de ruimte, in den „Grundriss” te mijner beschikking gesteld, mij tot beknoptheid

dwong, had ik het plan bij de Nederlandsche bewerking er van allerlei gedeelten uit te breiden en te vervolledigen. Intusschen gaf een tweede druk van den „Grundriss” mij de gelegenheid dat in het Hoogduitsch te doen, en van den tweeden druk mijner Geschiedenis der Nederlandsche taal is in 1901 door de goede zorg van mijn vriend Dr. F. C. Wieder eene Nederlandsche vertaling verschenen, ten gevolge waarvan deze „Inleiding” nu niet, zooals in mijne bedoeling lag, aan het eigenlijke werk voorafgaat, maar er op volgt.

Natuurlijk ben ik er mij ten volle van bewust, dat, wie op wetenschappelijk gebied uitgeeft, wat hij reeds voor twaalf jaar schreef, een hachelijk werk doet, want de wetenschap staat gelukkig niet stil. Door toevoegsels en verbeteringen heb ik dan ook getracht de nadeelige gevolgen daarvan eenigszins weg te nemen; doch al te groote uitbreiding mochten deze natuurlijk niet verkrijgen, en aan de manier, waarop ik eertijds over taalverschijnsels sprak, viel niets te veranderen, ook al zou ik daarover op dit oogenblik meermalen anders schrijven, dan ik deed. Gelukkig is mijn inzicht in het wezen en de ontwikkeling der taal in de laatste twaalf jaar in hoofdzak onveranderd kunnen blijven, alleen op sommige punten wat bepaalder en scherper geworden. Zoo bv. liet ik vroeger meer licht vallen op het persoonlijke dan op het sociale karakter der taal, meer op het spontane (niet of half bewuste) bij de taalwijziging dan op het opzettelijke en gewilde, meer op de spreektaal met haar traditioneel karakter dan op de schrijftaal als gewrocht van den ordenenden en beschavenden geest des menschen. Dat was nog eene nawerking van het eerst tegen het midden der 19e eeuw, en dus wel wat laat, bij ons in de taalwetenschap ingevoerde romantisme van Rousseau en Herder, voor wie natuur en gevoel alles, beschaving en verstand niets waren. Ook nu zou het eenzijdigheid zijn, de

verdiensten van dat romantisme en naturalisme te miskennen, maar de tijd schijnt mij nu toch gekomen te zijn om niet meer in de allereerste plaats te letten op de taal als natuuruiting en om daarnaast ook volle aandacht te wijden aan de taal als kunstwerk van den zich bewust geworden geest. Zóó alleen kan de taalwetenschap in hare ontwikkeling gelijken tred houden met alle andere geestelijke wetenschappen, die in de eerste plaats kritisch bestudeeren, wat de menschelijke geest opzettelijk heeft uitgedacht en tot stand gebracht. Zóó alleen ook kan zich de taalwetenschap aansluiten bij de nu in de maatschappij terecht heerschende richting om meer oog te hebben voor het groote sociale geheel dan voor de individueele eigenaardigheden.

Dat de gewenschte vrijheid en zelfstandigheid daaronder zou lijden en schoolsche dwang al te zeer de teugels zou aantrekken, behoeft tegenwoordig op taalgebied wel niet gevreesd te worden, nu zekere taaldwang of taalpolitie nog slechts hoofdzakelijk wordt geoeffend door hen, die juist voor de natuurlijke spreektaal ijveren en decreteeren wat natuurlijk en wat gekunsteld is, als ware dat niet eene parodie op de natuurlijkheid. Keert de oude tijd van te hinderlijken schoolschen dwang en conventie eenmaal terug, dan zal het tijds genoeg zijn, weer het volle licht te doen vallen op het spontane en individueele in de taalvorming, op de taal als natuuruiting; maar op het oogenblik zou dat strijden tegen windmolens zijn.

Moest ik mij verontschuldigen over een klein graadverschil bij mijne taalbeschouwing tusschen de eerste en de tweede helft van dit boek, voor de gebrekkigheid van die tweede helft mag ik natuurlijk niet in dezelfde mate verzachtende omstandigheden pleiten als voor die van de eerste helft. Toch ben ik er mij van bewust, dat ik met het derde hoofdstuk over taalgroepen en talen buiten mijn eigen terrein getreden ben, daar de linguïstiek in engeren

zin nooit anders dan een noodzakelijk bijvak voor mij kon wezen. Wel heb ik getracht mijn licht op te steken bij de groote mannen op dit gebied, maar op het ontvangen van juiste terechtwijzingen houd ik mij voorbereid. Worden zij vriendelijk gegeven, dan zal ik ze vriendelijk en in dank aannemen. Waarom ik mij dan aan het schrijven van een overzicht der taalgroepen en talen met hare kenmerkende eigenaardigheden heb gewaagd? Omdat zulk een overzicht in den omvang, waarin ik meende het te moeten geven, in onze taal nog ontbrak en m.i. niet langer ontbreken mocht. Studenten zullen er, hoop ik, hun voordeel mee kunnen doen. En hiermede den lezer heil!

Amsterdam, 9 Sept. 1904.

J. T. W.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK. HET WEZEN DER TAAL.

- § 1. *Denken en Spreken* bl. 3.
Spreken is uiten van voorstellingen en gedachten in stemgeluiden, bl. 3 vlg., dus eene daad van den mensch als lichamelijk en geestelijk wezen, blz. 4 vlg.; de taal is niet identisch met den geest, spreken niet met denken, ofschoon er tusschen logica en taal wel eenig verband bestaat, bl. 5—8. Schets van de geschiedenis der taalpsychologie, bl. 8—11.
- § 2. *Spraakwerktuigen en Spraakklanken* bl. 11.
Spraakwerktuigen en spraakwegen, bl. 11—13; vorming van klinkers en tweeklanken, bl. 13—15; vorming van medeklinkers, bl. 15—18. Schets van de geschiedenis der phonetiek, bl. 18—21.
- § 3. *Spraakvormen; Woorden en Zinnen* bl. 21.
Woorden, bl. 21 vlg.; lettergrepen en articulatie, bl. 22 vlg.; klemtoon, bl. 23 vlg. Woorden naar de beteekenis te onderscheiden in begrips- en betrekkingswwoorden, bl. 24—26; abstracte en concrete begrippen, bl. 26 vlg. Zinvorming (subject en praedicaat), bl. 27 vlg.; zinsverband aangeduid door zinaccent, muzikaal accent, woordschikking, betrekkingswwoorden en buiging, bl. 28—33.
- § 4. *Het persoonlijke en veranderlijke der taal* bl. 33.
Het persoonlijke der taal in de klanken, bl. 33 vlg., en in de voorstellingen, bl. 34 vlg. De taal groeit in en met den mensch, bl. 35 vlg.
- § 5. *Spreken en Verstaan* bl. 36.
Spreken en verstaan behooren bijeen als elkaars complement, bl. 36 vlg. Verband tusschen beide, bl. 37 vlg.
- § 6. *Eenheid en Verscheidenheid van taal* bl. 38.
Het algemeene, objectieve en blijvende in de verschillende talen tegenover het persoonlijke, subjectieve en veranderlijke

van de taal, bl. 38 vlg. Taalsplitsing en taalverwantschap, bl. 39 vlg.; taaloverneming, bl. 40 vlg.

§ 7. *Taal en Tongval* bl. 41.

Het begrip tongval of dialect, bl. 41 vlg.; het begrip „taal” in tegenstelling tot „tongval”, bl. 42—45.

§ 8. *Spreektaal en Schrijftaal* bl. 46.

De beteekenis der uitvinding van het schrift, bl. 46 vlg.; het gebrekkige der schrijftaal als beeld der spreektaal, bl. 47—50; het typeerend, symbolisch en ideëel karakter der schrijftaal, bl. 50—53; het schrift als taalverspreider, bl. 53 vlg. Verhouding en wisselwerking van spreek- en schrijftaal, bl. 54—56.

TWEEDE HOOFDSTUK. OORSPRONG EN ONTWIKKELING DER TAAI.

§ 1. *De Oorsprong der taal* bl. 57.

Strijd bij de Grieken (Democritus, Plato, Aristoteles, Epicurus) over de quaestie, of de taal van zelf ontstaan of opzettelijk gevormd is, bl. 57—59. Lucretius als voorstander der theorie van het van zelf ontstaan, 59—61. Leer van den goddelijken oorsprong der taal bij de oudere Christenen, bl. 61 vlg. Strijd over den goddelijken of menschelijken oorsprong der taal: Locke, Vico, De Brosses, Rousseau, Herder, enz. bl. 62—64. Het vraagstuk in het licht der taalvergelijking en nieuwere etymologie: Max Müller, Renan, bl. 64—67, in verband tot de talen der onbeschaafde volken („tepi” der Polynesiërs, „ukuhlonipa” der Kaffers), bl. 67—69; en uit een wijsgeerig psychologisch oogpunt bezien, Heyse, Herbart, Lotze, Steinthal, bl. 69 vlg. Darwinistische theorieën over den oorsprong der taal: Lyell, Schleicher, Farrar, Bleek, enz., bl. 70 vlg.; de theorie van Geiger bl. 72 vlg.; de synergastische theorie van Noiré, bl. 73; de nativistische van Steinthal, bl. 74 vlg. De oorsprong der taal nog steeds raadselachtig, bl. 75 vlg.

§ 2. *Taalwortels en Grondwoorden* bl. 76.

Het begrip taalwortel, toegelicht door de etymologie van „doen, doemen en daad” bl. 76—79. Zijn wortels de grondwoorden der oertaal of alleen abstracties? bl. 79—81. Mogelijke vorm der wortels bl. 81—85; mogelijke beteekenis der wortels: nominaal- of verbaalwortels, praedicatieve en demonstratieve wortels, bl. 85—90; gevoelsklanken als wortels: bl. 90 vlg.

§ 3. *Woordvorming door Samenstelling* bl. 91.

Woordvorming door Apperceptie, bl. 91. Copulatieve of dwandwa-samenstelling, bl. 91—93; determinatieve samenstelling door verbinding van soortnaam en voorwerpsnaam en van verbaalstam en object, bl. 93 vlg.; agglutinatie, bl. 95 en infixie of incorporatie in de Oeral-altaïsche en Amerikaanse talen, in het Baskisch en ook eenigszins in het Grieksch en het Gotisch, bl. 95—97. Syntactische agglutinatie, in Romaansch en Germaansch, bl. 97—100; als oneigenlijke samenstelling tegenover de eigenlijke (van twee woorden in stamvorm), bl. 100—102. Verband van klemtoon en samenstelling, bl. 102 vlg. Fossiele of verholen samenstellingen, bl. 103—105. Reduplicatie als middel van woordvorming, bl. 105 vlg.; bij de vervoeging der werkwoorden in Sanskrit, Grieksch, Latijn en Germaansch, bl. 106 vlg. Woordberhaling, bijzonder in het Fransch en het Nederlandsch, bl. 108 vlg. De klanknabootsing of onomatopoeia als oorsprong van nieuwe woorden, bl. 109 vlg.

§ 4. *Woordvorming door Afleiding* bl. 110.

Onderscheiding van grondwoorden en afdeidsels, bl. 110—112. Afleiding is oorspronkelijk: ten deele samenstelling met tot zelfstandige achtervoegsels verzwakte woorden (in aantal steeds toenemend), bl. 112 vlg., en ten deele samenstelling met voorvoegsels, die (blijkens voorbeelden uit het Latijn) verwant kunnen zijn met voorzetsels, bl. 113 vlg. en (blijkens voorbeelden uit Germaansch en Fransch) ook met naamwoorden, bl. 114—116. Voorbeelden van Germaansche voorvoegsels met en zonder klemtoon en verwant met bijwoorden, bl. 116 vlg. Samensmelting van voorvoegsels met het grondwoord (blijkens voorbeelden uit het Germaansch en Latijn), bl. 117—119; fossiel geworden voorvoegsels, bl. 119 vlg. Naast de zelfstandige achtervoegsels en de voorvoegsels ook onzelfstandige suffixen, in 't Germaansch meer en meer wegslijtend, bl. 120—122 en vervangen door samengestelde en schijnbaar samengestelde afleidingsuitgangen, bl. 122—124, zeer verminkt in het Fransch, bl. 124 vlg. De Oudgerm. enkelvoudige vocalische en consonantische suffixen, o.a. die der *z*- en *n*-stammen, bl. 125—127. Verwarring en versmelting van afleidings- en buigingsuitgangen, bl. 127—129. Verholen afdeidsels, bl. 129 vlg. De oorsprong der onzelfstandige afleidings-, verbuigings-

vervoegingsuitgangen volgens de evolutie-theorie van Schlegel, bl. 130—133, en volgens de agglutinatie-theorie van Bopp, bl. 133—135.

§ 5. *Klankverandering* bl. 136.

I. Klanktypeering, bl. 136—139: A. door uitverkiezing, bl. 139—140; dubbelwortels, verschillend in klinkers (qualitatieve ablaut), bl. 140 vlg. en in medeklinkers, bl. 141—143. Voorbeelden van moderne typeering in het Nederlandsch, bv. van *ae* en *e*, *ó* en *ò*, scherp- en zacht-volkomen *e* en *o*, *ij* en *ei*, bl. 143—146. Invloed der schrijftaal op de typeering: blijkens het samenvallen van *eu* uit *iu* en uit *á* in 't Hoogduitsch, de *á*-uitspraak in het beschaafde Nederlandsch, de schooluitspraak van *sch* en *ng*, enz., bl. 146—149. B. door differentiëring, bl. 149; qualitatieve ablaut, bl. 149 vlg.; differentiëring in het Nederlandsch, bl. 150; doubletten in het Fransch, bl. 150 vlg. II. Physiologische klankwijziging, bl. 151 vlg. A. Invloed van luchtgesteldheid, klimaat, enz. bij Ioniërs en Doriërs en bij bewoners van den Kaukasus, bl. 152; mogelijk als verklaring der tweede (Opperduitsche) klankverschuiving, bl. 152 vlg., der weglating van de *h* in de zeedorpen, bl. 153 en der verscheidenheid in de Friesche tongvallen, bl. 153. B. Geleidelijkheid der klankwijziging, bl. 153 vlg., bv. bij Oudgerm. *ú* tot Nl. *ui* en Idg. *á* tot Hd. *á*, Nl. *oe*, bl. 154 vlg.; bij de Idg. mediae aspiratae eerst tot affricatae, vervolgens tot spirantes, eindelijk gedeeltelijk tot mediae, bl. 155. De wet der klankverschuiving volgens Grimm's voorstelling, bl. 155 vlg. C. De beteekenis van het begrip „klankwet zonder uitzondering”, bl. 156—158; vergelijkende klanktabellen, bl. 158 vlg.; Idg. *á* altijd = Germ. *ó*, bl. 159 vlg. Schijnbare uitzonderingen te verklaren door beperking der wetsformuleering of door den invloed van andere werkingen, bl. 160, zooals op Grimm's wet bij de verbindingen *sp*, *st*, *sk*, bl. 160. Wet van Grassmann voor Sanskrit en Grieksch, bl. 161. De velaar-rijen in het Indogermaansch en de onderscheiding van *sjatam* (*satem*)- en *kentom*-talen, bl. 161 vlg.; de labiovelarēn in de kentom-talen, bl. 162—164. D. De gebondenheid van de werking der klankwetten aan een bepaalden tijd: vandaar chronologie der klankwetten, bl. 164, bv. bij de wet van Grimm (in den gewijzigden vorm), bl. 164 vlg.

en bij de Arische palataalwet, bl. 166 vlg.; de Germaansche Ersatzdehnung bij syncope der *h* vóór *n* gevolgd op den overgang van *e* tot *i* vóór gedekte nasaal in 't Germaansch, bl. 167 vlg.; overgang van *s* tot *z* in het Germaansch, bl. 168 vlg. en later tot *r* (rhotacisme, ook in het Latijn), bl. 169; jongere Nederlandsche *z* uit *s*, bl. 169 vlg. E. Combinatorische klankverandering of wijziging door invloed van omringende klanken, bl. 170. Klinkerverkorting vóór gedekte nasaal in Latijn en Nederlandsch, bl. 170 vlg.; overgang van *e* tot *a* vóór *r* + dentaal in het Hollandsch, bl. 171, klinkerverkorting vóór *cht* in het Nederlandsch, bl. 171; overgang van *g* en *b* tot *h* en *p* in het Grieksch en Latijn (tot *ch* en *f* in het Germaansch), bl. 171 vlg.; breking van klinkers voor *ch*, *r* en *l* in het Angelsaksisch, bl. 172; labialiseering van klinkers door *w* in het Latijn en Germaansch, bl. 172; *u*-umlaut in het Oudnoorsch en Angelsaksisch, bl. 172 vlg.; *u*-epenthesis door labialiseering in het Germaansch, bl. 173; *i*-epenthesis door palataliseering of mouilleering in Fransch, Grieksch en Nederlandsch, bl. 173 vlg.; *i*-umlaut bij korte *e* in 't Oergermaansch, bl. 175 en bij andere klinkers in de jongere Germaansche talen, bl. 176 vlg.; *a*-umlaut (of breking) van *i* tot *e*, *u* tot *o* en *eu* tot *eo*, bl. 177; monophthongeeering of vocalische assimilatie van *ai* tot *e* en *au* tot *o* in het Germaansch en Romaansch, bl. 177—179; wederkeerige assimilatie van medeklinkers in 't Sanskrit, bl. 179; gedeeltelijke regressieve assimilatie in Latijn, Grieksch en Germaansch, waarbij in Latijn en Germaansch *tt* tot *ss* werd, bl. 179—182; gedeeltelijke progressieve assimilatie in het Nederlandsch, bl. 182; volkomen progressieve assimilatie in het Germaansch en Nederlandsch, bl. 182 vlg.; volkomen regressieve assimilatie in Germaansch, Grieksch, Latijn, Italiaansch en Nederlandsch, bl. 183—186.

§ 6. *Gemakzucht en Welluidendheid als factoren van Klankverandering* bl. 187.

III. Psycho-physiologische klankwijziging: A. Gemakzucht of besparing van arbeid, bl. 187; deflexie en klankverzwakking in het Páll, Phoenicisch en Engelsch, bl. 187 vlg. Verband tusschen psychische en physische verschijnselen, bl. 188—191. Gemakzucht door mode bevorderd: overgang van dentale in

Mode

gutturale en labiale *r* in Nederlandsch, Fransch en Engelsch, bl. 191 vlg. Aphaeresis van *p* vóór consonanten in Fransch en Nederlandsch, bl. 192, van *s* vóór consonanten in Latijn, Grieksch en Germaansch, bl. 192 vlg., van *g* vóór *n* en *l* in 't Latijn, bl. 193 vlg., van *w* vóór *r* en *l* in Latijn en Germaansch, bl. 194 vlg., van *h* vóór consonanten in het Germaansch, bl. 195 vlg., van *h* vóór klinkers in Fransch, Italiaansch en Grieksch, bl. 196 vlg., van *s* in Grieksch en Armenisch, bl. 197. Prothesis van klinkers in Hebreuwsch, Romaansch en Grieksch, bl. 197 vlg. Swarabhakti of sjewa in Hebreuwsch, Latijn en Germaansch, bl. 198—201. Metathesis in Nederlandsch, Angelsaksisch en Friesch, bl. 201 vlg.

B. Klankverandering ter wille van de welluidendheid of ter vermindering van cacophonie. Letterverwisseling in Baskisch, Italiaansch, Fransch, Germaansch, Hebreuwsch en Latijn, bl. 202—204. Epenthesis van *d* of *t* na *l*, *n*, *r*, van *b* na *m* in Nederlandsch en Fransch, bl. 204 vlg. Hiaatvermindering: nu-ephelestikton in 't Grieksch, bl. 205 vlg.; epenthesis van *n*, *w*, *j*, *z*, *t* bij hiaat in Nederlandsch, Fransch en Arabisch, bl. 206—208. Elisie in Grieksch, Latijn, Nederlandsch, Germaansch, Romaansch, bl. 208—210. Crasis bij Fransch, Latijn en Grieksch, bl. 210. Samentrekking in Arabisch, Gotisch, Nederlandsch, bl. 211 vlg. Dissimilatie in Grieksch, Latijn, Fransch, Italiaansch, Germaansch, Nederlandsch, bl. 212—214.

§. 7. *Verband van Klankverandering en Accent* . . . bl. 214.

C. Invloed van den klemtoon bij klankverandering, bl. 214. Psychisch karakter van muzikaal en expiratorisch accent, bl. 214—217. Zinaccent. Klankverandering door enclisis en proclisis in Germaansch, Hoogduitsch en Nederlandsch, bl. 217—219; sandhi verschijnselen, bl. 219; vocaalharmonie in de Oeral-altáische talen (Majjaansch, Turksch, Tataarsch), bl. 219—221. Syllabaaraccent: diphthongearing in het Germaansch bl. 221 vlg.; syncope van *n* vóór *h* in het Oergermaansch en vóór spiranten in het Saksisch, Angelsaksisch en Friesch, bl. 222 vlg. Woordaccent: in het Semietisch, bl. 223 en in het Indogermaansch, bl. 223. Quantitatieve ablaut, bl. 223—226; ablaut bij de sterke werkwoorden in het Germaansch, bl. 226—228. Verandering van wisselend in vast accent bij Keltisch, Italisch, Germaansch en Romaansch, bl. 228—231.

de 2
accent

Syncope en apocope van klinkers in 't Fransch, bl. 231. Aphaeresis van klinkers in Fransch, Italiaansch en Nieuw Grieksch, bl. 231 vlg.; aphaeresis van klinkers in Germaansch en Nederlandsch, bl. 232 vlg.; aphaeresis van lettergrepen in het Italiaansch, bl. 233. Germaansche „auslautgesetze”; apocope der *n*, bl. 233 vlg.; apocope der *t* en *th*, bl. 234 vlg.; apocope der *z*, bl. 235 vlg.; apocope van de korte klinkers der laatste lettergreep, bl. 236 vlg.; verkorting der lange slotklinkers en tweeklanken, bl. 238 vlg. Klinkerverzwakking in jonger Germaansch en Nederlandsch, bl. 239. Syncope der *i* en *u* van de middelste open lettergrepen in het West-Germaansch, bl. 239 vlg. Vroegere invloed van het accent op het Chineesch en de andere monosyllabische talen, bl. 240 vlg. Verzachting van medeklinkers in Vulgaarlatijn en Italiaansch, bl. 240 vlg. Syncope van medeklinkers in Italiaansch en Fransch bl. 242. Overgang van harde tot zachte spiranten in het Germaansch volgens de wet van Verner, bl. 242—244; grammatische wis-seling, bl. 244—247.

- § 8. *Taalverandering naar Analogie* bl. 247. *Anal.*
 Taalverandering naar analogie een zuiver psychisch verschijnsel, bl. 247—249. De wijzen waarop de analogie werkt, bl. 249—251; op woordparen van synoniemen of tegenstellingen, bl. 251 vlg.; op woordgroepen b.v. van substantieven op adjectieven en omgekeerd, bl. 252; bij de voornaamwoorden, bl. 252—254; bij de telwoorden, bl. 254—256; in de vervoeging; bij de persoonsvormen van denzelfden tijd, bl. 256—259; bij denzelfden persoonsvorm van verschillende tijden, bl. 259 vlg.; bij alle vormen van hetzelfde werkwoord, bl. 260. vlg.; van het eene vervoegingstype op het andere, bl. 261 vlg.; bij de deelwoorden, bl. 262 vlg.; bij de verbuiging der substantieven in het Fransch, bl. 263 vlg. en in het Germaansch, bl. 261—266; bij de verbuiging der adjectieven, bl. 266—268; bij de bahuwrihi- of possessieve samenstellingen, bl. 268—272, o.a. schijnbare deelwoorden, bl. 270 vlg. en den Kymrischen gradus aequalis, bl. 271 vlg.; bij verschillende suffixen, bl. 272—274; bij de geslachten; beteekenis van het grammatisch geslacht, bl. 274 vlg.; onzijdige dier- en persoonsnamen, bl. 275 vlg.; invloed van woordparen op elkanders geslacht, bl. 276 en van groepen met bepaalde uitgangen, bl. 276—278; boom-

namen, bl. 278. Het verdwijnen van het grammatisch geslacht in het Nederlandsch, bl. 278—280. Volksetymologie, bl. 280, in het Grieksch en Latijn, bl. 280 vlg., in het Fransch en Engelsch, bl. 281 vlg., in het Germaansch, bl. 282 vlg. en in het Nederlandsch, bl. 283. Volksetymologie in de spelling, 283 vlg. Bastaardvloeken, bl. 284.

§ 9. *Taalverandering door Taaloverneming* bl. 284.

Alle talen hebben woorden uit andere talen overgenomen, bl. 284 vlg. Vreemde woorden in het Nederlandsch, bl. 285 vlg.; deze vreemde woorden wijzigen zich naar de taal, waarin zij zijn opgenomen, bl. 287—290, maar oefenen ook zelf invloed op die taal, bl. 290—292. Taalvermenging, bl. 292 vlg.: het Engelsch daardoor ontstaan, bl. 293 vlg. Ontstaan der Romaansche talen door invloed van de oude verloren volkstalen op het Vulgaarlatijn, bl. 295—298. De Kelten als bewoners van Duitschland vóór de Germanen, bl. 298—300. Oorsprong der Nederlandsche dialecten: het Groningsch, bl. 300 vlg.; het Drentsch, bl. 301 vlg., het Noordhollandsch, bl. 302 vlg., het Zeeuwsch, bl. 303. Brabantsche diphthongering van *u* en *i* door Hollanders overgenomen, bl. 303—305. Nabootsing in het spreken, bl. 306—308. Overneming eener taal door een geheel volk en verzet daartegen, bl. 308 vlg. Strijd van Vlamingen en Brabanders tegen verfransching, bl. 309. De beteekenis van het woord „taalstamboom”, bl. 309 vlg.

§ 10. *Schriftvorming en Schriftwijziging* bl. 311.

Het oudste schrift is beeldschrift, bl. 311; het Peruaansche quipo schrift, bl. 311; het Ikingschrift en later schrift der Chineezzen, bl. 311 vlg.; het hieroglyphenschrift en later schrift der Aegyptenaars, bl. 312 vlg. Het oudste klankschrift: spijkerschrift der Akkadiërs, Assyriërs en Babyloëniërs, bl. 314 vlg. Syllabaarschrift der Semieten, inzonderheid der Phoeniciërs, bl. 314—316. Overgang van het syllabaarschrift tot het volledige klankschrift: bij de Indiërs, bl. 316 vlg. en de Perzen, bl. 317 vlg. Ontwikkeling van het Grieksche schrift, bl. 318—320, overgenomen voor het Koptisch, bl. 320, voor het Oud-Slavisch, Russisch en Servisch, bl. 320 vlg. en voor het Armenisch, bl. 321; herleefd voor het Nieuwgrieksch, bl. 321. Vervorming van het Grieksche schrift door de Etruriërs en Italiërs, bl. 321 vlg.

en door de Latijnen bl. 322 vlg. De spelling der Romaansche talen: het Roemeensch, bl. 324 en in 't bijzonder het Fransch, Italiaansch en Spaansch, en ook het Engelsch, bl. 324—328. Het runenschrift, bl. 328—330. Wulfila's Gotisch alphabet, bl. 330 vlg. Angelsaksische schrijfwijze, bl. 331. Oudnoorsche schrijfwijze, bl. 331 vlg. Oudhoogduitsche en Nieuwhoogduitsche schrijfwijze, bl. 332—334. Oudsaksische schrijfwijze, bl. 334 vlg. Oudnederfrankische schrijfwijze, bl. 335. Middelnederlandsche spelling, bl. 335—337. Nieuwnederlandsche spelling, bl. 337—339. Voorslagen tot spellingwijziging in het Nederlandsch, bl. 339—342.

DERDE HOOFDSTUK. TAALGROEPEN EN TALEN.

§ 1. *De talen van Amerika, Afrika en Australië.* bl. 343.

Grondslagen der taalgroeping, bl. 343 vlg. A. De Amerikaansche talen van Roodhuiden, Vuurlanders en Eskimo's, bl. 344—347. De Europeesche talen in Amerika, vooral het Nederlandsch in de Vereenigde Staten, bl. 347 vlg. en het Papiement in Midden-Amerika, bl. 348 vlg. B. De Afrikaansche talen. I. Het Hottentotsch, bl. 349. II. De talen der Boschjesmannen, bl. 349. III. De Kaffer- of Bantoetalen, bl. 349 vlg. IV. De Negertalen, bl. 350 vlg. V. De Nubische talen, bl. 351. VI. De Chamietische talen, bl. 351 vlg. De talen van Afrika's Noordkust en het Malagasi, bl. 352 vlg. Het Zuidafrikaansch Hollandsch, bl. 353—355. C. De Australische talen. I. De Papoeatalen, bl. 355. II. De Polynesische talen, bl. 355 vlg. III. De Melanesische talen, bl. 356.

§ 2. *De talen van Azië en Europa* bl. 356.

D. De Aziatische talen. I. Het Maleisch, bl. 357 vlg. II De Drâwidische talen, bl. 358 vlg. III. De Indo-Chineesche talen, bl. 359 vlg. IV. De Hyperboraëische talen, bl. 360 vlg. V. Het Semietisch: algemeene karakteristiek, bl. 361 vlg. 1°. het Babylonisch-Assyrisch, bl. 362; 2°. het Kanaänietisch, bl. 363; 3°. het Arameesch, bl. 363 vlg.; 4°. het Arabisch, bl. 364 vlg.; 5°. het Aethiopisch, bl. 365. VI. Het Oeralaltaïsch, waartoe misschien het Soemerisch-Akkadisch behoort, bl. 365 vlg. en verder 1°. het Turksch-Tatarisch, bl. 366; 2°. het Mongoolsch, bl. 366; 3°. het Toengoezisch, bl. 366; 4°. het Samojeedsch, bl. 366; 5°. het Finnisch-Oeegrisch, bl. 366; 6°. het Japansch, bl. 366 vlg. E. De Europeesche talen.

- I. Het Oeral-altaïsch : 1°. het Turksch-Tatarisch, bl. 367 vlg.; 2°. het Mongoolsch, bl. 368; 3°. het Samojeedsch, bl. 368; 4°. het Finnisch-Oegrish, in 't bijzonder het Majjaarsch, bl. 368 vlg. II. De Kaukasische talen, bl. 369. III. Het Baskisch, vermoedelijk de taal der oude Iberen, bl. 369—371. Oudtijds werd nog in Italië het Etrurisch gesproken, bl. 371.
- § 3. *Het Oost-Indogermaansch.*
 Het stamland van het Indogermaansch, bl. 371—374. Kenmerken van het Indogermaansch, bl. 374—377. Het Oost-Indogermaansch. I. Het Indisch : Sanskrit, bl. 377—379, Prâkrit, bl. 379 vlg., Pâli, bl. 380, jongere Indische talen, bl. 380 vlg., Zigeunertaal, bl. 381. II. Het Iranisch, bl. 381 vlg.: West-Iranisch : Oud-Perzisch, bl. 382, Pehlevi en Parsi, bl. 382 en Nieuw-Perzisch, bl. 382 vlg; Oost-Iranisch : Awestâtaal, bl. 383 jongere talen, bl. 383. III. Het Armenisch, bl. 383—385 IV. Het Albaneesch, bl. 385. V. Het Balto-Slavisch : karakteristiek, bl. 385—387; het Baltisch, bl. 387, het Slavisch : Sloveensch en Oud-Sloveensch, bl. 387 vlg, Nieuw-Bulgaarsch, Servisch en Kroatisch, bl. 388, Russisch, bl. 388 vlg., Tsjechisch, Sloakisch, Lechisch (Poolsch) en Sorbisch, bl. 389.
- § 4 *Het West-Indogermaansch* bl. 389.
 Verwantschap der vier groepen onderling, bl. 389 vlg. I. Het Grieksch : kenmerken, bl. 390—392, dialecten, bl. 393 vlg., Middel- en Nieuwgrieksch, bl. 394 vlg. II. Het Italisch : kenmerken van het Latijn, bl. 395—399, Umbrisch en Oskisch, bl. 399 vlg., het Latijn in de middeleeuwen en na de renaissance, bl. 400—402, het Vulgaarlatijn, bl. 402. Het Romaansch : kenmerken, bl. 403—406; Italiaansch bl. 406, Portugeesch, bl. 406 vlg, Spaansch, bl. 407, Provençaalsch, bl. 407, Fransch, bl. 407 vlg., Rhaetoromaansch, bl. 408, Roemeensch, bl. 408. III. Het Keltisch-Britsch : Oud-Keltisch, bl. 408 vlg.; kenmerken van het Middelkeltisch, bl. 409 vlg., Kymrisch, bl. 410 vlg., Cornisch, bl. 411, Armorigaansch, bl. 411; Gadhelisch : Iersch, bl. 411, Mankisch, bl. 411, Gaelisch of Bergschotsch, bl. 412.
- § 5. *Het Oost- en Noord-Germaansch* bl. 412.
 Karakteristiek van het Germaansch, bl. 412—417; de Germaansche philologie, bl. 417—419. Overeenkomst van het Oost- en Noordgermaansch, bl. 419 vlg., van het Oost- en

- Westgermaansch, bl. 420, en van het Noord- en Westgermaansch, bl. 421. I Het Oostgermaansch of Gotisch: voornaamste kenmerken, bl. 421—423, geschriften, bl. 423; het Krimgotisch, bl. 424; Burgundiërs en Wandiliërs, bl. 424.
- II. Het Noordgermaansch in den oudsten vorm, bl. 424 vlg. het Vikingernoordsch, bl. 425, het Westnoordsch: 1o. IJslandsch, bl. 425 vlg.; 2o. Oud- en Nieuwnoorsch, bl. 425—427; het Oostnoordsch, bl. 427: 1o. Zweedsch en Oudgutnisch, bl. 427 vlg.; 2o. Deensch, bl. 428 vlg.
- § 6. *Het Westgermaansch: Angelsaksisch-Friesch.* . . . bl. 429. Opmerkingen over het Westgermaansch, bl. 429 vlg.; overeenstemming van het Friesch met het Angelsaksisch, vooral dat van Kent, bl. 430—433. I. Het Angelsaksisch en Engelsch: omvang van het Angelsaksisch gebied en Angelsaksische dialecten, bl. 433 vlg. Kenmerken van het Angelsaksisch, bl. 434 vlg. Ontstaan en uitbreiding van het Engelsch, bl. 435 vlg.; eigenaardigheden van het Engelsch, bl. 436—439, de Engelsche tongvallen, bl. 439 vlg. II. Het Friesch: kenmerken van het Oudfriesch, bl. 440—442; omvang van het Friesch taalgebied vóór de 11de eeuw, bl. 442 vlg. en later: Land- of Westfriesch, bl. 443 vlg.; de nieuwere Friesche schrijftaal, bl. 444; Oostfriesch, bl. 445; Noordfriesch, bl. 445.
- § 7. *Het Westgermaansch: Nederduitsch.* bl. 446. Enkele kenmerken van het algemeen Duitsch, bl. 446 vlg.; kenmerken van het Nederduitsch tegenover het Middel- en Opperduitsch bl. 447; grenzen van het Nederduitsch taalgebied, bl. 447—449; grenzen tusschen Nedersaksisch en Nederfrankisch, bl. 449 vlg. I. Het Nedersaksisch. Overblijfsels van het Oudsaksisch, bl. 450 vlg. Kenmerken van het Oudsaksisch, bl. 451 vlg.; Middelsaksische geschriften, bl. 452 vlg., eigenaardigheden van het Middelsaksisch, bl. 453 vlg.; het Nieuwnedersaksisch, bl. 454 vlg. II. Het Nederfrankisch. Karakter van het Oudoostnederfrankisch, bl. 455 vlg.; het tegenwoordig Oostnederfrankisch, bl. 456—458; de verschillende Westnederfrankische tongvallen, bl. 458 vlg.; kenmerken van het Westnederfrankisch, bl. 459 vlg. Het Middelnederlandsch of Dietsch, ontstaan uit het Westnederfrankisch, bl. 460 vlg.; de ontwikkeling van de Nieuwneder-

landsche schrijftaal en beschaafde spreektaal, bl. 461—463; het Nederlandsch buiten Europa, bl. 463.

- § 8 *Het Westgermaansch: Middelen Opperduitsch.* . . . bl. 463.
 I. Het Middelduitsch: begrenzing, bl. 464, kenmerken, bl. 464 vlg.; Westmiddelduitsch, bl. 465 vlg., Oostmiddelduitsch, bl. 466 vlg. II. Het Opperduitsch: begrenzing, bl. 467 vlg. onderscheiden in Opperfrankisch, Allemannisch, Zwabisch en Beiersch, bl. 468—471. Het Hoogduitsch: Oudhoogduitsch, bl. 471. Middelhoogduitsch, bl. 472, Nieuwhoogduitsch: oorsprong, bl. 472 vlg., consonantisme en vocalisme, bl. 473 vlg.; tegenwoordige Hoogduitse beschaafde spreektaal en schrijftaal, bl. 474—476.

- TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN bl. 477.
 Behandelende o.a.: Wundt's Völkerpsychologie, bl. 477; fortis en lenis, bl. 477 vlg.; latere phonetische geschriften, bl. 478 vlg.; subject en praedicaat, bl. 479—481; Aktionsarten, bl. 481—483; Infinitief en Participium, bl. 483; kindertaal, bl. 483; gebaren als factor bij de taalvorming, bl. 484; taalwortels, bl. 484; woordbases, bl. 484; analytische en synthetische taalontwikkeling, bl. 485 vlg.; infixie, bl. 486; stamsuffixen, bl. 486 vlg.; kwalitatieve ablaut, bl. 487 vlg.; conservatieve dissimilatie, bl. 488 vlg.; tweede klankverschuiving, bl. 489 vlg.; afleiding van het woord „penning”, bl. 490; prothetische s, bl. 490; schijnbare prothesis van klinkers in 't Grieksch, bl. 489 vlg.; aleph en spiritus lenis, bl. 491; jongere vorming van buigingsuitgangen, bl. 491—493; schijnablaut der vroegere reduplicerende verba, bl. 493 vlg.; Accusatief Pluralis op *ns*, bl. 494; Javaansche en Maleische litteratuur, bl. 495, de Portugeesche dialecten, bl. 496.

- BLADWIJZER VAN ZAKEN bl. 497.
 BLADWIJZER VAN PERSONEN bl. 503.

INLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE TAAL.

EERSTE HOOFDSTUK.

HET WEZEN DER TAAL.

§ 1. *Denken en spreken.*

De mensch bezit het vermogen om in stemgeluiden zijne voorstellingen en gedachten te uiten. Wij noemen dat vermogen de *spraak* en het uiten van die spraakklanken heeten wij *spreken*. Willen wij de in spraakklanken geuite voorstellingen of gedachten afgescheiden van den persoon, die ze vormt en uitspreekt, aanduiden, dan bedienen wij ons van het woord *taal*, dat ons, ook in verband met het verwante woord *vertellen*, eer doet denken aan de spraakklanken, zooals die geuit *zijn*, en dus aangehoord kunnen zijn, dan zooals zij gevormd of geuit *worden*. Wij onderscheiden daarom *spraak*, als vermogen om te spreken en tevens als wijze van spreken, van *taal* als het uitgesprokene. Een soortgelijk onderscheid kunnen de Franschen maken, als zij *le parler* en *la langue* gebruiken; en dat de Duitschers voor beide begrippen alleen het woord *sprache* bezitten, bewijst natuurlijk niet, dat ook zij het onderscheid tusschen beide opvattingen van hetzelfde begrip niet zouden voelen. Wèl is het mogelijk, dat ons woord *spraakkunst* voor hetgeen eigenlijk *taalleer* moest heeten, bij oppervlakkige beschouwing het verschil in opvatting van beide woorden zou kunnen verduisteren.

Mogen wij het begrip *spreken* omschrijven met: „het uiten van voorstellingen en gedachten in stemgeluiden”, dan kunnen wij daaronder niet het uitstooten van klanken verstaan, zooals de zoogenaamde tusschenwerpsels, bij gewaarwordingen van smart of vreugd, pijn of welbehagen, schrik of verwondering, en nog veel minder het uiten van door zoogenaamde reflexbewegingen voortgebrachte stemgeluiden. Alleen voor zoover de innerlijke gewaarwordingen en de

indrukken of waarnemingen van de dingen der buitenwereld den vorm van voorstellingen hebben aangenomen, kan het uiten daarvan spreken genoemd worden.

Onze omschrijving stempelt het spreken dus niet alleen tot eene werkzaamheid van de ziel, maar bovendien tot eene functie van de eenigszins ontwikkelde, tot zelfbewustheid gekomen ziel, die in staat is de bewust of onbewust gevormde voorstellingen als zoodanig te erkennen en te uiten. Zulk eene ontwikkelde ziel noemen wij geest: spreken is dus eene functie van den geest. De zuigeling spreekt nog niet, als hij schreit; en zelfs als het kind op het gezicht zijner moeder den bekenden *ma*-klank doet hooren, weten wij nog niet, of het daarmee alleen eene gewaarwording van vreugde te kennen geeft, of wel de voorstelling zijner moeder in een woord uit, dus spreekt. Ja, het kind spreekt nog evenmin als de papegaai, wanneer het er in geoefend is een bepaald woord te doen hooren op het zien van een bepaald voorwerp. Vandaar dat de vraag, of sommige dieren eene taal bezitten, dan of Bilderdijk gelijk had, toen hij de taal het kenmerkend onderscheid tusschen mensch en dier noemde, tevens eene vraag is naar den ontwikkelingstoestand van de ziel der dieren. Aan de oplossing dezer vraag zal ik mij hier niet wagen: ik wensch er alleen opmerkzaam op te maken, dat een woord als gebarentaal evengoed figuurlijk is, als het woord bloemenspraak of als de uitdrukking „de taal der oogen”. Wij geven er alleen mee te kennen, dat wij, menschen, in woorden kunnen omzetten wat een gebaar beteekent, welke gedachten de aanschouwing der bloemen bij ons opwekt, en wat wij uit den blik der oogen opmaken. Zoo kunnen wij ook de stemgeluiden der dieren in woorden vertolken, zonder dat daarom die stemgeluiden zelf nog eigenlijke spraakklanken behoeven te zijn.

Spreken is eene geestesuiting en de taal een geestesvoortbrengsel. De geest echter is geen op zich zelf staand wezen. Het is een begrip, waarvan wij den inhoud niet op zich zelf kunnen waarnemen en zelfs niet eens, tenzij uiterst gebrekkig, als op zich zelf waarneembaar ons kunnen voorstellen. Het is een attribuut van het begrip mensch, dat wij logisch weder in de beide begrippen geest en lichaam scheiden. Ook lichaam is een begrip van iets wat op zich zelf niet waarneembaar is, zooals hieruit blijkt, dat wij, als wij beproeven het ons waarneembaar te denken, ons toch nooit een lijk zullen voorstellen. Tusschen het lichaam van een schoon meisje en haar lijk maken wij onmiddellijk zonder ons te bedenken een onderscheid.

Zeggen wij dus, dat spreken eene uiting van den geest is, dan bedoelen wij: van den met geest bedeeden mensch; maar wij moeten er daarom noodzakelijk bijvoegen: spreken is ook eene werkzaamheid van het lichaam, daar lichaam en geest slechts met en door elkaar den mensch vormen. Spreken is evenmin mogelijk zonder lichaam als zonder geest: het is zoowel eene inspanning der spraakorganen van het lichaam, als eene geesteswerkzaamheid. Wie de spraak beschouwt, behoort haar dus van beide zijden te beschouwen, maar mag daarbij niet vergeten, dat de spraakorganen als deelen des lichaams van den geest even onafscheidelijk zijn, als de geest van het lichaam.

Daar nu de geest algemeen hooger gesteld wordt, dan het lichaam, moet ook het geestelijk karakter van de taal veel belangrijker geacht worden dan het fonetische, voor zoover dat alleen met de spraakorganen in verband staat. Moge nu voor de studie der spraakklanken een fonetische grondslag onmisbaar zijn, voor de taalstudie in 't algemeen is een psychologische grondslag een eerste vereischte. De geschiedenis der taalontwikkeling is van die der geestesontwikkeling niet los te maken.

Niemand heeft met meer nadruk die waarheid verkondigd dan Wilhelm von Humboldt, die er zelfs door verleid werd tot deze uitspraak: de taal is als het ware de uiterlijke openbaring van den geest der volken: hunne taal is hun geest en hun geest is hunne taal: men kan zich beide niet identisch genoeg denken." Tegen de overdrijving in deze woorden heeft later Steinthal gewaarschuid. Hoe nauw de taal ook met den geest verbonden moge zijn, en hoe onmisbaar de taal ook voor de ontwikkeling van den geest moge geweest zijn, de ervaring leert ons toch, dat geestelijke werkzaamheid, zelfs de werkzaamheid van het logisch denken, zonder het gebruik van de taal mogelijk is. Ook zonder te spreken kan de mensch zijne voorstellingen en gedachten uiten door gebaren en handelingen (in samenhangende reeksen zelfs, zooals bij de pantomime), die voor zijne natuurgenoeten, ja dikwijls ook zelfs voor andere levende wezens volkomen verstaanbaar, d. i. doeltreffend zijn. De doofstomme bedient zich van teekens met de vingers om te kennen te geven, wat er in zijnen geest omgaat. De wiskunstenaar uit zijne gedachten in algebraïsche formules, die evengoed, ja veel beter, gelezen dan uitgesproken kunnen worden; en de beschaafde Chinees en Japanner hebben naast hunne spreektaal nog eene daaraan vol-

strekt niet beantwoordende taal in schrijfteekens of symbolen, waarmee zij de meest wijsgeerige gedachten weten mee te deelen. Daarmee wil ik nu juist niet beweren, dat de geest daartoe de vaardigheid zou bezitten, als hij niet eeuwen lang zich onder den invloed der taal had ontwikkeld; maar zeker is het, dat de geest zich nu ook zonder behulp van de taal kan uiten, dat alzoo de taal slechts één van de vormen — zij het ook verreweg de beste en meest practische — is, waarin hij zich uit, en dat dus geest en taal niet één maar twee zijn.

Uit de gegeven voorbeelden bleek ons, dat de ontwikkelde mensch de taal niet onvoorwaardelijk noodig heeft om te denken, dat men evengoed kan denken zonder te spreken, ofschoon beide geesteswerkzaamheden gewoonlijk gepaard gaan. Zou men dan misschien mogen zeggen: spreken is hardop denken, denken in spraakklanken?

Vroeger zouden velen die vraag bevestigend hebben beantwoord, en ook nu nog zou men oppervlakkig allicht geneigd zijn, het vormen van spraakklanken met denken te vereenzelvigen. Inderdaad echter dekken beide begrippen elkaar volstrekt niet. Beide geesteswerkzaamheden, hoe vaak ook gepaard, zijn in oorsprong en karakter verschillend, en evengoed als men kan denken zonder te spreken, worden spraakklanken onafhankelijk van het denken gevormd. Onder spreken toch verstaan wij in de eerste plaats het uiten van voorstellingen, en onder denken het vormen van begrippen. Eene voorstelling en een begrip nu is niet hetzelfde, zelfs niet in het dagelijksch spraakgebruik.

Wij hebben eene voorstelling van iets, wanneer wij dat voorwerp onmiddellijk kunnen herkennen als gelijk aan een soortgelijk voorwerp, onverschillig of dat voorwerp er sprekend op gelijk of er in belangrijke opzichten van verschilt. Wij hebben dus eene voorstelling van een huis, wanneer wij een groot en een klein, een steenen en een houten huis alle als huis herkennen. Wij hebben daarentegen een begrip van iets, wanneer wij in staat zijn, achtereenvolgens eenige kenmerken aan te geven, waarom wij dat voorwerp in de groep der verwante voorwerpen plaatsen, of m. a. w. wanneer wij in staat zijn, ons min of meer rekenschap te geven van onze voorstelling. Wij hebben dus een begrip van een huis, wanneer wij weten te zeggen, dat iets tot woonplaats van menschen moet kunnen dienen, een dak, eene deur, gewoonlijk ook één of meer vensters moet bezitten, indien het aan onze voorstelling van een huis zal beant-

woorden. Voorstellingen kunnen dus helder of flauw, begrippen juist of gebrekkig zijn. Wél kan men zich zonder voorstellingen geene begrippen vormen, maar daarom is het nog niet noodig, dat de voorstellingen, waarvan men zich begrippen vormt, ook in woorden geuit worden.

Het vormen van begrippen nu heet denken, en de formule, waaronder wij de werkzaamheid der begripsvorming brengen, heet gedachte. Het vormen van voorstellingen op zich zelf is nog geen denken. Het zou ons veel te ver voeren, indien wij wilden beproeven, hier uiteen te zetten, hoe de voorstellingen zich in onzen geest vormen langs den weg der apperceptie, zooals LEIBNITZ het eerst het vastknoopen noemde van innerlijke gewaarwordingen en indrukken uit de buitenwereld aan herinneringen van vroegere gewaarwordingen en indrukken in verband tot de gewaarwording der eigene zelfstandigheid of individualiteit, of in verband tot reeds vroeger gevormde voorstellingen, voorstellingsmassa's of voorstellingsgroepen. Verreweg de meeste, zoo niet alle voorstellingen, die de beschaafde mensch van onzen tijd bezit, zijn uiterst samengesteld en hebben eene lange ontwikkelingsgeschiedenis achter den rug. Zij zijn het product der rustelooze geesteswerkzaamheid van het apperceptieeren en weliswaar meerendeels onder den invloed van begrippen of gedachten gevormd, of ontstaan door toedoen van de herinnering aan reeds vroeger met behulp van begrippen en gedachten gevormde voorstellingen, maar toch gedeeltelijk en oorspronkelijk ook gewekt door waarnemingen van innerlijke gewaarwordingen en zinnelijke indrukken, die zich geheel onafhankelijk van het denken tot voorstellingen omzetten en waaraan de meest primitieve voorstellingen gewis uitsluitend haar aanzijn te danken hebben. Zoolang wij nu nog „denken” van „gewaarworden” en „waarnemen” onderscheiden en de eensoortigheid van al die geesteswerkzaamheden ook nog niet is bewezen, mogen wij de voorstellingen niet eenvoudig producten van het denken noemen, en dus spreken niet gelijkstellen met hardop denken.

Wél is het onloochenbaar, dat men bij zijn denken gewoonlijk en bij voorkeur een begrip met hetzelfde woord aanduidt als de voorstelling, waarvan men zich dat begrip vormde, en dat men zich ook voor de formuleering zijner gedachten bedient van de woorden, die voorstellingen te kennen geven. De klankbeelden der voorstellingen (de woorden) in hun onderling verband tot elkaar zijn de

vorm, waarin men gewoonlijk denkt. Het wezen van de gedachte echter bestaat in het verband der woorden en niet in de woorden zelf; maar daar verband der woorden een veel te abstract begrip is om door ons afgescheiden van die woorden gedacht te kunnen worden, kunnen wij het ook niet laten in plaats van „het verband der woorden” te zeggen: „de woorden in hun verband” beschouwen wij als den vorm der gedachte. Vandaar dan ook, dat wij er toe komen, te zeggen: de woorden in hun verband zijn de uitdrukking der gedachte of m. a. w. spreken is niet alleen het uiten van voorstellingen, maar ook het uiten van gedachten. Wij hebben door met opzet eene geringe fout te maken nu het voordeel, dat wij het noemen van eenen naam, als klankbeeld van eene voorstelling, kunnen onderscheiden van het uitspreken van eenen zin als klankbeeld van eene gedachte. Wie zegt: „stelen is strafbaar”, duidt daarmee weliswaar aan, dat er voorstellingen bij hem zijn gewekt, maar door de wijze, waarop hij de woorden of klankbeelden zijner voorstellingen verbindt, geeft hij tegelijk te kennen, dat opzettelijk denken de verbinding zijner voorstellingen heeft bestuurd, en in dat geval kan de groep van voorstellingen korthedshalve zelf de gedachte genoemd worden.

Niet zonder reden stond ik wat lang stil bij het onderscheid tusschen denken en spreken, omdat de vereenzelviging van beide begrippen in vroeger tijd bij velen aanleiding heeft gegeven tot onjuiste beschouwingen van het wezen der taal. Door spreken hardop denken te noemen, kwam men er toe, de wetten van het denken (d. i. de wetten der logica) voor taalwetten te verklaren en aan te nemen, dat de taal langs logischen weg ontstaan was; en die verkeerde veronderstelling heeft tot allerlei valsche gevolgtrekkingen geleid.

Toch wil ik daarmee geenszins te kennen geven, dat ik het denken voor een geringen factor bij de taalontwikkeling houd of het van weinig belang acht, ter verklaring van de taalverschijnselen ook de ontwikkeling van het menschelijk denken na te gaan. Evenzeer als de taal steeds een onwaardeerbaar hulpmiddel voor het denken geweest is, waarschijnlijk zelfs voor de ontwikkeling van het denken noodzakelijk was, zoo ook is het denken van onmiskenbaren invloed op de ontwikkeling van de taal geweest. Dat dit door de tegenstanders der nu verouderde logische taalbeschouwing wel eens te veel wordt voorbijgezien, heeft almede zijne nadeelige gevolgen voor de taalwetenschap gehad.

Vooral bij de ontwikkelde talen der denkende volken heeft de logica eene groote rol gespeeld, zóó groot, dat de vroegere gelijkstelling van denken en spreken, hoe onjuist ook, daardoor volkomen begrijpelijk wordt.

Opzettelijk heb ik in den loop mijner uiteenzetting twee namen, die van VON HUMBOLDT en STEINTHAL genoemd. Ik wilde namelijk er op die wijze aan herinneren, hoeveel wij aan die mannen voor onze kennis van het wezen der taal verplicht zijn. Dat er tusschen den geest en de taal nauw verband bestaat, hebben zij weliswaar niet ontdekt, want reeds onze groote leermeesters, de Grieken, en onder hen met name PLATO en ARISTOTELES, hebben de geesteswerkzaamheid van het denken in en door de taal verkondigd; hunne leerlingen hebben daarop zelfs hunne logica en de Alexandrijnen hunne grammatica gebouwd. Voor deze echter was, evenals voor de wijsgeeren der middeleeuwen en de taalbeoefenaars van lateren tijd tot het begin van onze eeuw toe, de geest zoo goed als uitsluitend de denker; de abstracte denkvormen waren voor hen de openbaringsvormen van den geest en de spraakklanken waren, volgens hen, daarvan de hoorbare teekens. Niemand heeft die leer meer in samenhang en met meer scherpzinnigheid verkondigd, dan onze JOHANNES KINKER, die eene stoute poging deed, om de algemeene taalwetten uit de algemeene denkwetten der Kantiaansche wijsbegeerte te verklaren ¹⁾ en de periode der logische taalbeschouwing daarmee waardig besloot.

Intusschen was de betere psychologische taalbeschouwing reeds voorbereid door mannen als HERDER en FRIEDRICH SCHLEGEL, en op het door hen geëffende pad voortgaande, heeft WILHELM VON HUMBOLDT den innigen samenhang tusschen taal en geest, waarvan de handboeken der logica en de beredeneerde spraakkunsten slechts een onjuist schaduwbeeld gaven, in een helder licht gesteld en aan de levende talen, zoowel als aan de openbaringen van het geestesleven der volkeren getoetst. Hij heeft zich het eerst in het wezen der taal, waarvan anderen slechts een nevelachtig denkbeeld hadden, een helder inzicht verschaft, en door de aantrekkelijkheid van zijne tegelijk dichterlijke en diepzinnige behandeling van dat onderwerp de aandacht der taalgeleerden daarop gevestigd.

¹⁾ Mr. J. Kinker, *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen*, Amst. 1817. Zie daarover Dr. B. H. C. K. van der Wijck, *Mr. Johannes Kinker*, Groningen 1864, bl. 117—147.

Door zijne beschouwing van het wezen der taal heeft hij krachtig meegewerkt tot de, ook van andere zijden voorbereide omwenteling in de taalwetenschap ¹⁾).

Toch, ofschoon zijn invloed op alle latere taalgeleerden onmiskenbaar is, en de meeste zich gaarne zijne leerlingen noemen, is op het door hem ontgonnen terrein niet terstond door anderen voortgewerkt, zoodat het aanvankelijk bijna uitsluitend zielkundige wijsgeeren, zooals J. F. HERBART en HERMANN LOTZE waren, aan wie de taalpsychologie haren vooruitgang dankte. In Von Humboldt's geest schreven vervolgens, meer met het oog op de taal, K. W. L. HEYSE ²⁾, en bij ons, schoon in eenigszins ouderwetschen zin en vooral als wijsgeerige taalpsychologen, DR. W. G. BRILL ³⁾ en DR. TACO ROORDA ⁴⁾; daarentegen in Duitschland, meer met het oog op de zielkunde, M. LAZARUS. Diens zwager HEYMANN STEINTHAL mag de beste taalpsycholoog van onzen tijd genoemd worden, daar hij — op Von Humboldt's en Herbart's werk voortbouwend — voor het eerst de taalpsychologie tot eene zelfstandige wetenschap heeft verheven ⁵⁾. In ons land werden zijne denkbeelden gedurende eenigen tijd met bewonderenswaardige helderheid ontwikkeld door DR. L. A. TE WINKEL ⁶⁾.

Door overgrootte belangstelling in klank- en buigingsleer evenwel

¹⁾ Het laatst en grondigst zette hij dienaangaande zijne denkbeelden uiteen in de verhandeling, die aan zijne *Einleitung in die Kawi-Sprache* (Berlin 1836) voorafgaat, en die ook afzonderlijk uitkwam onder den titel: *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*.

²⁾ K. W. L. Heyse, *System der Sprachwissenschaft*, Berlin 1856.

³⁾ Dr. W. G. Brill, *Over de taal als het pand van 's menschen hoogen rang in de Schepping*, Zutphen 1844, en verschillende opstellen in tijdschriften, waaronder vooral van belang is dat in *Taalgids* VI (1864) bl. 233-238.

⁴⁾ Dr. T. Roorda, *Over de deelen der rede en de rede-ontleding of logische analyse der taal tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie*, Leeuwarden 1852 (2de druk 1855). Tegen den ouden zuurdeesem der gelijkstelling van spreken en denken in dat werk kwam later Dr L. A. te Winkel op.

⁵⁾ Met Lazarus begon Steintal in 1859 zijne *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* uit te geven, terwijl hij overigens zijne denkbeelden neerlegde o. a. in zijne *Grammatik, Logik, Psychologie* (Berlin 1855), *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (Berlin 1860) en vooral in *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* (Berlin 1871).

⁶⁾ De vele opstellen van Dr. L. A. te Winkel op taalpsychologisch gebied vindt men meerendeels in de negen jaargangen van den *Taalgids* (1859-1867).

werd de psychologische studie der taal, althans onder de taalgeleerden, later weer op den achtergrond gedrongen, totdat zij in onzen tijd opnieuw, ook in ons land, in eere is gekomen, vooral door het invloedrijk voorbeeld van HERMANN PAUL ¹⁾.

§ 2. *Spraakwerktuigen en Spraakklanken.*

Ofschoon de spraak eene geestesuiting is en ook in de eerste plaats als zoodanig moet worden beschouwd, kan zij alleen gevormd worden door behulp van de spraakwerktuigen des lichaams, en men kan dus, zonder in eenig opzicht den invloed van den geest op het uiten van spraakklanken gering te schatten, nagaan, hoe die spraakorganen op zich zelf werken, te meer nog omdat dezelfde klanken ook zonder toedoen van den geest, alleen door reflexbewegingen, ja zelfs door daartoe opzettelijk vervaardigde physische instrumenten kunnen voortgebracht worden. Men kan de spraakorganen samen evengoed een spraakinstrument noemen, als men eene piano een muziekinstrument noemt, en voor den taalbeoefenaar is het van het grootste belang te weten, hoe dat werktuig is samengesteld, en hoe het werkt, als men er de spraakklanken mee uit.

Alle klank wordt voortgebracht door golvende beweging van lucht, en de luchtstroom, dien de mensch in beweging brengt om te spreken, is de lucht, die, na door de bronchi de longen verlaten te hebben, zich in de luchtpijp (*trachea*) bevindt. Den weg, dien de lucht van de luchtpijp naar buiten volgt, kunnen wij den spraakweg noemen. Deze begint bij het strottenhoofd (*larynx*), d. i. het bovengedeelte van de luchtpijp, dat van onderen door een ringvormig kraakbeen gevormd wordt en daarboven door een schildvormig kraakbeen, waarvan de duidelijk zichtbare voorkant als Adamsappel bekend is, en waaraan inwendig, onmiddellijk naast elkaar, twee veerkrachtige vliezen, de stembanden, bevestigd zijn, die in horizontale richting naar den achterwand van het strottenhoofd loopen en daar ieder aan een kraakbeenig bekervormig lichaampje verbonden zijn. De beweeglijkheid van die lichaampjes maakt, dat de stembanden aan de achterzijde van het strottenhoofd elkaar kunnen naderen of zich van elkaar kunnen verwijderen en dat dus de opening tusschen die stembanden, de stemspleet (*rima glottidis*), willekeurig wijder of nauwer kan gemaakt, ja zelfs geheel gesloten kan worden, in

¹⁾ Dr. H. Paul, *Principien der Sprachgeschichte* (Halle 1880, 2de dr. 1886).

welk laatste geval al of niet eene opening tusschen de bekervormige lichaampjes kan overblijven. Is nu de stemspleet wijd geopend, zooals bij het uitademen, dan hoort men geen ander geruisch, dan het schuren van de lucht langs het strottenhoofd en de verdere deelen van den spraakweg; is zij gesloten en dringt de lucht door de opening tusschen de bekervormige lichaampjes, dan hoort men het geluid, dat wij fluisteren noemen. Is de stemspleet daarentegen eenigszins geopend, dan worden de stembanden in eene trillende beweging gebracht, die zich op den luchtstroom zelf overplant, zoodat er een door den weerklink tegen de wanden van den spraakweg nog versterkte en naar ieders individualiteit eigenaardig gekleurde klank ontstaat, dien wij *stem* noemen.

Naar de lengte en den graad der spanning van de stembanden, dus naar de snelheid der trillingen, wordt de toon der stem *hooger* of *lager* en ontstaat het *muzikaal accent*; naar de meerdere of mindere kracht, waarmee de lucht wordt uitgeademd (de breedte der trillingen), wordt het stemgeluid *sterker* of *zwakker* en ontstaat het *expiratorisch* of *dynamisch accent*, dat wij gewoonlijk *klemtoon* noemen; naar den korteren of langeren duur van dezelfde trillingen onderscheidt men de spraakklanken in *korte* en *lange (quantiteit)*; naar den vorm der trillingen door medetrilling der boventonen met den grondtoon kunnen er allerlei klankschakeeringen (de Duitschers spreken van *Klangfarbe*, de Franschen van *timbre*) voorkomen, die wij onder den naam van *stembuiging*, ook wel, doch minder goed, onder dien van *gewestelijk accent* samenvatten, en waarnaar wij de klanken in (betrekkelijk) *zuivere* en *onzuivere* onderscheiden.

Langs de zoogenaamde valsche stembanden en den bij het spreken vrij rechtstandig opgerichten klep van het strottenhoofd (*epiglottis*), die bij het slikken door het terugtrekken van de tong en het rijzen van het strottenhoofd gesloten kan worden, treedt de al of niet door de stembanden in trilling gebrachte luchtstroom in de keelholte en kan van daar langs twee wegen naar buiten stroomen, namelijk door de mond- en door de neusholte; maar de toegang tot de neusholte kan zeer gemakkelijk afgesloten worden door de drukking van den achterwand der keelholte en het zachte verhemelte tegen elkaar, en dat gebeurt dan ook zeer dikwijls. Gebeurt het niet, en ontwijkt een deel van den luchtstroom door den neus, dan noemen wij den klank, dien wij hooren, *neusklank (nasaal)*. Iedere spraakklank nu kan met neusklank worden uitgesproken.

De luchtstroom in de mondholte beweegt zich nu in eene ruimte, waarvan de rechter en linker zijde gevormd wordt door de aan de vaste bovenkaak en beweeglijke onderkaak verbonden wangen, en waarvan de boven- en de onderzijde een zeer verschillend en voor het spreken uiterst gewichtig karakter hebben. Hij stroomt onderlangs de huig (*uvula*) of de neerhangende punt van het verhemelte, vervolgens langs het zachte verhemelte (*velum*) en het harde verhemelte (*palatum*), en eindelijk langs het boventandvleesch, de boventanden (waarvan men boven- en onderkant onderscheidt) en de bovenlip. De luchtstroom beweegt zich bovenlangs den rug, het blad en de punt van de tong en vervolgens langs het benedentandvleesch, de benedentanden en de benedenlip.

De stand nu van al die lichaamsdeelen oefent een wijzigenden invloed op den aard van het geruisch of den klank der stem. Wordt de spraakweg op een bepaald punt aanmerkelijk vernauwd of voor een oogenblik geheel afgesloten of plotseling geopend, dan kan de luchtstroom slechts een geruisch veroorzaken, dat wij eenen *medeklinker* noemen; heeft er noch vernauwing, noch afsluiting plaats, dan vormt de lucht bij het trillen der stembanden eenen *klinker*, maar bij wijdgeopende stemspleet slechts eenen ademtocht. De toestand der spraakorganen in het laatste geval heet de *articulatiebasis*. Zij is voor verschillende individuen en volkstammen verschillend, en vandaar reeds voor een groot deel het onderscheid in spraak tusschen menschen en volken onderling.

Gaan wij nu achtereenvolgens de vorming der klinkers en die der medeklinkers na, doch slechts om daarvan in 't algemeen een begrip te geven en zonder af te dalen in bijzonderheden, die in eene algemeene klankleer te huis behooren, maar hier misplaatst zouden zijn.

Het aantal klinkers, dat door de verschillende toestanden van den spraakweg gevormd kan worden, is uit den aard der zaak oneindig groot; maar daar alle verscheidenheden niet meer duidelijk waarneembaar of aangeduidbaar zijn, bepaalt men er zich gewoonlijk toe, zes en dertig verschillende klinkers aan te geven, waarvan sommige in deze, andere in gene taal worden aangetroffen. Dat van het oneindig aantal juist *die* zes en dertig gekozen zijn en niet andere, is in zekeren zin toeval. De klanken in de bekende talen zijn eenigszins willekeurig als typen aangenomen; maar dat er ook werkelijke, niet slechts in dialecten, maar ook in beschaafde spreektaalen voorkomende klanken tusschen die zes en dertig vastgestelde punten in-

vallen, blijkt o.a. hieruit, dat onze Nederlandsche onvolkomen *i* niet tot de zes en dertig behoort, maar gezocht moet worden tusschen de *i* van het Eng. *pity* en de *e* van het Eng. *men* in. Misschien dat die willekeur nog eens voor regelmaat zal kunnen wijken, wanneer men de juiste verhoudingen van de luchtgolvingen in betrekking tot den stand van den spraakweg beter heeft leeren berekenen, en vollediger dan nu geschied is, den invloed van de boventoon op den grondtoon heeft aangewezen. Dan zullen de zuivere klanken als typen kunnen worden aangenomen en zal de verhouding der onzuivere klanken tot deze in getallen kunnen uitgedrukt worden. Reeds nu heeft men onderzoekingen gedaan naar de toonhoogte van iederen klank in verhouding tot de andere, en die klanken geplaatst in de toonschaal, waarvan de *i* het hoogte- de *oe* het laagtepunt aangeeft. Als middeltoon geldt de *a*, ofschoon sommigen er de ideeële (d. i. van bijklanken ontdane) *o* voor houden.

Verdeelen wij de klinkers, zooals tegenwoordig meest gebruikelijk is, naar de toestanden van den spraakweg, dan zien wij, dat zij vooreerst verschillen naar den stand der tong, die naar omhoog of naar omlaag, naar voren of naar achteren bewogen kan worden. Voor beide bewegingen neemt men drie standen aan, namelijk *hoog*, *middel*, *laag* en *palataal* (*voor*, naar het harde verhemelte heen), *palato-gutturaal* (*tusschen* hard en zacht verhemelte in) en *gutturaal* (*achter*, naar het zachte verhemelte heen). Door de verbinding van de eene beweging met de andere krijgt men dus negen tongstanden en dus negen klinkers, b.v. de hoogpalatale *i* van *tien*, de middelpalatale *ê* van *teen*, de laagpalatale *e* van *tent*; de hoogpalatogutturale *e* van het Eng. *pretty*, de middelpalatogutturale *e* van *moeder*, de laagpalato-gutturale *i* van het Eng. *bird*; de hooggutturale *oe* van *roet*, de middelgutturale *ô* van *rood* en de laaggutturale *o* van *rot*.

Ook de meerdere of mindere ronding der tong, waarvan dus de mindere of meerdere ruimte tusschen tong en verhemelte afhangt, oefent invloed op den klank. Daarnaar onderscheidt men negen *nauwe* en negen *wijde* klinkers. Zoo is de *a* van *bak* eene nauwe, de *a* van *baak* eene wijde laaggutturaal, de *o* van *stoom* eene nauwe, de *o* van *stom* eene wijde middelgutturaal, de *i* van *tien* eene nauwe, de *i* van *tin* eene wijde hoogpalataal. Eindelijk kunnen nog de wangen met de uiteinden daarvan, de lippen, meer of minder samengetrokken of gerond worden, waarnaar men dan weer achttien *geronde* (of *gelabialiseerde*) en achttien *ongeronde* (of *ongelabialiseerde*) klinkers

onderscheidt. Ongerond is b.v. de nauwe laaggtutturale *a* van *rat*, maar gerond de nauwe laaggtutturale *o* van *rot*. Ongerond is de nauwe middel-palatale *e* van *leen* en gerond de nauwe middelpalatale *eu* van *leun*.

Verandert de spraakweg van stand gedurende het uitstooten van eenen enkelen door trilling der stembanden in golving gebrachten luchtstroom, dan splitst zich de klinker in tweeën en ontstaat een *tweeklank* (*diphthong*), waarvan één der beide deelen meer kracht heeft dan het andere en ook langer dan het andere kan worden aangehouden. Bij onze Nederlandsche tweeklanken heeft steeds het eerste deel het accent, maar de Fransche tweeklanken *oi* en *ui* in *loi* en *lui* hebben den klemtoon op het tweede deel. Door herhaalde splitting ontstaan *drieklanken* (*triphthongen*).

Evenals het aantal klinkers kan ook het aantal medeklinkers oneindig groot zijn; doch slechts een beperkt gedeelte valt onder het bereik der waarneming; natuurlijk ook weer dat, hetwelk men willekeurig als typisch heeft aangenomen.

Beschouwen wij eerst de eigenlijke medeklinkers, waarvan het verschil berust op de verschillende wijzigingen in den spraakweg, dan merken wij vooreerst op, dat het een groot onderscheid maakt, of de stembanden bij het uitspreken in trillende beweging zijn en dus, zooals bij het uitbrengen der klinkers, een stemgeluid doen ontstaan, dan of de stemspleet geopend is, zoodat er slechts een ademtucht doorheendringt. De medeklinkers van de eerste soort heeten *stemhebbende* (*luidende* of *zachte*), zooals in onze taal o. a. de *b*, *v*, *d*, *z*, tegenover de *p*, *f*, *t*, *s*, die *stemlooze* (*klanklooze* of *harde*) genoemd worden. Vervolgens worden de medeklinkers onderscheiden naar den graad der afsluiting van den spraakweg. Wordt een gedeelte van dien weg voor een oogenblik geheel afgesloten of plotseling als met eenen plof geopend, dan ontstaat de klank, dien men *slagconsonant* of *ontploffingsklank* (*explosiva*) noemt, zooals in onze taal o. a. de *b*, *p*, *d*, *t*, *k*; is de spraakweg niet afgesloten, maar gedeeltelijk vernauwd, zoodat de luchtstroom er langs schuurt, dan ontstaat de klank, die men *schuringsklank* (*spirans*) heet, zooals in onze taal o. a. de *v*, *f*, *z*, *s*, *ch*. Van de ontploffingsklanken heeten, in aansluiting aan de oudere spraakkunsten, de stemhebbende ook *mediae*, de stemlooze ook *tenues*.

Eindelijk oefent ook de plaats, waar de vernauwing of afsluiting zich voordoet, een belangrijken invloed op het karakter der medeklinkers uit. Daarnaast kunnen wij ze in acht soorten onderscheiden,

die echter niet alle in de meest bekende talen vertegenwoordigd zijn. Vernauwing of afsluiting 1o. door de lippen vormt de *lip-letters* ¹⁾ (*labiales* of *bilabiales*), bv. bij ons de harde en zachte schuringsklank *w*, de zachte ontploffingsklank *b* en de harde *p*; 2o. door de boventanden en de onderlip de *liptandletters* (*labiodentales*), bv. onze zachte en harde schuringsklanken *v* en *f*; 3o. door tong en boventanden de *tand- of tongletters* (*dentales* of *linguales*). Die laatste worden weer in verschillende soorten verdeeld, naar mate de punt der tong tegen de onder- of achterzijde der boventanden of tegen het tandvleesch wordt gedrukt (*interdentales*, *postdentales*, *alveolares*). Van de schuringsklanken, die in dat geval *sisklanken* (*sibilantes*) heeten, behooren tot de half inter- half postdentale de harde en de zachte Eng. *th*, tot de alveolare onze harde *s* en zachte *z*. Van de ontploffingsklanken zijn bij ons *d* en *t* gewoonlijk alveolaar. Op deze tandletters volgen 4o. de *harde-verhemelteletters* (*palatales*), waarbij het vóór-, middel- of achterdeel van het harde verhemelte met de punt of het blad van de tong de vernauwing of afsluiting vormt. De voorverhemelteklank, door het tongblad en het harde verhemelte gevormd, is de (*cerebrale*) harde schuringsklank *sj* in *sjees* (Fr. *chaise*) en de zachte *zj* in *zjeu* (Fr. *jus*). De middelverhemelteklank is bij ons de zachte (en na eene *t* hard geworden) spirans *j*. De achterverhemelteletters worden ook gerekend tot 5o. de *zachte-verhemelteletters* of *keelletters* (*velares* of *gutturales*), gevormd door het zachte verhemelte en den tongrug, en bij ons vertegenwoordigd door de zachte spirans *g*, de harde spirans *ch*, den zachten ontploffingsklank *g*, zooals wij dien in de verbinding *ng* hooren, en den harden ontploffingsklank *k*. De medeklinkers van 6o. de *keelholte* en 7o. het *bovenstrottenhoofd* of de *valsche stembanden*, waarvan noch bij ons, noch in de verwante talen voorbeelden voorkomen, vermelden wij slechts terloops, om nog 8o. eene *stembandletter* te noemen, die ontstaat door vernauwing van de stemspleet, doch niet zóózeer, dat er stem zou kunnen ontstaan, en door sluiting en plotselinge opening van de stemspleet. In het eerste geval wordt onze harde spirans *h* gevormd, in het tweede een harde ontploffingsklank, dien wij kunnen hooren vóór wij fluisterend eenen klinker gaan uitspreken.

¹⁾ Ik gebruik dit woord, omdat het meer gewoon is dan *lipklanken* en ik wel niet bang zal behoeven te zijn, dat daardoor spraakklanken en schrijfteekens met elkaar verward zullen worden.

Wordt de *h* onmiddellijk achter harde of zachte ontploffingsklanken uitgebracht, dan ontstaan de zoogenaamde *adspiraten*, zooals de Grieksche *ph*, *th* en *kh*; wordt onmiddellijk achter ontploffingsklanken eene verwante spirans uitgesproken, dan ontstaan de zoogenaamde *affricaten*, bv. de Hoogd. *pf* en *z* (= *ts*), de Italiaansche *z* (= *dz*) bv. in *zio*, de Ital. *c* (= *tsj*) bv. in *cielo*, en de Ital. *g* (= *dzj*), bv. in *giorno*; wordt de consonantische *u* nauw verbonden met de voorafgaande gutturalen, dan ontstaan de zoogenaamde *gelabialiseerde gutturalen*: *gw*, *q* (of *kw*) en *hw* (of *chw*).

Die consonantische *u* behoort tot eene derde klasse van spraakklanken, tusschen de klinkers en de medeklinkers in. Zij bestaat vooreerst uit de beide *halfklinkers* (*semivocalen*): *w* (zooals in 't Eng.), d. i. de *u* (= *oe*), met vernauwing of afsluiting door de lippen, en *j* d. i. de *i* met vernauwing of afsluiting door tong en hard verhemelte.

Met eenig recht zou men ook de *l*, *r*, *m* en *n* halfklinkers kunnen noemen, daar zij ook als klinkers kunnen voorkomen en in sommige talen ook inderdaad als zoodanig gehoord worden. Men is echter gewoon ze onder den naam *sonoorklanken* samen te vatten, die eigenlijk ook de klinkers insluit, en waartegenover de eigenlijke medeklinkers dan *geruischklanken* heeten. Vroeger noemde men ze *vloeiende* (*liquidae*), en die naam wordt nu nog wel uitsluitend gegeven aan de verschillende soorten van *l*- en *r*-klanken. Zij hebben met de klinkers gemeen, dat zij met stemtoon en open spraakweg worden uitgesproken. Bij de *l* stroomt de lucht langs eene der zijden of langs beide zijden van de tong naar buiten. De plaatsing van de tongpunt in betrekking tot de boventanden, het tandvleesch of het harde verhemelte wijzigt de uitspraak van de (*dentale*, *alveolare* of *cerebrale*) *l*, die bij ons wordt uitgesproken met de tongpunt tusschen het bovenste gedeelte der tanden en het tandvleesch in; doch er bestaat ook eene *gutturale l*, waarbij de tongrug het zachte verhemelte nadert. Bij het uitspreken der *r* geraakt het een of ander spraakorgaan in trillende of rollende beweging. Zijn het de lippen, dan hoort men de *labiale r*, zooals in *brrrr* (uitroep van koude); is het de meer of minder vooruitgestoken of teruggetrokken tongpunt, dan hoort men de *dentale*, *alveolare* of *cerebrale r*, die in onze taal de normale is; is het het zachte verhemelte of de huid, zooals bij vele Hollanders, dan hoort men de *gutturale* of *wulvare r*, die bij zwakke trilling vaak in de *gutturale* spirans *g* overgaat.

De *m* en de *n* hebben ook met de klinkers den stemtoon en eenen

open spraakweg gemeen, maar die open spraakweg is de neusholte, waarom zij dan ook *neusletters* (*nasalen*) heeten. De mondholte daarentegen wordt gesloten bij de *m* zooals bij de *p* en *b*, bij de *dentale n* zooals bij de *t* of *d*, bij de *palatale n* zooals bij de *j*, bij de *gutturale n*, die wij in onze verbinding *nk* en *ng* hooren, zooals bij de *k* of de ontploffings-*g*. Bij het sluiten van den neus verliezen zij den stemtoon, en zij kunnen die, gelijk ook *l* en *r*, ook in verbinding met stemlooze medeklinkers verliezen.

Een juist inzicht in de vorming der spraakklanken is ter bepaling van het wezen der taal van het hoogste belang, en daarom heeft reeds van den oudsten tijd af aan de physiologie der spraakklanken hare beoefenaars gevonden, ook toen de wetenschap der physiologie en der anatomie zelf nog in hare kindsheid verkeerde. Reeds de Grieksche sophisten hielden er zich mee bezig, en naast en tegenover hen ook PLATO, die in zijnen *Kratylos* het aandeel der verschillende spraakorganen bij het uitbrengen der klanken in het ruwe aanwees. De Alexandrijnen onderscheidden daarnaar de letters in klassen en ontwierpen eene terminologie, die verlatiniseerd nog gedeeltelijk in gebruik is. De Arabieren volgden hen en brachten het daarbij zelfs tot eene aanmerkelijke hoogte, evenals de Indische geleerden met PĀNINI aan het hoofd.

Gedurende de middeleeuwen echter stond ook dit onderdeel der wetenschap stil, en zelfs daarna duurde het nog lang vóór er eenige vooruitgang van betekenis plaats had, ook zonder dat de physiologische zijde der taalwetenschap geheel werd verwaarloosd, want Molière bracht haar zelfs in zijn *Bourgeois Gentilhomme* ten tooneele. Toch werd er zoo weinig degelijks op dit gebied geleverd, dat LAMBERT TEN KATE in 1723 kon zeggen, bij geen en schrijver iets over het eigenlijk karakter der spraakklanken te hebben aangetroffen, zoodat hij daarbij geheel alleen zijnen weg moest zoeken. Hij heeft dat gedaan en reeds zeer veel gevonden van wat wij boven mededeelden, ofschoon men door de eigenaardige terminologie, waarvan hij zich bedient, niet terstond alles bij hem zal herkennen, en ook niet alles even scherp en duidelijk door hem geformuleerd zal vinden ¹⁾.

¹⁾ Zie L. ten Kate, *Onderzoek over onze Nederduitsche letterklanken* in zijne *Aenleiding*, Amst. 1723, I bl. 109—151. Hij behandelt daar de luchtgolven in betrekking tot de toonhoogte, toonsterkte en resonans. Hij vindt het onderscheid tusschen klinkers en medeklinkers in het openhouden, vernauwen of sluiten van den spraakweg, bepaalt eenigszins den stand

Ware men hier te lande toen voortgegaan op den door Ten Kate gebaanden weg, dan zou aan hem de eer beschoren geweest zijn, de vader der phonetiek te heeten; maar buitenslands kende men hem weinig of niet, en hier te lande was hij meer een gezag, dan een voorganger. Eerst nagenoeg eene eeuw later hielden KINKER en BILDERDIJK, elkander op ondergeschikte punten bestrijdende, zich eenigszins met de physiologie der klanken bezig; doch allerlei beschouwingen over *ng* als eenvoudigen of samengestelden neus- of keelklank schenen het hoogste te zijn, wat men toen en later op dit gebied kon leveren. In Duitschland had intusschen WOLFGANG VON KEMPELEN een belangrijk werk over de physiologie der klanken geschreven ¹⁾; maar het duurde nog tot het midden van onze eeuw vóór de phonetiek als eigenlijke wetenschap gegrondvest werd, en nog niet eens dadelijk werd zij als onmisbaar onderdeel der taalwetenschap erkend, zooals zij nu geworden is.

De vader der phonetiek in Duitschland was ERNST BRÜCKE ²⁾. Zijn systeem werd bij ons in 't kort ontwikkeld door DR. L. A. TE WINKEL ³⁾ en nader getoetst door J. PIJNAPPEL Gz. ⁴⁾. Op hun voetspoor voerde DR. W. L. VAN HELTEN de phonetiek bij ons op wat breeder schaal dan vroeger in de spraakkunst in ⁵⁾. Intusschen

van tong en lippen bij het uitspreken der klinkers en vormt zich vooral aangaande de medeklinkers eene duidelijke en tamelijk juiste voorstelling. Hij onderscheidt zeer juist de bij geheele afsluiting gevormde klanken, waartoe hij wegens de sluiting van den mond ook de goed door hem herkende neusletters *m*, *n*, *ng* en *nk* brengt, van de klanken, die door onvolkomen afsluiting gevormd worden. Die laatste onderscheidt hij in *schelle*, die wij nu *sonore* noemen, namelijk *l* en *r*, en *heesche*, die wij nu schuringsklanken heeten. De oorzaak van het onderscheid tusschen de stemhebbende en de stemlooze medeklinkers kent hij nog niet, daar hij de stembanden niet van het kraakbeenig strottenhoofd onderscheidt; maar wel herkent hij ze als zachte en scherpe, terwijl hij reeds zeer nauwkeurig de vorming der medeklinkers naar de plaats der vernauwing of afsluiting beschrijft, en daarnaar onze medeklinkers zeer juist verdeelt in 10. lipletters, 20. lip- en tandletters. 30. tand- of tandvleeschletters, 40. verhemelteletters, 50. keelletters en 60. de *h* „een scherpe uitblaazing van aadem.“ Het loont de moeite, eens na te gaan, wat Ten Kate, geheel op eigen wien drijvend, op phonetisch gebied reeds gevonden heeft.

¹⁾ W. von Kempelen, *Mechanismus der menschlichen Sprache*, Wien 1791.

²⁾ Ernst Brücke, *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*, Wien 1856 (2de dr. 1876).

³⁾ Dr. L. A. te Winkel, in den *Taalgids* V (1863) bl. 233—272.

⁴⁾ J. Pijnappel Gz. in den *Taalgids* VI (1864) bl. 35—57.

⁵⁾ Dr. W. L. van Helten, *De klinkers en medeklinkers in de Nederlandsche taal*, Rott. 1875, bl. 10—34, 84—98.

hadden ook natuurkundigen en eigenlijke physiologen zich met een onderzoek naar den aard der spraakklanken bezig gehouden. Na de Engelsche geleerden WILLIS en WHEATSTONE, de Duitsche OHM, KUDELKA, MERKEL e. a. volgden met hunne hoogst belangrijke onderzoekingen onze landgenoot DONDERS ¹⁾ en van de Duitsche geleerden, behalve CZERMAK en ROSSBACH, vooral HELMHOLTZ ²⁾, die, zich bij Brücke aansluitend, de nieuwere uitkomsten der geluidsleer op de spraakklanken toepasten en vooral het timbre trachtten aan te geven door de klanken in boventonen en grondtonen te ontleden.

Een andere weg werd ingeslagen door den Engelschen phoneticus A. MELVILLE BELL. Deze gaf voor het eerst eene nauwkeurige wetenschappelijke onderscheiding der klinkers naar de wijze van vorming en niet, zooals Brücke bijna hoofdzakelijk gedaan had, naar het geluid ³⁾. Zijn landgenoot A. J. ELLIS steunde hem krachtig door het ontwerpen eener keurige phonetische geschiedenis der Engelsche taal ⁴⁾, terwijl zijn systeem nog in bijzonderheden werd ontwikkeld en hier en daar verbeterd door H. SWEET ⁵⁾. Op de Romaansche talen werd de phonetiek vooral toegepast door ASCOLI, op de Germaansche door WILHELM SCHERER, terwijl onder den invloed der Engelsche meesterwerken op dat gebied ook in Duitschland de phonetiek meer en meer zelfstandige beoefenaars begon te vinden, van welke vooral EDUARD SIEVERS, die bijzonder aan het woord- en zinaccent en de klankwijzigingen in en door het zinsverband zijne aandacht wijdde ⁶⁾, F. TECHMER ⁷⁾, MORITZ TRAUTMANN, die de fluisterklanken op den voorgrond stelde en een eigen systeem ontwierp ⁸⁾, en WILHELM

¹⁾ Sinds 1859 gaf F. C. Donders de uitkomsten zijner acustische onderzoekingen in het licht in *Poggendorf's Annalen*, in het *Archiv für die Holländische Beiträge zur Natur und Heilkunde*, en elders. Een populair overzicht gaf hij in *De physiologie der spraakklanken, in het bijzonder van die der Nederlandsche taal*, Utrecht 1870.

²⁾ Helmholtz, *Lehre von den Tonempfindungen*, in 1862 voor het eerst verschenen en later meermalen herdrukt.

³⁾ A. Melville Bell, *The principles of speech and vocal physiology*, New ed. London 1865, en vooral *Visible Speech*, London 1867.

⁴⁾ A. J. Ellis, *On early English Pronunciation*, I—IV, London 1869—1874. Reeds vroeger had hij geschreven *Essentials of Phonetics*, London 1848.

⁵⁾ H. Sweet, *Handbook of Phonetics*, Oxford 1877 en *A. History of English Sounds*, Oxford 1888.

⁶⁾ E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, Leipzig 1876 (3de dr. 1885).

⁷⁾ F. Techmer, *Phonetik*, Leipzig 1880.

⁸⁾ M. Trautmann, *Die Sprachlaute*, Leipzig 1884—86.

VIETOR ¹⁾ vermelding verdienen. Bij ons leverden slechts enkelen, zooals H. KERN ²⁾ en A. B. COHEN STUART ³⁾, eenige bijdragen op phonetisch gebied, terwijl eene zeer bruikbare populaire handleiding daarvoor werd geschreven door P. ROORDA ⁴⁾.

In den laatsten tijd is tegen de in Duitschland over het algemeen aangenomen methode Bell-Sweet een krachtig protest uitgegaan van den Münchener geleerde KARL BORINSKI ⁵⁾, die de nauwkeurigste beschrijving van den stand der spraakorganen nog onvoldoende acht ter verklaring van de klankschakeeringen, en meent, dat er op den door Donders en Helmholtz gelegden grondslag eene geheel nieuwe phonetiek moet worden opgebouwd, waarbij de geluidgolven het hoofdonderwerp der studie zullen moeten zijn. Ofschoon Borinski's toon wat aanmatigend is en zijne uitspraken wat absoluut zijn, schijnt hetgeen hij schrijft toch der overweging waard te wezen.

§ 3. *Spraakvormen: Woorden en Zinnen.*

Een spraakklank, die aan eene voorstelling beantwoordt, noemen wij een *woord*. Zoo is b.v. de klank *a* in 't Fransch en in 't Italiaansch een woord met de beteekenis *naar* of *aan*, en in 't Latijn met de beteekenis *van*. Zoo is de klank *e* in 't Latijn een woord, dat *uit* beteekent, en de klank *i* in dezelfde taal de gebiedende wijs van het werkwoord *ire* (*gaan*). Zoo is in 't Italiaansch de klank *o* in gebruik voor het voegwoord *of* en, als *ho* geschreven, voor (*ik*) *heb*; en in 't Fransch is *o* (geschreven *eau*) de klank om de voorstelling *water* aan te duiden, terwijl bij ons de *u* een woord voor den tweeden persoon van het persoonlijk voornaamwoord is. Ook de klanken *oe* en *eu* zijn in 't Fransch woorden (*oe*, geschreven *ou* = *waar?*, *eu*, geschreven *oeufs* = *eieren*).

Natuurlijk is het aantal woorden, die uit een enkelen spraakklank bestaan, zeer beperkt; de meeste zelfs zijn verminkt en waren oorspronkelijk meer samengesteld, zooals nog uit de schrijfwijze blijkt.

¹⁾ W. Vietor, *Elemente der Phonetik und Orthoepie des Deutschen, Englischen und Französischen*, 2te Aufl., Heilbronn 1887, en zijn sinds 1888 te Marburg verschijnend tijdschrift *Phonetische Studien*.

²⁾ Dr. H. Kern, in de *Taal- en Letterbode* I (1870) bl. 214—218, *Taalk. Bijdragen* I (1877) bl. 175—181, 214—216.

³⁾ A. B. Cohen Stuart, *Taal- en Letterbode* III (1872), bl. 298—305.

⁴⁾ P. Roorda, *De klankleer en hare practische toepassing, vooral met het oog op de studie der nieuwe talen*, Gron. 1889.

⁵⁾ Karl Borinski, *Grundzüge des Systems der artikulierten Phonetik, zur Revision der Prinzipien der Sprachwissenschaft*, Stuttgart 1891.

Verreweg de meeste woorden daarentegen bestaan uit eene verbinding van spraakklanken en kunnen dus in hunne bestanddeelen ontleed worden. Men moet zich echter niet voorstellen, dat men dat gemakkelijk met volkomen juistheid kan doen, door ze in eene reeks van opeenvolgende spraakklanken te splitsen, want een woord is niet eenvoudig de som van eenige achter elkaar uitgesproken klanken. Het is eene, uit de verbinding en den wederkeerigen invloed der klanken gevormde, eenheid. Nemen wij b.v. het woord *zak*, dan kunnen wij daarvan niet eenvoudig zeggen, dat het uit de klanken $z + a + k$ bestaat, want, afgezien hiervan dat de *z* aan 't begin en de *k* aan het eind van dat woord eenigszins verschillen van die klanken, wanneer zij in 't midden van een woord gehoord worden, heeft men tusschen *z* en *a* en tusschen *a* en *k* eene bepaalde reeks van nauwelijks waarneembare overgangsklanken, ontstaan door het voortklinken van het stemgeluid bij het veranderen van den stand der spraakorganen, wanneer men van het uitspreken van den eenen klank tot het uitbrengen van den volgende overgaat. De *z* heeft eenen naklank (bij de Eng. phonetici *offglide* genoemd), de *k* eenen voorlank (Eng. *onglide*), de *a* heeft eenen voorlank en eenen naklank; en onder den invloed daarvan ondervinden die klanken zelf eenige wijziging, die dikwijls onmiskenbaar is, ook al kan men die vooren naklanken op zich zelf juist niet meer waarnemen. Soms echter wordt de overgangsklank inderdaad waarneembaar en ontstaat er een nieuwe klank uit. Dat gebeurt vooral tusschen eene *r* en een anderen medeklinker, zooals b.v. in *werk*, dat menigeen min of meer als *werrèk* zal uitspreken. De naklank is daar als zelfstandige tusschenklank opgetreden, hetgeen men met een woord der Indische taalgeleerden *svarabhakti* noemt.

Behalve in het Chineesch, het Thibetaansch en eenige talen van Achter-Indië en elders, die men *monosyllabische* of *isoleerende* talen noemt, maakt men in de talen onderscheid tusschen *één-* en *meerlettergrepige* woorden, d. i. woorden met éénen klinker of tweeklank en meer klinkers of tweeklanken, waarbij men in aanmerking moet nemen, dat de halfklinkers en sonore medeklinkers zoowel vocaal als consonant kunnen zijn en dus eene lettergreep kunnen vormen (*silbenbildend* zijn, zeggen de Duitschers), of niet. Zoo klinkt in het Groningsch de *n* van *geevn*, waarvóór eene toonlooze *e* is uitgestooten, als klinker, en is dus het woord tweelettergrepig, al zouden wij het in 't schrift ook als éénlettergrepig weergeven.

Het spreekt wel van zelf, dat de wijze, waarop men een meerlettergrepig woord in lettergrepen kan afdeelen, in de verschillende talen verschillend zal zijn, ja ook in dezelfde taal onregelmatig kan wezen: immers het woord is eigenlijk geene samenvoeging van twee of meer losse lettergrepen, maar eene eenheid, die feitelijk niet dan willekeurig te splitsen is. Nemen wij bv. de woorden *zakpijp* en *zakdoek*. Wij beschouwen daarin *zak* als de eerste, *pijp* en *doek* als de tweede lettergreep, omdat wij daar met samengestelde woorden te doen hebben en wij de leden der samenstelling ook als afzonderlijke woorden kennen. Bij *zakpijp* valt de moeielijkheid der splitsing ook nog niet terstond in het oog of liever in het oor, maar bij *zakdoek* is het anders. De *k* wordt daarin niet uitgesproken, zooals bij *zak* of bij *zakpijp*, maar wordt zacht of stemhebbend, zooals de Fransche of Duitsche *g* voor eenen medeklinker, en wel onder den invloed der volgende zachte *d*. De eerste lettergreep is dus eigenlijk *zak + invloed der d*. Zoo is het ook met onze *ng*. De *n* en de *g* zijn van elkaar niet los te maken, en wie een woord als *zingen* zou willen afdeelen, zou nog minder verkeerd doen met het in *zing-en*, dan met het in *zin-gen* te scheiden.

De invloed, door de eene lettergreep van een woord op de andere geoeffend, is het echter nog niet in de eerste plaats, wat het woord tot eene eenheid maakt. De band, die de lettergrepen tot een woord verbindt en die tevens den onderlingen invloed der lettergrepen op elkaar in de hand werkt, is de *klemtoon*. Als wij eene reeks van woorden achter elkaar uitspreken, duiden wij de afzonderlijke woorden of leden (*artus*) van de reeks als zoodanig aan door aan ieder woord min of meer klemtoon te geven, d. i. wij *articuleeren*. Wie duidelijk het onderscheid tusschen de verschillende woorden doet uitkomen, spreekt gearticuleerd. De dieren, die hunne stemgeluiden uitbrengen zonder dat men kan hooren, waar de aan eene bepaalde voorstelling beantwoordende klank ophoudt, brengen daarom, zooals men zegt, ongearticuleerde klanken voort, en op grond daarvan meent men, dat zij ook geene bepaalde voorstellingen aan hunne stemgeluiden verbinden, dus niet spreken in den eigenlijken zin des woords.

Van een meerlettergrepig woord heeft dus slechts ééne lettergreep den klemtoon; de andere lettergrepen zijn toonloos, maar bij samengestelde woorden kan men door in graad verschillenden klemtoon op ééne lettergreep van ieder lid der samenstelling te leggen tegelijk het woord als eene eenheid en als eene tweeheid aanduiden. Geeft men

b.v. bij *wel vaart* aan ieder woord gelijken klemtoon, dan geeft men daarmee te kennen, dat men twee afzonderlijke woorden gebruikt; maar legt men meer nadruk op *wel* dan op *vaart*, dan geeft men te kennen, dat men *welvaart* als één woord wil opgevat zien. Stelt men het weer samen met *bron* tot *welvaartsbron*, dan heeft *wel* den zwaarsten, *bron* den minder zwaren en *vaart* den zwaksten toon.

Er zijn echter ook woorden zonder klemtoon, althans in het zinsverband. Zij worden bij andere woorden aangetrokken, hetzij *proclitisch*, hetzij *enclitisch*, en dus niet als afzonderlijke woorden aangeduid. Men noemt dat *inclinatie*. Zoo zijn de lidwoorden *proclitisch* bij ons, in het Deensch ook *enclitisch*. Wij zeggen *tzwijn* of *étzwijn*, de Deen zegt *sviinet*, wij *énzwijn*, de Deen *etsviin*. De toonloosheid van een woord hangt af van de beteekenis, die het heeft. Daarover hebben wij nog het een en ander op te merken.

Als men eene klankverbinding het lichaam van een woord wil noemen, dan is de beteekenis er als het ware de ziel van, zonder welke een stemgeluid eigenlijk geen woord meer voor ons is, maar een holle klank. Toch is het begrip „beteekenis”, dat wij aan de ziel der woorden hechten, niet voor alle woorden volkomen hetzelfde. Er zijn woorden, waaraan bepaalde voorstellingen beantwoorden, en woorden, die slechts in verband met een of meer andere woorden eene voorstelling kunnen opwekken. De laatste dienen dus slechts om eene voorstelling nauwkeuriger aan te duiden en heeten daarom *demonstratieve* of beter *relatieve* woorden of *betrekkingswoorden*, terwijl alleen de eerste eigenlijk eene voorstelling noemen en daarom *voorstellingswoorden* zouden moeten heeten, maar gewoonlijk *praedictieve* woorden of *begripswoorden* worden genoemd. Van de woorden *tzwijn* of *het zwijn* beantwoordt de klankverbinding *zwijn* aan eene bepaalde voorstelling van een dier, terwijl *het* slechts te kennen geeft, dat wij juist dezelfde voorstelling, als wij van het zwijn hebben, bij een ander bekend veronderstellen. Zeggen wij: *Vondel woonde te Amsterdam*, dan verrijzen voor onzen geest drie voorstellingen: die van den dichter *Vondel*, van de stad *Amsterdam* en van den toestand, dien wij *wonen* noemen; maar het woord *te* duidt alleen aan, dat wij de voorstelling *wonen* met de voorstelling *Amsterdam* op eene bepaalde wijze verbinden. Zulke *betrekkingswoorden* sluiten zich onder het spreken ten nauwste aan bij de *begripswoorden* en hebben in dat geval geenen klemtoon.

Tusschen de zuivere *begrips-* en de zuivere *betrekkingswoorden* nu

staan andere in, die wel eene zekere voorstelling wekken, maar slechts ter nadere preciseering van eene andere, de hoofdvorstelling. Het woord *houten* bv. wekt ongetwijfeld eene voorstelling, maar eene zeer algemeene, namelijk die van alles wat uit hout bestaat. Voegt men het bij *huis*, dan dient het om de door dat woord gewekte voorstelling nader te bepalen, of m. a. w. om eene nauwkeuriger, meer samengestelde voorstelling te wekken. *Houten* moge dus op zich zelf een begripswoord zijn, verbonden met *huis* is het in zekeren zin een betrekkingwoord. Nog duidelijker komt het betrekkingskarakter uit bij woorden als *groot* en *klein*, waaraan een zoo vaag begrip beantwoordt, dat men ze op zich zelf nauwelijks verstaat, terwijl zij, bij een zuiver begripswoord gevoegd, het daardoor ver-tegenwoordigd begrip anders preciseeren, dan zij het doen bij andere begripswoorden. *Groot* toch, bij *huis* gevoegd, wekt eene geheel andere voorstelling op, dan wanneer het gevoegd wordt bij *appel* of *peer*. Het wekt met de voorstelling van eene eigenschap tevens die van eenen graad. *Houten* en *groot* dienen beide om de voorstelling *huis* nader te preciseeren, maar *houten* wekt ook op zich zelf eene voorstelling op, terwijl *groot* dat alleen kan doen in verbinding met *huis*. Het staat dus in karakter al zeer dicht bij de betrekkingwoorden.

Strikt genomen hangt ook weer het onderscheid tusschen begrips- en betrekkingwoorden af van onze opvatting en van het gebruik, dat wij van die woorden maken. In elk geval kunnen dezelfde woorden nu eens tot de eene, dan weder tot de andere klasse gerekend worden. Zoo noemden wij *huis* zonder eenige aarzeling een begripswoord, en toch zullen wij niet zoo zeker zijn, dat wij met een begripswoord te doen hebben, wanneer wij het vinden in eenen zin als deze: *houd je handen thuis*, want dat beteekent: *houd je handen terug* (waar *rug* ook al met *te* een als betrekkingwoord gebruikt begripswoord is), of *houd je handen, waar zij zijn*. Wie nu is in staat aan de woorden *waar zij zijn* op zich zelf nog eene voorstelling vast te knoopen. Alleen in verbinding met de voorstelling *houd je handen* hebben zij beteekenis.

Eigenlijk is dan ook alleen *thuishouden* een begripswoord. Wij noemen het eene samenstelling en wel eene oneigenlijke samenstelling, omdat de beide leden gescheiden kunnen worden; en zoo zijn alle samenstellingen woorden voor samengestelde of nader geprecieeerde voorstellingen, van welke de eene de hoofdvorstelling, de

andere de ondergeschikte of preciseerende is. De hoofdvoorstelling, die, zooals bij ons, door den klemtoon kan worden aangewezen, is echter niet de voorstelling van de soort, waarvan het geheel een onderdeel is, maar die, welke de geheele voorstelling maakt tot onderdeel van de soort, welke de ondergeschikte voorstelling aanduidt. Een *raadhuis* is een onderdeel van de soort *huis* en wel het onderdeel, dat zich kenmerkt door de raadsvergaderingen, die er gehouden worden.

Huis is dus een soortnaam, d. w. z.: om te kennen te geven, dat men eene voorstelling heeft van een huis, hetwelk men voor zijne ogen ziet, kan men niet volstaan met het woord *huis* te noemen. Dat moet men doen door de toevoeging van andere, en wel betrekkingwoorden. Iedere op zich zelf staande voorstelling is de voorstelling van eene soort, nooit van eene zelfstandigheid. Slechts door tal van soortvoorstellingen tot één geheel te verbinden, kan men er in slagen zich zoowat eene voorstelling te vormen van een individu en dat door een woord aanduiden; maar opmerking verdient het, dat zelfs die woorden (de zoogenoemde *eigennamen*) alle in den grond enkelvoudige, samengestelde of verminkte soortnamen zijn.

Zijn alle woorden voor voorstellingen soortnamen, dan zou men ze ook alle abstract kunnen noemen. Eigenlijk volgt dat reeds uit het begrip zelf, dat wij aan *woord* hechten. Het is niet de naam van een voorwerp, maar van de voorstelling, die wij ons van het voorwerp (de soort van voorwerpen) gevormd hebben. Toch maken wij in de taal onderscheid tusschen *abstract* en *concreet*. Wij verstaan dan onder *concreet* die voorstellingen, welke, in den geest aanwezig, maar zonder dat wij er ons van bewust zijn, door eene zinnelijke waarneming als uit het onbewuste te voorschijn geroepen en als juist erkend kunnen worden. *Huis* noemen wij een woord voor eene concrete voorstelling of kortweg een concreet woord, omdat wij de juistheid onzer voorstelling van de soort „huis” onmiddellijk erkennen na eene zinnelijke waarneming van een der voorwerpen, waaraan wij onze soortvoorstelling ontleend hebben. Evenwel noemen wij ook *duivel* een concreet woord, al hebben wij van de soort, waartoe hij behoort, ook geen enkel exemplaar met onze zintuigen waargenomen. Dat komt hiervandaan, dat wij ons willekeurig een beeld van hem vormen, dat tot dezelfde soort van voorstellingen behoort als wij van de voorwerpen hebben, die wij met de zinnen kunnen waarnemen, of m. a. w.: wij verbeelden ons hem als iets

zinnelijk waarneembaars. Dat zulk een beeld ook min of meer op iets zinnelijk waarneembaars moet gelijken, spreekt van zelf. *Abstract* noemen wij die voorstellingen, welke niet onmiddellijk door zinnelijke waarnemingen worden gewekt, maar uit de concrete voorstellingen worden afgeleid. Ook hier weer zijn de grenzen niet scherp te trekken. Springt het onderscheid tusschen concreet en abstract bij zelfstandigheden ook vrij duidelijk in het oog, zoodat wij terstond *huis* concreet en *deugd* abstract zullen noemen, bij eigenschappen wordt het reeds moeilijker. *Goed* moge eene abstractie zijn, maar *rood* en de andere kleurvoorstellingen worden onmiddellijk door de zinnelijke waarneming gewekt en zijn dus concreet. Zij worden evenwel alleen gewekt in verbinding met andere concrete voorstellingen: zonder deze (dus b.v. *het rood* als zelfstandigheid) zijn zij abstract. Zoo gaat het ook met de aan werkwoorden beantwoordende voorstellingen. Dat een man *loopt* is zinnelijk waarneembaar, en *loopt* is dus eene concrete voorstelling, doch alleen in vereeniging met de voorstelling van iemand, die loopt. Als zelfstandigheid, afgescheiden van zulk eenen persoon beschouwd, is *het loopen* of *de loop* eene abstractie.

Uit al het voorgaande is de gevolgtrekking te maken, dat alleen de voorstellingen van zelfstandigheden op zich zelf concreet kunnen zijn, maar die van eigenschappen of handelingen slechts in verbinding met voorstellingen van zelfstandigheden. Eigenlijk echter is ook dat nog niet juist, want ook van op zich zelf waarneembare zelfstandigheden kunnen wij ons geene voorstelling vormen, omdat voorstellen zonder onderscheiden niet mogelijk is, al ware het slechts omdat daarbij althans voorsteller en voorstelling onderscheiden worden. De voorstelling *huis* op zich zelf is nog niets: minstens beteekent zij: *ik zie een huis* of *ik denk een huis*, of nog liever: *een huis staat mij voor oogen, voor den geest*.

Zulk eene beteekenis zal het woord *huis* bv. hebben in den mond van kinderen, die pas beginnen te spreken en nog niet in staat zijn, hunne denkbeelden volledig uit te drukken, omdat hun daartoe de woorden ontbreken. Een enkel woord, dat eigenlijk slechts aan ééne voorstelling beantwoordt, vertegenwoordigt daarom voor hen eene gedachte, waarvan de onvolledige uiting dikwijls door gebaren wordt aangevuld. Misschien heeft ook eenmaal de oudste mensch zóó gesproken. Voor hem was dan het woord de vertegenwoordiger niet van ééne voorstelling, maar van minstens twee voorstellingen in

betrekking tot elkaar. De volwassen mensch van den tegenwoordigen tijd echter spreekt zóó niet meer, of hij moet een vadzige zonderling zijn, die de liefhebberij heeft, om telkens als hij spreekt aan anderen raadseltjes op te geven. Regel is het, dat men spreekt in minstens twee woorden, van welke de eene de hoofdvoorstelling, het *onderwerp* (*subject*), noemt en het andere de daarmee in verband gebrachte voorstelling (*praedicaat*). Worden nu die beide voorstellingen zoodanig in woorden uitgedrukt, dat hare onderlinge betrekking van subject en praedicaat tevens voldoende blijkt, dan noemt men de beide woorden samen eenen *zin* of liever *volzin* en hunnen inhoud eene *gedachte*. Blijkt hare betrekking niet duidelijk, zoodat zij slechts twee na elkaar in woorden geuite, maar onsamenvangende voorstellingen schijnen, dan kan men er geene gedachte in herkennen en noemt men de woorden *onzin*. Men bedenke echter, dat wat logisch onzin heet, in taalkundig opzicht zeer goed zin kan zijn. Logisch onzinnig is de volzin: *de as draait om hare aarde*, maar op dien volzin als taalvorm is niets aan te merken, terwijl daarentegen de logisch juiste gedachte: *de aarde draait om hare as* taalkundige onzin zou worden, wanneer men door gebrekkige taalkennis er toe gebracht werd haar uit te drukken in deze woorden: *draaien het aarde zijn as om*. De onzin is hier ontstaan doordat de in onze taal gebruikelijke verbindingsmiddelen niet of verkeerd zijn gebezigd.

Iedere taal nu heeft hare eigenaardige middelen om het verband der woorden in den zin aan te duiden. De meest algemeene zijn het zinaccent, het muzikaal accent, en de volgorde der woorden, waarmee het Chineesch zich bijna uitsluitend moet behelpen, ofschoon daar toch ook reeds de in onze Europeesche talen zoo sterk uitgebreide klasse van betrekkingenwoorden bestaat, die bepaaldelijk dienen om het zinsverband te vormen of te helpen vormen en op zich zelf meestal geene voorstellingen vertegenwoordigen. De zoogenaamde flecteerende talen hebben nog een vijfde middel om het zinsverband aan te geven, namelijk die klankwijzigingen in het lichaam of aan het eind der woorden, welke wij onder den naam van *buiging* samenvatten.

Bij de werkwoorden, waarbij wij de buiging *vervoeging* (*conjugatie*) noemen, geven de klankwijzigingen den tijd aan, waarin men zich de werking (of hoe men het anders noemen wil) als plaatshebbend voorstelt, en de wijze, waarop men zich de werking in betrekking tot de werkelijkheid of tot eenen toestand der verbeelding denkt. Het

aantal tijden kan natuurlijk in de verschillende talen zeer verschillend zijn, want de drie hoofdcategorieën van tijd: heden, verleden en toekomst, kunnen in betrekking tot elkaar en in verband tot voortdurend of voltooidheid der werking in verschillende schakeeringen worden gedacht. Ook de wijzen, waarop de werking kan voorgesteld worden, zijn talrijk. Naast onze drie persoonswijzen staat in het Grieksch nog eene vierde (de *optatief*), en de Semietische talen bezitten nog geheel andere vervoegingsvormen, die wij gedeeltelijk door modale bijwoorden of modale werkwoorden uitdrukken.

Eindelijk bestaan in de meeste flecteerende talen ook nog vormen, waarmee de werking als eene zelfstandigheid (*infinitief*) of tijdelijke eigenschap (*deelwoord*) kan worden voorgesteld en het woord dus een naamwoord wordt, waarmee het dan de vormen der *verbuiging* (*declinatie*) aanneemt. De betrekkingen in den zin van de door de naamwoorden uitgedrukte voorstellingen (d. i. van de voorstellingen van zelfstandigheden, eigenschappen en betrekkingen), die door vormverandering der woorden worden aangeduid, noemen wij *naamvallen*; en ook van deze is het aantal onbepaald en verschillend in de verschillende talen. Men heeft er 23 als mogelijk opgeteld¹⁾, welke echter slechts voor een klein gedeelte (hoogstens acht) in de aan onze taal verwante en meest bekende talen worden aangetroffen; maar men kan begrijpen, hoeveel er mogelijk zijn, als men bedenkt, dat iedere betrekking, die wij door middel van voorzetsels aanduiden, ook door eenen naamvalsvorm zou kunnen aangewezen worden.

De talen, waarin de buiging ontbreekt, zijn of *monosyllabische* (ook *isoleerende* geheeten), d. i. talen met louter eenlettergrepige, onverbuigbare woorden, zooals b. v. het Chineesch, of *agglutineerende*, met veellettergrepige woordkoppelingen, waarvan ééne dikwijls een tamelijk uitgebreiden volzin uitmaakt. Von Humboldt en Pott zagen in die beide taalklassen twee soorten van geestesontwikkeling, waarnaast dan de klasse der *flecteerende* talen stond als vertegenwoordigster van de hoogste geestbeschaving; en zij meenden, dat het van den geestelijken aanleg van een volk afhing, welchen trap van ontwikkeling zijne taal en dus ook zijne geestbeschaving zou bereiken. Later echter is men tot de overtuiging gekomen, dat er geene reden is, om in de verschillende middelen om het zinsverband aan te duiden uitingen van hooger en lager geestelijken

¹⁾ Zie Dr. L. A. te Winkel, *Taalgids* II (1860) bl. 292 vlg.

aanleg te zien, en dat in de geschiedenis der verschillende talenperioden zijn aan te wijzen, waarin het eene middel meer op den voorgrond, het andere meer op den achtergrond treedt, zonder dat daarmee juist geestelijke voor- of achteruitgang gepaard gaat, terwijl het ook niet gemakkelijk valt, van alle talen te zeggen, tot welke klasse zij eigenlijk behooren.

Tegenwoordig worden de namen der klassen dan ook nog maar alleen gebruikt om in 't kort het hoofdkarakter van het zinsverband in de eene of andere taal aan te duiden; maar dit heeft Von Humboldt in elk geval door zijne nu verouderde voorstelling van het eigenaardig onderscheid in den zinsbouw der verschillende talen duidelijk bewezen; dat het wezen eener taal niet zoozeer in haren woordenschat bestaat, als wel in de wijze waarop het zinsverband er in wordt aangeduid.

Is derhalve het zinsverband, waarmede de *syntaxis* zich bezig houdt, en waartoe dus eigenlijk ook de buigingsleer behoort, het belangwekkendste in de taal, worden buiten zinsverband uiten is evenmin spreken, als het uitbrengen van klanken, waaraan geene voorstellingen beantwoorden. De levende taal bestaat uit zinnen. Uit het zinsverband losgemaakt, zijn de woorden verminkte fragmenten eener gedachte, zonder ziel en leven.

Eerst in en door het zinsverband hebben de woorden hunne volle beteekenis: buiten het zinsverband is die beteekenis vaag, zelfs bij de woorden voor concrete voorstellingen, maar vooral bij de abstracte woorden, terwijl de betrekkingen juist hunne beteekenis aan het zinsverband ontleenen, zoodat men wel van hunne *functie*, maar eigenlijk niet van hunne beteekenis kan spreken. Om die reden heeft men dan ook bij het maken van een woordenboek de grootste moeite om de beteekenis der woorden ten naasten bij te omschrijven; en men moet daarom dan niet alleen alle verschillende beteekenissen, waarin zij kunnen voorkomen, trachten op te sporen, op gevaar af van er eenige te vergeten, maar bovendien ook telkens zinnen, waarin de schakeering der beteekenis uitkomt, volledig aanhalen. Wie bv. kan anders dan een zeer vaag denkbeeld der beteekenis van het woord *geest* hebben, daar die niet weinig verschilt, naarmate men spreekt van *den geest van den mensch*, *den geest der eeuw*, *den geest der liefde*, *den geest der wet*, *geest van hertshoorn*, *den geest geven*, *voor den geest staan*, *gebrek aan geest*, of de samenstellingen *geestverwantschap*, *geestdrijverij*, *geestverschijning*, *geestrijke menschen* of *dranken*; *kwelgeest*, *klopgeest* enz. gebruikt.

Vandaar ook, dat twee woorden van twee talen elkaar in beteekenis zelden of nooit dekken, daar gewoonlijk het woord van de eene taal in eenig zinsverband kan voorkomen, waarin dat van de andere taal niet kan gebruikt worden.

Zelfs de klank der woorden buiten zinsverband kan verschillen van den klank, dien zij in het zinsverband hebben. *Ik gaf u voor een half uur, niet waar? toch een bewijs, dat ik me niet vergiste*, wordt uitgesproken als: *ik chav-u voor een halv-uur, niet waar? tog-een bewijz-dat ik me niet-fergiste*. Zooals uit dezen zin blijkt, oefent de beginklank van een woord dikwijls bij anticipatie een wijzigenden invloed op den slotklank van het voorafgaande, terwijl ook omgekeerd de werking in plaats van regressief te zijn progressief kan wezen, zoodat het volgende woord den invloed van het voorafgaande ondervindt. Het taalverschijnsel van den klankwijzigenden invloed der woorden in het zinsverband op elkaar noemen wij, in navolging van de Indische taalgeleerden, *sandhi*.

Daar nu de taal in den zinvorm gesproken wordt, is de klank der uit den zin losgemaakte woorden geen reële, maar een ideële of, wil men, gemiddelde klank, door abstraheering afgeleid uit een groot aantal volzinnen, waarin dezelfde woorden gehoord worden.

Uit het zinsverband losgemaakt hebben ook alle woorden denzelfden klemtone (dynamisch accent) en ook — afgezien van de schakeeringen, die uit den aard der spraakklanken zelf kunnen voortvloeien — hetzelfde muzikaal accent, d. i. dus slechts eene ideële of gemiddelde toonhoogte. In het zinsverband hebben zij de reële accentuatie. Nemen wij bv. den reeds besproken volzin: *ik gaf u | voor een half uur, niet waar? || — toch een bewijs, dat ik me niet vergiste*. Daarin sluiten zich proclitisch bij de volgende woorden aan: *ik*, het eerste *een* en *me*, en enclitisch bij de voorafgaande: *u*, het tweede *een* en het tweede *ik*. De overige elf woorden hebben een eigen woordaccent, dat hen tot zelfstandige woorden stempelt, en tevens, voor zoover zij uit meer lettergrepen bestaan, tot spraakeenheden. Dat woordaccent verliezen zij in den zin niet geheel, maar het wordt toch in hooge mate overstemd door het zinaccent, dat de verschillende, door woordgroepen gevormde, onderdeelen van den zin tegenover elkander tot eene gedachteenheid maakt door aan het hoofdwoord (den vertegenwoordiger der hoofdvoorstelling van de gedachte) bijzonderen nadruk te geven. Heeft zulk een hoofdwoord met klemtone een korten klinker, dan zeggen

wij, dat het *scherp* of *acut geaccentueerd* is, of noemen het met een Grieksch woord *oxytonon*; heeft het een oorspronkelijk langen klinker, dan heet het, naar het in het Grieksch gebruikelijke toon- teeken, *perispomenon (circumflexum)*. In beide gevallen paart zich dan aan de kracht van klemtoon ook eene rijzing of althans betrek- kelijke hoogte van den stemtoon; maar gaat de kracht van klem- toon gepaard met daling van stem, dan noemen wij het woord *zwaar geaccentueerd* of met de Grieksche benaming *barytonon*.

Van de elf woorden met woordaccent in den boven aangehaalden zin nu hebben slechts vier het zinaccent, namelijk *gaf*, *uur*, (*be- wijs*) en (*ver*)*gis*(*te*). Zij drukken de hoofdgedachten van den zin uit, namelijk de handeling (*gaf*), den tijd, waarop de handeling plaats had (*uur*), het voorwerp der handeling (*bewijs*) en de hoofd- gedachte van de nadere bepaling van het voorwerp (*vergiste*). In een anderen zin zou ook allicht de handelende persoon met nadruk zijn aangewezen; maar hier is het de spreker zelf, die wel weet, dat het eene noodeloze aanmatiging zou wezen, indien hij op het hem aanduidende woord nadruk legde en het dus proclitisch bij het woord voor de handeling aansluit. Daar in dezen zin zich de tweede hoofdgedachte als eenigszins ondergeschikt bij de eerste aansluit, evenals de vierde bij de derde, splitst zich de zin in twee helften, gescheiden door eene korte pauze, die op *niet waar?* volgt. Het muzikaal accent is daarmee grootendeels in overeenstemming. Van het laag ingezette *ik* rijst de stem plotseling bij *gaf* (*oxytonon*), om dan weder met *u* te dalen; *voor een* zijn zoowel zonder klemtoon als laag van toon, maar met het zeer zwak geaccentueerde *half* rijst de stem weer, om met *uur* (*perispomenon*) het hoogtepunt te bereiken. Daarna daling met *niet*, en weer rijzing met *waar*, dat vooreerst als slotwoord van eene vraag verhoogden toon eischt, maar ook als eindklank van eene periode vóór eene pauze door toonver- hooging aanduidt, dat de volzin nog niet geheel voltooid is. Na de pauze wordt de stem weer laag ingezet, maar bij de tweede letter- greep van *bewijs* (*perispomenon*) bereikt zij weer eensklaps haar hoogtepunt en dan daalt zij geleidelijk tot aan het einde van den volzin, zoodat de lettergreep *gis* van *vergiste*, die klemtoon heeft, toch in lagen toon (als *barytonon*) wordt gesproken. In onze taal is over het algemeen (slechts met uitzondering van de vraagzinnen) het muzikaal accent dalend, tegenover sommige andere talen, zoo- als bv. het Fransch, waar het over het algemeen rijzend is.

Zetten wij den besproken zin nu eens op deze wijze om: *het bewijs, dat ik me niet vergiste* || — GAF ik u | voor een half UUR, dan vinden wij den klemtoon op dezelfde woorden, omdat de gedachte dezelfde gebleven is, maar nu staat *vergiste* vóór de pauze en de stem, die na *bewijs* gedaald is, rijst bij *gis* (*oxytonon*) en blijft op die hoogte ook bij het zonder eenigen nadruk uitgesproken *-te*. Na de pauze volgt de geaccentueerde lettergreep *gaf*, waardoor eene eenigszins langere pauze tusschen dit en het voorafgaande woord wordt veroorzaakt. Terstond daalt de stem weer bij *ik*, maar zij rijst weer eenigszins bij *u*, omdat daarmee de eerste helft van het tweede zinsdeel eindigt, zonder dat de volzin nog voltooid is. Het slot wordt laag ingezet, maar *half uur* eischt, als hoofdbegrip van dit onderdeel van den zin, een wat hoogerem toon, zoodat de stem bij *half* iets rijst, maar *uur*, ofschoon met nadruk uitgesproken, kan bij ons alleen een lagen toon hebben (*barytonon* zijn), omdat de zin er mee besluit.

Ofschoon nu uit deze voorbeelden van Nederlandsche zinnen geene gevolgtrekkingen mogen gemaakt worden voor de bijzondere toonwisselingen in andere talen, en bij het eene volk het gevoel voor rythmus of muzikaal accent meer ontwikkeld is, dan bij het andere, zoodat er zelfs volken zijn — meestal minder beschaafde — die half zingende spreken, mag men toch wel voor de taal in het algemeen aannemen, dat het zinsverband niet slechts door woordschikking en verbindingswoorden of verbindingsklanken wordt uitgedrukt, maar ook in niet geringe mate door de dynamische en muzikale accentueering, zonder welke de gedachte dikwijls slechts hoogst onduidelijk of gebrekkig zou kunnen geuit worden.

§ 4. *Het persoonlijke en veranderlijke der taal.*

Is de taal de hoorbare uiting van de voorstellingen en gedachten des geestes, dan is zij ook even individueel als het geestesleven zelf. Wel schijnt de mensch met zijnen geest niet buiten bepaalde grenzen te kunnen gaan, en zijn de categorieën, waarin de geest zich beweegt en ontwikkelt, voor zoover men kan nagaan overal en altijd dezelfde geweest, maar in hetzelfde kader past de meest verschillende stof. Zoo ook is de menschelijke stem noch in kracht, noch in toonhoogte onbeperkt en kan men ook de grenzen bepalen, welke de krachtigste stem niet kan overschrijden, en het hoogte- en laagte-

punt der toonschaal aangeven, dat de mensch met zijne stem niet meer kan halen, terwijl ook de spraakweg bij iederen mensch ongeveer hetzelfde karakter heeft en ook altijd schijnt gehad te hebben; maar toch is ook weder de zoogenaamde articulatiebasis bij de menschen zeer verschillend en is bij den een dit, bij den ander dat spraakorgaan wat meer of wat minder ontwikkeld. Daardoor klinken dan ook dikwijls dezelfde woorden in den mond van verschillende personen zeer verschillend, en is er wel degelijk een zekere aanleg en in elk geval eene fijnheid van opmerking noodig, om den toon van anderen, de klankkleur eener vreemde taal nauwkeurig te kunnen nabootsen. Er zijn menschen, die er zelfs na lange oefening volstrekt niet in slagen, bepaalde klanken of klankverbindingen uit te brengen.

Bij het psychologisch verschil vergeleken, is echter dat fonetisch verschil nog maar onbeduidend, omdat het veld, waarop de geest zich met het vormen van zijne voorstellingen en gedachten beweegt, zoo oneindig veel ruimer is, dan het gebied, waarop de spraakorganen werken. Als bouwstoffen voor het vormen van voorstellingen heeft men naast de innerlijke gewaarwordingen ook de indrukken der buitenwereld, door de zintuigen overgebracht, en verder de reeds gevormde en in het geheugen bewaarde voorstellingen, op de meest verschillende wijzen aan andere geassocieerd.

Geene twee menschen beschikken over volkomen hetzelfde aantal voorstellingen, en de voorstellingen van den een zijn ook nog geenszins volkomen gelijk aan die van den ander. Roept ook een eigen naam ons evengoed als ieder ander, die den door dien naam aangeduiden persoon kent, denzelfden persoon voor den geest, het is toch buiten twijfel, dat wij ons het beeld van dien persoon anders zullen voorstellen, dan een ander doet; dat voor ons zijne kenmerkende eigenschappen zullen verschillen van hetgeen anderen zijne karakteristieke hoedanigheden zullen achten, daar wij de voorstelling van dien persoon bij de eerste waarneming anders hebben gevormd (geapperceipeerd), dan anderen. Beantwoordt aan eenen soortnaam bij ons ook over het algemeen dezelfde groep van voorwerpen als bij anderen, het kan nauwelijks anders, of de altijd wat nevelachtige grenzen, waarbinnen wij die soort besluiten, zullen bij anderen iets enger of iets ruimer zijn, en wat voor ons het hoofdkenmerk van die soort is, schijnt anderen dikwijls eene meer ondergeschikte eigenschap. De vroeger gevormde voorstellingen toch, door de spraak-

klanken in de herinnering teruggeroepen, bevinden zich in het geheugen in associatie met andere voorstellingen, die er een wijzigenden invloed op oefenden, en het is slechts een grillig spel van het toeval, waardoor eene voorstelling bij den een geassocieerd werd met deze, bij den ander met gene voorstellingen. Dat hing af van de verschillende omstandigheden, waaronder die voorstellingen gevormd of geappercieerd werden, ja gedeeltelijk zelfs van omstandigheden, waaronder zij in de herinnering terugkeerden.

Beschikt de een reeds over een veel grooteren woordenschat dan de ander, de woorden, die twee personen met elkaar gemeen hebben, vertegenwoordigen dus voor beide nog niet eens dezelfde voorstellingen, en terwijl zij elkander meenen te verstaan, begrijpen zij elkaar daarom toch niet zelden verkeerd. Er is dus, ondanks de groote verwantschap van het geestesleven der verschillende menschen, toch nog in dat geestesleven eene ruime plaats voor veelzijdigheid; de invloed van het eigenaardig persoonlijke doet er zich krachtig gelden. Zelfs het denken, ofschoon strikt logisch alleen volgens bepaalde wetten mogelijk, verschilt bij de verschillende personen, naarmate zij de logische wetten gestrenger of minder gestreng toepassen of in hun denken sprongen maken, waarbij dan de verbeelding de gapingen in de gedachtenreeks aanvult. Voegt men daarbij, dat de verbeelding er ook toe leidt, de woorden niet alleen in letterlijke, maar ook in overdrachtelijke beteekenis te gebruiken, waarbij verschil van opvatting nog veel gemakkelijker kan voorkomen, dat de gewoonte en de sleur er den mensch toe brengen, aan bepaalde zinswendingen de voorkeur te geven boven andere, die zijn medemensch verkiest, en dat de gemoedsbewegingen, die zich op den duur of door erfelijkheid tot instinktmatige gevoelstoestanden vastzetten, grooten invloed oefenen op woordenkeus, stembuiging en zinaccent, dan heeft men al genoeg reden om te zeggen: strikt genomen heeft ieder mensch zijne eigene taal.

Die taal nu groeit op met iederen mensch, ontwikkelt zich tegelijk met zijnen geest. Zooals denken hetzelfde is als het vormen van gedachten, is spreken hetzelfde als het vormen van een stukje taal. Wie „in menegherhande gedachten” is, zooals men in de middeleeuwen zou zeggen, verrijkt of verduurzaamt zijne taal. De taal van den individu verkeert voortdurend in wording, is nooit een afgewerkt voortbrengsel van zijne geesteswerkzaamheid. Maar evenals de eenmaal gevormde voorstellingen met weerhaken in het geheugen

gehecht blijven, laten ook de spraakklanken, waarin zij werden geuit, een phonographischen afdruk in de hersenen van spreker en hoorder achter, en wel in associatie met de voorstellingen, waarvan die klanken het voertuig waren. De vroegere voorstellingen en spraakklanken worden alzoo de voorraadschuur, waaruit de mensch later de stof voor nieuwe voorstellingen en spraakklanken te voorschijn haalt.

Zoo is er bij iederen mensch continuïteit in zijn geestesleven en in zijn spreken. De kring der voorstellingen en woorden breidt zich wel uit, maar regelmatig, zooals de golvende kringen in het water, wanneer een steen den waterspiegel in beweging gebracht heeft. En de nieuwe voorstellingen en taalvormen controleeren de oude: zij wijzigen deze, naarmate zij wijziging behoeven. Zoo wordt dan en ontwikkelt zich in iederen mensch de taal, maar geleidelijk en in eene bepaalde, onafgebroken richting.

§ 5. *Spreken en Verstaan.*

De vraag, of de mensch ook zou spreken, als hij alleen stond op de wereld zonder natuurgenooten, is moeielijk te beantwoorden. Kinker noemde het spreken iets instinctiefs en ook Von Humboldt en Steinthal meenen, dat het spreken voor de menschelijke natuur is, wat het zingen is voor de vogels, het ruischen voor het loof der boomen. Zij bedoelen dan echter, dat het in de menschelijke natuur ligt door reflexbewegingen stemgeluiden te uiten, maar dat is nog geen spreken. Zulke door de reflexbewegingen der spraakorganen voortgebrachte stemgeluiden kunnen tot de — misschien noodzakelijke — elementen der spraak behooren, het zijn zelf nog geene spraakklanken, en nu meenen Von Humboldt en Steinthal juist, dat eene noodzakelijke voorwaarde, waarop die reflexklanken spraakklanken kunnen worden, is, dat zij in eene samenleving worden geuit. Dit is zeker, dat, evenals de menschelijke geest zich ontwikkelt door met een verwanten geest in aanraking te komen, en evenals door wrijving van gedachten nieuwe gedachten ontstaan, zoo ook de ontwikkeling van spraak en taal sterk bevorderd wordt in den kring van sprekenden. Feitelijk ook leefde de mensch altijd, evenals nu nog, omringd door zijne medemenschen, met wie hij zich door den band der spraak op het nauwst verbonden gevoelt.

Wij kunnen ons dan ook moeielijk spreker en hoorder anders denken, dan als een natuurlijk stel, spreken en verstaan anders, dan als de beide helften van een geheel.

De taal, die niemand verstaat, noemen wij „brabbeltaal”, de taal die anderen kunnen verstaan, is eerst de ware taal. Wie verstaan wordt, als hij spreekt, heeft daarmee de proef op de som, dat zijne voorstellingen en gedachten vallen binnen den kring van het algemeen geestesleven der menschheid, en dus een houvast voor zijn geloof in hare juistheid, zoodat Von Humboldt terecht heeft gezegd: „de mensch begrijpt zich zelf dan alleen, als hij de begrijpelijkheid zijner woorden proefondervindelijk bij anderen heeft waargenomen, want de objectiviteit wordt verhoogd, als het woord, dat iemand heeft gevormd, hem uit den mond van een ander tegenklinkt.”

Daarom behoeft het hem echter nog juist niet uit den mond van een ander tegen te klinken: de mensch is ook hoorder van zijne eigene woorden; en doordat hij ze hoort, zooals alle andere geluiden, die hem van buiten af in de ooren klinken, worden de door hem gesproken woorden als het ware objecten buiten hem. Spreken is dus ook het objectiveeren van voorstellingen. Tegenover zijne taal staat de mensch als schepper en waarnemer tevens, actief en passief tegelijk. Het kind herhaalt gaarne talloze malen achtereen dezelfde woorden alleen uit plezier om ze te hooren, en de redenaar, die zich zelf gaarne hoort spreken, zooals wij zeggen, behoeft alleen daarom nog niet ijdel genoemd te worden. De hoorder evenwel, hij zij dan de spreker zelf of een ander, is niet uitsluitend passief, want ook het begrijpen, d. i. het vastgrijpen der uitgesproken gedachte, is eene geesteswerkzaamheid, een toetsen van eigen gedachtenvoorraad aan de gehoorde gedachte. Dat gevoelde o. a. ook Charles Dollfus, toen hij zeide: „wie eene geestigheid begrijpt, denkt haar voor de tweede maal uit.”

Daar nu, zooals wij zagen, ieder zijn eigen kring van voorstellingen en gedachten en dus zijne eigene taal heeft, kost het begrijpen inspanning, maar de sympathie, die er tusschen natuurgenoeten bestaat, en die ook onwillekeurig meegevoel, eensgezindheid en eenswillendheid wekt, maakt tevens, dat de hoorder begrijpen wil, de spreker begrepen wil worden. Beiden werken daartoe mede door alle middelen, die hun, ook buiten de spraak om, ten dienste staan. Zij richten zich naar elkanders behoeften, geven elkaar iets toe, en terwijl dus van den eenen kant het persoonlijk karakter van den mensch zou leiden tot de vorming van een even groot aantal talen, als er menschen zijn, stelt van den anderen kant de vaste wil van den in de maatschappij levenden mensch, om zich verstaanbaar voor anderen uit te drukken, aan die oneindige taalverscheidenheid paal en perk.

Als gezellig wezen breidelt de mensch de taalvormende willekeur zijner natuur dermate zelfs, dat hij zich eene taal of althans de bouwstoffen eener taal laat opdringen door anderen. Gelukkig zijn die anderen aanvankelijk zij, aan wie de mensch ook verder alles moet dank weten, wat hij bezit: zijne ouders, en neemt hij de taal aan op eenen leeftijd, waarop de kring zijner voorstellingen nog uiterst beperkt en zijn besef van lichamelijke en geestelijke zwakheid nog bijzonder levendig is. Ook het kind heeft wel zijne eigene taal, te bekoorlijker naarmate zij in hare frischheid meer van eigen geesteswerkzaamheid getuigt, vol vinding in hare onvolledigheid, vol uitdrukking in hare onbeholpenheid; maar die taal verrijkt zich meer en meer uit den woordenschat, dien het kind dagelijks hoort; die taal schikt zich onwillekeurig of onder terechtwijzing naar de taal der ouders, in uitspraak, in klemtoon, in woordenkeus, in zinsbouw. De geest van het kind leeft zich in in den gedachtenkring zijner ouders door het aannemen van hunne taal. Het kan bovendien nog des te gemakkelijker die taal aannemen, omdat er niet alleen continuïteit in den geest van den enkelen mensch heerscht, maar evenzeer in den geest van een menschengeslacht, omdat bloedverwantschap geestverwantschap mag doen veronderstellen en de overeenstemming tusschen ouders en kinderen wel niet alleen in de spraakorganen van het lichaam, maar ook in het taalorgaan van den geest zal bestaan.

Aan de hand van zijnen onderwijzer treedt het kind daarop de groote maatschappij binnen, en al bestaat die maatschappij ook voorloopig voor hem nog maar hoofdzakelijk uit den kring van zijne kleine speelmaaktjes, in denken en spreken ondergaat hij daar toch een zoo gewichtigen invloed, dat zijne ouders nu op hunne beurt zich soms moeten gaan inspannen om hem te begrijpen. Nieuwe woorden en zegswijzen voert hij zijnen familiekring binnen, en hoe ruimer de kring, waarin hij zich beweegt, gaandeweg wordt, des te grooter wordt zijn taalschat, des te veelzijdiger worden zijne voorstellingen en voorstellingsvormen. Alleen het eigenaardig karakter zijner persoonlijkheid is dan in staat orde en samenhang te brengen in die veelheid, terwijl de omvang zijner geestvermogens, de energie van zijne denkkraft er de grenzen van bepaalt.

§ 6. *Eenheid en Verscheidenheid van taal.*

Daar spreken en verstaan elkanders supplement zijn, is de taal niet alleen iets persoonlijks, maar tegelijk ook iets maatschappelijks,

niet alleen iets subjectiefs, maar ook iets objectiefs, niet alleen iets wat voortdurend wordt en verandert, maar ook iets wat de een den ander als iets geworden overlevert en wat men gemeenschappelijk handhaaft. De samenleving van individuen, die met elkaar in snelheid van ontwikkeling geen gelijken tred kunnen houden, geeft aan de taal, bij al hare neiging tot ontwikkeling, iets conservatiefs, eene zekere mate van standvastigheid. Zou het persoonlijke in de taal tot het vormen van eene oneindige verscheidenheid van talen aanleiding geven, het gemeenschappelijk gebruik van de taal voert tot betrekkelijke eenheid.

Die eenheid strekt zich natuurlijk niet verder uit dan de samenleving zelf. De taaleenheid van een gezin kon zich in eene patriarchale samenleving uitbreiden tot de taaleenheid van eenen stam en later tot die van een volk; en ware het niet geweest, dat in den voortijd van het menschelijk geslacht de vijandschap van stammen en volken hunne neiging om betrekkingen van vreedzamen aard aan te knooien had overtroffen, dan zou de wereldtaal wel altijd nog kleurschakeeringen genoeg vertoonen in verhouding tot den geographischen afstand, waarop de aardbewoners zich van elkaar bevinden, maar de taalkringen zouden dan geleidelijk in elkaar overvloeien, zooals de talen der met elkaar samenlevende personen tot eene zekere eenheid samensmolten. Men zou, voor zoover men de eenheid van het menschelijk geslacht mag aannemen, eene taaleenheid mogen veronderstellen.

De geschiedenis evenwel leert, dat het anders gegaan is ¹⁾. Stammen en volken hebben zich tegenover elkaar gesteld. Zij hebben zich tegen elkaar verschanst achter hunne bergen en rivieren, door Chineesche muren en in versterkte legerplaatsen. Stamverwante volken hebben zich gescheiden in vijandelijke groepen en zijn als nomaden de wijde wereld ingegaan, „angstvallig zelf, angstaanjagend aan 't volk, daar zij zouden nederslaan”, zooals Hooft den rei van Bataafsche ballingen laat zingen. Voortaan ging de taal van iederen stam zijn eigen weg. Onafhankelijk van zijne vroegere stamgenooten ontwikkelde iedere stam zijne eigene taal, totdat nieuwe splitsing de aanleiding werd tot vermeerdering der taalverscheidenheid.

¹⁾ Men ziet, dat ik mij bij de gewone voorstelling der splitsing en dus der genealogische verwantschap van de talen blijf aansluiten tegen de zoogenaamde „Wellentheorie”, verkondigd door Johannes Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indo-germanischen Sprachen*, Weimar 1872.

Vandaar, zelfs bij eenheid van oorsprong, zulk een groot aantal van in woordenschat en zinsbouw, in uitspraak en voordracht van elkaar afwijkende talen. En toch kon de eenheid van oorsprong zich niet geheel verloochenen. Evenals er continuïteit heerscht in het denken van den enkelen mensch, heerscht zij ook in het denken der menschheid. Twee stammen, die zich van elkaar scheiden, nemen op hunnen weg de taal mede, die te voren hun gemeenschappelijk eigendom was, en die vroegere taal blijft onverbiddelijk de grondslag van hunne latere taal, zoolang zij althans hunne taal niet prijs geven voor die van andere volken. Tusschen talen van gemeenschappelijken oorsprong blijft verwantschap bestaan en, bij den tegenwoordigen stand der taalwetenschap, ook nog in vele gevallen naspourbaar.

Een volk echter kan onder den druk der overheersching door een ander volk ook zijne taal verruilen voor die van zijnen overheerscher, zooals ook een individu zijne moedertaal geheel of gedeeltelijk kan vergeten, wanneer hij buiten zijn vaderland, afgezonderd van zijne landgenooten, de taal van zijne omgeving moet aannemen. Natuurlijk gebeurt dat niet op eens en zelden volkomen, en vooral bij de volken is er een lang tijdsverloop noodig om hunne natuurlijke taal te verleen en eene vreemde over te nemen; maar dat het niet zelden gebeurt is, bewijst ook weder de geschiedenis, die ons weet te vertellen, dat de Galliërs eene Romaansche, de Britten eene Germaansche, en de Bulgaren eene Slavische taal aannamen, ofschoon de laatste niet eens tot het zoogenaamde Kaukasische of Arische ras behoorden. De geschiedenis waarschuwt ons dus tevens, dat wij uit de stamverwantschap van volken alleen niet terstond tot de stamverwantschap van hunne talen mogen besluiten.

Vóór eene taal geheel verlerd is, is de andere niet volkomen aangeleerd. Strikt genomen toch kan een mensch slechts in ééne taal zijne voorstellingen en gedachten uiten, omdat deze in zijnen geest met bepaalde spraakklanken inniger geassocieerd zijn, dan met andere, en de daarmee meest geassocieerde, dus die van zijne eigene taal, er ook alleen volkomen aan beantwoorden. Dat neemt echter niet weg, dat woorden, uitdrukkingen en zinswendingen van eene vreemde taal langzamerhand die van de eigen taal kunnen verdringen, evenals dat voor nieuwe voorstellingen dikwijls gemakshalve woorden uit eene vreemde taal worden overgenomen, niettegenstaande het mogelijk en ook beter zou geweest zijn, aan den woordenschat van de eigene taal

de bouwstoffen voor nieuwe woorden te ontleenen. Op deze wijze ontstaat er taalvermenging, en bij de meeste talen is zulk een bijmengsel van vreemde bestanddeelen in meerdere of mindere mate op te merken; bij enkele talen, bv. het Engelsch, het Roomeensch en het Nieuw-Perzisch, is het bijmengsel zóó groot, dat men zonder de geschiedenis dier talen te kennen nauwelijks meer kan uitmaken, wat de oorspronkelijke taal is geweest. Twee verwante talen van naburige volken kunnen dientengevolge weder tot ééne taal samensmelten.

§ 7. *Taal en Tongval.*

Heeft er tusschen twee verwante talen nieuwe toenadering plaats gegrepen, of was het onderscheid tusschen twee verwante talen nog niet bijzonder groot geworden, zoodat zelfs voor een oppervlakkig waarnemer de punten van overeenstemming bij die talen veel aanzienlijker en gewichtiger zijn, dan de punten van verschil, dan worden die verschilpunten dialectische eigenaardigheden genoemd. De personen, die ze spreken, hebben dan geene verschillende taal, maar onderscheiden zich slechts door verschillende *tongval* (*dialect*). Zoo zal men bv. zeggen, dat een Limburger en een Brabander wel dezelfde taal spreken, maar een verschillende tongval; evenzoo een Groninger en een Overijselaar, enz. Bij deze opvatting zijn natuurlijk de tongvallen hetgeen werkelijk gesproken wordt, en is de taal, waartoe de tongvallen heeten te behooren, een abstract begrip. De naam taal in dien zin is uitsluitend soortnaam, waarmee men de overeenstemmende tongvallen van eene zelfde soort omvat. Zoo is bv. het woord *Grieksch* de naam van eene taalsoort of van eene groep tongvallen, Dorisch, Aeolisch, Ionisch, Attisch, enz. Wie op de gymnasiën Grieksch heeft geleerd, kent gewoonlijk eenen of meer tongvallen van die taal en dus wel Grieksch, maar meestal niet *het* Grieksch, want dat wordt alleen gekend door hen, die alle Griekse dialecten in hun onderling verband en in hun eigenaardig karakter tegenover andere talen weet te beschouwen.

Wij hebben echter reeds gezien, dat eigenlijk ieder persoon zijne eigene wijze van spreken, zijn eigenen woordenschat heeft: het Attisch Grieksch van Plato is iets anders dan het Attisch Grieksch van Aristophanes; en dus mag ook iedere tongval met hetzelfde recht weer eene abstractie genoemd worden, en moet men er zich wél voor wachten, dat men aan taal tegenover tongval niet te veel

het begrip hecht van iets denkbeeldigs tegenover iets werkelijks, iets levends. Een tongval toch is niet kwalitatief verschillend van eene taal: hij is in 't klein wat eene taal in het groot is; maar terwijl van taal op zich zelf sprake kan zijn, zonder eenige bijgedachte aan tongval, en men bv. van de talen der Negers en der Roodhuiden spreekt, omdat men aan hunne verschillende tongvallen niet denkt, is de voorstelling, die het woord „tongval” oproept, onafscheidelijk verbonden aan de voorstelling, door het woord taal vertegenwoordigd, of m. a. w. het woord tongval heeft slechts beteekenis in betrekking tot het woord „taal”. Dat woord „taal” neemt trouwens ook zelf weer eene eigenaardige beteekenis aan, wanneer het tegenover tongval wordt gebruikt.

Beteekent nu taal tegenover tongval de taaleenheid, die verschillende streekspraken verbindt, dan kan dus bv. de vraag, of de Friezen eene taal of eenen tongval spreken, alleen beantwoord worden door uit te maken, of de overeenstemming van het Friesch met de andere Nederlandsche tongvallen duidelijk genoeg in het oog springt, om te doen veronderstellen, dat het begrip „algemeen Nederlandsch” ook het Friesch omvat. Dat nu kan slechts bij benadering en niet zonder eenige willekeur worden uitgemaakt, want het begrip „genoeg overeenstemming” is een zwevend begrip. De een noemt „genoeg” wat de ander „te weinig” noemt. Bovendien zou men, om langs dezen weg uit te maken, of het Friesch eene taal of een tongval is, vooreerst de verschillende Nederlandsche tongvallen moeten kennen en bovendien ook nog andere niet-Nederlandsche dialecten, waarmee het Friesch misschien nauwer verwant zou kunnen zijn (bv. het Angel-Saksisch), en waarmee het dus als tongval eene taaleenheid zou kunnen vormen.

Wanneer men tracht uit te maken, of eene streekspraak al dan niet een tongval is, gaat men gewoonlijk op eene andere wijze te werk. Men klimt niet van de verschillende tongvallen op tot ééne taal, maar men gaat uit van eene bepaalde, gesproken taal, niet van eene abstracte taaleenheid, en toetst aan die bepaalde taal de streekspraken. Komen die er, ondanks de afwijkingen, genoeg mee overeen, dan noemt men ze tongvallen van die taal.

Wat is dat nu voor eene taal, die men het meest geneigd zal zijn te kiezen om daaraan de verwante streekspraken te toetsen? In wat voor eene reële taal zal men allicht met meer of minder recht de modeltaal, de belichaming der reële taaleenheid gaan zien? Op

grond van het spraakgebruik moet het antwoord zijn: in de taal, die een zeker overwicht over de andere streekspraken heeft, hetzij door de betrekkelijk grootere uitgebreidheid van het gebied, waar zij gesproken wordt, hetzij door den betrekkelijk hooger graden gemiddelde beschaving van hen, die haar spreken. Het eerste maakt haar belangrijker, het tweede rijker en ontwikkelder dan de andere streekspraken en dus geschikter om een wijzigenden invloed op die streekspraken te oefenen of zelfs in haar geheel overgenomen te worden door de bewoners van andere streken, hetzij naast, hetzij in plaats van hunne eigene streekspraak.

Toch zou haar overwicht daardoor alleen nog niet voldoende verklaard worden. Er moet nog iets anders bijkomen: een uiterlijk gezag, dat haar het overwicht geeft. Dat gezag nu dankt zij vooreerst aan de centrale regeering, wanneer deze, die als centrale regeering slechts ééne taal kon bezigen, haar boven de andere streekspraken heeft gekozen. Zoo werd de kanselarijtaal der zestiende eeuw in Duitschland langzamerhand de Duitsche taal tegenover de andere Duitsche streekspraken, die dialecten bleven.

Grooter gezag echter dan er van de regeering kan uitgaan, ontleent de taal aan het schrift, waardoor zij ook buiten haar spraakgebied wordt verspreid en dus ook te midden van eene anders sprekende bevolking terrein kan winnen, en waardoor zij bovendien eene vastheid, duidelijkheid en regelmaat erlangt, die haar een groot voordeel verschaft boven de wankelbaarheid, onbepaaldheid en logische onregelmatigheid der niet geschreven streekspraken. Dat begrepen in onze eeuw ook de Friezen, toen zij om hunne streekspraak als taal te doen erkennen door wie er slechts een dialect in zagen, met vereende krachten begonnen haar in schrift te brengen en eene Friese letterkunde te scheppen. Dat zien ook de Vlamingen in, die tegenover de smalende opmerking van vele Walen en Franskiljons, dat hunne streekspraak een dialect is, wijzen op hunne vroegere litteratuur en ijverig in de weer zijn, door eene nieuwe Vlaamsche letterkunde hunne streekspraak tot taal te verheffen.

De pogingen der Friezen echter zijn tegenwoordig wel als mislukt te beschouwen, die der Vlamingen evenwel zullen allerwaarschijnlijkst slagen. Waarom? Het is niet genoeg, dat eene streekspraak geschreven wordt: ook het Overbetuwsch is door Cremer geschreven en nochtans geene taal te noemen. Die schrijftaal moet de gebruikelijke schrijftaal van alle beschaafden worden in de streek, waar zij

als spreektaal heerscht, en de historische en politieke band, waardoor Friesland aan de Nederlandsche gewesten verbonden is, maakt dat onmogelijk. De Vlamingen handelen anders en konden ook anders handelen dan de Friezen: hunne streekspraak toch is nauwer dan het Friesch verwant aan de Nederlandsche schrijftaal, en zij stelden er zich dus mee tevreden, die schrijftaal over te nemen, zooals indertijd ook de Groningers en Gelderschen hebben gedaan, en ook vroeger de Friezen zelf deden. Onder den invloed van die schrijftaal nu wijzigen zij langzamerhand hunne spreektaal en vormen alzoo naast de streekspraak der minder beschaafde bevolking nog eene tweede taal, die wij gewoon zijn de beschaafde spreektaal te noemen. Die laatste nu is het, welke wij bedoelen, wanneer wij het woord „taal” gebruiken in tegenstelling tot tongval. Die beschaafde spreektaal is geene abstractie, althans niet meer dan de tongvallen zelf dat zijn, want zij leeft in den mond der beschaafden. Voor de nageslachten van hen, die haar eerst overnamen en gemakkelijk konden overnemen, omdat zij de verwantschap er van met hunne eigene streekspraak gevoelden, wordt zij van zelf de moedertaal; en terwijl zij in den aanvang in het nieuwe terrein, waarover zij zich uitbreidt, onwillekeurig nog dialectisch gekleurd blijft, nadert zij langzamerhand meer en meer tot het type der algemeene beschaafde spreektaal.

Die beschaafde spreektaal nu voldoet aan al de vereischten, welke wij reeds opmerkten, dat eene taal moet bezitten, om tegenover de tongvallen den naam van taal te dragen. Haar gebied toch strekt zich ver buiten dat der tongvallen uit. Zij is het voertuig der rijkere voorstellingswereld van de beschaafden en dus zelf rijker en fijner ontwikkeld dan de tongvallen. Zij is de aangewezen regeeringstaal, althans wanneer de regeering naar behooren in handen is van de beschaafden, en zij ontleent een ver strekkend gezag aan de schrijftaal, onder wier invloed zij gevormd is, en waarop zij zelf omgekeerd ook weer wijzigenden invloed oefent. Met de dialecten is zij meestal min of meer stamverwant, het nauwst met die waaruit de schrijftaal is voortgekomen; en van die dialecten kan zij natuurlijk denzelfden wijzigenden invloed ondervinden, als ook vreemde talen op haar kunnen oefenen: van den eenen kant meer, omdat de beschaafden gewoonlijk hun dialect, althans iets van hun dialect, beter kennen, dan eene vreemde taal; van den anderen kant minder, omdat de vreemde taal meestal beschaafder is dan de dialecten en in den vorm van schrijftaal, dus stelselmatig, is aangeleerd.

Op de vraag, of nu ook gemakshalve uitsluitend de schrijftaal tegenover de tongvallen met den naam „taal” zou mogen bestempeld worden, is dit te antwoorden. Vooreerst is de schrijftaal geene levende taal, maar slechts het schaduwbeeld er van, en zijn dus schrijftaal en tongval iets ongelijksoortigs, zoodat men niet dan in zeer betrekkelijken zin de spreektaal de gesproken schrijftaal mag noemen. Vervolgens zou de tegenstelling van schrijftaal en tongval er toe leiden, de taal der Nederlanders van de 11de eeuw, toen het Latijn nog de eenige schrijftaal hier te lande was, als eenen tongval te beschouwen, evenals het Bas-Breton, dat gesproken wordt door menschen, voor wie het Fransch de eenige schrijftaal is, en dat zou met het gewone spraakgebruik strijden. Ook zou het zeker weinig instemming vinden, wanneer wij de taal, die een beschaafd Chinees spreekt, tongval heetten, en de schrijftaal, die hij niet spreekt, maar bij het voorlezen gebrekkig in de spreektaal vertaalt, alleen de Chineesche taal noemden. Voor den Nederlander der 11de eeuw, voor den bewoner van Bretagne en voor den Chinees, die wel schrijven, maar geene onder den invloed der schrijftaal ontwikkelde beschaafde spreektaal bezitten, bestaat dus het onderscheid tusschen taal en tongval niet; en in dat geval gebruiken wij het algemeener woord „taal”.

Vatten wij nu het boven ontwikkelde nog eens in een paar formules samen, dan kunnen wij zeggen: tongval of dialect staat tegenover taal 1° in zoover een tongval een onderdeel is van eene abstracte taaleenheid, die wij taal noemen, maar ook 2° in zoover hij eene streekspraak is, waarnaast in dezelfde streek eene onder den invloed der schrijftaal gevormde spreektaal der beschaafden bestaat. Zijn de tongvallen met die beschaafde spreektaal nauw verwant, dan kan men ze dialecten *van* die taal noemen, maar begaat daarbij dan de logische fout, dat men zonder verder onderzoek, alleen op grond van het gevoelde overwicht der beschaafde spreektaal, deze voor de belichaming houdt van de abstracte taal, waaronder men de eenheid der tongvallen verstaat. Men ziet daarbij dan over het hoofd, dat de woorden „taal en tongval” ieder twee beteekenissen hebben naar gelang van het verband, waarin zij tot elkaar gedacht worden; en wie op het gebied der taalwetenschap dat over het hoofd ziet, loopt gevaar de grootste misslagen te begaan en zich eene geheel onjuiste voorstelling van de werkelijke verhouding van talen en tongvallen te maken.

§ 8. *Spreektaal en Schrijftaal.*

In de geschiedenis van de ontwikkeling der menschheid is er nauwelijks ééne vinding te noemen, zoo uiterst belangrijk en ingrijpend, als die van het schrijven. Bij den vooruitgang vergeleken, dien het menschelijk geslacht daaraan te danken had, is de vooruitgang van den mensch in onze eeuw door de veelzijdige toepassing van stoom en electriciteit nog maar kinderspel. Natuurvolken, die het schrift niet kennen, achten het een toovermiddel, een werktuig, waarvan alleen hogere wezens zich kunnen bedienen. En inderdaad, het schrift heeft den mensch tot een hooger wezen gemaakt: het heeft hem de heerschappij verschafft over het ver verleden zoowel als over de afgelegenste streken. Door het schrift spreekt hij met zijne voorouders, met zijne tegenvoeters. Door het schrift is hij in staat, de wijsheid van alle eeuwen en alle volken te leeren kennen en, daardoor voorgelicht, verder te gaan, dan zijn voorgeslacht ooit gekomen was of ooit had kunnen komen. Zonder het schrift zou de vrucht der geesteswerkzaamheid van geheele geslachtenreeksen grootendeels weer verloren gegaan zijn en zou het verleden als een bedrieglijk nevelbeeld alleen in sagen en bakersprookjes zijn blijven voortleven. Door het schrift verwierf de menschheid zich eerst eene geschiedenis van haar leven en handelen, haar gevoelen en streven, haar denken en spreken. Van haar spreken in de eerste plaats. De geschiedenis der taal toch wordt onzeker en duister, zoodra den geschiedschrijver de vaste grondslag der geschreven oorkonden ontzinkt. Maar ook zelfs de studie der levende talen zou zonder bemiddeling van het schrift eene onmogelijkheid zijn.

De wijze, waarop tegenwoordig onze maatschappij is ingericht en waarop de wetenschap wordt beoefend, maakt, dat wij ons nauwelijks eenen taalbeoefenaar kunnen denken, die zijne wetenschap niet in geschreven vorm tracht over te brengen, zelfs al kiest hij uitsluitend de levende talen en tongvallen tot onderwerp van studie. Het is nu allesbehalve onverschillig, hoe iemand de taal, die hij hoort, in zichtbare teekens weergeeft; maar van het hoogste gewicht is het natuurlijk, dat de taalbeoefenaar er zich rekenschap van weet te geven, hoe de voorgeslachten in ver verleden tijden, waaruit de levende taal ons niet meer tegenklinkt, de klanken hunner taal in schrift hebben gebracht. Is tegenwoordig het nauwkeurig afbeelden van de gehoorde klanken door schrijfteekens reeds uiterst

moeielijk, nog moeilijker valt het de overgeleverde schrijfteekens op hunne juiste waarde te schatten.

De geschreven taal evenwel geeft slechts een zeer gebrekkig beeld van de gesproken taal en kan er nooit een volkomen juist beeld van geven. Aan eene sprekende gelijkenis tusschen spreek- en schrijftaal kan uit den aard der zaak niet gedacht worden, en dat wel om verschillende redenen. Vooreerst is het schrift evengoed als de taal iets wat langzamerhand geworden is (hoe, zullen wij in een volgend hoofdstuk trachten te schetsen); maar het is niet tegelijk met de taal ontstaan, zooals Giambattista Vico eens trachtte te betoogen ¹⁾. De taal had reeds eene eeuwenheugende geschiedenis achter den rug, vóór men op de vruchtbare gedachte kwam, haar in zichtbare teekens weer te geven. Aan de verwezenlijking van die gedachte hebben eeuwen en volkeren gearbeid, en wij zelf werken er nog steeds aan voort.

Wij zijn echter verplicht de richting te volgen, die onze geestelijke voorouders daarbij opgingen, en moeten nu met de voordeelen, verbonden aan iedere geleidelijke historische ontwikkeling, ook de nadeelen aanvaarden. Iedere ingrijpende verandering in den ontwikkelingsgang brengt ons in gevaar, het geheele gebouw, met zoo veel moeite door het voorgeslacht opgericht, te doen ineensstorten. De meest radicale voorstander van spellingwijziging heeft dan ook nauwelijks anders dan van verre durven wijzen op de mogelijkheid, dat een nieuw alfabet met veel grootere verscheidenheid van klankteekens in overeenstemming met de uitkomsten der jongste phonetische studiën zou kunnen worden voorgesteld, onafhankelijk van het tegenwoordig bestaande, daar hij er ten volle van overtuigd was, dat het volledig invoeren er van toch eene onmogelijkheid zou blijken te zijn. Langzamerhand zeker zouden er verbeteringen kunnen worden aangebracht, maar zelfs eene wijziging, zooals indertijd (1876) door Max Müller — in aansluiting aan I. Pitman — voor het Engelsch is voorgesteld ²⁾, heeft niet veel instemming gevonden,

¹⁾ Giamb. Vico, *Principi di una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni*, Napoli 1725, vertaald door Dr. W. E. Weber, *Grundzüge einer Neuen Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker*, Leipzig 1822, p. 34; vgl. p. 273.

²⁾ F. Max Müller, *On spelling* in zijne *Selected Essays on language, mythology and religion*, London 1881, p. 252—298. Hoe de Nederl. taal er in eene proeve van phonetische spelling zou uitzien, kan men vinden bij Dr. J. P. N. Land, *Over Uitspraak en Spelling, voornamelijk in de Nederlandsche taal*, Amst. 1870.

hoe vernuftig zij ook was uitgedacht, hoe weinig inspanning zij ook bij de invoering van hare aanhangers zou gevorderd hebben en hoe veel gemakkelijker zij het ook de Engelsche schooljeugd zou gemaakt hebben, lezen en schrijven te leeren.

Geene taal kan ons beter dan het Engelsch doen inzien, wat het eigenlijk karakter van eene schrijftaal is, die zich, zooals tegenwoordig met alle beschaafde schrijftalen het geval is, historisch ontwikkeld heeft, zonder dat de schrijfteekens zelf zijn uitgedacht door het volk, dat er zich in schrift van bedient. Het alphabeth, aanvankelijk gebrekkig en onvolledig voor de taal, waarvoor het was uitgevonden, is van het eene volk op het andere overgegaan, en bij iederen overgang moest het natuurlijk, bij het klankverschil tusschen de taal, waaraan het ontleend was, en die, waarvoor het werd aangewend, nog aan bruikbaarheid verliezen. Voor allerlei klanken kwamen teekens te kort: slechts zelden werd het ontbrekende door nieuwe teekens of wijziging van de oude aangevuld: meestal behielp men zich met één teeken voor twee of meer klanken. Daarentegen werden overtollige teekens soms behouden om eenen klank aan te geven, die er oorspronkelijk niet door was afgebeeld. Toen de Romeinen het schrift overnamen, was het reeds meermalen door verschillende volken voor hunne talen half en half pasklaar gemaakt, en alle Kelten en Germanen — en dus ook de bewoners van Engeland — die het van de Romeinen overnamen, moesten weder zoo goed en zoo kwaad als het ging voor hunne taal gebruiken, wat wel beter, maar toch nog allesbehalve voortreffelijk voor het Latijn paste. Van den aanvang af werd het Engelsch gebrekkig neergeschreven. Daar volstrekt niet iedere klank aan een bepaald teeken beantwoordde, maar verschillende klanken door hetzelfde teeken werden aangeduid, kon het schrift dus ook niet volkomen den indruk geven van de spreektaal te weerspiegelen. Het werd van eene natuurlijke afbeelding eene conventioneele, waaraan men zich bij het aanleeren moest trachten te gewennen.

Dat leidde er van zelf toe, niet meer ieder klankteeken op zich zelf te beschouwen, maar in verband tot de andere klankteekens van hetzelfde woord, omdat men daardoor alleen de betrekkelijke waarde er van kon bepalen, m. a. w. men gewende er zich aan te lezen, zooals men ook spreekt, namelijk zonder te spellen. Ieder, die de eerste schooljaren achter den rug heeft, heeft de kunst geleerd, te lezen zonder spellen. De lettergroepen, die een woord vor-

men, zijn voor ons eigenlijk niet meer de afbeeldingen der klanken, waaruit het woord bestaat, maar de formule, die eene voorstelling wekt, ook al ontleden wij haar niet meer. Vandaar dat wij na eenige oefening evengoed afkortingsteekens lezen als woorden. Wij lezen † alsof er *plus*, × alsof er *maal*, *hh.* alsof er *heeren* en *nn.* alsof er *ongenoemde* stond. Zoo kan een Engelschman ook *knight* geschreven zien en *neit* lezen, terwijl hij *nite*, als hij het geschreven zag, zeker niet zou begrijpen vóór hij het spellende had uitgesproken.

Wat nu is het natuurlijk gevolg van dat verschijnsel? Dit, dat het schrift niet noodzakelijk de wijzigingen behoeft te ondergaan, die de spreektaal ondergaat: dat het op een vroeger standpunt kan blijven staan. Nog meer: het *kan* niet slechts blijven staan, het *moet* dat zelfs. Iedere klankverandering in eene taal heeft geleidelijk, onwillekeurig, onmerkbaar plaats. Er moeten soms eeuwen verloopenen voor men bemerkt, dat men anders spreekt, dan zijn voorgelacht, en men zou het nimmer bemerken, wanneer men niet in het schrift een nevelbeeld van de taal zijner voorouders bezat. Op eens komt men nu tot het besef, dat die schrijfteekens niet meer beantwoorden aan de uitspraak, terwijl men veronderstelt, dat zij het vroeger wél hebben gedaan, en men maakt daaruit op, dat er al sinds menschengeheugenis wijziging in de uitspraak moet hebben plaats gehad; maar juist omdat men desnietteenstaande nooit eenige moeite heeft gehad, het schrift te verstaan, tenzij in zijne prille jeugd, toen men lezen leerde, gevoelt men ook niet zoozeer de noodzakelijkheid om de lettergroepen, die men toch terstond herkent, te vervangen door andere, waarvan ieder element juister de phonetische waarde zou aangeven. Wie nu, om de eene of andere reden, bv. medelijden met de schooljeugd, een voorstel doet om grootere consequentie te brengen in het gebruik der schrijfteekens voor de klankelementen der woorden, weet zeker, dat hij daarmee eene plotselinge, willekeurige verandering in de schrijftaal zoekt in te voeren, die hij aan het oordeel van zijne medeburgers moet onderwerpen en alleen invoeren kan door onderlinge, opzettelijke overeenkomst.

Daarmee is een belangrijk onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal aangewezen. De spreektaal veroudert ongemerkt, onwillekeurig; iedere verandering in de schrijftaal daarentegen is opzettelijk, beredeneerd. Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat de schrijftaal conservatiever moet zijn dan de spreektaal. Het redeneerend, wikkend en wegend verstand komt langzamer tot een besluit, dan de blinde

natuurdrift tot eene uiting. Als gewrocht van het redeneerend verstand heeft de schrijftaal dus uit den aard der zaak een ouderwetscher karakter dan de spreektaal.

De schrijftaal is ook in sommige opzichten eenvoudiger dan de spreektaal, en moet dat zijn. Wij merkten reeds op, dat het schrift van den aanvang af uit onbeholpenheid slechts gebrekkig de spraakklanken in al hunne schakeeringen kon weergeven, en dat ook later bleef doen, omdat de overlevering met haar conservatief karakter er toe leidde; maar niet alleen onbeholpenheid en traditie maken het schrift tot een onvolkomen beeld van de gesproken taal. Zelfs een spellingleeraar, die geheel en al op de hoogte was van alle klankschakeeringen en den overmoed had, zich aan het gezag van iedere overlevering te onttrekken, zou, als hij de macht bezat eene geheel nieuwe spelling in te voeren, door zijn gezond verstand worden vermaand, geene spelling te wenschen, die zoo juist mogelijk de klanken der spreektaal afbeeldde. Zulk eene spelling toch zou het lezen en schrijven uiterst moeielijk maken. Het aantal letterteekens zou vooreerst schrikwekkend groot worden, en daar bij ieder individu de uitspraak van verscheiden klanken altijd eenigszins van die zijner spraakgenooten verschilt, zou vervolgens iedereen verscheidene woorden anders moeten spellen dan een ander. Dat zou natuurlijk tot onduidelijkheid aanleiding geven, daar niemand in den regel voor zich zelf schrijft, maar meestal om aan anderen zijne gedachten mee te deelen. De schrijftaal is veel minder individueel dan de spreektaal. Zij is niet bij machte, het individueel karakter der spreektaal weer te geven en moet daartoe dan ook geene vergeefsche pogingen aanwenden, maar moet daarentegen trachten naar zuivere en eenvoudige afbeelding van het algemeene. Zij moet niet zoo zeer klanken trachten af te beelden, als wel klanktypen, die ieder bij het lezen naar zijne eigene individualiteit wijzigt.

Dat heeft dan ook de schrijftaal altijd gedaan. Zij bedient zich bv. van het teeken *a* voor al de klanken, die als geringe schakeeringen daarvan kunnen worden opgevat: zij schrijft *maar*, ook al weet zij, dat de uitspraak hier *mèr*, ginds *maor* is. Als bij intuïtie heeft de schrijftaal klanktypen aangenomen nog vóór de wetenschap der phonetiek heeft uitgemaakt of er zulke typen bestaan en welke het inderdaad zijn. Door opzettelijk allerlei klankschakeeringen te verwaarloozen heeft de schrijftaal een algemeener karakter dan de spreektaal en kan zij zich doen gelden over een veel uitgebreider

spraakgebied dan de spreektaal met hare dialectische eigenaardigheden. Het gezond verstand heeft het practisch belang ingezien van eene onnauwkeurige klankafbeelding en zal dat wel blijven inzien.

Ook in ander opzicht heeft de schrijftaal de phonetische nauwkeurigheid opgeofferd aan den practischen eisch der duidelijkheid. Zooals wij reeds zagen, wijzigt de *sandhi* de woorden in het zinsverband, evenals ook in het lichaam van het woord zelf. Daardoor nu kunnen de woorden min of meer onherkenbaar worden. De schrijftaal nu verwaarloost gedeeltelijk die klankwijziging in het zinsverband. Evenals zij typen van klanken aanneemt, neemt zij typen van woordvormen aan. Zij neemt bv. *groot* als een woordtype aan en schrijft dus *grootboek*, niettegenstaande wij *grootboek* uitspreken. Niet alle schrijftalen gaan in deze typeering even ver; bij sommige — met name het Sanskrit, waar het afbeelden van de *sandhi* de Indische geleerden gedwongen heeft een uitvoerig en lastig hoofdstuk aan hunne grammatica's toe te voegen — spiegelt zich het *sandhi*-verschijnsel in het schrift meer af, dan in ons tegenwoordig Nederlandsch, maar geene enkele schrijftaal is er, die althans niet eenige neiging vertoont, om de woorden los te maken uit den zin en ze te schrijven, alsof zij buiten zinsverband stonden. De spreektaal moge, zooals wij vroeger reeds zagen, uit zinnen bestaan, de schrijftaal bestaat uit woorden. Ziedaar een nieuw verschil, dat wel niet weggenomen zal kunnen worden, omdat het ook niet wenschelijk zou zijn dat te doen.

Zijn de schrijfteekens derhalve eigenlijk meer zinnebeelden dan afbeeldingen van klanken, zoodat het schrift dus nooit de gesproken klanken met phonetische nauwkeurigheid kan en mag weergeven: daartoe bepaalt het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal zich in geen en deele. Niet slechts voor de klanken, ook voor de grammaticale vormen neemt de schrijftaal typen van. Uit de groote verscheidenheid van vormen grijpt zij er eenige uit, die zij — uit verschillende oorzaken, maar gewoonlijk op verstandelijke gronden — de beste keurt; en terwijl zij die vormen kiest boven andere, grijpt zij tevens met krachtige hand in in den historischen en daarom juist onregelmatigen ontwikkelingsgang der taal. Zij vereenvoudigt, ordent, regelt opzettelijk en willekeurig. Zij bedient zich daarbij wel vaak van hetzelfde middel als waardoor ook de spreektaal zich zoo dikwijls vervormt, de analogie, maar past de regels der analogie opzettelijk toe met het doel om te vereenvoudigen.

En heeft zij eenmaal de regels gesteld, dan heeft zij ze gewoonlijk ook *vast* gesteld, althans voor langen tijd. Breidt nu in de spreektaal het aantal spraakkunstige vormen zich uit, dan zal de schrijftaal daartegenover een even armoedig aanzien krijgen, als zij het door hare klanktypen heeft tegenover de rijke klankschakeering der levende taal; maar neemt in de spreektaal dat aantal vormen af, zooals in de meeste Europeesche talen geschied is, dan handhaaft de schrijftaal langer den vormenrijkdom van het verleden, ondanks hare aanvankelijke vereenvoudiging. Wel wijzigt zij zich dan weer gaandeweg naar de spreektaal, maar aarzelend, omdat zij bij grootere toenadering te veel moet opofferen wat goed en bruikbaar was. Zelfs tracht zij dikwijls aan de spreektaal haren vormenrijkdom op te dringen, en het hangt van omstandigheden af, of zij daarin min of meer slaagt, maar in elk geval moet ook in dit opzicht wel verschil tusschen spreektaal en schrijftaal blijven heerschen.

Wat van de buigingsvormen geldt, geldt ook van den zinsbouw, en nog wel in ruimer mate. Wie schrijft, heeft van zelf langer tijd tot nadenken, dan wie spreekt. Hij kan zich dus van kunstiger zinsverbinding bedienen dan de spreker en samengestelde zinnen bouwen, waarin een spreker, als hij er zich aan waagde, verward zou blijven steken. Hij doet dat bovendien ook liefst om zich beknopt te kunnen uiten, want schrijven eischt meer tijd dan spreken en perkament en papier hebben beperkte afmetingen. Met het invoeren van de schrijftaal moest de onderschikking wel hand over hand terrein winnen op de nevenschikking. Niets is meer waar dan de schijnbare paradox, dat men, om in korte woorden zijne meening te kunnen uiten, ruimte van tijd moet hebben, en wie in gesprek is, heeft dat gewoonlijk niet, tenzij het geduld en de wellevendheid zijner toehoorders hem gunstig is. Daarentegen zijn in de schrijftaal „halve woorden” (tenzij ze conventioneel geworden zijn) contrabande. De zinnen moeten afgerond zijn en inwendig duidelijk, want wie toehoort kan navragen, als hem een half woord niet duidelijk is: wie leest heeft den schrijver daartoe niet bij de hand. Er moeten dus in de schrijftaal zinvormen vermeden worden, die men in de spreektaal kan toelaten, evenals er in de spreektaal zinvormen nauwelijks mogelijk zijn, die de schrijftaal tot sieraad strekken. Alleen geijkte ellipsen kunnen in de schrijftaal geduld worden: iedere nieuwe ellips, die zonder schade voor de duidelijkheid in de schrijftaal wordt ingevoerd, stempelt zich van dat oogenblik af aan als conventioneel.

Hetzelfde geldt van metaphoren en beeldspraak. Alleen dán kan men in de schrijftaal een nieuw beeld gebruiken, als men het behoorlijk uitwerkt, eene nieuwe metaphora, als het zinsverband haar duidelijk toelicht. Wie waant evengoed als in de spreektaal de gekte beelden klakkeloos te kunnen vervangen door nieuwe, straft zich met den vloek der onverstaanbaarheid. De grillige invallen van het oogenblik, die leven geven aan de spreektaal, moeten eerst den toets van een geslepen oordeel hebben doorstaan, vóór zij in de schrijftaal kunnen worden toegelaten. Om gemeen goed te mogen worden, moeten zij eerst blijken dat waardig te zijn; maar dat zij, als gemeen goed, gevaar loopen de frischheid van het nieuwe te verliezen en langzamerhand kleur- en geurloos te worden, spreekt van zelf.

Gelukkig daarom, dat naast de schrijftaal ook de levende spreektaal blijft heerschen om haar telkens weder met haren frisschen adem aan te blazen en te verjeugdigen. Ware dat niet het geval, dan zou de schrijftaal als de Venus van Milo een ideaal van goddelijke schoonheid kunnen zijn, waarbij geene aardse vrouw te vergelijken is, maar . . . een marmeren ideaal, zelf van steen en versteenend door haren aanblik. Maar evenals ieder, die het schoone Venusbeeld ziet, zijn eigen levensgeest moet kunnen inblazen aan dat doode marmer, om er waarlijk van te genieten, zoo moet men ook kunnen doen met de geschreven taal. Al lezende moet men haar onwillekeurig naar de levende taal wijzigen en uit die levende taal aanvullen, wat het schrift niet kon geven: de fijne nuanceering der klanken en het muzikaal accent, dat slechts zelden, en dan nog maar op gebrekkige wijze, in de schrijftaal is uitgedrukt. Wie dat niet behoorlijk kan, moge de kunst van lezen verstaan, voorlezen kan hij evenmin, als van de schoonheid der schrijftaal genieten.

Is de schrijftaal uit den aard der zaak tegenover de spreektaal eene ideële taal, opzettelijk met kunst en oordeel gevormd en daardoor conservatiever, conventioneeler, algemeener, zij is ook, krachtens den zichtbaren vorm, waarin zij als 't ware gefixeerd is, in staat zich verder dan de spreektaal te verbreiden. Iedere ervaring leert, dat men eene vreemde taal veel gemakkelijker begrijpt, wanneer men haar leest, dan wanneer men haar hoort spreken, want het schrift brengt ons zinnen en woorden evengoed afzonderlijk als in onderling verband over, terwijl zij in het spreken elkaar als een golvende stroom opvolgen. Bovendien prent men zich de klankteekens, als men die ten minste ook voor zijne eigene taal gebruikt, gemakke-

lijker in het geheugen dan de gehoorde klanken, die men niet altijd terstond kan vatten met het oor, omdat zij van bekende klanken in meerdere of mindere mate afwijken. Dientengevolge zal iemand, die een dialect spreekt, dat slechts weinig afwijkt van den tongval, dien hij geschreven voor zich ziet, die geschreven taal veel gemakkelijker voor zijn eigen in schrift gebracht dialect kunnen houden, dan hij in den gesproken verwanten tongval zijn eigen dialect zal meenen te herkennen. De kleine afwijkingen in de schrijftaal kan hij daarom ook gemakkelijk over het hoofd zien, of, als hij ze herhaaldelijk ziet, er vertrouwd mee raken en ze overnemen. Het schriftbeeld van een verwanten tongval wordt alzoo eerder ontleend, dan die tongval zelf, en vandaar dat de tongval, die zich te midden van andere streekspraken het eerst in schrijfteekens afbeeldt, veel kans heeft, ook de schrijftaal te worden van hen, die in naburige streken zich van andere verwante tongvallen als spreektaal bedienen.

Dan echter zal in die naburige streken de spreektaal nog veel meer van de schrijftaal verschillen, dan anders het geval zou geweest zijn. Dan zal zich het verschijnsel voordoen, dat de schrijftaal tal van woorden en woordvormen kent, die in de spreektaal niet voorkomen, en omgekeerd. Hoe meer men dat onderscheid in woordenschat bij de beide talen begint te gevoelen, hoe moeilijker het natuurlijk wordt, dat onderscheid weer uit te wisschen. Eerst wanneer men weet, dat een woord uit de spreektaal in de schrijftaal niet voorkomt, zal men aarzelen, het daarin te gaan gebruiken. De scholen, die ons leeren schrijven, leeren ons met moeite wat men, op grond van het algemeen gebruik, in de schrijftaal en wat men alleen in de omgangstaal mag bezigen; en wie het geleerd heeft, toont, door zijne kennis in practijk te brengen, dat hij wèl onderwezen is. Aan de fijne onderscheiding, die iemand weet te maken tusschen hetgeen alleen geschreven of alleen gezegd mag worden, herkent men evengoed den man van beschaafde opvoeding als aan zijne gebaren en houding in gezelschap.

Nu moe men zeggen, dat het onderscheiden van woorden voor schrijven voor spreektaal dikwijls geen redelijken, alleen een historischen grond heeft, en zich daarom aan het gezag der tirannieke overlevering zoeken te onttrekken, men loopt daarmee toch altijd gevaar zijne beschaving in verdenking gebracht te zien en zal er dus altijd min of meer toe blijven bijdragen, dat langs historischen weg ontstane onderscheid tusschen den woordenschat der spreektaal en dat der schrijftaal te be-

stendigen. Hier is de onderscheiding zóó weinig conventie, dat zij juist met den naam van „taalgevoel” wordt bestempeld, en dat iedere poging om dat onderscheid uit te wisschen het karakter van iets opzettelijks krijgt, en, om met goeden uitslag be kroond te worden, de overeenkomst van eenige toongeverers, dus eene nieuwe conventie, behoeft.

Dat gaat zoover, dat er zich in verschillende talen — en niet eerst in de moderne, maar ook voor eeuwen reeds in het classieke Grieksch en Latijn — gaandeweg een woordenschat gevormd heeft, die in gebonden stijl — in poëzie — wordt gebruikt, en een andere, dien men alleen in proza bezigt, terwijl ook in dat proza zelf de aard van het onderwerp, waarover gehandeld wordt, eene woordenkeus toelaat, die meer of minder met die der spreektaal overeenstemt, naarmate het onderwerp meer of minder populair is. Ieder woord, dat in eene hoogere soort van stijl gebruikt wordt, dan waarin men het gewoonlijk bezigt, maakt den indruk van plat te zijn, evenals omgekeerd ieder woord, dat gewoonlijk uitsluitend in dien hoogereren stijl voorkomt, een koddigen indruk van steltlooperij maakt, wanneer men er zich toevallig in lageren stijl van bedient. Tusschen de gemeenzame spreektaal en de verhevenste schrijftaal liggen voor den man, die zijne taal meester is, allerlei aan elkaar verwante talen in, waarvan de vermenging hem onaangenaam aandoet en die hij zelf alle weet uiteen te houden en te spreken of te schrijven naarmate de omstandigheden het gebruik van deze of van gene dier talen vorderen. Hij doet dat even gemakkelijk en onwillekeurig als eene Groningsche dienstbode iemand uit de provincie in het zoogenaamde boeren-Groningsch, eene kameraad in het stads-Groningsch en den heer des huizes in de eenigszins dialectisch gekleurde beschaafde spreektaal toespreekt.

Voor een niet gering deel danken dichters en prozaschrijvers onder hunne tijdgenooten hunnen naam aan hun fijn gevoel voor het standsverschil der woorden, om het zoo eens te noemen, en aan hun geestigen tact om door weloverwogen vergrijpen daartegen bepaalde indrukken te weeg te brengen, zooals dat in de muziek door schijnbare dissonanten wordt beoogd. Daar er echter alleen standen, maar geene casten van woorden bestaan, en de woorden dus langzamerhand, minstens even gemakkelijk als de geslachten der menschen, van den eenen tot den anderen stand overgaan, is het voor den taalgeleerde zoowel als voor den geschiedschrijver der letteren een uiterst moeilijk werk, de kleur der woorden in eene vroegere

periode vast te stellen en de verdienste der oudere schrijvers te dien opzichte te bepalen, te meer omdat men de vroegere spreektaal zoo goed als in 't geheel niet meer kent en dus zoo licht die spreektaal meent te zien in hetgeen ons alleen in schrijftaal is overgeleverd.

Is in zekeren zin de spreektaal eene dochter der menschelijke natuur, die opgroeit, bloeit of wegwijnt met de geslachten der menschen, de schrijftaal is een kunstgewrocht, waaraan eeuwen met de beste krachten van verbeelding en ordenend verstand hebben gearbeid; en beide zijn dus in wezen verschillend, zooals de wilde roos verschilt van de stamroos der kweekers, ja, nog meer, zooals de bloeiende roos verschilt van het bloemstuk eener schilderes. Maar evengoed als de roos der natuur het model is voor de roos der kunst en de afbeelding niet veel verder van het origineel mag afwijken, dan uit den aard van het afbeelden zelf voortvloeit en door het doel van het afbeelden wordt gewettigd, zoo moet ook de kunsttaal zich blijven gevoelen als een ideëel beeld van de spreektaal en mag zij er zich niet verder van verwijderen, dan haar karakter als kunsttaal dat meebrengt, of kunst wordt gekunsteld en als zoodanig ten doode gedoemd. Ten doode, zeg ik, omdat ik aan de schrijftaal leven toeken, evengoed als aan de bloemstukken eener schilderes; maar het leven, dat zij leidt, is haar eigen leven, dat nochtans ook gebonden is aan de wetten van groeien en bloeien en verwelken; want ook de bodem, waarop de schrijftaal ontkiemd is en zich ontwikkeld heeft, is een deel van de levende natuur: de denkende geest van den zich als taalschepper bewust geworden mensch.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OORSPRONG EN ONTWIKKELING DER TAAL.

§ 1. *De Oorsprong der taal.*

Strikt genomen zou het antwoord op de vraag naar den oorsprong der taal het laatste woord der taalwetenschap moeten zijn, omdat men het eerst zal kunnen geven — indien het althans ooit te geven is — wanneer de taal in haar wezen en hare geschiedenis met volkomen zekerheid wordt gekend. Toch is die vraag reeds gesteld en het beantwoorden er van reeds beproefd, toen er nog ternauwernood van taalonderzoek sprake kon wezen. Zoo weinig heeft de mensch in zijne kindsheid — aan onze kinderen en onontwikkelden gelijk — nog besef van de mate zijner kracht en de beteekenis zijner vragen. Sinds onheuglijken tijd is de oorsprong der taal bij allerlei volken een punt van ernstig en diepzinnig onderzoek geweest. Toen men eenmaal in de taal het voornaamste en kenmerkend onderscheid tusschen mensch en dier was gaan zien, verlangde men er naar, te weten, hoe de mensch toch wel aan zijne taal was gekomen, welke taal van alle talen, die er gesproken werden, wel de oudste zou geweest zijn, of hoe die oudste taal er wel zou hebben uitgezien. Al naar mate men echter dieper in de quaestie doordrong, bleek zij ook moeilijker: zij bleek een raadsel „geheimzinnig en wonderlijk, en van alle kanten door andere wonderen en geheimenissen omgeven,” zooals JACOB GRIMM zich uitdrukte ¹⁾, waarvan geene enkele oplossing in haar geheel ook maar aan eene geringe minderheid voldeed en waarover schier even veel meeningen heerschen, als er

¹⁾ In zijne verhandeling *Ueber den Ursprung der Sprache*, 3te Aufl. p. 54.

mannen zijn, die zich aan de oplossing er van hebben gewaagd ¹⁾. Natuurlijk draagt het onderzoek naar den oorsprong der taal in verschillende tijden een verschillend karakter, al naar gelang van de wijziging, die er gaandeweg gekomen is in de voorstelling van het wezen der taal ²⁾.

Het oudste bericht van een onderzoek naar den oorsprong der taal levert ons Herodotus (II, 2), volgens wien de Aegyptische koning PSAMMETICHUS proefondervindelijk zou getracht hebben, het vraagstuk op te lossen. Uitgaande van de overtuiging, dat kinderen, die nooit van iemand spreken hadden geleerd of iemand hadden hooren spreken, uit zich zelf met de oudste taal voor den dag zouden komen, liet hij twee kinderen opvoeden door eene vrouw, aan wie hij de tong had laten uitsnijden. Twee jaar duurde het, vóór de kinderen eenig verstaanbaar geluid uitbrachten; eindelijk riepen zij „bekos” en daar dat woord in het Phrygisch „brood” beteekende, hield de koning het er nu verder voor, dat het Phrygisch de oudste taal van de wereld was. Deze kinderlijk naïeve proefneming uit den voortijd is veel later nog een paar maal herhaald, door Jacobus IV van Schotland en zelfs door Frederik den Grooten: natuurlijk zonder eenige vrucht.

Bij de Grieken openen Democritus en Plato de rij der wijsgeeren,

¹⁾ Terecht zegt W. D. Whitney in zijne *Oriental and linguistic studies*, New-York 1873, pag. 279: No theme in linguistic science is more often and more voluminously treated than this, and by scholars of every grade and tendency; nor any, it may be added, with less profitable result in proportion to the labor expended; the greater part of what is said and written upon it is mere windy talk, the assertion of subjective views, which commend themselves to no mind save the one that produced them, and which are apt to be offered with a confidence and defended with a tenacity, that are in inverse ratio to their acceptableness.”

²⁾ Een zeer goed overzicht over de verschillende meeningen kan men vinden bij H. Steinthal, *Der Ursprung der Sprache in Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens*, Berlin 1851, 4de dr. 1888. Beknopter en van Katholiek standpunt is er het laatst over gehandeld in het uit het Majjaarsch in het Duitsch vertaalde werk van Dr. Alex. Giesswein, *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihrer Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie*, Freiburg i/B. 1892. In ons land is er, afgezien van hetgeen Lamb. ten Kate, Ypey, Kinker en Bilderdijk er over in het midden brachten, weinig over geschreven. Ik berinner alleen aan eene voorlezing van Dr. H. E. Moltzer, *De oorsprong der taal en de hypothese van Darwin* (in *Taal- en Letterbode* II, 1871, bl. 169—197, 237—261) en een opstel van Dr. B. H. C. K. van der Wijck, *De Oorsprong der taal* in den *Tijdspiegel* voor 1874.

die hetzelfde onderwerp bespraken, en bij PLATO (in zijn *Kratylos*) vinden wij reeds de kiem der verschillende meeningen, waarbij zich eeuwen lang het onderzoek naar deze quaestie zou aansluiten. Is er, wordt daar gevraagd, een natuurlijk verband tusschen de namen en de dingen, of berust de naamgeving op willekeur en overeenkomst? En was er voor dat laatste een taalwetgever noodig, heeft deze dan de namen aan de dingen gegeven in overeenstemming met hun karakter, zoodat er dan verband zou zijn tusschen de klanken en hetgeen er door werd aangeduid? Alleen toch als woorden klankbeelden der dingen waren, zou de taalwetgever zich voor zijne medemenschen verstaanbaar hebben kunnen maken; maar in dat geval moet er kennis van de dingen, dus verstand, zijn geweest, vóór er taal was. ARISTOTELES was van eene andere meening. Hij hield woorden niet voor nabootsingen door of van klank, maar voor begripsaanduidingen, en ontkende het natuurlijk verband tusschen woorden en begrippen, omdat dan alle talen dezelfde woorden voor dezelfde begrippen zouden hebben. Niet door natuur (*φύσει*) zijn de woorden ontstaan, maar de taal is als het ware eene instelling (*θεσις*): de klankteekens (*συμβόλα*) zijn gekozen bij onderling goedvinden der menschen (*κατὰ συνθήκην*).

Men ziet, beide wijsgeeren staan nog op het eerst sedert onze eeuw verlaten standpunt, dat woorden een eenigermate zelfstandig bestaan zouden hebben en dat er van den aanvang af eene zekere hoeveelheid begrippen en eene zekere hoeveelheid klanken zouden geweest zijn, die maar gepaard behoeften te worden.

Ongetwijfeld wat nader aan de moderne opvatting staat de leer van DEMOCRITUS, dat woorden natuurklanken zijn, als door instinct voortgebracht en uit een nuttigheidsbegrip tot eene taal ontwikkeld. Van EPICURUS, die deze leer in verband bracht met de evolutieleer van Empedocles (het prototype van het Darwinisme), maar voor eene latere taalperiode toch den invloed van taalwetgevers (de voorloopers der grammatici) aannam, is zij overgegaan op LUCRETIVUS, den dichtertlijken Romeinschen wijsgeer, wiens beroemde voorstelling van den oorsprong der taal ik niet kan nalaten hier in vertaling te laten volgen:

„De Natuur heeft er den mensch toe gebracht verschillende klanken te uiten, en het besef van het nut heeft aan de dingen namen gegeven, ongeveer evenals nog steeds de kinderen, die nog niet kunnen spreken, hunne toevlucht tot gebaren nemen, wanneer zij b.v. het

aanwezige met den vinger aanwijzen. Ieder toch gevoelt van zelf, welke krachten er in hem zijn en hoe hij die kan aanwenden. Nog vóór het kalf horens heeft, tracht het, wanneer het vertoornd is, te stooten, en er mee aan te vallen op zijnen vijand. Zoo ook verweren de jongen van panters en de leeuwenwelpen zich dan reeds met klauwen en tanden, wanneer zij bijna nog geene tanden en klauwen hebben. Verder zien wij ook alles wat uit vogels gesproken is zijne toevlucht tot de vleugels nemen en bij zijne vlerken hulp zoeken, hoe zwak zij ook mogen zijn. — Te meenen, dat eenmaal iemand namen aan de dingen heeft uitgedeeld, en dat daardoor de menschen de eerste woorden geleerd hebben, is onzinnig, want hoe zou zoo iemand alle dingen met woorden hebben kunnen aanwijzen en verschillende taalklanken hebben kunnen uiten terzelfder tijd, waarop men dan geloof, dat anderen het niet zouden hebben kunnen doen? Bovendien, als ook die anderen zich niet onder elkaar van woorden bediend hadden, hoe zouden zij er dan het nut van hebben ingezien, en hoe zou dan die ééne persoon in staat geweest zijn, anderen te doen weten en begrijpen, wat hij wilde? Eén mensch had ook niet verscheidenen kunnen dwingen en zoodanig kunnen beheerschen, dat zij de namen der dingen zouden hebben willen leeren. Zoo is het ook niet gemakkelijk dooven te onderwijzen en hun te zeggen, wat zij doen moeten: zij zouden het immers toch niet hebben kunnen waarnemen en niet hebben kunnen verdragen, dat woorden, die zij toch niet verstonden, hunne ooren troffen. — En waarom zou het dan ook zoo verwonderlijk zijn, dat het menschelijk geslacht, terwijl het stem en tong bezat, naar zijne verschillende aandoeningen de dingen met een verschillend woord bestempelde? Immers zelfs de stomme runderen, de wilde dieren, plegen onderling ongelijke, verschillende klanken uit te brengen, wanneer zij vreezen of pijn hebben of door vreugd worden aangedaan. De feiten bewijzen dat duidelijk, b.v. wanneer de Molossische honden met hunne vleezige bekken vertoornd zijn, de tanden laten zien en verschrikkelijk grommen, dreigen zij in hunne woede met een geheel ander geluid, dan wanneer zij blaffen, dat hooren en zien vergaat; en wanneer zij vriendelijk hunne jongen willen belekken of hen met de pooten omverwerpen en trachten te bijten, en wel met de tanden dreigen, maar niet te bijten, doen zij bij hunne liefkoozingen een geheel ander geluid hooren, dan wanneer zij, in huis achtergelaten, huilen of jankend met den staart tussehen de pooten den stok ontvluchten. Is er ook verder geen verschil tussehen

het hinniken van den jongen hengst onder de merriën, als de paardrift hem prikkelt, en zijn brieschen, wanneer hij met geopende neusvleugels ten strijde rent en zoo geheel anders met trillende leden hinnikt? Eindelijk doen ook de verschillende soorten van vogels, de haviken en de zeearenden en de duikers, wanneer zij in de zilte golven der zee hun levensonderhoud zoeken, op dat oogenblik een geheel ander geluid hooren, dan wanneer zij om voedsel strijden en den buit verdedigen; en sommige veranderen ook naar de weersgesteldheid hun krassend geschreeuw, zooals de oude kraaien- en ravenvluchten, wanneer zij, zooals men zegt, water en regen begeeren, en daarom wind en lucht aanroepen. Als dus de verschillende aandoeningen de dieren, ofschoon zij stom zijn, verschillende geluiden doen geven, hoeveel natuurlijker is het dan, dat de menschen verschillende dingen met verschillende namen hebben kunnen noemen!"¹⁾

Bij DIODORUS SICULUS (I 8) en VITRUVIUS (II 1) vinden wij eene soortgelijke voorstelling, en voor oppervlakkigen schijnt daarmee het raadsel opgelost. Bij eenig nadenken evenwel begrijpt men, dat het eigenlijk alleen in meer bepaalden vorm is opgegeven, namelijk in dezen: gesteld, woorden zijn oorspronkelijk natuurklanken als die der dieren, hoe worden zij dan later woorden als die der menschen? Epicurus en Lucretius zeggen wel, dat de mensch uit zijne natuur de taal heeft ontwikkeld, maar verklaren niet, hoe en wanneer dat gebeurd is, en dat juist is de quaestie.

De heerschappij van het Christendom heeft de leer van Epicurus op den achtergrond geschoven. De Christelijke wetenschap kende goddelijk gezag toe aan de half kinderlijke, half dichterlijke voorstelling van het Hebreeuwse boek der Oorsprongen en daarin las men (*Genesis* II vs. 19 vlg.): „Want toen God de Heer uit de aarde al het gedierte des velds en al het gevogelte des Hemels gemaakt had, bracht hij ze tot Adam, om te zien, hoe hij ze noemen zoude; en zooals Adam alle levende wezens noemen zoude, dat zou zijn naam zijn. Zoo had Adam de namen van al het vee genoemd en van het gevogelte des hemels en van al het gedierte des velds, maar voor den mensch vond hij de wedergade niet" (en daarom gaf hij dus aan zich zelf geen naam). Daar had men dan den waren taalwetgever van Aristoteles in Adam, den eersten mensch, den gelukkigen bezitter van namen, die hij aan de dingen kon geven en aan zijn na-

¹⁾ Lucretius, *De rerum natura* V vs. 1026—1088.

geslacht kon leeren, toen hij in zijne wedergade eene hulpe tegenover zich ontvangen had. En toch liet ook de Bijbel deze ééne vraag onbeantwoord, waarop alles aankwam: hoe had Adam die namen kunnen uitdenken?

Sommigen, zooals EUNOMIUS, de Ariaansche bisschop van Cyzicus, hakten de knoop door en zeiden: God had de namen aan Adam geopenbaard. Voor hem was God dus, zooals voor duizenden na hem, het toovermiddel om de menschen in den zoeten waan te brengen, dat zij het onbekende wisten of er verder niet naar behoeften te onderzoeken. De taal was van goddelijken oorsprong en daarmee was de zaak afgedaan. Anderen, zooals GREGORIUS VAN NYSSA en AUGUSTINUS, konden zich daarmee niet vereenigen. Van goddelijken oorsprong, zeiden zij, was de menschelijke geest met zijn taalscheppend vermogen, maar de taal zelf was het gewrocht van dien menschelijken geest en alzoo van menschelijken oorsprong.

Deze onvruchtbare strijd over den goddelijken of menschelijken oorsprong der taal heeft eeuwen lang wijsgeeren en taalvorschers bezig gehouden, alsof niet reeds Hippocrates had geleerd, dat alles goddelijk en menschelijk tevens is. De goddelijke oorsprong der taal vond zijne voorstanders o.a. in M. CASAUBONUS (1650), SÜSSMILCH (1766) en HAMANN, SICARD (1799) en DE BONALD; maar na de omwenteling in de taalwetenschap bij den aanvang onzer eeuw bleef nog slechts een enkele achterblijver hem verdedigen.

De menschelijke oorprong der taal werd intusschen reeds krachtig verkondigd, o.a. door JOHN LOCKE (1690), die de woorden beschouwde als hoorbare teekens, willekeurig door den mensch ingevoerd om zijne voorstellingen aan anderen mee te deelen, door LAMBERT TEN KATE (1723), die in de taal een voortbrengsel zag van den mensch met zijn natuurlijken en redelijken aanleg tot taalvorming, door GIAMB VICO (1725), die uit gevoelsklanken en klanknabootsing de spreektaal gelijktijdig met en op dezelfde wijze ontstaan achtte als het schrift, dat, volgens hem, uit de gevoelsafschilderende en vormnabootsende gebaren is voortgekomen. P. M. DE MAUPERTUIS (1756) nam, evenals ook ROUSSEAU, na een tijdperk van natuurkreten en een ander van gebarentaal, in de ontwikkeling der menschheid een tijdperk aan, waarin de noodzakelijkheid den mensch dwong bij onderlinge overeenkomst de zichtbare teekens door hoorbare te vervangen, maar wist geene bevredigende oplossing voor de tegenstrijdigheid, dat de mensch door de taal leerde denken en toch reeds moest

hebben kunnen denken om de taal te kunnen uitvinden. Ook C. DE BROSSES (1765) achtte de taal langs mechanischen, d. i. natuurlijke, weg door de menschen gevormd, en D. TIEDEMANN (1772) meende, dat gewaarwordingen eerst in gebaren en daarna, op het voorbeeld der dieren, in geluiden werden weergegeven, waaruit dan door den drang der behoefte en bij meer ontwikkeling van den geest woorden ontstonden. J. G. HERDER (1772), bij wien reeds een helderder inzicht in het wezen der taal begon op te komen en wiens dichterlijk-wijsgeerige geschriften daarover verre boven die van zijne tijdgenooten uitmunten, achtte het eigenaardig kenmerk van den mensch ook oorspronkelijk gelegen in zijn nadenken (Besonnenheit) en identificeerde daarmede het spreken. J. CH. ADELUNG (1806) vond in de zedelijke natuur van den mensch het vermogen om de oorspronkelijke natuurkreten te doen dienen als zinnebeelden der dingen, en A. YPER (1812) meende den oorsprong der taal te vinden deels in eene natuurlijke neiging tot klanknabootsing, deels in de zucht om wat onder de zinnen viel door daarbij passende klanken (bv. hooge voorwerpen door een hoog stemgeluid), dus eigenlijk zinnebeeldig, aan te duiden. Ook BILDERDIJK stond inderdaad vrij wel op hetzelfde standpunt, terwijl hij zich voor een deel zijner verklaring uitdrukkelijk bij DE BROSSES aansloot. De elementen der taal zag hij in natuurlijke kretten, nabootsing van klanken, nabootsing van werkingen, vormen en betrekkingen door klanken, en herinnering van vroegere, onwillekeurig bij bepaalde dingen geuite klanken, waarmede die klanken dan werden geassocieerd ¹⁾; maar als dichter ²⁾ noemde hij de taal eene „goddelijke gift, met d'ademtocht van 't leven aan 't schepsel ingestort” en veeleer dan een „kunstgewrocht, door arbeidzaam verstand met moeite en vlijt gezocht”, achtte hij haar bij 's menschen „val vervallen en ontaard”. Zoo meende hij beide richtingen naast elkaar te kunnen handhaven.

Tegenwoordig is — ook omdat de theologie in geen engeren zin voor de taal goddelijken oorsprong eischt dan voor zoovele andere natuurlijk ontwikkelde dingen — de strijd over den goddelijken of menschelijken oorsprong der taal gelukkig gestaakt uit gebrek aan strijders en is men in menig opzicht de quaestie uit een ander oogpunt gaan bekijken. De grondvesting der wetenschappelijke taalvergelij-

¹⁾ W. Bilderdijk, *Verhandeling over de Geslachten der naamwoorden*, 2de dr. Amst. 1818, bl. 163 vlg.

²⁾ W. Bilderdijk, *De Dieren*, Amst. 1817.

king gaf van zelf aanleiding om den theologisch-metaphysischen weg te verlaten en langs grammatischen weg naar de oplossing van het raadsel te zoeken. Zij leerde ons tevens het wordend en zich ontwikkelend karakter van de taal erkennen en dus breken met de gewone voorstelling der achttiende eeuw, dat de taal, als zij al geene goddelijke gave mocht heeten, dan althans eene bewonderenswaardige uitvinding was, die de redelijke mensch eenmaal uit besef van haar practisch nut had gedaan en die hij langzamerhand, in overeenstemming met zijne behoeften, tot grootere volkomenheid had gebracht.

Zij stelde ons verder in staat bij benadering te bepalen, hoe verschillende verwante talen moeten geluid hebben in den tijd, toen de volken, die haar later in verschillende richtingen ontwikkelden, nog in hun stamland woonden, waar ééne grondtaal met slechts geringe dialectische of individueele versecheidenheden heerschte. Daardoor kon men voor sommige taalgroepen opklimmen tot den tijd, die onmiddellijk aan den historischen voorafging. Den door FRIEDRICH SCHLEGEL en FRANZ BOPP gebaanden weg vervolgend, heeft AUGUST SCHLEICHER alzoo voor de verschillende Indogermaansche talen ééne grondtaal geconstrueerd, die in voorhistorischen tijd in het stamland der Ariërs zou gesproken zijn.

Sinds het verschijnen van Schleicher's hoofdwerk in 1861¹⁾ heeft zich de voorstelling van die grondtaal in menig belangrijk opzicht gewijzigd, en dat het ook nu nog lang niet vaststaat, hoe zij precies geweest is, maakt haar natuurlijk niet geschikter om als uitgangspunt te dienen voor een onderzoek naar den oorsprong der taal. Dit echter is in elk geval zeker: die grondtaal bestond reeds uit samengestelde en afgeleide woorden, die hunne onderlinge betrekking door buiging aanduiden, ja, men moet erkennen, dat met haar vergeleken de jongere uit haar voortgekomen talen steeds onbuigbaarder geworden zijn. Zoo konden dan de voorstanders der leer, dat de oorsprong der taal in gevoelsklanken en klanknabootsingen te zoeken was, in die Indogermaansche grondtaal althans geene bevestiging hunner meening vinden en was er alle aanleiding voor MAX MÜLLER om spottend van hunne theorie als van de *bow-wow* en *poo-h-poo-h* theorie te spreken, en voor ERNESTE RENAN om te verklaren: „Wanneer men erkent, dat de dieren van nature geluid moeten maken,

¹⁾ Aug. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar 1861.

zou men dan ook niet mogen zeggen, dat de menschen van nature moeten spreken? Waarom zou dan dat spreken een nabootsen van dierklanken moeten zijn? neen, de mensch is van nature evengoed een sprekend als een denkend wezen en de taal is van zelf voortgekomen uit de samenwerking van alle menschelijke vermogens. Daarom is het ook even onwijsgeerig een bepaald beginsel voor de taal aan te nemen als voor de rede¹⁾.

Deze uitspraak, in den vorm eene veroordeeling van ieder verder onderzoek naar den oorsprong van iets wat geen bepaalden oorsprong zou hebben gehad, maar inderdaad eene bekentenis van onvermogen om zich eene taal anders te denken dan in den vorm van het kunstig gebouwde Semietisch of Indogermaansch, deze uitspraak kon met een beroep op de grondtaal der Ariërs alleen niet worden weerlegd. Met die grondtaal evenwel was men nog mijlen ver van den oorsprong der taal verwijderd. Dat aan de periode, waarin de grondtaal zou gesproken zijn, eene lange reeks van eeuwen moest voorafgegaan zijn, waarin samenstelling, afleiding en buiging ingevoerd, of liever voortgekomen moest wezen, loochende niemand. Reeds van den Alexandrijnschen tijd af had men woordfamiliën aangenomen, waarvan de telgen zouden zijn voortgesproten uit een zelfden stam of wortel (*ἔτυμον*, d. i. het werkelijke, van zijne toevallige toevoegsels ontdane woord). De Indogermaansche grondtaal nu bezat zulke woordfamiliën ook: men kon daaruit dus ook zulke wortels abstraheren, en velen beproefden daaraan hunne krachten: het vruchtbaarst en scherpzinnigst AUGUST FRIEDRICH POTT²⁾, het volledigst AUGUST FICK³⁾.

Mocht men aannemen — doch het kan, zooals wij in de volgende paragraaf zullen zien, betwijfeld worden — dat onze kennis toereikend en onze methode om die wortels op te sporen de ware is, dan behoefde ons niets te verhinderen om tegenover Pott met GEORG CURTIUS⁴⁾ in die wortels de woorden der taal te zien gedurende een nog ouder tijdvak uit het leven van het Indogermaansch en

¹⁾ E. Renan, *De l'origine du langage*, 2 ed. Paris 1858 p. 89 vlgg.

²⁾ Zie A. F. Pott, *Wurzel-Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Detmold 1867—73. IV deelen.

³⁾ Zie Aug Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Gött. 1868 (3de dr. 1874).

⁴⁾ Zie G. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig 1867 (2e dr. 1873).

wel een tijdvak, waarin die taal op hetzelfde standpunt stond, als waarop het Chineesch tegenwoordig nog staat. Maar evenmin als de woorden van het Chineesch, doen de wortels van het Indogermaansch zich als blijkbare klanknabootsingen of gevoelsklanken kennen. Hun verband tot de er door aangeduide begrippen blijft even raadselachtig; voor de ontdekking van den oorsprong der taal komt men er geen stap verder mee: tusschen het ontstaan der taal en het bestaan van die wortels liggen eeuwen en eeuwen.

Wat kan er in die duistere eeuwen al niet gebeurd zijn? Allerlei gissingen kunnen dienaangaande worden gewaagd. De Indogermaansche grondtaal zou verwant kunnen zijn met eene andere flec- teerende taalgroep, het Semietisch ¹⁾, en in dat geval zouden de wortels eerst geabstraheerd mogen worden uit de grondtaal van beide groepen; en die wortelwoorden kunnen dan nog gewijzigd zijn onder den invloed van andere, bv. Oeral-altaïsche talen of zelfs gedeel- telijk daaruit zijn overgenomen. Om dienaangaande ook maar eenige zekerheid te krijgen, zou men ook van die taalgroepen de grond- talen moeten leeren kennen, wat bij den geringen voorraad harer geschiedbronnen uiterst moeielijk is.

Overigens is het de vraag, of men voor het onderzoek naar den oorsprong der taal één of meer problemen heeft op te lossen, m. a. w. of alle talen tot éénen oorsprong terug te brengen zijn ²⁾, dan wel of men met een zeker aantal grondtalen te maken heeft, die dan immers alle op zeer verschillende wijzen zouden kunnen ontstaan zijn. Deze quaestie kan weer samenhangen met de vraag naar den enkel- of meervoudigen oorsprong van het menschelijk geslacht, maar behoeft daarvan niet noodzakelijk af te hangen, omdat ook bij enkelvoudigen oorsprong van het menschelijk geslacht de verschil-

¹⁾ Zooals betoogd wordt door G. J. Ascoli, *Del nesso ario-semitico. Lettera al prof. A. Kühn*, Milano 1864, *Lettera secunda al prof. Fred. Bopp*, 1864, *Studj Ario-Semitiçi*, Milano 1867 of *Kritische Studien zur Sprachwissenschaft*, Weimar 1878, Fried. Delitzsch, *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwantschaft*, Leipzig 1873, en Karl Abel, *Einleitung in ein ägypt.-semit.-indoeurop. Wurzelwörterbuch*, Leipzig 1886 en *Ueber Wechselbeziehungen der ägypt.-indoeurop. und semit. Etymologie*, Leipzig 1888 - 89.

²⁾ Zooals in vroegere eeuwen als van zelf sprekend werd aangenomen, maar in onze eeuw door de meerderheid der taalgeleerden: Wilhelm von Humboldt, Schleicher, Pott, Friedrich Müller, B. H. Sayce, Lucien Adam e. a. uitdrukkelijk is tegengesproken, ofschoon Max Müller er aan bleef gelooven en L. Reinisch er eene lans voor brak in zijn onvoltooid werk *Der einheitliche Ursprung der Sprachen der alten Welt*, Wien 1873.

lende grondtalen eerst langzamerhand ontstaan zouden kunnen zijn in verschillende deelen der wereld, waarover de eerst spraaklooze menschen reeds vooraf verspreid kunnen geweest zijn, evenals omgekeerd bij meervoudigen oorsprong van het menschelijk geslacht zou kunnen vermoed worden, dat één stam, desnoods één mensch, de taal het eerst heeft voortgebracht, en dat die daarna geleidelijk door de andere stammen is overgenomen.

De vraag naar de eenheid van taal moest natuurlijk belangwekkender en ook ingewikkelder worden, naarmate men grooter verscheidenheid van talen leerde kennen en ook de talen van wilde of weinig beschaafde volksstammen begon te bestudeeren, zooals in onze eeuw meer en meer is gedaan. Onwillekeurig nu ging men zich afvragen, of de talen van zulke natuurvolken niet veel meer, zelfs dan de Indogermaansche grondtaal, zouden overeenkomen met de taal in hare eerste kindsheid, en of dus niet vooral uit die talen voor het onderzoek naar den oorsprong der taal veel te leeren zou vallen. Men heeft er inderdaad veel door geleerd, maar er zijn doel niet beter door bereikt. Men heeft er vooral door geleerd, dat de talen nog op geheel andere wijzen kunnen gebouwd en gewijzigd zijn, dan men uit de geschiedenis der meer bekende talen had kunnen opmaken, en dat die talen, wel verre van aan diergeluiden te herinneren of althans hoogst eenvoudig en armoedig te wezen, integendeel dikwijls in vormenrijkdom en vermogen om fijne schakeeringen van beteekenis uit te drukken de talen der beschaafdste Europeesche volken, ook zelfs die der oudheid, overtreffen. Men heeft er verder o. a. de macht van willekeur en toeval op taalgebied door leeren kennen, door geene scherpzinnigheid te berekenen en spottend met ieder stelselmatig onderzoek naar den voorhistorischen toestand der taal.

Voorbeelden daarvan heeft Max Müller ¹⁾ bijeengebracht uit hetgeen reizigers onder onbeschaafde volken hebben meegedeeld. Aan H. Hale's verslag van den Amerikaanschen ontdekkingsstocht onder bevel van Charles Wilkes ontleent hij de merkwaardige bijzonderheid, dat de bewoners van Tahiti hunnen eerbied voor den koning aan den dag leggen door een gebruik, dat zij *Te-pi* noemen, en dat bestaat in het zorgvuldig vermijden van woorden, die den naam des konings

¹⁾ Zie Max Müller, *Lectures on the science of language*. Second Series, London 1864, first lecture.

of van eenen zijner naaste verwanten geheel of gedeeltelijk in zich bevatten. Zij vervangen die door nieuwe uitdrukkingen, en daar alle eigennamen in het Polynesisch eene beteekenis hebben en de vorsten er gewoonlijk verscheidene voeren, springt het in het oog, dat dit gebruik eene ontzettende verandering in de taal moet teweegbrengen. Wel behoeft die verandering slechts tijdelijk te wezen, daar bij 'skonings dood de zoo lang verzwegen woorden weer mogen uitgesproken worden, maar het is nauwelijks te veronderstellen, dat men zich na één of twee geslachten die oude woorden nog zou herinneren of ze weer zou invoeren. Van Couver merkt in het eerste deel van zijne reis (p. 135) op, dat bij de troonsbestijging van Otu, die in den tijd tusschen het bezoek, door Cook aan het eiland gebracht, en het zijne in regeerde, niet minder dan veertig of vijftig der meest alledaagsche woorden geheel veranderd of voor andere verruild waren. Die verandering toch, zegt Hale verder, werkt niet alleen op de woorden zelf, maar ook op de gelijkkluidende lettergrepen van andere woorden. Zoo is de klank *tu*, die „staan” beteekent, niet alleen zelf in *tia* veranderd, maar is ook de laatste lettergreep van *fetu* (ster), waarin *tu* niets met „staan” te maken heeft, *tia* geworden. *Tui* (slaan) werd *tiai* en *tu-pa-pau* (lijk) werd *tia-pa-pau*. Zoo is ook, nadat *ha* (vier) in *maha* veranderd was, het woord *aha* (gespleten) tot *amaha* overgegaan en is de maandnaam *muriha* in *murimaha* veranderd. Het is duidelijk, dat wanneer de oude woorden na den dood van den persoon, wiens naam ze verdrongen had, niet opnieuw konden worden ingevoerd, de taal gedurende weinige eeuwen in woordenschat volkomen veranderd zou zijn.

Deze eigenaardigheid van Tahiti nu is geene op zich zelf staande curiositeit: zij heerscht ook onder andere, met de Polynesiërs niet verwante, volken. Dat leeren wij uit het werk, dat J. W. Appleyard in 1850 over de Kaffertaal schreef. Door een volksgebruik, dat zij *ukuhlonipa* noemen, zegt hij, bezitten de Kaffervrouwen een zeker aantal haar alleen eigene woorden, daar zij uit eerbied voor haar naasten mannelijken bloedverwant geen woord durven uitspreken, dat toevallig eenen klank bevat, gelijkend op diens naam. Nu is het woord, dat zij er voor in de plaats stellen, aanvankelijk wel niet meer dan een familiewoord, alleen door de vrouwen gebruikt, maar als men bedenkt, dat de kinderen hunne moedertaal veel meer van de vrouwen dan van de mannen leeren, kan men er niet aan twijfelen, of dit gebruik moet den woordenschat der Kaffers in korten tijd merkbaar

doen veranderen. Bovendien vermijden ook bij sommige Kafferstammen de mannen het uitspreken van de klanken, voorkomend in den naam van hun opperhoofd.

Stelt men zich nu eens voor, dat in voorhistorischen tijd ook onder de Ariërs dit gebruik heeft geheerscht, dan moet men er aan wanhopen, ooit hunne oudste taal op het spoor te komen. Doch men behoeft niet eens tot *te-pi* of *ukuhlonipa* zijne toevlucht te nemen, om te begrijpen, dat men langs grammaticalen en historischen weg niet veel hooger kan opklimmen dan de oudste oorkonden eener taalgroep reiken. Toen er in het begin onzer eeuw klankwetten gevonden waren, die meer en meer in hare onwankelbaarheid aan natuurwetten gelijk konden gesteld worden, kon men — vooral bij eenzijdig onderzoek naar de klankwijzigingen — allicht gaan meenen, dat men slechts alle wetten behoefde te vinden en nauwkeurig te formuleeren om met zekerheid tot de oudere vormen te kunnen opklimmen. Later echter heeft men ingezien, dat klankveranderingen ook nog op andere wijze konden ontstaan: in de eerste plaats door den invloed der analogie, waarop wij in de volgende paragrafen uitvoerig terugkomen. Toen begreep men, dat zelfs in den historischen tijd van de alleenheerschappij der klankwetten geene sprake meer kon zijn en dat men aan den menschelijken geest de oorzaak van menige verandering naar analogie had te vragen. De taalstudie verloor daarmee het natuurkundig karakter, dat zij wat al te veel en al te overhaast had aangenomen, en werd weder in de eerste plaats eene psychologische wetenschap, die van zelf zoo al niet de studie der woordvormen op den achtergrond drong, dan toch die der woordbeteekenissen op den voorgrond plaatste.

Men keerde tot de taalbeschouwing van VON HUMBOLDT en daarmee ook tot de wijsbegeerte terug, zooals reeds wat vroeger K. W. L. HEYSE had gedaan, die de taal een noodzakelijk voortbrengsel had genoemd van den zich ontwikkelenden zelfbewusten, d.i. objectieven geest der menschheid en dus in zooverre een natuurgewrocht, als zij niet gevormd was door den subjectieven geest of het nadenkend verstand van het individu, maar zonder bepaald doel of bepaald opzet, ja zelfs zonder dat het individu zich eigenlijk bewust was van zijne schepping ¹⁾. Deze verklaring, ternauwernood begrijpelijk buiten verband tot de filosofie van SCHELLING, waarvan Heyse op taalgebied

¹⁾ K. W. L. Heyse, *System der Sprachwissenschaft*, Berlin 1856.

de voornaamste vertegenwoordiger was, staat en valt met die wijsbegeerte, of liever, is er mee gevallen.

Van de empirische wijsbegeerte was meer heil te verwachten dan van de bespiegeling, vooral wanneer men zich nauw aansloot bij de zielkunde, b.v. van HERBART en LOTZE, en dat deed Von Humboldt's voortreffelijkste leerling H. STEINTHAL in zijn beroemd werk over den oorsprong der taal, het beste zeker dat wij over dit onderwerp bezitten. Uitgaande van Von Humboldt's stelling, dat de taal telkens opnieuw ontstaat in iederen mensch, tracht de psychologische taalstudie nu te ontdekken hoe dat gebeurt, en meent zij dat het best te kunnen waarnemen aan het zich van *infans* tot *puer* ontwikkelende kind. Wat het kind nog steeds doet, moet de mensch in zijne kindheid ook eens gedaan hebben: in de kinderkamer moest men den oorsprong der taal zoeken. Natuurlijk wachte een man als Steintal er zich wel voor, dat hij niet een moderne Psammetichus werd. Hij moest wel inzien, dat een Indogermaansch kind der negentiende eeuw een anderen aanleg mee ter wereld brengt dan de holenmensch en dat in dat kind de taal dus geheel anders moest ontstaan dan in den alleroudsten tijd was gebeurd, nog afgezien hiervan, dat het kind wordt opgevoed in eene omgeving van sprekende menschen. Als controleproef kon men daarom eene vergelijking van de taal der natuurvolken met de kindertaal niet missen. Bovendien kon men voor zijn onderzoek nog partij trekken van al de taalscheppende en taalwijzigende factoren, die de taalgeschiedenis aan het licht had gebracht. Zoo werd het onderzoek naar den oorsprong der taal tegelijk een onderzoek naar den ontwikkelingsgang van den menschelijken geest, m. a. w. men zou eerst kunnen weten, hoe de taal was ontstaan, als men de geschiedenis van den menschelijken geest kende.

Geen wonder dan ook, dat wie de verklaring van het raadsel zocht in den vroegsten toestand van den menschelijken geest, zich gemakkelijk aansloot bij de school van DARWIN, die, toen hij zijne hypothese aangaande den oorsprong van het menschelijk geslacht uit eene lagere diersoort verkondigde, zich ook zelf een oogenblik met de vraag naar de taal van den oorspronkelijken mensch bezig hield ¹⁾, ofschoon hij zich verder bepaalde tot verwijzen naar het 13de hoofdstuk van C. LYELL's *Geological Evidences of the Antiquity*

¹⁾ Zie Ch. Darwin, *The Descent of Man and Selection in relation to Sex* (1871), I chapt. 2.

of *Man* (1863), waarin wordt gehandeld over het ontstaan en de ontwikkeling der talen in verband tot de soorten.

Opmerkelijk is het, dat zelfs iemand als AUGUST SCHLEICHER tot de eersten behoorde, die in Darwin's theorie de oplossing van het raadsel meenden te vinden ¹⁾. Hem volgden al spoedig F. W. FARRAR ²⁾, CH. G. VOIGTMANN ³⁾, H. WEDGWOOD ⁴⁾, de zoöloog G. JÄGER ⁵⁾, de bekende beoefenaar der Zuid-Afrikaansche talen W. H. J. BLEEK ⁶⁾ en anderen. Langzamerhand verstomde Max Müller's spot over *bow-wow* en *poo-poo*. Was de mensch de nakomeling van het dier, dan moest ook de oorsprong der taal bij zijnen stamvader worden gezocht, en moest men dus wel vóór alles de taal der dieren gaan bestudeeren, zooals dan ook inderdaad reeds geruimen tijd geleden door W. WACKERNAGEL ⁷⁾, later ook door J. WINTELER ⁸⁾ is gedaan. Pijn- en vreugdekreten, lok- en liefdetonen (als uiting van begeerte), strijdklanken (als uiting van toorn), geluiden ter waarschuwing (als uiting van angst) behoorden dan tot de oudste elementen der taal, zooals voor eeuwen reeds Epicurus en Lucretius hadden geleerd.

Aan die reflexklanken, zooals wij ze met Steinthal en Lazarus zullen noemen, door innerlijke aandoeningen gewekt, paarden zich dan onwillekeurige klanknabootsingen, als reflexklanken van de geluiden der dieren of van wat er verder in de schepping geluid geeft. Die laatste verschilden dan in zooverre van de eerste, dat zij niet door innerlijke gewaarwordingen waren veroorzaakt, maar door indrukken van de buitenwereld op een der zintuigen, en daardoor op de ziel.

1) A. Schleicher, *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar 1863 (in 't Eng. vertaald door Dr. Bickers, 1869), en *Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen*, Weimar 1865, en de Fransche vertaling daarvan door Michel Bréal, *De l'importance du langage pour l'histoire naturelle de l'homme*, Paris 1868.

2) F. W. Farrar, *Chapters on language*, London 1865.

3) Ch. G. Voigtmann, *Dr. M. Müllers Bau-wau Theorie und der Ursprung der Sprache*, Leipzig 1865.

4) H. Wedgwood, *On the Origin of Language*, London 1866.

5) G. Jäger, *Ueber den Ursprung der menschlichen Sprache* (in „Ausland“ 1867, No. 42; vgl. ook *Ausland* 1868 en 1869).

6) W. H. J. Bleek, *Ueber den Ursprung der Sprache*, herausgeg. mit einem Vorwort von Dr. Ernst Haeckel, Weimar 1868.

7) W. Wackernagel, *Voces variae animalium*, 2e dr., Basel 1869.

8) J. Winteler, *Naturlaute und Sprache*, Aarau 1892.

Zouden nu misschien ook indrukken, door andere zintuigen dan het gehoor overgebracht, zulke reflexklanken hebben gewekt? Onaannemelijk is het niet. Immers omgekeerd wekken tegenwoordig bij eenige onzer bijzonder impressionable tijdgenooten allerlei klanken (ook woordklanken) den indruk van kleuren op, die zij in den geest zien, niet als door hallucinatie met het oog; en van deze ervaring leggen zij in hunne geschriften soms een bedroevend getuigenis af, door kleurnamen te bezigen ter benoeming van klanken of woorden en zelfs van de door die woorden aangeduide voorstellingen. Terecht een bedroevend getuigenis, omdat hunne geschriften daardoor, voor al wie niet eveneens in kleuren hoort als zij, te eenenmale onbegrijpelijk worden, en zelfs verwarrend voor hunne geestverwanten, die bij bepaalde klanken weer andere kleuren hooren. Dat laatste nu is inderdaad dikwijls het geval, en is er bij de oudste menschen geene standvastiger betrekking geweest tusschen de gezichtsindrukken en de reflexklanken, die er door gewekt werden, dan kan dit verschijnsel weinig taalvormend vermogen gehad hebben! Dit evenwel mag men veilig aannemen, dat de menschelijke geest eeuwen van ontwikkeling noodig gehad moet hebben, om de indrukken, door de verschillende zintuigen ontvangen, scherp van elkaar te leeren onderscheiden. In den geest der natuurvolken spiegelt zich die geestestoestand nog eenigermate af en zelfs de talen van meer beschaafde volken bezitten nog verscheidene woorden, die op een vroeger verwarren of verbinden van licht- en klankvoorstellingen wijzen, en waarin wij te onrechte vaak geneigd zijn metaphoren te zien, omdat wij op het beschavingsstandpunt van onzen tijd ons in zulk eenen toestand van verwarring moeielijk meer kunnen indenken, en gewoon zijn geraakt, alleen met bewustheid, bij dichterlijke beeldspraak, kleurnamen op klanken, klanknamen op kleuren over te dragen. Het hooren van kleuren zou dus inderdaad een soort van atavisme kunnen wezen en in dat geval eene belangrijke bijdrage om ons den oorspronkelijken geestestoestand der menschen beter te doen begrijpen.

Dat de reflexklanken eenmaal regelmatig bij de gezichtsindrukken zouden gepast hebben, valt vooralsnog niet te bewijzen. Het schijnt eenigszins aannemelijker, als men bedenkt, dat ieder spreker zijn geluid niet alleen hoort, maar ook kan voelen, wanneer hij zich bewust tracht te worden van de kleine bewegingen, die hij bij het spreken onwillekeurig maakt en maken moet. Ik bedoel daarmee niet, wat men gewoonlijk gebaren noemt, maar de spierbewegingen,

die den stand der spraakorganen wijzigen. Nu veroorzaken ook sterke gezichtsindrukken ongetwijfeld spierbewegingen, onwillekeurige gebaren zelfs, en daarop bouwde LAZAR GEIGER zijne theorie aangaande den oorsprong der taal ¹⁾. Onwillekeurig, meende hij, gaf de mensch door gezichtsbewegingen den indruk weer, dien het waargenomene op hem maakte, en door den stand van het aangezicht werd de klank bepaald, dien hij daarbij uitstiet. Het eerste woord was dus de onwillekeurige, door de gelaatsuitdrukking bepaalde uiting van den van buiten af op den mensch gemaakten indruk en werkte eerst sympathisch, later herinnerend op den medemensch, omdat ook deze bij denzelfden indruk hetzelfde gezicht zou zetten en dus denzelfden klank zou uitbrengen.

Nauw verwant daarmee is de door MAX MÜLLER geprezen en door hem met den naam van *synergastische* theorie bestempelde voorstelling van L. NOIRÉ ²⁾, dat de oudste mensch onder zijne verschillende werkzaamheden in de menschelijke samenleving en in nauw verband met de voor die werkzaamheden vereischte beweging, aandoening of begeerte onwillekeurig eenen *clamor concomitans* (begeleidenden uitroep) zou hebben doen hooren, die dan voor zijne natuurgenooten, ten gevolge van het gemeenschapsgevoel, gaandeweg een zinnebeeld van die werkzaamheid zou geworden zijn of van de daarbij gebruikte werktuigen, zooals deze voorstelling later werd aangevuld door TH. CURTI ³⁾, die in den laatsten tijd van Darwinistisch standpunt den oorsprong der taal zoekt en de voorstellingen van Geiger en Noiré althans voor een deel van den oorspronkelijken woordenschat heeft overgenomen, ofschoon hij toch ook van meening bleef, dat gevoelsklanken en klanknabootsingen nog grooter aandeel aan de woordvorming hebben gehad en dat de laatste zich langzamerhand tot klanksymbolen hebben ontwikkeld.

Het komt mij voor, dat Geiger en Noiré zeer aannemelijke formules hebben gevonden, om het oorspronkelijk verband tusschen de

¹⁾ Zie L. Geiger, *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft*, 1868—72; *Der Ursprung der Sprache*, 1869 en *Vorträge zur Entwicklungsgeschichte der Menschheit*, 1871. Vgl. Ludwig Rosenthal, *Lazarus Geiger. Seine Lehre vom Ursprunge der Sprache und Vernunft und sein Leben*, Stuttgart 1884.

²⁾ L. Noire, *Der Ursprung der Sprache*, Mainz 1877.

³⁾ Th. Curti, *Die Entstehung der Sprache durch Nachahmung des Schalles*, Stuttgart 1885 en *Die Sprachschöpfung. Versuch einer Embryologie der menschlichen Sprache*, Würzburg 1890.

woordklanken en hunne beteekenis voor te stellen; maar daarmee zijn wij nog niet verder gekomen, dan tot een beter inzicht in de elementen, waaruit de taal zich kan hebben ontwikkeld, want daar wij ook bij de dieren die elementen mogen veronderstellen, en sympathie en herinnering hun al evenmin ontbreekt als gemeenschapsgevoel, kan daarin alleen de verklaring nog niet te vinden zijn van den overgang der dierlijke klanken tot de voorstellingswoorden der menschelijke taal. Om van zulke reflexklanken tot woorden te komen is kunst- en vliegwerk noodig, zelfs al vereenvoudigt men de quaestie door aan te nemen, dat de menschelijke geest reeds vóór het gebruik van de eigenlijke taal door voorafgaande ontwikkeling in staat was, de ontvangen indrukken in den vorm van voorstellingen te objectiveren. In dat geval toch zou de mensch, het verband van zijne voorstellingen met de er door herhaling aan geassocieerde en ook door hem als voorstellingen opgevatte reflexklanken gevoelend — altijd aangenomen, dat het een standvastig en ook voor zijne medemenschen geldend verband was — er toe hebben kunnen komen, zijne gewaarwordingen en indrukken door die klanken voor anderen te vertolken, d. w. z. te spreken.

Vereenzelvigt men daarentegen de quaestie van het ontstaan der taal met die van het ontstaan des geestes, en noemt men, met Steinthal, spraak het proces, waarbij uit gewaarwordingen of indrukken (Anschauungen) voorstellingen gevormd worden, dan luiden de vragen, die men te beantwoorden heeft, aldus: welke beteekenis heeft het spreken voor de vermenschlijking van het bewustzijn? hoe hangt het spreken samen met de lagere en hogere geesteswerkzaamheden? Welken invloed had ook de taal op het vormen der voorstellingen? Wie zich deze vragen stelt, kan niet volstaan met te wijzen op de geleidelijke ontwikkeling der eene voorstelling uit de andere door de werkzaamheid van het appercepeeren, die het mogelijk maakte, dat uit enkele grondvoorstellungen gaandeweg dat ingewikkeld weefsel van duizenden en duizenden aan klankvoorstellungen geassocieerde voorstellingen van vormen, geuren, bewegingen, innerlijke gewaarwordingen, enz. ontstond. Immers wij verlangen van hem de beantwoording der vraag: hoe komt de mensch aan die enkele grondvoorstellungen? en kunnen ons niet tevreden stellen met Steinthal's antwoord: „zij zijn het product van eenvoudige klanknabootsing,” want reflectorische nabootsing van klanken is nog geene klankuiting eener voorstelling en opzettelijke nabootsing ver-

onderstelt reeds de prioriteit van de voorstelling der na te bootsen klanken. ALEXANDER GIESSWEIN, die, evenals ANTON MARTY ¹⁾, de onvoldoendheid van Steinthal's *nativistische* theorie, zooals zij haar heeten, ook nog door andere bedenkingen in het licht heeft gesteld, scheept ons van zijnen kant af met een den redelijken mensch van nature eigen spraakvermogen, dat hem in staat zou gesteld hebben uit de door hem zelf of door anderen geuite klanken die te kiezen, welke hem door eene zekere overeenkomst of zekeren samenhang met de voorstellingen het meest geschikt voorkwamen om in anderen diezelfde voorstellingen op te wekken, en daarmee zijn wij tot de, eenigszins gewijzigde, opvatting van Aristoteles teruggekeerd.

Men ziet, het raadsel van den oorsprong der taal is na veelzijdig en ingespannen onderzoek nog onopgelost gebleven. Heeft men daarom met dat onderzoek tijd en krachten verspild? Geenszins ²⁾, want eenige blijvende en belangrijke uitkomsten heeft het in elk geval toch nu reeds opgeleverd. Immers vooreerst hebben wij er door leeren inzien, dat men zich van de oudste taal altijd slechts een zeer vaag denkbeeld zal kunnen vormen en wel nimmer in staat zal zijn, de wijde kloof te dempen, die er gaapt tusschen de oudste taal en de talen, zooals wij ze kennen bij den aanvang harer door oorkonden gestaafde geschiedenis. Vervolgens weten wij nu ten minste, op welk gebied de oplossing van het raadsel, zoo ergens, dan toch zeker uitsluitend te vinden is, namelijk op het gebied der psychologische taalstudie en door den gemeenschappelijken arbeid van taalvorschers en zielkundigen. Wij weten ook, dat het raadsel ten nauwste samenhangt met de vraag naar den oorsprong, of althans den ontwikkelingsgang van den menschelijken geest, en kunnen nu begrijpen,

¹⁾ A. Marty, *Ueber den Ursprung der Sprache*, Würzburg 1876.

²⁾ Vgl de opmerking van Wilhelm Scherer, *Zur Geschichte der Deutschen Sprache*, 2te Aufl Berlin 1878 p. 23 vlg.: „Philosophische Erörterungen über den Ursprung der Sprache haben ungefähr den Werth, welcher den Untersuchungen über den Begriff der Kraft oder des Atomes in der Naturwissenschaft zukommt: einen sehr hohen Werth mithin und die äusserste Wichtigkeit für die Linguistik. Aber die vollständige empirische Lösung des Problems besteht in dem Nachweise der ursprünglichen Bedeutung aller einfachsten Elemente sämtlicher Sprachen der Erde und in dem ferneren Nachweise wie diese Elemente zu ihrer Bedeutung kamen. Ob wir jemals zu der vollständigen Induction gelangen werden? Wir dürfen es billig bezweifeln. Aber was liegt auch daran? Der geführte Nachweis des Ursprungs der arischen Grundsprache würde uns vorläufig mehr als genügen.“

dat wij te doen hebben met een probleem, voor den psycholoog even gewichtig en even ingewikkeld als voor den physioloog het probleem van den oorsprong van het leven en dus wel in staat, om hem, ondanks de ernstigste zucht tot onderzoek, te verleiden, zijn „ignoramus” door een „ignorabimus” te vervangen.

§ 2. *Taalwortels en Grondwoorden.*

Hetzelfde wat van de geschiedenis der aarde, der maatschappij, der staten, der kunst, enz. geldt, is strikt genomen ook waar voor de geschiedenis der taal: zij begint eerst met hare oudste oorkonden. Voor de aarde zijn dat de geologische aardlagen, voor de maatschappij de door menschenhanden vervaardigde voorwerpen, uit den schoot der aarde weder opgedolven, of de door haar ingerichte woningen in meren en moerassen, in rotsen of op stevigen bodem. De geschiedenis der staten begint met de oudste wetten, die der kunst met de oudste gebouwen, beelden of afbeeldingen, die ons bewaard gebleven zijn, en met de oudste melodieën en gedichten, die ons uit den aard der zaak niet meer uit de grijze oudheid kunnen tegenklinken, omdat de stem hunner scheppers met deze ten grave daalde, maar die wij toch ook nu weer opnieuw kunnen doen klinken, als wij ze slechts door schrijfteekens aangeduid bezitten en in staat zijn, die schrijfteekens juist te vertolken. Zoo bezitten wij ook van de taal van het verleden slechts de oorkonden in schriftvorm, maar met die oudste oorkonden vangt dan ook de geschiedenis der taal aan: hooger klimt zij strikt genomen niet op.

Toch heeft men, zooals wij reeds zagen, wel pogingen gedaan om langs den weg der redeneering een stukje voorgeschiedenis der taal te leeren kennen. Het is eene algemeen menschelijke eigenschap, uit den toestand van het heden dien van het onmiddellijk verleden te willen opmaken. Uit de steenen of bronzen werktuigen onzer voorouders besluit men tot den toestand hunner voorafgaande beschaving, waarin hunne ontwikkeling hen in staat stelde en hunne behoeften hen dwongen dergelijke werktuigen uit te vinden. Uit de bewaardgebleven helden- en godenliederen bouwt men eene sagen- en mythenwereld op als het gewrocht van de scheppende verbeelding der menschen in een voorhistorisch tijdvak. Zoo ook besluit men uit de oudste taalmonumenten, die de taalgeschiedenis openen, tot eenen toestand der taal in den voorhistorischen tijd. Men veronder-

stelt woordvormen, die in de werken der geleerden met sterretjes aangewezen staan, ten teeken dat zij in geen enkel geschrift gevonden worden, maar alleen uit vergelijking van bestaande woorden opgemaakt zijn; en uit die woordvormen weer trekt men de eenvoudigste bestanddeelen, die een zeker aantal woorden met elkaar gemeen hebben, d. w. z. uit die woorden trekt men de taalwortels.

Het doel, waarmee die worteltrekking aanvankelijk plaats had, was om de verwantschapsbetrekking van de leden eener woordfamilie door een bepaalden vorm te kunnen aanduiden. Men kon dat doen voor iedere taal op zich zelf, en het eerst is dat stelselmatig en reeds betrekkelijk volledig gedaan in de woordenlijsten (*dhātupāthas*) der Indische geleerden, wier invloed op de Westersche taalonderzoekers van onze eeuw ook in dat opzicht niet miskend kan worden. Toch hadden ook wij Westerlingen, vóór wij die Indische wortelverzamelingen kenden en dus onafhankelijk daarvan, geheele talen tot een zeker aantal wortels teruggebracht: in de eerste plaats het Hebreeuwsch, waarvan de wortels zelfs kunstmatig in een bepaalden vorm werden gegoten, zoodat zij, in strijd met hetgeen eene onbevanging studie van die taal had kunnen leeren, in de woordenboeken alle niet meer, maar ook niet minder dan drie medeklinkers vertoonden. De eerste Indogermaansche taal, waarvan een vrij volledig wortelwoordenboek werd opgesteld, was (in 1723) het Nederlandsch, waarvan LAMBERT TEN KATE toen alle woorden trachtte terug te brengen tot de wortels van nog bestaande of verloren gegane sterke werkwoorden. Zijn voorbeeld is later door anderen voor verschillende talen gevolgd, door HEINRICH LEO bv., voor het Angelsaksisch nog in 1877. Toch was men toen wel reeds over het algemeen tot het besef gekomen, dat het abstraheeren van de wortels eener afzonderlijke taal nauwelijks eenig practisch nut oplevert, terwijl het abstraheeren uit twee of meer verwante talen daarentegen kan dienen om eenig inzicht te geven in de verwantschapsbetrekking dier talen, door de elementen, die zij met elkaar gemeen hebben, naast elkaar te plaatsen.

Laat ons eens door een voorbeeld zien, tot welke uitkomsten men geraakt, als men wortels uit afzonderlijke talen abstraheert! Nemen wij de Nederlandsche woorden *doen*, *daad*, *hoedanig*, *onderdaan*, *doemen* en het achtervoegsel *-dom*. Zij hebben alle éénen oorsprong, ofschoon dat niet van alle uit het Nederlandsch zelf blijkt. Zij hebben alle den beginklank *d* gemeen; daarop volgt of *d* of *oe* (dat de

o van *dom* uit *oe* ontstaan is mogen wij bekend veronderstellen). De Nederlandsche wortels zijn dus *dá* en *doe*. In het Engelsch vinden wij *do*, *deed*, *deem*, *dom*, dus de wortels *do* en *dee*; maar de oudere toestand van het Engelsch, het Angelsaksisch, leert, dat *dee* van *deed* niet hetzelfde is als *dee* van *deem*, want in die taal vinden wij *dôn*, *dæd*, *dēman* (voor *dômjan*), dus als wortels *dô* en *dæw*. Het oudste Hoogduitsch levert *tuon*, *tât*, *tuemen* (voor *tuomjan*), dus de wortels *tuo* en *tâ*. In 't Gotisch missen wij het woord *doen*, maar wij vinden *dêds* en *dômjan*, dus de wortels *dô* en *dê*. Wij vinden dus naast elkaar de volgende wortelreeksen: *doe*, *dô*, *tuo* en *dâ*, *dæw*, *tâ*, *dê*. Nemen wij nu aan, dat er eens eene periode geweest is, waarin die woorden in alle Germaansche talen denzelfden oorspronkelijken vorm gehad hebben, en passen wij onze kennis van de klankwetten dier verschillende talen toe, dan komen wij tot de woorden *dôn*, **dêdiz* (of **dêdhiz*), *dômjan* en dus tot de wortels *dô* en *dê*, die wij alzoo de algemeen Germaansche wortels kunnen noemen.

Mogen wij nu zeggen: de Germanen hebben eens eene taal gesproken, waarin de wortels *dô* en *dê* als woorden bestonden van welke langzamerhand *dôn*, **dêdhiz*, *dômjan* zijn afgeleid? Evenmin als dat wij mogen zeggen: *doen* is van den wortel *doe*, *daad* van den wortel *dâ* afgeleid, daar immers de vorm *doen* uit *dôn*, *daad* uit **dêdhiz* is ontstaan. Wij moeten vragen: kunnen *dôn*, **dêdhiz*, *dômjan* eertijds ook nog een ouderen vorm hebben gehad? en vinden het antwoord op die vraag door onze Germaansche woorden met eenige woorden uit verwante Indogermaansche talen te vergelijken, bv. Grieksch *tithêmi*, Litthauwsch *dêmi*, Oudiersch *dénim*, Sanskrit *dadhâmi* en *dhâman*, en door onze kennis van de klankwetten te raadplegen, die ons leeren, dat eene Germ. *d* in de oudere periode der Indogerm. grondtaal *dh*, de Germ. *ô* toen *â* moet geluid hebben. Daaruit blijkt, dat de vorm der Germaansche woorden in de grondtaal niet zou geweest zijn *dôn*, maar **dhâ-n*, niet *dômjan*, maar **dhâ-mjan*, niet **dêdhiz*, maar **dhêtiz*. Uit die woorden van de grondtaal abstraheeren wij nu de wortels *dhâ* en *dhê*. Verder kunnen wij voorloopig niet gaan.

Nu is de vraag: mogen wij aannemen, dat die wortels *dhâ* en *dhê* eens als woorden geleefd hebben, en dat onze woorden daarvan zijn afgeleid? De ondervinding maakt ons voorzichtig. Eerst bleken Nederlandsche, Angelsaksische, Oudhoogduitsche, Gotische wortels

abstracties zonder eenige historische werkelijkheid, daarna bleken de algemeen Germaansche wortels dat ook. Welke reden hebben wij, om de Indogermaansche wortels voor reëler aan te zien? Toch niet deze, dat wij nu met onze kennis ten einde zijn en uit geene oudere talen tot nog oudere woordvormen en dus tevens tot nog oudere wortelvormen kunnen besluiten? Want er zijn immers andere talen, waaruit wij dat bij voortgezette studie misschien later wel zullen kunnen doen. Ook kunnen wij ons voorstellen, dat de talen, waaruit dat had kunnen gebeuren, in den strijd om het bestaan zijn ondergegaan. Eindelijk kunnen de woorden van de grondtaal, die wij construeerden, in die grondtaal zelve reeds eene geschiedenis achter zich hebben, die wij niet kennen, maar die ons, als wij haar kenden, tot het aannemen van andere wortels zou kunnen nopen. Men zal moeten erkennen, dat wij hier geene gezochte mogelijkheden te berde brengen, maar veeleer waarschijnlijkheden, en dat wij dus voorloopig ook de Indogermaansche wortels wel voor abstracties zullen moeten houden, in overeenstemming met de wijze waarop ze gevonden zijn.

Zoo althans dacht de man er over, die zeker het meest tot het afleiden der Indogermaansche woorden uit wortels heeft bijgedragen, A. F. POTT. „Wanneer er wordt beweerd”, zoo drukt hij zich uit ¹⁾, „dat de verbuiging in het Indogermaansch ontstaat door de achtervoeging van buigingsuitgangen achter de grondvormen der naamwoorden en de vervoeging door die van andere uitgangen achter den wortel of den stam, dan mag daaruit niet de onjuiste gevolgtrekking gemaakt worden, dat een wortel iets zou zijn, wat zelfstandig en onverbogen in de taal voorkomt of, voor er buiging was, in de taal voorkwam: er wordt slechts mee bedoeld, dat de grondvorm in alle naamvallen, de wortel in alle verbaalvormen vervat is als het gemeenschappelijk bestanddeel, hetwelk men met een wetenschappelijk doel door taalkundige analyse afzondert van hetgeen er in de werkelijkheid steeds mee verbonden is”, m. a. w. „wortels zijn slechts ideëele abstracties, die de taalbeoefenaar noodig heeft, en die hij daarom, schoon zich zoo eng mogelijk aan de werkelijkheid aansluitend, uit de taal moet abstraheeren.”

Daarentegen lezen wij bij MAX MÜLLER: „Ik heb het er altijd voor gehouden, dat wie spreekt van wortels als van zuivere abstracties,

¹⁾ A. F. Pott, *Etymologische Forschungen*, 2e Aufl. II 1 p. 196, 194.

als van uitkomsten eener grammatische theorie, van iets spreekt, dat in zich zelf tegenstrijdig is. De taal in den zin, waarin wij het woord gebruiken, begint met wortels, die niet uitsluitend eindresultaten van het taalkundig onderzoek zijn, maar tevens werkelijk zijn voorgekomen in de geschiedenis der menschenlijke taal. Hunne historische werkelijkheid te loochenen zou hetzelfde zijn als het loochenen van oorzaak en gevolg" ¹⁾. Zoo stemde Max Müller dan in met GEORG CURTIUS ²⁾, op wiens voorgang het loochenen van de realiteit der wortels tegenwoordig over het algemeen als eene taalwetenschappelijke ketterij wordt beschouwd.

Mij komt het voor, dat er bij deze quaestie veel spraakverwarring heerscht. Dat de taalwortels, die de tegenwoordige taalwetenschap voor het Indogermaansch aanneemt, abstracties zijn, kan men, dunkt me, moeilijk ontkennen; dat wij — zelfs bij voortgezet onderzoek — door het Indogermaansch alleen, zelfs door eene volledige kennis van alle bestaande talen, tot geene andere dan abstracte wortels zullen kunnen komen, schijnt mij even ontwijfelbaar, als dat wij daardoor alleen de quaestie van den oorsprong der taal niet kunnen oplossen. Dat er daarentegen eens een tijd geweest zal zijn, waarin de grondtaal — ook die der Indogermanen — uit onverbuigbare, niet afgeleide of samengestelde woorden zal bestaan hebben, is waarschijnlijk, zij het ook slechts a priori; en wil men die grondwoorden wortels noemen (in tegenstelling tot de van uitgangen en voorvoegsels voorzienene woorden) dan kan men zeggen: de grondtaal der Indogermanen zal wel uit wortels hebben bestaan. Van den vorm en de beteekenis dier wortels zal men zich wel nimmer eene duidelijker voorstelling kunnen maken, dan van de oudste taal, waarvan diezelfde wortels, maar in nog ouder en eenvoudiger vorm, den woordenschat zullen hebben uitgemaakt.

Leiden taalgeschiedenis en taalvergelijking ons alleen tot de kennis van abstracte taalwortels, ofschoon wij willen erkennen, dat de grondwoorden der taal in een voorhistorisch tijdperk de wortels zullen geweest zijn van de woorden, die wij uit den historischen tijd kennen, hoe zullen wij ons van die grondwoorden dan eenige voorstelling kunnen maken? Het antwoord moet ook hier zijn: alleen langs wijsgeerig-psychologischen weg, op door redeneering gevonden waar-

¹⁾ Max Müller, *Selected Essays*, Londen 1881, I p. 88.

²⁾ G. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig 1867 (2de dr. 1873).

schijnlijksgronden, ook in verband tot hetgeen wij van de geluiden der dieren en den woordenschat der kinderen weten.

Zijn de wortels als woorden te beschouwen, dan moet men ze zich ook in bepaalden vorm en met eene eigene beteekenis voorstellen. Hoe nu stelt men zich den vorm het best voor? Zoo eenvoudig mogelijk, antwoordde reeds BECANUS, omdat bij alles ter wereld het eenvoudigste het oudste is. Wat nu is het eenvoudigste taalelement, dat men zich denken kan, anders dan een enkele klank, d. i. een klinker of (reeds iets minder eenvoudig) de verbinding van klinker en medeklinker, dus in elk geval eene lettergreep.

Het eenlettergrepig karakter der wortels is door verschillende geleerden al eeuwen geleden op verschillende gronden betoogd. Zoo meende VICO, dat de taal wel met eenlettergrepige woorden moest begonnen zijn, omdat ook de kinderen in zulke woorden beginnen te spreken, niettegenstaande zij toch opgroeien in eenen kring, waar meerlettergrepige taal heerscht.¹⁾ Zoo dacht ADELUNG zich de oudste taal als eenlettergrepig, omdat het voor den natuurmensch voldoende moest zijn slechts eenmaal den mond te openen, om zijne geheele, eenvoudige voorstelling te uiten²⁾. Beter werd dezelfde gedachte uitgesproken door VON HUMBOLDT, toen hij zeide: „Bij de uitvinding der taal was een begrip niets anders dan een indruk in den mensch of van buiten af op hem gemaakt, en de door de levendigheid van dien indruk aan zijne borst ontlokte klank is een woord; maar is dat waar, dan kunnen niet licht twee klanken aan éénen indruk beantwoorden”³⁾. Ook G. CURTIUS is het daarmee eens: „als een bliksemstraal”, zegt hij, „breekt de enkelvoudige voorstelling in eene klankverbinding door, die ook oogenblikkelijk moet opgevangen worden”⁴⁾. GRIMM, BOPP, BENFEY, SCHLEICHER, STEINTHAL, ASCOLI FICK, kortom allen, die over deze quaestie eene meening hebben uitgesproken, verklaren zich voor den eenlettergrepigen vorm der

¹⁾ G. Vico, *Principi di una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni*, Napoli 1725, in de vertaling van Dr. W. E. Weber, *Grundzüge einer Neuen Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker*, Leipzig 1822 p. 141.

²⁾ J. Ch. Adelung, *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* I (Berlin 1806) Einl. p. V vlg.

³⁾ W. von Humboldt, *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (Gesammelte Werke, Berlin 1848) VI p. 386.

⁴⁾ G. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung* 2e Aufl. Leipzig 1873 p. 23.

wortels, maar daarom stellen zij nog niet allen zich die wortels op dezelfde wijze voor.

De oudere geleerden meenden over het algemeen, dat de wortelklinker door één of meer medeklinkers voorafgegaan of gevolgd, ja ook voorafgegaan en tevens gevolgd kon worden. Eerst Curtius en Ascoli vonden het waarschijnlijk, dat met medeklinkers beginnende en als wortels beschouwde monoŷyllaben eigenlijk reeds in afgeleiden vorm voorkwamen, wanneer zij ook met medeklinkers sloten, en Fick heeft die stelling volledig uitgewerkt door aan te nemen, dat wortels alleen konden bestaan óf uit eene vocaal óf uit vocaal + consonant óf uit één of twee consonanten + vocaal. Typen van wortels zijn volgens hem dus *a*, *as*, *da*, *sta*, en een wortel als *skad* is geen eigenlijke wortel, maar moet beschouwd worden als de samengestelde wortel *ska* + *da*. Bovendien is, volgens hem, de eenige eigenlijke wortelvocaal *a*, want *i* en *u*, die door Schleicher en anderen ook nog voor wortelvocalen gehouden werden, zijn daaruit, volgens hem, door klankverzwakking ontstaan.

Bij deze beschouwing wordt natuurlijk het aantal oorspronkelijke wortels uiterst gering, en daaruit volgt dan eensdeels, dat de woorden der Indogermaansche grondtaal reeds uit samengestelde, schoon eenlettergrepige en onbuigbare, wortels moeten voortgekomen zijn, zooals dan ook door Fick zelf in zijn wortelwoordenboek wordt aangenomen; andersdeels leidt deze beschouwing van zelf tot eene berekening van het aantal mogelijke wortels, waaruit alle Indogermaansche woorden zouden zijn af te leiden. Neemt men aan, dat alle verbindingen van medeklinkers, ook vóór aan de wortels, op samenstelling wijzen (*ska* = *sa* + *ka*), dat alle klinkers zich uit de *a* of uit de halfklinkers *j* en *w* konden ontwikkelen, en dat er oorspronkelijk, behalve de drie vloeiende klanken (drie, want *l* kon uit *r* ontstaan geacht worden) en den sisklank, ook maar ééne labiaal, ééne dentaal en ééne gutturaal zou geweest zijn, dan kon men met HEINRICH DIETRICH MÜLLER tot de verrassende uitkomst geraken, dat de stamvader der Indogermanen eens over niet meer dan tien woorden beschikte, die hij echter alle tien heeft moeten scheppen, namelijk *a*, *ka*, *ta*, *pa*, *ma*, *na*, *ra*, *sa*, *ya*, *ua* ¹⁾. Dan zou men slechts behoeven te beproeven (en voor één' der wortels

¹⁾ Zie H. D. Müller, *Der indogermanische Sprachbau in seiner Entwicklung* I (Gött. 1879) p. 444.

heeft Müller het inderdaad beproefd), of men alle Indogermaansche woorden geleidelijk tot één dezer wortels kon terugbrengen, en zou dan een beeld van den ontwikkelingsgang van het Indogermaansch bezitten, dat aan volledigheid niets te wenschen overliet en om waar te zijn nog maar alleen behoefde . . . bewezen te worden. De mogelijkheid, dat de bewijzen ook geleverd zouden kunnen worden, is niet eens denkbaar; wèl is het denkbaar, dat een andere heer Müller in staat zou zijn met hetzelfde grondbeginsel een geheel anderen ontwikkelingsgang in beeld te brengen.

Pogingen als die van H. D. Müller zijn niet alleen ijdel, zij zijn schadelijk: vooreerst omdat zij den schijn aannemen, alsof men door abstraheeren uit de bestaande talen kon komen tot de eenig mogelijke en dus tot de werkelijke taal der oudste menschen, maar vervolgens ook omdat zij zich in 't minst niet bekommeren om het karakter der klanken en het wezen der taalvorming. De zoogenaamd noodzakelijke grondklanken zijn louter abstracties, typen, waarvan het oorspronkelijk bestaan niet bewezen kan worden en waarvan het bestaan in de oudste historische periode, en dan nog wel met groote voorzichtigheid, eerst kan worden afgeleid uit het schrift. Uit het schrift blijkt, dat men zich van het onderscheid tusschen deze (en meer andere) klanken eene bepaalde voorstelling gevormd heeft, dat men ze in elk geval als van elkaar onderscheiden klanken heeft begrepen; maar eens moet er een tijd geweest zijn, dat men ze als zoodanig niet begreep, al kon men ook hooren, dat er eenig onderscheid tusschen was. Stel nu, dat men destijds *ga* en *ka*, *da* en *ta* hoorde, waarom zou dan de verwantschap van *k* en *g* als gutturalen eerder tot een ontstaan van *g* uit *k* hebben moeten leiden, dan de verwantschap van *k* en *t* als stemlooze tot den overgang van den eenen klank in den anderen. Bij kinderen komt verwarring van *k* en *t* aanhoudend voor. Zoo ken ik een meisje, dat een bekend deuntje aldus uitsprak: „moeder, als je me tousen toopt, toop me dan tousen met tuiten.” Verder is de onoorspronkelijkheid der *l* niet bewezen, enz. enz.

Ook leveren de talen der natuurvölker ons klanken, die het Indogermaansch niet kent, maar waarvan het in elk geval mogelijk is, dat de onze er eens uit ontstaan zijn, of althans dat zij naast de onze in eene overoude periode in het Indogermaansch zijn voorgekomen bij een deel der woorden en daarin langs den vereenvoudigenden weg der analogie vervangen zijn door de klanken, die reeds

van oudsher bij een ander deel der woorden voorkwamen en zich tot in den historischen tijd wisten te handhaven. Ik denk daarbij o. a. aan de bij inademing gevormde klikklanken (*claquements*, *Schnalzlaute*) der Hottentotten in vier verscheidenheden, 1o. dentaal door inademing bij plaatsing der tong tegen de bovenste tandenrij, 2o. palataal door snel inademend terugtrekken der even voor de boventanden geplaatste tong, 3o. cerebraal, als de nabootsing van het geklok eener flesch, die ontkurkt wordt, door het bij inademing terugtrekken der tegen het verhemelte gedrukte tong, en 4o. lateraal of gutturaal, bij inademing met behulp van tong, verhemelte en zijtanden.

Over het oorspronkelijk geluid der klinkers hebben wij nog veel minder zekerheid. Dat *a*, *i*, *u* oorspronkelijker zouden wezen dan *e* en *o* werd vroeger (vooral naar Schleicher's systeem) aangenomen op grond van de klankteekens in Sanskrit en Gotisch; maar voor de Indogermaansche grondtaal wordt de afwezigheid van *e* en *o* nu met recht betwijfeld of zelfs ontkend. Dat de *e* en *o* reeds in de reële wortels of grondwoorden voorkwamen, kan men natuurlijk niet bewijzen, maar ook het voorkomen van *a*, *i* en *u* in de wortels is zonder abstraheeren uit de Indogermaansche grondtaal voor geen bewijs vatbaar; ja, het is zeer denkbaar, dat de werkelijke wortels vocalen zullen gehad hebben, die ergens tusschen de later getypeerde *a*, *i*, *u* inlagen zonder *e* of *o* te zijn. Het aannemen van een grooter aantal wortelklinkers, dan de Indogermaansche grondtaal doet vermoeden, is niet gewaagder dan het aannemen van een kleiner getal, ja, als men aanneemt, zooals gedaan wordt, dat de oorspronkelijke mensch van nature een klinkend wezen was, op iederen indruk met eenen klank reageerend, is het zelfs wel waarschijnlijk.

Zeker moet er eens een tijd zijn geweest, waarin een geheele toonladder van klanken in de wortels werd doorloopen zonder dat de spreker zich daarvan bewust was, zoodat hij nu eens den eenen, dan den anderen klank voor hetzelfde woord gebruikte. Voor dien tijd kan men dus nog niet zeggen, dat de woorden hunne eigen klinkers hadden: zij werden slechts met stemtoon en open spraakweg uitgebracht. Hoe gaandeweg de klanken onderscheiden, getypeerd en aan bepaalde woorden toegekend werden, zal wel altijd een raadsel blijven. Daarmee zijn wij nu weliswaar tot het alleroudste tijdperk der taalontwikkeling gekomen, maar wie zich iets meer verlangt voor te stellen, dan de uit de Indogermaansche grondtaal geabstraheerde wor-

tels, en den wortel *skad* gaat ontleden in *ska* + *da*, beweegt zich in eene richting, die op dat tijdperk moet uitloopen, zonder dat het mogelijk is, den weg behoorlijk met mijlpalen af te meten, omdat, waar de geschiedenis ophoudt, chronologie niet anders dan eene wijze van voorstellen is.

Totnogtoe spraken wij van taalwortels alsof het alleen klankwortels waren, en wortels als die van H. D. Müller zijn ook inderdaad niets meer. Beschouwt men echter de wortels als de woorden van den voortijd, dan moet men er ook krachtens het begrip, dat wij aan „woorden” hechten, eene beteekenis aan toekennen, zooals trouwens ook terecht voor de geabstraheerde wortels wordt gedaan. Dat maakt het onderzoek naar de wortels nog oneindig veel moeilijker, want het wordt er een onderzoek door naar de grondvoorstellingen der menschen, hetzij in den tijd onmiddellijk voorafgaande aan de Indo-germaansche grondtaal, hetzij in den tijd, toen de mensch zich het eerst mensch toonde door voorstellingen te vormen en in woorden uit te spreken.

Moet men aannemen, dat die voorstellingen uiterst vaag en algemeen of dat zij uiterst bepaald en dan natuurlijk door een zeer gering aantal indrukken gewekt zijn geweest? Waren het voorstellingen van bepaalde innerlijke gewaarwordingen, geluiden, voorwerpen, handelingen en betrekkingen, of waren het voorstellingen van de klassen, waartoe deze behoorden, dus voorstellingen van *species* of *genus*?

Die vragen zijn ook al op zeer verschillende wijzen beantwoord. Zooals wij zagen, gaven Epicurus en Lucretius reeds in ouden tijd aanleiding om den oorsprong der taal in gevoelsklanken en klanknabootsing te zoeken, en de aanhangers van Darwin doen hetzelfde. Daar wij echter in die gevoelsklanken en klanknabootsingen vóórdát zij als middelen ter uitdrukking eener voorstelling werden aangewend nog geene eigenlijke woorden mogen zien, zullen wij onze vraag aldus moeten stellen: welke van de aangenomen klassen van rededeelen is de oudste?

LAMBERT TEN KATE antwoordde daarop: het werkwoord, want hij hield den wortel daarvan „voor den oppersten trap van afleiding” ¹⁾, en JACOB GRIMM nam die stelling van hem over, daar, volgens hem, de innige samenhang van den bouw der Germaansche talen met de

¹⁾ L. ten Kate, *Aenleiding*, Amst. 1723 II bl. 13 vlg.

klankwisseling der sterke werkwoorden er van zelf toe leidde, in die werkwoorden de taalwortels te zien ¹⁾. Toch zijn alle Germaansche woorden niet uit wortels van werkwoorden af te leiden: en al waren zij dat, dan zou men daardoor nog maar alleen komen tot de abstracte wortels van het Germaansch, niet tot die van de Indogermaansche grondtaal en nog veel minder tot de oorspronkelijke wortels. Hetzelfde kan men zeggen van de pogingen onzer geleerde orientalist H. A. SCHULTENS en E. SCHEIDIUS om de Semietische talen alleen uit wortels van werkwoorden op te bouwen: pogingen, waaraan schatten van scherpzinnigheid, ja van spitsvondigheid verspild zijn, en die toch, als zij meer schijn van waarheid gehad hadden, alleen voor de Semietische talen de oorspronkelijkheid der werkwoorden hadden kunnen doen vermoeden.

Voorts noopt ons op zich zelf nog niets er toe, aan te nemen, dat de voorstelling eener werking (of hoe men anders het begrip van het werkwoord wil definiëeren) ook oorspronkelijk met die wortels der latere werkwoorden verbonden zal geweest zijn, want zelfs in den historischen tijd zien wij de woorden van functie veranderen en uit de eene klasse van rededeelen in de andere overgaan. Hoeveel te eer moet dat dan gebeurd zijn in eene oudere taalperiode, toen de mensch nog niet in staat was, zoo nauwkeurig te onderscheiden als tegenwoordig. De beteekenis der wortels is uit de tegenwoordige talen noch voor iederen wortel op zich zelf noch zelfs voor het begrip wortel in 't algemeen met eenige waarschijnlijkheid op te maken. Ook over de beteekenis der wortels kan men zich alleen langs wijsgeerig-psychologischen weg eene meening vormen.

Zoo deed Ten Kate's tijdgenoot Vico, die pronomina en vervolgens praeposities en andere partikels voor de oudste, uit gevoelsklanken en klanknabootsing ontstane, woorden hield en de naamwoorden voor eene latere, de werkwoorden zelfs voor de allerlaatste formatie ²⁾. Voor TIEDEMANN, ADELUNG en ADAM SMITH waren de oudste woorden substantieven. Volgens Adelung leerde het nadenken den mensch, dat een gevoelsklank niet slechts klank was, maar ook iets wat daarmee verwant was kon te kennen geven en wel in de eerste plaats het object, waarvan de klank uitging en dat nu verder daaraan zijnen naam (dus een substantief) ontleende, en in de tweede

¹⁾ J. Grimm, *Deutsche Grammatik* II (uitg. van W. Scherer Berlin 1878), p. 4.

²⁾ G. Vico t. a. p. p. 301—311.

plaats het voortbrengen van den klank, waardoor hij tot het werkwoord kwam ¹⁾. BILDERDIJK zag in de oudste woorden de namen van blijvende of voorbijgaande hoedanigheden (dit woord op te vatten in den zin van het Duitsche Erscheinungen), dus van adjectiva en verba, waaruit eerst later de substantiva voortgekomen zouden zijn ²⁾.

THEODORE BENFEY noemt de wortels primitieve verba, in verband tot zijne theorie, dat alle Indogermaansche suffixen uit den uitgang *anti* van den derden persoon meervoud ontstaan zijn, die dan weder den uitgang *ant* van het tegenwoordig deelwoord, den oudsten vorm van een naamwoord, zou hebben opgeleverd. Die suffixentheorie, waarop het aannemen van primitieve verba wel hoofdzakelijk berust, heeft met recht bestrijding gevonden, en voor eene andere flecteerende taal, zooals het Semietisch, zou men er ook zelfs geenen schijn van juistheid aan kunnen geven. Doch ook zonder de suffixentheorie van Benfey aan te nemen heeft menigeen in verbaalwortels de oudste woorden gezien, zooals SCHLEICHER en bij ons BRILL, die blijkbaar onder den invloed van den Griekschen naam voor het werkwoord, *ῥῆμα* (d. i. eigenlijk „gezegdewoord”) en de onjuiste vertaling daarvan, *verbum* (d. i. „woord” in ’t algemeen), waardoor derhalve het werkwoord als hoofdwoord van den zin, als het woord bij uitnemendheid, werd opgevat, aldus redeneerde: „het woord drukt alleen de gedachte, d. i. een oordeel over een voorwerp uit en daarbij behoefde het voorwerp zelf aanvankelijk niet uitgedrukt te worden: het noemde als het ware zich zelf door zijne aanwezigheid: alleen de gedachte over het voorwerp moest uitgedrukt worden en de klank, welke van het denken getuigde en wel is waar van zelf de waargenomen hoedanigheid of werking vertegenwoordigde, doch geenszins tot herkenningsteeken van die hoedanigheid of werking moest dienen, maar strekte om de in het brein voltrokken verbinding van die hoedanigheid of werking met het voorwerp te kennen te geven, die klank bezat al het kenmerkende van het woord, hetwelk wij werkwoord heeten” ³⁾ Later dan het werkwoord, maar daarnaast, ontstond het voornaamwoord. „Werd het voorwerp der gedachte,” zoo gaat Brill voort, „door een gebaar aangeduid en ging die aanduiding met het uitbrengen van eenen klank gepaard, dan was het voornaamwoord

¹⁾ J. Ch. Adelung, t. a. p. I Einl. p. XVII.

²⁾ W. Bilderdijk, *Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden*, 2d dr. Amst. 1818 bl. 30—35.

³⁾ Dr. W. G. Brill, *Taalgids* III (1861) bl. 260 vlg.

geboren." Uit het werkwoord ontstonden dan verder de zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden, welke laatste trouwens ook uit voornaamwoorden konden voortkomen en zelf de bron werden van de voorzetsels, terwijl uit voornaamwoorden en bijvoeglijke uitdrukkingen de voegwoorden ontstonden. Op deze wijze stelde Brill zich de genetische opeenvolging der rededeelen voor.

Begrijp ik Brill goed, dan bedoelt hij: de eerste woorden gaven het *zoo zijn* van een ongenoemd, maar desnoods aangewezen voorwerp te kennen, en dat doen wij nu door middel van werkwoorden of koppelwoorden met praedicaatsnomina: dus waren de oudste woorden ook werkwoorden. Afgezien nu nog hiervan, dat wij een verzwijgen van het gepraediceerde voorwerp noch noodzakelijk, noch zelfs waarschijnlijk mogen achten, veronderstelt deze verklaren bij den oudsten mensch niet slechts voorstellingen, maar ook gedachten en oordeelen in den logischen denkvorm van den historischen tijd, en voor die veronderstelling is geene voldoende aanleiding; integendeel mag men aannemen, dat, daar voorstellen het objectiveeren van indrukken is, de oudste voorstellingen ook het onderscheid tusschen ik en niet-ik, tusschen subjectieve en objectieve indrukken zullen geleerd hebben, b.v. het onderscheid tusschen het *pijngevoel* en het *beeld van een dier*. De voorstelling *pijn* beteekende dan niet *ik heb pijn*, maar gaf alleen te kennen, dat men niet eene voorstelling had uit de reeks van voorstellingen, waartoe de voorstelling *dier* behoorde. Zoo kan dan het onderscheid tusschen *slaan* en *zien slaan* eer in de voorstelling bestaan hebben, dan het onderscheid tusschen *slaan* en *dier*: m. a. w. de voorstellingen *binnen* en *buiten*, *ik* en *hij* kunnen ouder zijn, dan de onderscheiding tusschen voorstellingen van voorwerpen en van bewegingen of hoedanigheden. Talen van natuurvolken toonen soms eene grootere verscheidenheid van woordvormen op het gebied van sommige voorstellingen, dan de Indogermaansche talen, terwijl zij op meer dan één ander gebied zich met één zelfde woord voor verschillende voorstellingen moeten behelpen, en waarschuwen ons dus, dat wij niet al te spoedig die soort van voorstelling voor de meest oorspronkelijke moeten houden, die in de ons bekende talen het meest op den voorgrond treedt en door hare rijke ontwikkeling het meest van belang schijnt.

L. A. TE WINKEL, die van Brill verschilde in zijne opvatting van de beteekenis der taalwortels, noemde ze, in aansluiting aan STEINTHAL „uitdrukkingen van geheele, onopgeloste gedachten, waarin

de drie hoofdbestanddeelen, het onderwerp, het gezegde en de koppelings nog niet duidelijk onderscheiden gedacht werden, en waaruit zich de rededeelen ontwikkelden, niet een voor een, noch het een uit het ander, maar tegelijk." De substantiva zijn, volgens hem, niet gevormd van de verba, die dan eerst den wortelvorm weder hadden moeten aannemen, maar onmiddellijk uit den wortel, waarvan ook het verbum zelf eene afleiding is. De wortels kunnen niet anders geweest zijn, dan uitdrukkingen van concrete en totale aanschouwingen, die zoowel den werker als de werking insluiten. Er kan geen werkwoord hebben bestaan zonder dat er tegelijk eene benaming voor het subject bestond, dat is: zonder nomen of pronomina substantivum. Deze kunnen omgekeerd even weinig zonder verbum bestaan hebben ¹⁾.

In zijne loochening van de prioriteit der verbaalwortels vóór de nominaal- of pronominaalwortels stemde Te Winkel overeen met FRANZ BOPP, die voor het Indogermaansch twee klassen van wortels aannam. „Uit de eene, verreweg de talrijkste", zegt hij, „ontstaan verba en nomina (substantiva en adjectiva), die broeders, geene zonen van verba zijn, niet aan de verba ontsproten zijn, maar daarmee een gelijken oorsprong hebben. Toch noemen wij ze, ter onderscheiding en uit oude gewoonte, verbaalwortels. Uit de tweede klasse ontstaan pronomina, alle oorspronkelijke praeposities, conjuncties en partikels: wij noemen deze pronominaalwortels, omdat zij alle een pronominaal begrip uitdrukken, dat ook in de praeposities, conjuncties en partikels min of meer ligt opgesloten." VON HUMBOLDT achtte het eene verdienste van Bopp, dat hij het eerst deze beide klassen van wortels had onderscheiden ²⁾, en de meerderheid der latere taalgeleerden, zooals b.v. CURTIUS, SCHERER, WHITNEY en anderen, heeft zich, althans met het oog op het Indogermaansch, daaraan gehouden, ofschoon natuurlijk door den een wel eens wortels van de eene klasse naar de andere worden overgeplaatst, die de ander er liever in behoudt.

MAX MÜLLER heeft voor die beide klassen de beste namen gevonden: de eerste klasse noemt hij de klasse der *praedicatieve*, de tweede die der *demonstratieve* wortels ³⁾, en het beteekent weinig,

¹⁾ Dr. L. A. te Winkel, *Taalgids* III (1861) bl. 11 vlg.

²⁾ W. von Humboldt, t. a. p. p. 116.

³⁾ Max Müller, *Selected Essays*. London 1881, I p. 89 vlg.

of POTT ook al eene afzonderlijke klasse voor de praeposities wil aannemen, daar hij de praeposities als zoodanig niet kenmerkend van de pronomina onderscheiden acht, maar alleen er aan wanhoopt, of men wel ooit de Indogermaansche praeposities met de pronomina in een bevredigend verband zal kunnen brengen. Zoo zou men ook kunnen meenen, dat de telwoorden in het Indogermaansch tot geene der beide klassen behooren, omdat men totnogtoe hunnen oorsprong niet kent; doch daaruit volgt nog niet, dat zij onmogelijk van eene der beide wortelsoorten zouden kunnen afkomen.

Wèl zou men BERTHOLD DELBRÜCK ¹⁾ gelijk kunnen geven, als hij nog eene derde klasse van wortels vermoedt: die der uitingen van innerlijke gewaarwordingen, welke dan reeds vóór het eigenlijk spreken, als gevoelsklanken, hebben bestaan en nu de klasse der tusschenwerpsels vormen, maar die toch ook de kiem van woorden geweest zijn, ja zelfs in den historischen tijd nog wel gediend hebben om er nieuwe woorden van af te leiden. Zoo maakten de Grieken het werkwoord *αἰζέω* (jammeren) van *ai*; het Lat. *cachinnus* (schaterlach) is, evenals het Mnl. *scach*, wel ontstaan uit het lachgeluid, evenals ons *gichelen*. De smartklank *wee* (ook Lat. *vae*) is niet alleen een substantief geworden, maar ook de wortel van *weenen* en *weinig*, zooals in het Nieuwhoogduitsch de klank *ach* tot de vorming van *ächzen* (*ach* zeggen) aanleiding gaf. De kreet *hei*, *hui* (ook Lat. *heu*, *ehou*) zal wel voor den wortel van ons *huilen* mogen gehouden worden, evenals van 't Ohd. *hiuwilôn* (= jubelen); en de *jäch* kreet der vreugde voor den wortel van het Mhd. *jüchezen* (Nhd. *jauchzen*, Nl. *juichen*), waarnaast in 't Vlaamsch *jui*, *ju*, *juut* in de samenstelling *jutegouw* tot de vorming van een werkwoord *jutegouwen* (de koeien roepen) meewerkte. Van *foei* maakten wij *verfoeien*, van den sarrenden triomfkreet *jouw* (ook als substantief in gebruik) het werkwoord *uitjouwen*. De sisklank, waarmee men zijne begeerte naar rust en kalmté te kennen geeft, deed zoo ook het werkwoord *sussen* ontstaan, terwijl daarentegen het opwekkende en aansporende *ei*, als *aai* uitgesproken, den naam gaf aan de begeleidende beweging van het *aaien*.

Wij hebben dus, dunkt mij, wel het recht de oudste woorden (of wortels) in drie klassen te onderscheiden: 1e. uitingen van de inner-

¹⁾ B. Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig 1880 (3de dr. 1893 p. 91).

lijke, subjectieve gewaarwordingen, tevens gebruikt om de voorstellingen van die gewaarwordingen aan te duiden, 2e voorstellingswoorden ter aanduiding van de objectieve indrukken, uit de buitenwereld ontvangen en gebruikt ter benoeming van hetgeen in die buitenwereld als oorzaak van die indrukken werd beschouwd (de *praedicatieve* wortels) en 3e. voorstellingswoorden ter aanduiding van de betrekkingen der voorstellingen van de beide vorige klassen (de *demonstratieve* wortels).

§ 3. *Woordvorming door Samenstelling.*

Uit het gering aantal grondwoorden of wortels in den eenvoudigsten vorm heeft zich in allerlei talen een rijke woordenschat ontwikkeld, die zich in de levende talen nog steeds uitbreidt. Alle woorden van het Indogermaansch kan men tot minder dan vijfhonderd wortels terug brengen, die dan nog voor een groot deel samengestelde wortels schijnen te zijn, en eene van de talen dier groep, het Engelsch, bezit omstreeks honderd duizend woorden¹⁾. Door welk middel nu heeft zich de mensch zulke rijke talen uit zoo weinig grondwoorden gevormd?

STEINTHAL heeft terecht als het machtig toovermiddel ter woordvorming de apperceptie aangewezen, d. i. het opnemen van nieuwe in woorden uitgedrukte voorstellingen bij of in reeds bestaande, dus het verbinden en samensmelten van voorstellingen, waaruit dan weer nieuwe te voorschijn treden. De eenvoudigste wijze nu om voorstellingen met elkaar te verbinden, is zeker, ze onmiddellijk na elkaar te noemen en door een korte pauze of door bepaalde articulatie te kennen te geven, dat ze bij elkaar behooren. In dat geval toch geven beide woorden ééne enkele voorstelling te kennen, zij het ook eene samengestelde.

Sprekende wij van *vijf en tien menschen*, dan stellen wij ons twee groepen van menschen voor: eene kleinere en eene grootere; maar spreken wij van *vijftien menschen*, dan hebben wij slechts ééne voorstelling, zij het ook uitgedrukt door een samengesteld woord, waarvan ieder deel op zich zelf eene voorstelling zou kunnen wekken. Ook de Goten gebruikten de samenstelling *fmftaihun* ter vertaling

¹⁾ Volgens Skeat, *Concise Etymological Dictionary of the English Language*. London 1882, p. 588.

van het Grieksche δεκαπέντε van het Nieuwe Testament, waarvoor de Grieken in het classieke tijdvak πεντεκαδέκα, dus *vijf en tien*, zeiden. Het Latijnsche *quindecim* toont ons, hoe innig de beide leden van zulk eene samenstelling kunnen samensmelten, daar *quinque* (vijf) in die samenstelling tot *quin* is verbasterd. Ongeschonden echter vindt men de getallen in 't Lat. *septemdecim* en *octodecim*.

Zulke samenstellingen, waardoor niets anders dan het bijeenhooren van twee voorstellingen wordt aangeduid en die onder den Sanskritnaam *dvandva-* (d. i. paar-)samenstellingen bekend zijn, behooren ongetwijfeld, zooals de namen der getallen zelf, tot de oudste woorden der Indogermaansche taalgroep, en dat er vroeger meer zullen geweest zijn, dan nu, nu wij zulke voorstellingen liefst door het gewone verbindend voegwoord vereenigen, blijkt vooral uit het Sanskrit, dat er verscheiden bezit, hetzij in den vorm van het onzijdig enkelvoud, zooals *ahôrâtra* (dag en nacht), hetzij in den pluralvorm, zooals *pâurajânapadâh* (van *pâura*, steden, en *jânapada*, landbewoner), hetzij in den dualisvorm, zooals *çvaçrûçvasurâu* (schoonzuster en schoonbroeder). Het blijkt voor het Germaansch uit het bekende woord van het Hildebrantslied *sunufatarungo* (zoon en vader beide), dat op eene oudere samenstelling *sunufatar* wijst.

Trouwens kinderen vormen ze nog. Mijn zoontje was gewoon, als hij mijne vrouw en mij samen zag aankomen, te roepen: „daar is *mapâ*”, door het accent *ma* en *pa* tot eene eenheid van voorstelling makend. Het Sanskrit *mâtâpitar* of in dualisvorm *mâtâpitarâu* voor vader en moeder samen is er mee te vergelijken. Ook zijn enkele van zulke samenstellingen blijkbaar van jongere dagteekening, vooral in de Romaansche talen, bv. in het Fransch en Italiaansch, waar niet alleen *dix-sept*, *dix-huit*, *dix-neuf*; *diciasette*, *diciotto*, *diciannove* (of *dieci sette*, *dieci otto*, *dieci nove*, tegenover het Spaansch *diez y siete*, *diez y ocho*, *diez y nueve*) nieuw gevormd moeten zijn, omdat het Latijn eene andere volgorde der woorden vertoont, maar waar ook later nog woorden gemaakt zijn als *clair-obscur* (ook Ital. *chiaroscuro*, in 't Hd. vertaald met *heldunkel*); *sourd-muet* (door ons vertaald met *doofstom*, d. i. doof en stom) en *aigre-doux* (vroeger door ons vertaald met *serpzoet*, d. i. wrang en zoet tegelijk), waarvoor het Latijn trouwens reeds een voorbeeld gegeven had in *dulcacidus* (bij ons *zoetzuur*, d. i. zuur en zoet tegelijk). Ook het Ital. *pianoforte* noemt een instrument, dat den *piano-* en den *forte-*klank beide kan doen hooren. Zoo is in die

taal *scultura greco-romana* de beeldhouwkunst van Grieken en Romeinen, en ook wij volgen dat voorbeeld na en spreken van Fransch-Duitsche oorlog, Angel-Saksische letterkunde, Maleisch-Polynesische talen. Met dergelijke adjectieven geeft men te kennen, dat eene zelfstandigheid twee onafscheidelijk verbonden eigenschappen bezit of, wat de laatste voorbeelden aangaat, met twee als eenheid gedachte volken in betrekking staat.

Ook enkele samenstellingen van twee substantieven geven te kennen, dat ééne zelfstandigheid tot twee soorten van zelfstandigheden tegelijk behoort. Zoo kent het Grieksch de woorden *λύκανθρωπος*, *ἀνδρόγυνος* en het theologische *θεάνθρωπος*, waaraan het Oudgermaansch **werowulfos* (Ags. *werewolf*, Nl. *weerwolf*, man in wolfgedaante), ons *manwif* (bij ons alleen overdrachtelijk, in 't Grieksch ook letterlijk: man en vrouw in éénen persoon) en ons *godmensch* (d. i. van Christus gezegd, god en mensch tegelijk) beantwoorden. Met *heerom* geven wij te kennen, dat wij in den pastoor den eerbiedwaardigen priester en den vaderlijken vriend tevens zien, en als wij het Lat. *terra mater* met de samenstelling *moederaarde* vertalen, bedoelen wij daarmee, dat wij de aarde ons tevens als de moeder van alles voorstellen. Wat oorspronkelijk bijstelling was is hier in de voorstelling één geworden met het bepaalde woord, evenals bij *chou-fleur* (d. i. de kool, die tevens bloem schijnt).

Die bijstelling gaf soms de soort te kennen, waartoe eenige zelfstandigheid gerekend werd. De *muil* is een *ezel*: men vormde, om dat duidelijk te kennen te geven, dus het woord *muilezel*; de *wal* werd voor eenen visch gehouden: men smeedde dus de samenstelling *walvisch*. Vóór *struthio* werd ter verduidelijking (naast de ook in het Latijn overgenomen Grieksche samenstelling *στρουθιοκάμηλος*) *avis* (vogel) gevoegd, en in het Spaansch ontstond daardoor de samenstelling *avestruz*, in 't Fransch *autruche*, dat slechts met moeite als samenstelling te herkennen is.

Onze vroegere letterlijke vertaling *vogelstruis* werd door verandering der woordvolgorde (*struisvogel*) tot eene ware samenstelling, want in 't Nederlandsch, zooals in alle Germaansche talen, wordt de naam der soort achteraan en die van de zelfstandigheid, die het geheele woord tot eenen naam van een onderdeel der soort maakt, vooraan geplaatst. Datzelfde verschijnsel treft men trouwens ook in de meeste Indogermaansche talen aan: in het Sanskrit evengoed als in het Latijn, dat echter betrekkelijk arm aan samenstellingen is. Toch vindt men

daar *naufragium* in dezelfde volgorde als ons *schipbreuk* (Ohd. *scefprohho*), *caprimulgus* (evenals *geitenmelker*), *florilegium* (evenals *bloemlezing*), *carnivorus* (evenals *vleeschetend*), *magnanimus* (evenals *grootmoedig*), enz.; en wanneer men als bij uitzondering in het Latijn eene samenstelling in omgekeerde volgorde vindt, zooals *motacilla* (letterlijk ons *wipstaartje*) denkt men aan navolging van het Grieksch, dat door samenstelling een ontzettend rijken woordenschat gevormd heeft, maar bij voorkeur den soortnaam vooraan plaatst, zooals o. a. blijkt uit *φιλᾶδελφος* (*broederlievend*, eigenlijk dus *liefbroederig*), *φιλῶστροφος* (*wijsheidlievend*), *φιλάνθρωπος* (*menschlievend*); *φιλομήλα* (*zanglievend*), *φιλόφιλος* (*vriendlievend*) en talrijke andere met *φιλο* (*lievend*) samengestelde woorden, tegenover enkele met *φίλης* (*geliefd*), dat achteraan staat, b. v. *Ἐεοφίλης* (*geliefd bij de goden*). Een woord als *ναυμαχία* (*scheepsstrijd*) volgt den meer algemeenen regel; daarentegen maakt een woord van jongere dagteekening als *ἵπποπόταμος* op ons veeleer den indruk van *paardrijver* dan *rivierpaard* te beteekenen. Talrijke samenstellingen als *δεισιδαίμων* (*godvreezend*) en *σεισίχθων* (*aardschudder*) doen ons denken aan woorden als *dwingeland*, het Mnl. *handdief* en enkele andere, die in het Oudgermaansch niet bekend zijn, maar het eerst in het Nederlandsch en Hoogduitsch der middeleeuwen voorkomen als navolgingen van het Fransch, waarin zij echter als samenstellingen anders te verklaren zijn dan de Grieksche woorden. Toch heeft het Grieksch ook weer, evenals het Latijn en Germaansch, tal van woorden, waarbij het eerste lid der samenstelling in objectbetrekking tot het tweede staat, zooals *κεραιφόρος* (*hoorndrager*), *γεωγράφος* (*aardbeschrijver*), *παιδαγωγός* (*knappenleider*), *στρατηγός* (*legeraanvoerder*), enz. enz., kenbaar doordat zij het accent niet, zooals bij de andere wijze van samenstelling, zoover mogelijk naar voren trekken.

Dat het Germaansch den soortnaam achteraan plaatst en daarbij den klemtoon op het bepalend woord legt, blijkt reeds uit de oudste ons bekende Germaansche taal, het Gotisch, waarin men bv. *undaurnimats* (*eten in den ochtend of ochtendeten*) kan vergelijken met *matibalgs* (*tasch voor het eten of etenstasch*); en *gastigóds* (*goed voor de gasten*) met *gódakunds* (*uit een geslacht, dat goed is*). Voor onze taal zijn kenmerkend woorden als *vaderhuis* en *huisvader*, *blauwbleek* en *bleekblauw*, *schooljongen* en *jongensschool*, *woordenboek* en *boekenwoord*, waarbij op te merken is, dat de drie laatstgenoemde woorden het eerste lid der samenstelling in den meervoudsvorm hebben en dus eenigszins van de andere afwijken.

De oudste samenstellingen moeten verbindingen geweest zijn van twee woorden in den stamvorm, ofschoon later opnieuw die samenstellingen zelf leden eener nieuwe samenstelling konden worden; doch in het Indogermaansch bleven zij toch haar tweeledig karakter behouden. De agglutineerende talen daarentegen hebben het beginsel van samenstelling veel meer ontwikkeld en onderscheiden zich van de Indogermaansche door het verbinden van meer dan twee, ja van talrijke woorden, of m. a. w. door het vastplakken van woordenreeksen: de eenige wijze van woordvorming, die deze talen kennen, hetzij zij zooals het Oeral-altaïsch, de bepalende woorden achter aan, hetzij zij, zooals de Kaffertalen, deze voor aan het hoofdwoord vastplakken. Een voorbeeld van achtervoeging levere ons het Majjaarsch. *All* beteekent daar „staat”, *áll-it* „doet staan”, *áll-it tat* „laat doen staan”, *áll-it-tat-hat* „kan laten doen staan” en *áll-it-tat-hat-ok* „ik kan laten doen staan”¹⁾.

Een andere vorm van samenstelling in de agglutineerende talen is de incorporatie of het opnemen van een woord in het lichaam van een ander. Het Majjaarsch levert er slechts één enkel type van in *vár-l-ak* (ik wacht u), naast *var-ok* (ik wacht), maar het aan de taal der Hongaren verwante Ostiaksch onderscheidt er zich door „Ik snijd” is in die taal *eutlem*, „ik snijd het” *eutli-le-m*. Ook het Bas-kisch incorporeert en zoo ook vele Amerikaansche talen, zooals o.a. de Mexicaansche Nahuatl-taal, waarin *ni-kak-tsiwa* letterlijk beteekent „ik schoenmaak”.

Geheel vrij van die incorporatie zijn ook de Indogermaansche talen niet, want waardoor verschilt „ik schoenmaak” eigenlijk van 't Fransche *je maintiens*, het Nl. *ik handhaaf* en *ik beeldhouw* anders dan door onze gewoonte om het, eigenlijk proclitisch met het werkwoord verbonden, voornaamwoord er in het schrift van los te maken. Wel moet men erkennen, dat eene dergelijke incorporatie van het object in het Fransch (behalve als pronomina object zijn) al even zeldzaam is als bij ons. Met recht mag men voor 't Grieksch ook incorporatie noemen, wat de Grieksche grammaticei gewoon zijn met den naam van *tnesis* (snijding) te bestempelen. Wanneer men bij Homerus leest: „ἐνδ' οἴνον ἔχενεν” (= in-nu-wijn-schonk zij) of *κατερρον δ' ἐπι μῦσον ἔτελλε* (= en een krachtig toe-woord voegde hij), is er wel

¹⁾ Ontleend aan Dr. Alex. Giesswein, *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft*, Freiburg i/B. 1892, p. 16.

geen twijfel aan, of de tusschenvoeging van *σύν* tusschen de deelen van het als doorgesneden *ἐνέχουεν* geeft aan de geheele voorstelling meer eenheid en maakt er eene soort van agglutineerende samenstelling van, die men niet uitsluitend door dichterlijken maatdwang mag verklaren. In het Gotisch vinden wij iets dergelijks, in zinnen als *dizuh than sat iþs reirô* (Marc. XVI vs. 8 = beroering dan bezat of beving haar), waar *dissat* de woorden *uh* en *than* tusschen zich in genomen heeft, zoodat zelfs de zachte *z* van *dis* weer vóór den klinker van *uh* voor den dag kon komen. Nog iets merkwaardiger is de zin: *gau hwa sêhwi* (Marc. VIII vs. 23 = of hij wat zage), waar behalve het onderschikkend vraagwoord ook zelfs het object tusschen de beide deelen van *gasêhwi* is ingevoegd. Aan navolging van het Grieksch is daar niet te denken: 't is dus eene Gotische eigenaardigheid, eene herinnering aan den tijd, waarin ook het Indogermaansch eene agglutineerende en incorporeerende taal zal geweest zijn.

Moet men nu op grond van die incorporatie aan 't Grieksch woorden als *ἐνοικογχεύειν*, *ἐπιμυθουτέλλειν*, aan 't Gotisch als *dizuh-thansitan* of *gauhwasaihwan* toekennen? Volstrekt niet. Die woorden zijn er weliswaar eens geweest, doch alleen op het oogenblik, waarop de Homerische dichter en Wulfila ze vormden. Het schrift heeft die persoonlijke daden in de taalgeschiedenis geboekstaafd als gebeurtenissen, die plaats hadden. Wanneer echter die zelfde daden zich telkens weer herhaald hadden en men dus zeggen mocht, dat de Homerische dichter of de bisschop der Goten gewoon waren geraakt, bepaalde telkens weer bij hen opdoemende voorstellingen door incorporaties uit te drukken, zou men ze woorden mogen noemen uit beider persoonlijke woordenschat. Grieksehe of Gotische woorden zouden ze eerst mogen heeten, als zij herhaaldelijk ter mededeeling van dezelfde voorstelling gebezigd werden door een zeker aantal Grieken of Goten, die men voor de intellectueele vertegenwoordigers dier volken mocht houden, en dat is niet het geval: ze zijn niet algemeen geworden.

Dat dat met die incorporaties niet het geval geweest is, noopt ons, er óf mislukte neologismen of algemeen veroordeelde archaïsmen in te zien, en tot het laatste hebben wij, dunkt me, meer reden, dan tot het eerste. De Indogermaansche talen toch hadden in den historischen tijd reeds eene andere, schooner en duidelijker wijze van woordvorming ontwikkeld dan de agglutineerende woord-

koppeling. Merkwaardig echter is het, dat nu en dan, als door atavisme, de neiging tot agglutineeren opnieuw ontwaakt bij individuen en in bepaalde kringen niet alleen, maar ook tijdelijk bij geheele volken, blijkens de vorming van enkele dergelijke woordcomplexen, ja zelfs, doch bij uitzondering, blijkens de vorming van zóóvele woorden, dat aan eene hebbelijkheid tot agglutineeren niet kan getwijfeld worden.

Voor dat laatste kunnen de Romaansche volken en met name de Franschen getuigen. Bij hen smolten te eeniger tijd verschillende woorden tot één enkel partikel samen en ontstonden, bij de Italianen *indintorno*, *insieme* (= *in simul*, vgl. *insgelijks*), *allora* (= *ad-illam-horam*, vgl. *aanstonds*), ook in 't Fransch *ensemble* en *alors*, en verder bij de Franschen: *tout-à-coup* (= alles in één slag, vgl. *eensklaps*), *environ* (= *en viron*, in eenen kring, vgl. *omtrent*), *désormais* (= *de-ipsa-hora-magis*), *dorénavant* (= *de-hora-in-ab-ante*, vgl. *van stonden aan*), *aujourd'hui* (= *ad-illum-diurnum-de-hodie*, vgl. *heden ten dage*) en, als voorbeeld van eenen tot een enkel woord samengesmolten volzin, *peut-être*, te vergelijken met ons *misschien* uit *masschien* en dat uit een ouder, in 't Mnl. nog voorkomend *machscien* (= kan geschieden), waarnaast in 't Mnl. ook een *machlichte* (= het kan licht zijn) bestond. Van deze soort zijn ook onze woorden *maar* (voor *neware*, d. i. het ware niet, Mhd. *newaere*, Nh. *nur*), *tenzij*, *tenware* (= het zij, het ware niet), *hetzij* en *weliswaar*.

Door agglutinatie ontstond ook het Fr. pronomen (*moi*) *même* voor *mêisme* uit *medisme* (Ital. *medesimo*) en verder uit *medipsimo* voor *metipsissimo*, superlatief voor *metipse*, waarvan *met* eigenlijk bij *me* (mij) behoort en *ipse* alleen reeds de beteekenis van *même* heeft. Zoo zijn er in de Romaansche talen ook substantieven ontstaan door de aaneenplakking van twee door een voorzetsel verbonden substantieven, b.v. Spaansch *hidalgo* (= *hijo d'algo*, d. i. zoon van iets), Ital. *tornasole* (d. i. die naar de zon draait, zonnebloem), *saltimbanco* (d. i. die op de banken springt, koorddanser), *fiordaliso* (bloem van lelie), ook in 't Fransch *fleur-de-lis*, *chef-d'oeuvre* (meesterstuk van werk), *clin-d'oeil* (blik van oog), *arc-en-ciel* (boog in hemel), *vers-à-soie* (worm voor zijde), en ook imperatieven als *vol au-vent* (vlieg in den wind) en *passe-par-tout* (ga heen door alles). Wij kennen zoo in onze taal *spring-in-'t-veld*, *vergeet-mij-niet* (beide ook in 't Hoogduitsch) en met bijgevoegde soortbepaling *kruidje-roer-mij-niet*

als vertaling van *noli-me-tangere*. Dat zulke imperatieven, ook met hun object tot één woord samengesmolten, in de Romaansche talen wel voorkomen en bij ons door *dingeland*, enz. nagebootst zijn, zagen wij reeds. Men denke aan *boute-feu*, *garde-robe*, *porte-feuille*, *chausse-pied*, *hoche-queue*, *perce-neige*, *tire-bouchon*, *trouble-fête*, *rendez-vous*, *fainéant*, *crèvecoeur*, enz. Eigenaardig is het, dat het Italiaansch, waarin zij ook voorkomen, soms het lidwoord bij het object heeft behouden en daardoor woorden gevormd als *bevilacqua* (drinker van *het* water) en *filaloro* (spinner van *het* gouddraad).

Zulke samenkoppelingen van zinnen en zinsdeelen tot één enkel woord zijn in de oudere Indogermaansche talen zeldzaam. Voor het Latijn kan men er slechts zeer enkele opgeven, zooals *scilicet* (men mag weten) en *quodlibet* (wat u belieft), en ook in het Germaansch behooren deze althans niet recht te huis. De oorzaak daarvan ligt voor de hand. Met een weinig oplettendheid bemerkt men, dat ze in een belangrijk opzicht van de woordkoppelingen der agglutinerende talen verschillen. Zij bestaan grootendeels uit andere elementen, en wel uit verbogen woorden, die door eenen buigingsvorm hunne onderlinge betrekking uitdrukten, maar zich daardoor dan ook tevens als afzonderlijke woorden deden kennen. Nu sleten in de Romaansche talen de buigingsuitgangen meer en meer af: minder en minder bleken zij toereikend om de woordbetrekking voldoende uit te drukken, en om die betrekking nu toch aan te duiden keerde men terug tot een in de Indogermaansche talen reeds lang afgekeurd middel, de agglutinatie, die men in dit geval, met het oog op den oorsprong, *syntactische agglutinatie* zou kunnen noemen.

Als de Germaansche talen het voorbeeld der Romaansche volgen en meer en meer hare buigingsuitgangen prijsgeven, loopen zij gevaar ook meer tot agglutineeren te vervallen en woorden vast te plakken, die dan al spoedig, zooals de Romaansche, zonder ernstige studie niet meer in hunnen bouw te begrijpen zullen zijn, maar levenlooze klankmassa's zullen worden, welke men elkaar werktuiglijk napraat. Zoover zijn wij gelukkig nog niet; en ook bij het verdwijnen der buigingsuitgangen zouden wij nog een deugdelijk tegenwicht hebben in de *analogie*, die — wij zullen nog dikwijls gelegenheid hebben, het bevestigd te zien — eene der werkzaamste krachten bij de taalontwikkeling is. Zij hangt samen met de eigenschap van den menschelijken geest, om zich van zijne verschillende voorstellingen typen te vormen, en dus ook typen van samenstel-

ling, waaraan de mensch, meestal onwillekeurig, soms ook opzettelijk, zijne nieuwe samenstellingen gelijkvormig maakt. Die typen geven aan de verschillende talen haar eigenaardig karakter en maken het mogelijk, van eene historische ontwikkeling der talen te spreken. Terwijl zij de individueele vrijheid tot taalvorming aan banden leggen, schenken zij aan het verleden een overwicht over het heden, waartegen niemand zich straffeloos kan verzetten. Even gemakkelijk als het is, naar analogie van erkende typen nieuwe samenstellingen in te voeren (en het gemakkelijkst naar de meest voorkomende typen), even moeilijk is het, enkele op zich zelf staande spraakgewrochten tot typen te verheffen of woorden ingang te doen vinden, die aan geen enkel type beantwoorden. Zoo zullen in de Indogermaansche talen met haar zoo rijk vertegenwoordigd type van samenstelling, waarbij het eerste lid eene bepaling van het tweede is, wel niet licht syntactische agglutinaties den boventoon gaan voeren.

Toch moet men zich niet verbeelden, dat buiten invloed der Romaansche talen, in het Germaansch geene syntactische agglutinatie zou voorkomen. Zelfs het ouder Indogermaansch kende dat verschijnsel reeds, ofschoon slechts bij weinige woorden en in enkele bepaalde gevallen, die bovendien ook nog aan het algemeen type der Indogermaansche samenstelling beantwoorden. Vooreerst kon eene genitiefbepaling, vóór het bepaalde woord geplaatst, zich daarbij zóó nauw aansluiten, dat de syntactische verbinding een samengesteld woord werd. In het Sanskrit mogen vormen als *viçámpati* (mannenbeheerscher) ook wel in twee afzonderlijke woorden geschreven worden, en in het Latijn moge men soms voor woorden als *legislator* (wetgever), *aquaeductus* (waterleiding), *senatusconsultum* (senaatsbesluit) en *jurisconsultus* (rechtsgeleerde) de schrijfwijze in twee woorden aanbevelen, te ontkennen is het wel niet, dat zij in den geest van hen, die ze gebruikten, eene eenheid vormden. Zoo zijn ook in 't Grieksch woorden als *διόκοροι* (knapen van Zeus) en *κυνόσσορα* (hondenstaart) ongetwijfeld samenstellingen, en in het Germaansch is dat soort van samenstellingen hand over hand toegenomen. In het Gotisch zijn ze nog zeldzaam, maar in woorden als *thrutisfill* (melaatschheid) en *baurgswaddjus* (stadsmuur) is het eerste lid toch stellig een genitief. In het Oudhoogduitsch daarentegen komt het eerste lid al zeer dikwijls in den genitief singularis of pluralis voor, bv. *windisprät* (windsbruid, als mythologische naam), *haninfuoz* (hanenvoet, als plantnaam), *wascónlant* (Baskenland),

menniscónsune (mensenkinderen). Zoo ook in het Angelsaksisch en Oudnoorsch; maar eerst het Middelhoogduitsch en het Middelnederlandsch begonnen rijk te worden aan zulke samenstellingen, waarvan het aantal in het Nieuwhoogduitsch en Nieuwnederlandsch nog aanmerkelijk is toegenomen.

Kan men dus niet ontkennen, dat er vrij wat syntactische agglutinaties in het Germaansch bestaan, voor den Nederlander en Duitscher blijft toch de verbinding van woordstammen, of voor den lateren tijd onveranderde woorden, de *eigenlijke* wijze van samenstelling, waar tegenover deze *oneigenlijk* wordt genoemd ¹⁾. Die door de grammatici ingevoerde naam is allesbehalve willekeurig, maar berust op het algemeen taalgevoel des volks. Zoo weinig toch wil het van dergelijke samenstellingen weten, dat het de bestaande niet eens meer als zoodanig herkent, maar in *s* en *en* van den genitief veeleer verbindingsklanken dan buigingsuitgangen ziet, al kent het die buigingsuitgangen ook wel buiten samenstelling. Vandaar dat het ze ook gebruikt bij nieuwe samenstellingen met woorden, die ze in den genitief niet aannemen, zooals *moederskind* (tegenover de oudere samenstelling *moedertiefde*), *vrouwspersoon* (tegenover het oudere *vrouwensch*), *zielskracht* en *zielenadel* (tegenover *zielmis* en *zieleleed*) of zelfs bij woorden, die volstrekt niet in genitiefsbetrekking tot elkaar staan, zooals *heerenboer* (tegenover *heerom*), *scheidsmuur* (tegenover *scheikunde*), *leidsman* (tegenover *leidraad*), *raagshoofd* (tegenover *ragebol*), *doodsbleek* (tegenover *doodziek*). Met de als *e* uitgesproken *en* van het meervoud gaat het evenzoo. Het onderscheid in oorsprong tusschen die *e* en de *e* van den stam bij andere samenstellingen voelt men althans bij vele woorden niet meer.

Een tweede geval van syntactische agglutinatie in het Indogermaansch is de verbinding van het adjectief met het bepaalde substantief tot één woord. Het Latijn levert er slechts een paar voor-

¹⁾ De Hr. J. H. van den Bosch zou, in een overigens lezenswaardig opstel „Over samenstelling”, *Taal- en Letteren* III, bl. 145, zeker niet tegen de gewone onderscheiding van eigenlijke en oneigenlijke samenstelling te velde getrokken zijn, als hij aan de werkelijke beteekenis dier woorden had gedacht, zooals zij bv. geformuleerd staat in Grimm's *Deutsche Grammatik* II (ed. W. Scherer, Berlin 1878), p. 386 vlgg. Door die onderscheiding te maken, was men een heel eind verder gekomen, om het karakter der samenstelling te begrijpen: wie haar uitwischte, keert tot een sinds Grimm verouderd standpunt terug.

beelden van , waarbij zelfs , als bewijs te meer voor de onregelmatigheid, het adjectief achteraan staat, namelijk *respublica* en *jusjurandum*; en deze hebben zelfs de verbuiging der beide deelen behouden , zoodat zij in den genitief *reipublicae* en *jurisjurandi* luiden. Dat zelfde eigenaardig verschijnsel treft men ook aan bij *unusquisque* , evenals bij onze pronomina *degene* en *dezelfde* , waarvan wij de beide deelen aaneenschrijven , ofschoon wij elk afzonderlijk verbuigen. Ook in 't Fransch zijn er eenige oneigenlijke samenstellingen , waarvan beide deelen den meervoudsuitgang aannemen, als *loups-garous*, *choux-fleurs* , *basses-tailles* (tegenover *grand'mères*), of het eerste lid , als *chefs-d'oeuvre* , terwijl beide deelen ook bovendien den vrouwelijken vorm aannemen als men spreekt van *des femmes sourdes-muettes*.

Zou men nu deze woorden , waarbij men nog duidelijk de deelen der samenstelling als afzonderlijke woorden gevoelt , welsamenstellingen mogen noemen? Ongetwijfeld , want men gevoelt ook , dat de deelen inniger bij elkaar behooren dan andere woorden , die in dezelfde syntactische betrekking tot elkaar staan , en dat gevoel is geene inbeelding maar heeft een reëelen grond. *Respublica* toch is niet „staatszaak”, zooals *pecunia publica* „staatsgeld” is : het is de staat zelf; *jusjurandum* is niet „het te bezweren recht”, maar de eed zelf. Met elkaar hebben die woorden eene andere eigenaardige beteekenis aangenomen , dan zij ieder op zich zelf zouden hebben , wanneer zij weder met andere woorden voor een oogenblik verbonden werden. Gewoonlijk is die beteekenis enger , meestal overdrachtelijk. Zoo is b.v. in onze taal eene *hoogeschool* niet iedere school , die hoog is , maar bepaaldelijk de universiteit; zoo is *koudvuur* niet ieder uitgebluscht vuur , maar eene ontsteking , waarbij het vleesch als het ware verbrandt zonder hitte; zoo is *stadhuis* niet ieder huis van eene stad , maar het raadhuis. Deze drie voorbeelden hebben bovendien nog deze eigenaardigheid met elkaar gemeen , dat zij den klemtoon op het laatste lid hebben , in strijd met den reeds vermeldden regel , dat in het Germaansch het eerste lid eener samenstelling geaccentueerd is. Er was aanleiding voor de eerste twee woorden om van den regel af te wijken. Immers ook buiten samenstelling zou de vorm gelijk zijn , en bij gelijken klemtoon zou er dus verwarring hebben kunnen ontstaan , terwijl samenstellingen , waarvan het eerste lid den stamvorm heeft , die in ouderen tijd nooit anders dan als vocatief voorkwam , zich terstond reeds door dien stamvorm

als samenstelling en niet als twee naast elkaar geplaatste woorden deed kennen. Nu echter die klemtoon bij *hoogeschool*, *koudvuur* en *stadhuis* eenmaal veranderd is, draagt hij er toe bij, om die woorden als samenstellingen te handhaven. Voor eenen Hollander zou *stadhuis* met den klemtoon op *stad* niet meer het raadhuis zijn, maar veeleer eene nieuwgemaakte samenstelling om een huis in de stad aan te duiden.

Werkwoorden, die met bijwoorden samengesteld zijn, of liever, daarmee eene syntactische agglutinatie vormen, zooals zij trouwens reeds in het oudste Germaansch deden, trekken daarom ook bij ons, tegen den algemeen Germaanschen regel, het accent op het werkwoord terug, zooals bij *overvallen*, *voorzien*, *weerstand*, want die het niet doen, worden in de vervoeging weer van elkaar gescheiden en heeten bij ons daarom scheidbaar samengesteld. Met recht worden zij onder de zeer oneigenlijke samenstellingen gerangschikt, want het zijn woordverbindingen, waarbij de syntactische samenhang der deelen nog gevoeld wordt. Gaat dat gevoel, door verandering van beteekenis, langzamerhand verloren, dan verplaatst zich — bij den infinitief, waar de beide deelen in den regelmatigigen vorm op elkaar volgen, wel het eerst — de klemtoon naar den werkwoordelijken stam en houdt men op, de deelen in de vervoeging te scheiden. Historisch blijven zij daarom met minder oneigenlijke samenstellingen, maar voor het taalgevoel zijn zij eigenlijke samenstellingen geworden. *Aanbidden* is tegenwoordig bezig van de eerste tot de tweede klasse over te gaan, want het accent is reeds op *bidden* teruggetrokken: tegenover *ik aanbid* wordt *ik bid aan* meer en meer zeldzaam, maar het deelwoord is nog uitsluitend *áángebeden*. Dat dergelijke overgang bij de werkwoorden voortdurend plaats heeft, leert ons eene vergelijking van ons tegenwoordig Nederlandsch met dat uit vroegere eeuwen, en ook met de verschillende dialecten (ik wijs slechts op het Vlaamsch en het Groningsch), die ten opzichte van menig werkwoord op een ander standpunt staan, dan de Nederlandsche beschaafde spreektaal en schrijftaal. Hoe verandering van beteekenis en gebruik zulke oneigenlijk samengestelde werkwoorden tot schijnbaar eigenlijke samenstellingen maakt, blijkt duidelijk uit hunne deelwoorden, die het accent op den werkwoordelijken stam terugtrekken zoodra zij adjectieven geworden zijn. *Neemt* een man van nature, dus geregeld, ieder voor zich *in*, dan heet hij een *innémend* man.

Eigenaardige beteekenis en klemtoon maken dus twee vaak verbonden woorden, ook ondanks het bewaren van hunne syntactische betrekkingklanken, tot één enkel samengesteld woord. Ook eigenaardigheden in het gebruik kunnen daartoe leiden. Een woord kan alleen in bepaalde verbindingen eene oudere beteekenis of een ouderen vorm bewaard hebben, dan in het algemeen gebruik. In dat geval mag men het in zijne verbinding eene samenstelling noemen. Zoo hebben *onder* en *een* eene andere dan de gewone beteekenis in *ondereen*, *onderweg* en *alleen*. Zoo beteekent *lijf* nu alleen „lichaam”, maar heeft het in *lijfsbehoud* nog de oude beteekenis van „leven”. Zoo beteekent *goed* in *voorgoed* ongeveer hetzelfde als „altijd”. Lost men de samenstelling *bijdehand* op, dan beteekent zij geheel iets anders dan als samenstelling, evenals *tevreden*, dat bovendien nog eene *n* heeft aangenomen en, adjectief geworden, reeds lang een afgeleid subst. *tevredenheid* heeft doen ontstaan: iets waartoe de jongere agglutinatie *bijdehand* het nog niet gebracht heeft, ofschoon *bijdehandheid* in de beteekenis van „het bijdehand zijn” voor ieder een verstaanbaar woord zou wezen in tegenstelling tot *bijdedeurheid* in de beteekenis van „het bij de deur zijn”. Daar *bij de deur* geene samenstelling is, omdat de deelen zonder afwijkenden vorm of verouderde beteekenis in de gewone syntactische betrekking tot elkaar staan, zou het smeden voor een subst. *bijdedeurheid* een zeer onontwikkeld taalgevoel of onbeholpen jacht op nieuwigheden verraden.

Daarentegen zijn weer wèl samenstellingen: *inderdaad* en *mettertijd*, omdat na voorzetsels (behalve *te*) nu bij ons geen woord meer in den derden naamval staat en bovendien *tijd* naar ons spraakgebruik niet meer vrouwelijk is. 't Zelfde geldt voor den vorm *achterwege*, die verder nog eene geheel andere beteekenis heeft, dan men uit *achter* en *weg* zou opmaken. De datief van *dat* is niet meer, zooals vroeger, *dien*: daarom o.a. is *dientengevolge* eene samenstelling. Verbindingen van adjectieven en substantieven in den genitief om eene begeleidende omstandigheid van werking of toestand te kennen te geven, worden niet meer gebruikt. Dat, evenals de eigenaardige beteekenis, maakt *gewapenderhand* of *langzamerhand* tot samenstellingen, evenals *blootshoofds*, waarin zoo weinig meer de verouderde onzijdige genitiefs-*s* van het adjectief gevoeld wordt, dat men in navolging daarvan ook *heelshuids* gemaakt heeft, ofschoon *huid* vrouwelijk is. *Manlief* is eene samenstelling, omdat

de in het Mnl. nog gebruikelijke plaatsing van het adj. achter het bepaalde subst. nu in onbruik is geraakt. Bij *vaderlief* heeft men zelfs met de overdrachtelijke beteekenis van „slaapmuts” te doen. Indien *tenzij* (= het en zij) het ontkennende *en* door het enclitisch karakter van 't niet langer gehandhaafd had, dan het algemeen spraakgebruik wilde, en indien het weglaten van het voegwoord *dat* er geen voegwoordelijk karakter aan gegeven had, zou men tegenwoordig *tenzij* niet als samenstelling opvatten, zooals men nu wel moet doen. De uitdrukking *als het u belieft* is een zin van vier woorden; daarentegen is *astjeblijft*, ook geassimileerd tot *asjeblijft* eene syntactische agglutinatie. Waaruit blijkt dat? Men bezigt het tegenover iemand, dien men nooit met het gemeenzame *je* zal toespreken. Wie de uitdrukking nog niet als één geheel opvat, maar haar onder het uitspreken in hare deelen ontleedt, zal onwillekeurig geneigd zijn, haar tegenover eenen hooger geplaatste door *als het u belieft* te vervangen. Ook is zij kenmerkend Hollandsch, want in streken, waar de volkstaal *je* niet kent — en dat zijn de meeste streken van ons land — hoort men haar niet, of b.v., zooals in Groningen, in dezen vorm: *als mijnheer blijft*, en dan heeft zij niets van eene woordkoppeling.

Door niets wordt de verbinding van twee woorden zoozeer tot eene samenstelling gestempeld, als door de klankverandering, die zij onder den invloed van die verbinding soms hebben ondergaan. Zoo werd in 't Latijn *princeps* tot *princeps*, *iusdex* tot *iudex*, *medidies* tot *meridies*, *navifragium* tot *naufigium*, *aviceps* tot *auiceps*. Zoo komt van *bene facere* een subst. *beneficium* met *i* uit *a*, welke alleen in samenstelling voorkomt en die dus of eene andere samenstelling *beneficere* veronderstelt, waarvan *beneficium* dan afgeleid zou zijn, of bij de vorming van het substantief zelf het bewustzijn, dat samenstelling van nature den overgang van *a* en *i* met zich bracht. Partikels vooral veranderen vóór aan de woorden door assimilatie: *com*, *in* en *per* worden *col*, *il* en *pel* vóór *l*, bv. *colloquium* voor *comloquium*, *illusio* voor *inlusio*, *pellicere* voor *perlicere*; *com* en *in* worden *cor* en *ir* vóór *r*; bv. *corrigerere* voor *comrigere*, *irritare* voor *inritare*; soms ook wordt *sub* tot *sur*, bv. bij *surrogare* voor *subrogare*; overigens assimileert de *b* van *ob* en *sub* met de volgende *c*, *f* en *p*, bij *sub* ook met de *g*. Vóór *b*, *p*, *m* wordt *in* tot *im*. Eene zelfde reeks van wijzigingen der partikels vóór aan de daarmee samengestelde werkwoorden zou men ook voor het Grieksch

kunnen opgeven, al zou men er moeten bijvoegen, dat zelfs die assimilatie niet in staat was, den Griek zijn gevoel voor de tweehed der woorden te doen verliezen; want werd de *e* van het zoonenaamd augment tusschen partikel en werkwoord vereischt, dan keerde de oorspronkelijke klank van het partikel terug. Wél werd *συνλέγω* (ik lees samen) tot *συλλέγω*, maar „ik las samen” luidde steeds *συνέλεγον*, nooit *συλέλεγον*.

Ook de Germaansche talen leveren voorbeelden te over van den invloed der beide deelen eener samenstelling op elkaar, en voor de latere tijden natuurlijk het meest. Voor het Gotisch komt eigenlijk alleen de assimilatie van het partikel *us* (eig. *uz*) met eene volgende *r* in aanmerking, bij *urrüns*, *urrisan*, *urránnan*; maar voor Hoogduitsch en Nederlandsch behoeft men naar de voorbeelden niet te zoeken. Ik herinner aan *pollepel* voor *potlepel*, *litteeken* voor *lijkteeken*, *nochtans* voor *nochdans* en aan woorden, die daardoor geheel onkenbaar geworden zijn, als *emmer* (uit **eenbar*, d. i. aan één hengsel draagbaar, Ohd. *eimbar*, Os. *êmbar*, Ags. *âmbor*), *schout* (uit *schoutheet*, Os. *sculdhêto*, Ohd. *scultheizo*, Ags. *scyldhâta*), *ieder* (uit *ieweder*, Os. *io-hwethar*, Ohd. *êo-hwedâr*, Ags. *â-hwaedher*), *iets* (uit *iewicht-s*, Os. Ohd. *êowiht*, Ags. *âwiht*), enz. Van deze woorden zon men kunnen zeggen, dat zij eens samenstellingen geweest zijn, maar het op het oogenblik niet meer zijn, daar niemand ze meer als zoodanig gevoelt. Zij dragen den naam van *verholen samenstellingen*, en onder dien naam begrijpt men ook die samenstellingen, waarvan beide leden of een der twee niet meer zelfstandig in de taal als woorden zijn blijven voortleven. Zoo is bij ons het eerste lid verouderd in *schroodijzer* (van *schrooden*, snijden) en *eegade* (van *ee*, wet), het tweede in *blaasbalg* (*balg* = leeren zak) en *bruidegom* (*gom* = man); beide zijn zij uit onze taal verdwenen bij *koddebeier* (stokzwaaijer) en *ootmoed* (gemakkelijk, d. i. welwillend, gemoed).

Hiermee hebben wij, ofschoon het onderwerp nog verre van uitgeput is, de voornaamste verschijnselen op het gebied der woordvorming door samenstelling besproken, vooral met het oog op de Indogermaansche talen. Nog één enkel soort van samenstelling — als men die ten minste zoo wil noemen — meen ik nog even te moeten behandelen, namelijk de herhaling van hetzelfde woord, waardoor in sommige talen de eene of andere versterking te kennen gegeven wordt, zoodat die verdubbeling der woorden kan dienen

om meervoud bij substantieven, relatief of absoluut overtreffenden trap bij adjectieven uit te drukken of aan de werkwoorden een intensief of frequentatief karakter te geven ¹⁾).

In het Chineesch is *sjung* „zwaar” en *sjung-sjung* „zeer zwaar;” *nûng* is „duidelijk”, „*nûng-nûng* „volkomen duidelijk.” Ook het meervoud kan het Chineesch door verdubbeling vormen, evenals het Japansch en, onder de Oeral-altaische talen, die van Mand-sjoeri. Hetzelfde is van de Maleisch-Polynesische talen bekend. In 't Maleisch is *orang* „mensch” en *orang-orang* „mensen.” De Hottentotten maken door verdubbeling intransitieve tot transitieve werkwoorden. Ook de Indogermaansche talen schijnen in den grijzen voortijd die verdubbeling gekend te hebben en sommige vormen der pronomina worden er uit verklaard — zooals in 't Sanskrit de genitief singularis *mama* van het pronomen van den eersten persoon. In 't Latijn wordt soms het reflexief pronomen tot *sese* verdubbeld, ofschoon zonder verschil van beteekenis, hoogstens ter versterking; alleen *quisquis* levert er een sprekend voorbeeld van, dat als onbepaald voornw. ook in beteekenis van het enkelvoudig vraagwoord *quis* verschilt.

Verder behoort ook de reduplicatie in de vervoeging der Indogermaansche werkwoorden tot de voorbeelden van verdubbeling. In het Sanskrit vindt men herhaling van den beginmedeklinker met den daarop volgende wortelklinker of verkorten wortelklinker in het praesens en imperfectum van de werkwoorden der 3de klasse en in het perfectum van alle klassen. Bovendien zijn desiderativa, intensiva en frequentativa daar van nature geredupliceerd. In het Grieksch hebben slechts eenige werkwoorden der *mi*-klasse reduplicatie in praesens en imperfectum, doch steeds met *i* als klinker. Perfectum en plusquamperfectum daarentegen hebben regelmatig de herhaling van den eersten medeklinker, maar in plaats van door den wortelklinker gevolgd door eene korte *e*. In het Latijn is de reduplicatie geen regelmatig vervoegingsmiddel meer. Nauwelijks 25 werkwoorden vertoonen herhaling van den eersten medeklinker en den klinker van den perfectumstam in perfectum en plusquamperfectum. In het praesens is de reduplicatie nog slechts verscholen in *gigno* en *sisto*.

Van de Germaansche talen heeft alleen het Gotisch de reduplicatie

¹⁾ Zie daarover A. F. Pott, *Doppelung als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache*, Lemgo 1862.

in het (im)perfectum bewaard, maar, voor zoover wij weten, slechts bij 22 werkwoorden, grootendeels zonder klankwisseling¹⁾, bv. *aiank* (vermeerderde), *haihah* (verhing), *hwaihwôp* (beroemde zich), *skaiskaid* (scheidde), *saislêp* (sliep, met herhaling van de *s* alleen), en met klankwisseling *lailôt* van *lêtan* (laten), en *saisô* van *saian* (zaaien). Praesensreduplicatie komt in 't Gotisch niet meer voor, tenzij verscholen in *reiran* (beven) van een wortel *ri* met versterkte reduplicatievocaal, evenals ook in 't Sanskrit bij de frequentatieve werkwoorden. Het eenig, maar niet meer gevoeld, voorbeeld van perfectumreduplicatie in de andere Germaansche talen is *deed* (voor *dede*, *dada*). Praesensreduplicatie is verscholen in *beven* en het door ons uit het Hoogduitsch overgenomen *sidderen*. Aan het Skr. *bibhêmi*, *bibhêti* (ik vrees, hij vreest) beantwoordt in het Ohd. volkomen *bibem*, *bibêt*, waarin men echter zwakke werkwoordsvormen der *ai*-klasse zag, hetgeen aanleiding gaf om de eerste lettergreep voor den wortel aan te zien. Bij ons ontstond daardoor van zelf midden in 't woord de *v*, terwijl wij *b* zouden hebben, als de reduplicatie nog gevoeld was. Bij *bibberen* kon ook de tweede *b* regelmatig blijven. Ook het Ohd. *zittarôn* (Oudnoorsch *titra*) veronderstelt een oud praesens *titrômi* (ik beef) van een gereduplicateerden Germ. wortel *tra* (Indogerm. *dra*). Dat ook *waaien* oorspronkelijk een frequentatief werkwoord met praesens-reduplicatie kan geweest zijn, zou op grond van het verwante Ohd. *wiwint* (wervelwind) kunnen worden vermoed, evenals men dat voor *vouwen* (uit *falthan*) zou kunnen opmaken uit den Ohd. vorm *fifaltra*, Ags. *fîfealde* (vlinder), als dat diertje ten minste aan het telkens vouwen van de vleugels dien naam te danken heeft, en niet etymologisch verwant is met het nog onverklaarde, maar ook gereduplicateerde Latijnsche woord *papilio*.

1) Het zijn de werkwoorden: *haldan* (hoeden), *falthan* (vouwen), *staldan* (bezitten), *fâhan* (vangen), *hâhan* (hangen), *slêpan* (slapen), *aikan* (zeggen), *fraisan* (beproeven), *haitan* (heeten), *laikan* (springen), *maitan* (snijden), *skaidan* (scheidten), *hwôpan* (zich beroemen), *flôkan*, (klagen), **lauan* (sma-den), *aulkan* (vermeerderen), en met klankwisseling: *lêtan* (laten), *grêtan* (weenen), *têkan* (aanraken), *rêdan* (raden), *saian* (zaaien) en *waian* (waaien). Bovendien zijn er nog elf, waarvan men met recht mag vermoeden, dat zij reduplicatie bezaten, maar waarvan het (im)perfectum toevallig niet voorkomt: *althan* (oud worden), *blandan* (mengen), *saltan* (dansen), *waldan* (besturen), *praggan* (dringen), *blêsan* (blazen), *thaihan* (liefkoozen), *blôtan* (vereeren), *stautan* (stooten), *hlaupan* (loopen) en *faiian* (berispen).

Men ziet, de verdubbeling, in andere talen zoo gewoon, is in 't Indogermaansch als middel tot woord en zinvorming bijna geheel in vergetelheid geraakt. Toch kan men niet zeggen, dat het gevoel voor de versterkende, in elk geval voor de herhalende kracht der verdubbeling onder de volken, die eene Indogermaansche taal spreken, geheel is verstompt. Vanwaar anders vaak voorkomende uitdrukkingen, als *dag aan dag*, *huis aan huis*, *hand aan hand*, *hand over hand*, *uur op uur*, *slag op slag* (Mnl. *slach in slach*), enz.? ook in 't Fransch *peu à peu*, met de tot substantieven en dus echte samenstellingen geworden woorden *tête-à-tête*, *vis-à-vis*? Vanwaar anders ook uitdrukkingen, die tweemaal hetzelfde woord, door het voegwoord *en* verbonden, bevatten, om eene zekere volkomenheid te kennen te geven, zooals *door en door verstandig*, *opentop* (= op ende op) *een edelman*, *overentover* (= over ende over) *genoeg*?

't Is waar, de herhaling is hier door de tusschenvoeging van voorzetsel of voegwoord niet wat zij in 't Chineesch is, maar wij kennen toch ook uitdrukkingen, als *het is maar zoozoo*, *wij zullen het maar blauwblauw laten*, waar *zoozoo* en *blauwblauw*, ware het ook slechts wegens de accentuatie van het laatste lid, als samenstellingen beschouwd moeten worden.

Kennen de jongere talen dus ook nog wel verdubbeling, de voorbeelden er van liggen niet voor 't grijpen. Gemakkelijker vindt men ze wanneer men de kinderkamer binnentreedt en de kinder- of bakerdeuntjes en rijmpjes met belangstelling aanhoort. Raadsels worden daar opgegeven onder de formule: „*ra, ra*, wat is dat?” of: „*ik zie, ik zie* wat jij niet ziet. Wat zie je dan? Een *grootte, grootte wallevisch*.” Wie kent niet de hand- of beenspelletjes: *torentje, torentje bussekruit*” en „*hossen, hossen, paardje!*”, de oefening in zelfbedwang door het: „*stommetje, stommetje* onder de deken”, het vermanende: „*klein, klein kleutertje*”, het dansliedje: „*kluwetje, kluwetje garen*”, en de Zuid-Hollandsche ballade: „Een *oud, oud vrijertje*, die vrije over mijn: een *mooi, mooi rokje*, dat kreeg ik van zijn”? Eigenlijke woorden echter zijn er uit die verdubbelingen maar zelden ontstaan, zooals het internationale *papa* en *mama*, waarnaast het Fransch ook zijn *bébé* zelf gemaakt of naar het Eng. *baby* gevormd heeft. Overigens komt ook hier weer de neiging tot agglutineeren bij de Franschen het meest uit, want zij zijn het, die de meeste van die kinderwoorden in hunne taal hebben inge-

voerd, niet alleen woorden als *cri-cri* en *frou-frou*, maar ook zeer gebruikelijke substantieven, als *bombon* en *joujou*. Bij hen ook kon de kleine Louis Bonaparte den voor 't eerst door zijn kindermondje gestamelden dubbelklank *loulou* tot bijnaam krijgen.

Germanen vinden zulke verdubbelingen over het algemeen te kinderachtig om ze tegenover volwassenen te gebruiken, en men moet bij hen al den geest van eene oude baker of onnoozele kindermeid hebben, om de kinderen te leeren eenen hond *waf-waf*, eene koe *boe-boe* te noemen. Met dat nablaffen en naloeien leert men aan het kind de taal van den holenmensch, die het later weer met eenige moeite zal moeten afeeren. Toch is de oorsprong van het woord *koe*, evenals van 't Grieksche *βοῦς* en het Lat. *bos* ongetwijfeld in klanknabootsing te zoeken, zooals meer andere diernamen, en is het zelfs zeer waarschijnlijk, dat het in den oudsten tijd ook herhaald zal zijn, want ook de dieren zelf uiten maar zelden éénen klank afzonderlijk. Klanknabootsende diernamen zijn tegenwoordig nog vaak meerlettergrepig, en als de diergeluiden het niet reeds van nature zijn, zooals b.v. *kievit* en *karrekiet* bij ons, *pavo* in 't Latijn, *παῶς* in 't Grieksch, maakt men ze zoo door herhaling, als bij ons met het woord *koekoek* (ook Grieksch *κόκκυξ*, Latijn *cuculus*, Fransch *coucou*) en in het Latijn met *ulula* en *turtur* het geval is. Eene apensoort op de Oost-Indische eilanden (de *hylobates*) wordt naar haar *oea*-geluid door de Nederlandsche kolonisten *wouwwouw* genoemd.

Ook nabootsing van andere klanken zijn dikwijls gereduplicateerde woorden, zooals het Grieksche *πιπιζεν*, ook in 't Latijn *pipare* en bij ons *piepen*, of het Latijnsche *murmur*, bij ons *murmelen*. Het Lat. *populus*, dat wij als *popel* of *populier* overnamen, is zeker ook eene gereduplicateerde klanknabootsing en zou in dat geval met „de voortdurende ritselaar” vertaald kunnen worden.

Opmerkelijk is het, dat dergelijke klanknabootsende reduplicaties in het Germaansch zoo vaak klankwisseling in de beide lettergrepen vertoonen. Wij kennen die niet alleen bij den klanknabootsenden vogelnaam *tjiftjaf* en bij werkwoorden, die diergeluiden aanduiden, zooals het *gigagen* van de ezels en het *kwikkwakken* van de kikkvorschten, maar ook bij het *binbam*- of *bombam*-geluid der klokken, bij het *geklieklak* der wapens, bij het *klets*geluid, dat met het opdreunen van het kinderdeuntje *klitsklatsklander* enz. gepaard gaat; verder bij woorden als *krikkrok*, *kriseras* (van verward geschreeuw

op verward gekrabbel overgedragen), *tingtang*, *tjingteltjungel* (ook als subst.: de naam van eene erbarmelijke piano), *tiktak* of *triktrak* (ook in 't Fransch de naam van het verkeerbord), *piefpafpoef*, enz.

In navolging van deze klanknabootsingen heeft men ook andere, reeds in de taal bestaande woorden met klankwisseling gaan herhalen en spreekt men van *listafjes*, *klinkklank*, *mismas*, *strikstraks* (bij Bredero o.a.), *viezevazen*, *wipwap*, *wirwar*, *zingzang*, enz.

Ofschoon niet ontkend kan worden, dat dergelijke woorden bij spaarzaam gebruik iets schilderachtigs aan de taal kunnen geven en daarom ook wel bij dichters worden gevonden, begrijpt men licht, dat zij betrekkelijk weinig gevormd en nog minder gebruikt zijn door de volken, die de Indogermaansche talen hebben ontwikkeld en die hun geestelijk overwicht over andere volken stellig ook, misschien wel grootendeels, te danken hebben aan hunne zucht tot verstandsontwikkeling en hunnen afkeer van klinkklank.

§ 4 *Woordvorming door afleiding.*

Woordvorming door samenstelling heeft niet alleen plaats gehad in de historische periode der taal, maar reeds eeuwen en eeuwen vóór die periode, ja, de oorsprong der samenstelling voert ons terug naar dien duisteren tijd, waarin wij wel genoodzaakt zijn, iedere onderscheiding tusschen wortels en woorden te laten vervallen. De oudste samenstellingen moeten wel uitsluitend gevormd zijn door twee klanken of klankverbindingen, die wij, met het oog op onze tegenwoordige talen, niet anders dan wortels kunnen noemen, en, hadden wij gelijk met in eene vorige paragraaf praedicatieve en demonstratieve wortels te onderscheiden, dan zullen het misschien meestal samenstellingen van een praedicatieven met een demonstratieven wortel geweest zijn; maar zich daarin te verdiepen, schijnt mij, althans nu nog, een ondankbaar en onvruchtbaar werk.

Is het waar — en wij moeten het wel gelooven — dat alle wortels eenlettergrepig waren, dan mogen wij in alle meerlettergrepige woorden, die ons uit den historischen tijd overgeleverd zijn, samenstellingen vermoeden. In de jongere talen zijn die meerlettergrepige woorden dikwijls weer zóó afgesleten, dat zij eenlettergrepig geworden zijn: in de oudere met de onze verwante talen is een eenlettergrepig woord eene zeldzaamheid. Alzoo... bijna alle woorden der niet monosyllabische talen (zooals het Chineesch) waren reeds

bij het begin van den historischen tijd samengesteld uit minstens twee bestanddeelen.

En toch zal niemand al die woorden „samenstellingen” noemen, omdat wij onder dien naam verbindingen van woorden en niet van klanken verstaan en de beide deelen eener samenstelling dus als woorden door ons moeten herkend zijn, vóór wij het recht hebben van eene samenstelling te spreken. Dat *bruidsjonker*, *boerenbruiloft*, *vrijheidsboom* en *offerblok* samenstellingen zijn, begrijpt ieder, die de woorden *bruid*, *jonker*, *boer*, *bruiloft*, *vrijheid*, *boom*, *offer* en *blok* kent; maar dat van ieder dier samenstellingen één der beide leden (*jonker*, *bruiloft*, *vrijheid* en *offer*) ook zelf weer eene samenstelling is, ziet niet ieder terstond in: er zijn er zelfs bij, waarvan dat alleen langs den weg van historisch onderzoek kan blijken ¹⁾.

Dat *jonker* eigenlijk *jonkheer* is en dus uit *jong* en *heer* samengesteld, zal een leek ook zonder nadere aanwijzing gaarne aannemen, maar om dat ook van *bruiloft* te kunnen doen, behoeft men meer dan eene fingerwijzing. Men moet weten, dat de Ohd. vorm van het woord *bráthlauft*, de verwante Oudnoorsche vorm *bráthhlaup* was en dat aan den eersten bij ons *bruidlooft*, aan den tweeden *bruidloop* zou beantwoorden, en herkent dan gemakkelijk eene samenstelling van *bruid* en een woord, dat met het werkwoord *loopen* in betrekking staat. De beteekenis der samenstelling, die nog niet zeker is, zal de geschiedvorscher der Oud-germaansche zeden ons misschien eens kunnen leeren; voorloopig kan men denken aan een' optocht, die de bruid voerde naar het huis van den bruigom (Vgl. 't Lat *uxorem ducere*) of aan het gebruik bij sommige volken, dat de bruigom zijne bruid kwansuis moest rooven, d.i. nalooen en vangen, vóór hij haar als zijne echtgenootte mocht beschouwen. Door assimilatie van de spiranten *th* en *h* in den tijd, toen *loopen* nog *hlaupan* luidde, door overgang van *p* vóór *t* tot *f* en verkorting van *oo* tot onvolkomen *o* vóór *ft* is dus de eenmaal zoo duidelijke samenstelling als zoodanig onherkenbaar geworden. Wij noemen *jonker* en *bruiloft* daarom „verholen samenstellingen.” Zij dagteekenen uit historischen tijd, maar hoevele woorden zullen op die wijze onherkenbaar geworden zijn in den voorhistorischen tijd, toen er nog niets werd opgeschreven en de conservatieve kracht van het

¹⁾ In welken zin ook de andere leden dezer samenstellingen (*bruid*, *boer*, *boom* en *blok*) weer zelf samenstellingen zouden mogen genoemd worden, zal later blijken.

schrift dus de verandering der woorden nog niet zoo belemmerde, als in later tijd!

Ook in *vrijheid* hebben wij met eene samenstelling te doen. Het eerste lid is nog bekend, maar het tweede is als afzonderlijk woord evenzeer buiten gebruik geraakt als *looft* of *loft* van *bruiloft*. Toch was het eens een zelfstandig woord, dat als zoodanig nog voorkomt in 't Os. als *héd*, in 't Ags. als *hád*, in 't Ohd. als *heit* en in 't Got. als *haidus*, met de beteekenis „toestand, stand, waardigheid, manier.” *Vrijheid* beteekent dus „de vrije toestand” en is eene verholten samenstelling evengoed als *bruiloft*.

Toch geeft onze grammatica ¹⁾ — en terecht — er gewoonlijk een anderen naam aan: zij heet *vrijheid* een „afgeleid” woord en noemt *heid* niet het tweede lid der samenstelling, maar eenen „afleidingsuitgang” (*suffix*). Waarom? Omdat *looft* of *loft* behalve in *bruiloft* geheel uit de taal verdwenen is, evenals *gom* van *bruigom* en *balg* van *blaasbalg*, maar *heid* nog een levend bestanddeel is van de taal en, schoon nooit meer afzonderlijk voorkomend, gebruikt kan worden als middel van woordvorming. De eenigszins vage, abstracte beteekenis, die het woord had aangenomen, maakte het daartoe geschikt. Het kwam in de 10de eeuw, toen het nog als afzonderlijk woord leefde, bij zoovele samenstellingen als tweede lid voor, dat men in navolging daarvan bleef voortgaan er andere samenstellingen mee te vormen, ook toen het als afzonderlijk woord lang buiten gebruik was geraakt. Het hield nu natuurlijk op eene eigene beteekenis te hebben, maar wijzigde altijd op dezelfde manier de beteekenis van die woorden, waarmee het werd samengesteld. *Wijsheid* wijzigde het begrip *wijs* op dezelfde manier als *vrijheid* het begrip *vrij*, en wie tegenwoordig nog nieuwe woorden met *heid* zou willen maken op de gebruikelijke manier, d. i. van adjectieven (want van substantieven zijn zij zeldzaam), zou door ieder dadelijk begrepen worden. Zoo is dan ook in de laatste jaren *mooiheid* gemaakt op het voorbeeld van *schoonheid* en zou men bv. *pimpelpaarsheid* gerust kunnen vormen naar analogie van *witheid*.

Hetzelfde wat van *heid* geldt, geldt ook van *schap*, *dom*, *aard* (d. i. *hard*), *baar*, *zaam*, *lijk* en het samengestelde *achtig* (d. i. *haftig*). Al die afleidingsuitgangen zijn in eene vroegere historische

¹⁾ Eenige Duitsche grammatici volgen echter nog Jacob Grimm, die deze afleidingen in zijne *Deutsche Grammatik* onder de composita opnam.

periode der taal woorden geweest, en ter onderscheiding van andere suffixen noemt men ze daarom „zelfstandige afleidingsuitgangen.”

Die overgang van woord tot afleidingsuitgang is geen verschijnsel van het verleden alleen. Wat vroeger in de taal heeft plaats gehad, heeft er nog altijd plaats: het komt er slechts op aan, het op te merken. Men denke bv. aan het woord *loos*, dat in de meeste spraakkunsten onder de afleidingsuitgangen wordt opgegeven, ofschoon het toch ook nog als adjectief bestaat in uitdrukkingen als *looze schelm*, *looze gast*, *looze noot*. In de eerste uitdrukking echter heeft het reeds eene geheel andere beteekenis (die van „bedrieglijk”), in de tweede nadert het eenigszins tot diezelfde beteekenis, en in de derde, waar het nog de oorspronkelijke beteekenis van „ledig” heeft, begint het te verouderen, zoodat weldra de uitgang *loos* met de beteekenis, die hij bv. in *ouderloos*, *moedeloos*, *hopeloos*, *eerloos* heeft, van het adj. *loos* door eene breede kloof zal gescheiden zijn.

Tegenover *hopeloos* en *eerloos* staan *hoopvol* en *eervol*, en meer en meer neemt het aantal samenstellingen met *vol* toe, evenals die met *rijk* (bv. *talrijk*, *roemrijk*, *luisterrijk*, *glansrijk*, *schaduwrijk*, *bladerrijk*). Gebruikt men die woorden, dan denkt men nauwelijks meer aan de eigenlijke beteekenis van *vol* en *rijk*, want een *eervol ontslag* is niet juist een *ontslag vol eer*, eene *talrijke menigte* wekt niet meer de gedachte aan *rijkdom van aantal* op.

Zooals het in onze taal ging en gaat met het ontstaan van afleidingsuitgangen uit woorden, zal men het ook vinden in alle andere Germaansche talen en ook, doch zeldzamer, in de Romaansche, toen deze nog in wording waren en op het punt van afleiding minder versteend dan tegenwoordig. Het Latijnsche substantief *mens* (geest) is in het Fransch geheel verdwenen, maar adverbia op *ment* bestaan er nog in overvloed en kunnen er nog steeds gevormd worden. De oude samenkoppeling *prudente mente* is *prudemment* geworden, enz. Ook het Germaansche adj. *hard* (d. i. sterk, later verzwakt tot „zeer”) komt onder den vorm *ard* nog als uitgang van verschillende Fransche woorden, als *richard*, *bavard*, *communard*, *canard*, enz. voor.

Het vierde van de woorden, die wij tot uitgangspunt voor onze bespreking kozen, *offerblok* doet ons weer met twee andere schijnbaar enkelvoudige, maar inderdaad toch samengestelde woorden kennis maken, die ook eenen overgang van samenstelling tot afleiding

vormen. Voorloopig bepalen wij ons bij het eerste, *offer*. Het is geen Nederlandsch, maar in onze taal geabstraheerd uit het door ons aan het Latijn ontleende ww. *offerere*, dat uit *ferre* (dragen) en *of* (tegen) is samengesteld en dus „tegemeet dragen” beteekent. Het ww. *ferre* (ook in 't Oudgerm. als *beran* bekend) is een der in 't Indogerm. meest algemeen voorkomende woorden, maar *of*, dat door assimilatie met de *f* van *ferre* uit *ob* ontstond, komt in 't Latijn alleen als eerste lid van samenstellingen voor en niet als afzonderlijk woord, daar men moeilijk kan zeggen, dat het voorzetsel *ob* (tegen), schoon er in oorsprong één mee, als eerste lid der samenstelling moet beschouwd worden, omdat het karakter der voorzetsels verbiedt ze als eerste lid eener verbale samenstelling te denken. De aan voorzetsels in oorsprong verwante bijwoorden daarentegen worden in alle talen geregeld als eerste lid van samenstellingen gebruikt, maar als bijwoord leefde *ob* niet meer in den historischen tijd, waaruit wij het Latijn kennen.

Zoo heeft ook het Lat. voorzetsel *cum* (met) geen bijwoord naast zich, maar wel den bijvorm *con* of *co* (samen), die, alleen in samenstellingen als eerste lid wordt aangetroffen, en wel zóó dikwijls, dat wij het als woordvormend partikel of „voorvoegsel” (*praefix*) mogen beschouwen en op ééne lijn stellen met de afleidingsuitgangen, die niet meer als zelfstandige woorden voorkomen ¹⁾.

Een ander Latijnsch voorvoegsel, *red* (weder), heeft zelfs in het geheel geen stamverwant voorzetsel naast zich en komt dan ook gewoonlijk in den verminkten vorm voor, die zoo herhaaldelijk bij afleidingsklanken op te merken valt, namelijk als *re*. Alleen bij woorden als *redire*, *redigere*, *redimere*, waarvan het tweede lid met eenen klinker aanvangt (en ook *reddere*), heeft zich de slot-*d* gehandhaafd.

Zijn in 't Germaansch de zelfstandige achtervoegsels uitsluitend naamwoordelijke vormen, de voorvoegsels zijn dat daar maar zelden. Het voorvoegsel *mis* in ons *misdaad* (Got. *missadéds*), *misbaar*, *mis-troostig*, *mismoedig*, *mislukken*, enz. is in oorsprong een participiaalvorm en dus een naamwoord, maar daar wij het ook nog als adjectief (b.v. in de uitdrukking: „dat is mis”) kennen, zijn de

¹⁾ Ook de voorvoegsels noemde Jacob Grimm nog eerste leden van samenstellingen, maar dat soort van samenstelling onderscheidde hij als „partikelcomposition.”

woorden, die het als voorvoegsel bezitten, misschien nog echte samenstellingen te noemen. In *wangunst*, *wantrouwen*, enz. echter hebben wij geene samenstellingen meer, maar afleidsels met het als woord buiten gebruik geraakte en dus voorvoegsel geworden *wan*, dat echter in 't Gotisch (*wans* = ontbrekend) nog gewoon adjectief is, en zelfs nog in 't Ohd. Ags en Os. In sommige woorden zou *wan* ook uit *wam* verbasterd kunnen zijn: althans een Ags. Os. *wam* (vuil, snoed) komt voor in de samenstelling: Os. *wamdād*, Ags. *wamdaed*, die wel identisch met ons *wandaad* zou kunnen zijn.

Een ander nominaal voorvoegsel hebben wij bij *aartsbisschop*, *aartshertog*, *aartsvijand* en ook bij adjectieven als *aartsdom*, *aartslui*. Dat echter is geen oorspronkelijk Germaansch voorvoegsel, maar aan het Grieksch ontleend in navolging van Fransche woorden als *archevêque*, *archiduc*, en jongere als *archifou*, *archivilain*, enz. De oude beteekenis van dat Grieksche ἀρχι was „de voornaamste,” eigenlijk „de heerschende,” en het hangt samen met *archos* in *monarchos* („alleenheerscher”). Behalve dit is in 't Fransch ook nog wel een enkel naamwoord voorvoegsel geworden, zooals de Latijnsche ablatief *vice*, die zelfs in den ongeschonden vorm, waarin men hem later weer heeft ingevoerd bij woorden als *vice-roi*, *vice-amiral* (dat ook wij overnamen) voorvoegsel mag genoemd worden, omdat hij als afzonderlijk woord in 't Fransch niet meer wordt gebruikt, maar die ongetwijfeld voorvoegsel is in den ouden verminkten vorm, waarin wij hem aantreffen bij *vicomte*, *vidame*.

Niet zelden is het gebeurd, dat een voorgevoegd woord ook als afzonderlijk woord in de taal is blijven voortleven, maar in de samenstelling zoodanig is afgesleten, dat het zonder historisch onderzoek niet meer als hetzelfde woord herkend kan worden. In dat geval mag wat oorspronkelijk samenstelling was met recht afleiding genoemd worden, indien ten minste het voorvoegsel aan dezen algemeenen regel der afleidingsklanken voldoet, dat het op het voorbeeld van bestaande afleidsels gebruikt wordt of werd om er nieuwe mee te vormen. Zoo leeft *minus* in 't Fransch als woord voort onder den vorm *moins*, maar als voorvoegsel onder den vorm *més* of *mé* b.v. bij *mésalliance*, *mésaventure*, *méfait*, *mépriser*, *médire*. Zoo bestaat *malum* als woord in den vorm *mal*, maar als voorvoegsel in den vorm *mau* b.v. bij *maudire*. Zoo kent het Fransch nog in gewijzigde beteekenis de praepos. *trans* als het bijwoord *très*, maar als voorvoegsel bleef het, evenals reeds in 't Latijn, *tra* bij *traduire*,

trahir of werd het *tré* b.v. bij *trépas*. Mag *més* (*mé*) in 't Fransch nog altijd een levend voorvoegsel genoemd worden, *mau* en *tra* (*tré*) schijnen nu alle levenskracht verloren te hebben.

Ook uit onze taal kunnen wij een voorbeeld aanhalen van een woord, dat in onverminkten (ja, nog versterkten) vorm is blijven bestaan, maar in verzwakten vorm voorvoegsel geworden is, namelijk *bij*. Wij gebruiken het niet alleen als voorzetsel, maar ook als bijwoord, en daarom moeten wij woorden als *bijnaam*, *bijwoord* en 't Mnl. *bispel* samenstellingen noemen en *biecht* (uit *bijecht*, beken-tenis) eene verholten samenstelling. Daarentegen zijn *benoemen*, *bekennen*, *bespreken* afleidsels door het voorvoegsel *be*.

Dat woorden met *bij* en andere met *be* naast elkaar bestaan, behoeft ons de laatste niet voor jongere formaties te doen aanzien, al spreekt het ook van zelf, dat in ouderen tijd alleen samenstellingen met *bij*, of liever *bi*, zijn voorgekomen, zooals zij dan ook voorkomen in 't Ohd. en uitsluitend in 't Gotisch.

De verklaring is elders te zoeken. Met opzet haalde ik alleen naamwoorden met *bij* en werkwoorden met *be* aan, want naamwoorden met *be* zijn later aan werkwoorden ontleend en werkwoorden met *bij* evenzoo van jongere dagteekening. Als algemeene regel toeh schijnt in 't Germaansch gegolden te hebben, dat voorvoegsels voor naamwoorden hun accent behielden, in overeenstemming met de neiging van alle Germanen om den klemtoon zooveel mogelijk naar voren te brengen, terwijl bij werkwoorden, in strijd met die neiging, de klemtoon op den werkwoordelijken stam werd gelegd. Men vergelijkte slechts naamwoorden met *oor*, als *óordeel*, *óorzaak*, *óorsprong*, of in 't Hgd. *ur*, als *úrteil*, *úrsache*, *úrprung*, en werkwoorden met *er*, als Hgd. *ertéllen*, *erlängen*, *eróbern*, enz. Men vergelijkte het eenige substantief met *ant* (voor ouder *and*), dat wij nog bezitten: *ántwoord* (ook Hgd. *ántwort*) en het Hgd. *ántlitz*, en de talrijke werkwoorden met *ont* (Hgd. *ent*), b.v. *ontspringen* (Hgd. *entspringen*) *onthüllen* (Hgd. *enthüllen*), enz. Beide voorvoegsels hadden vroeger ook gelijken vorm: 't Gotisch heeft *us* (uit *uz*, waarvan de *z* bij ons *r* werd), dat in die taal ook nog als praepositie (= uit) voorkomt, zoowel bij *usstass* (opstanding) als bij *usstandan* (opstaan) en *and* of *anda* (het eerste, dat ook nog praepos. is, meest bij verbale, het tweede meest bij nominale afleidsels) zoowel bij *andawaurdi* als bij *andhuljan*; doch het Ohd. heeft bij werkwoorden naast *ur* ook reeds *ar*, *ir* en *er* en naast *ant* bij werkwoorden gewoonlijk *int* (zelfs *in*)

en *ent*, terwijl het Ags., ofschoon bij substantieven als *andvyrde* nog *and* gebruikend, reeds uitsluitend *on* heeft bij werkwoorden. Ongewijfeld heeft de klemtoon daar bij de substantieven den juisten vorm bewaard, die door toonloosheid bij de werkwoorden allengs verminkt is.

Behalve *be*, *er* en *ont* hebben wij als voorvoegsels voor werkwoorden in onze taal *ge* (Got. nog *ga*, Ohd. naast *ga* reeds *gi* en *ge*, Os. *gi*, Ags. *ge*), *ver* (Got. *fair* en *fra*, Ohd. *ver*) en het jongere *her*, alle zonder klemtoon; en als voorvoegsels voor naamwoorden naast *bij*, *oor* en *ant* ook nog *on* en *ed* (weder) alle met klemtoon, zooals blijkt uit *ónzin*, *ónraad* en de weinige, die wij met *ed* (nu *et*) hebben overgehouden, namelijk *étmaal*, *étgroen* en het Mnl. *édwijt* (= verwijt Got. *idweit*, Ohd. *itawiz*, Ags. *edvít*). Zelfs tot het nog maar nauwelijks tot de voorvoegsels te rekenen *mis* strekt zich deze regel uit. Men vergelijk *misdaad* en *misdoén* en het subst. *místrouwen* met geaccentueerd en het werkwoord *místróuwen* met toonloos voorvoegsel. Hetzelfde geldt trouwens ook van de eigenlijke samenstelling met partikels. Men vergelijk *wéérstand* en *weerstandán*, *vóórspel* en *voorspéllen*, *óverzicht* en *overzén*, *ónderzoek* en *onderzókén*, *áchterklap* en *achterhálen*, enz.

Komen er uitzonderingen op dezen regel van den klemtoon voor, dan zijn die meestal hieruit te verklaren, dat in lateren tijd substantieven van verba of verba van substantieven konden worden afgeleid zonder daarbij van klemtoon te veranderen, dat participia, schoon als adjectieven gebruikt, zich meer en meer gingen richten naar de verba, waartoe zij behoorden, en dat andere adjectieven onder den invloed van eenen afleidingsuitgang het accent wat achterwaarts trokken, zoodat b.v. *onzínig* en *misdádig* het accent op de tweede lettergreep terugtrekken, schoon de grondwoorden *ónzin* en *misdaad* den klemtoon op het voorvoegsel hebben.

De eenige in het oog vallende uitzondering op dezen regel levert het praefix *ge*, dat tegenwoordig in Nederlandsch en Hoogduitsch ook voor substantieven den klemtoon mist, dien het zelfs in het Ohd. nog maar zelden behouden had. Het behoort dan ook tot de alleroudste Germaansche voorvoegsels, waarvan de oorsprong niet eens meer zeker is, ofschoon men toch wegens de beteekenis aan verwantschap met het Latijnsche *co* (samen) mag denken. Vreemd is het dan ook niet, dat het in de moderne Germaansche talen, ofschoon bij een overgroot aantal woorden voorkomende, niet meer

als woordvormend partikel van naamwoorden dienst doet, evenmin in de oorspronkelijke beteekenis van „samen” als in jongere en vagere beteekenissen. Alleen met het suffix *te* of een participialen uitgang samen kunnen wij Nederlanders het nog als middel van woordvorming bij naamwoorden bezigen. Was het Ags. met de verminking van dit voorvoegsel andere talen voorgegaan, zoodat het daar in den oudsten tijd reeds uitsluitend *ge* luidde, de nakomelingen der Angelsaksen hebben het geheel verloren en zelfs in versteenden vorm is het in het Engelsch uiterst zeldzaam. Alleen in bijwoorden als *enough* (Ags. *genôh*) en samenstellingen als *handiwork* (Ags. *hond-gework*) vindt men het met moeite terug. Ook uit het Friesch is het zoogoed als verdwenen en in vele Nederduitsche tongvallen bleef het slechts als toonlooze *e* voortbestaan, die uit eene oudere *i* kan zijn voortgekomen, zooals men die o. a. nog vindt in het middel-euwsch Westvlaamsch bij woorden als *iselle* (= gezel), *ilack* (= gelag), *ilike* (= gelijk), *iseit* (= gezegd) enz. Gevoegd voor woorden, die met eenen klinker aanvingen, verloor het allicht ook in andere Germaansche talen de *e* en werd het dus door de samen-trekking van twee lettergrepen tot ééne onherkenbaar, zooals bij ons *gunnen* (ook Hgd. *gönnen*) voor een ouder Mnl. *geonnen*, waarnaast in 't Vlaamsch *jonnen* voor *ionnen*, en door syncope van de oorspronkelijke begin-*h* bij *onguur*, Hgd. nog *ungeheuer*, waarnaast in 't Mnl. nog de bijvorm *onghier* voorkwam. Voor woorden, die met liquidae of nasalen aanvingen, is in 't Hgd. (ook reeds in 't Ohd.) de *e* dikwijls uitgestooten, zooals bij *glaube*, *gleich*, *glück*, *gnade*, enz. Ook in 't Mnl. komt dat voor, maar in ons Nederlandsch misschien alleen bij *glimp* en *grif*, waarover echter nog niet allen het eens zijn.

Met het voorvoegsel *be* ging het soms als met *ge*. Voor klinkers viel de *e* weg bij *boven* (Os. *bi-obhan*, vgl. *beneden*), *binnen* (uit **bi-innan*) *buiten* (uit **bi-ûtan*), *bang* (uit **bi-ang*) en waarschijnlijk ook bij *barthartig* (vgl. Got. *armahairts*, Ohd. *armherzi*); in 't Mnl. ook nog bij *bachten* (uit **bi-aftan*) en bij verscheidene woorden voor de onuitgesproken *h*, als *bagel* (voor behagel), *bendicheit* (voor behendigheit), *boef* (voor behoef, d.i. behoefte) enz. Syncope der *e* voor *l* kennen wij nog bij *blijven* (ook Hgd. *bleiben*, maar Ohd. *biliban*, Os. *bilibhan*, Got. *bileiban*), *blusschen* (voor *belusschen* of *belesschen*) en *blok* voor *belok* (Ohd. *biloh*), dat in 't Mnl., als omheining (vgl. ons *blok land* = afgesloten akker), gevangenis en werktuig om gevangenen vast te houden, voorkomt,

en als omsluiting blijkbaar met het ww. *luiken* (Os. *bilûkan*, Ags. *bilûcan*, Ohd. *bilûhhan*) samenhangt. Het kon ook eene van alle kanten omsloten kist gaan beteekenen en zoo in 't Mnl. „doodkist”, in het tegenwoordig Zuid-Nederlandsch „offerkist”, als synoniem van „collectebus” in het Noord-Nederlandsch.

Nog andere woorden zijn door elisie der toonlooze *e* van een praefix onherkenbaar geworden. Het Gotische *fra* werd bij ons *vre*, als het niet met *fair* (ons *ver*) samenviel, en zoo werd een oud **fraëtan* (Got. nog *fra-itan*) reeds in 't Ohd. *frezza*, en in 't Nhd. *fressen*, bij ons *vreten*, en een oud **fraëiskjan*, waarvan het simplex *aiskjan* ons *eischen* is, in 't Mnl. *vreischen* (vernemen, onderzoeken). Misschien is *fra* ook verscholen in ons *vrees*.

Eene dergelijke verminking vindt men niet eerst in 't jonger Germaansch, maar ook reeds in het oude Latijn, ofschoon de vocaal van het voorvoegsel, die daar nog helder was, niet geëlideerd, maar met den volgenden klinker samengetrokken is of dien klinker verdrongen heeft. Het gevolg echter, dat twee lettergrepen één werden en de samenstelling met het praefix verduisterd was, doet zich ook daar voor, o. a. bij *cogere* (voor *coagere*), *cogitare* (voor *coagitare*), maar daarnaast *coactus*, *coagitare* (in meer eigenlijke beteekenis en dus jongere samenstelling), en verder bij *degere* (voor *deagere*), *demere* (voor *deemere*), naast jongere samenstellingen *dearmare*, *deerrare*, en bij *promere* (voor *proëmere*) en *prendere* naast *prehendere*.

Verder denke men aan het ontkenkend praefix *ne*, waardoor *ne-vo* tot *nōlo*, *nehōmo* tot *nēmo*, *ne-uter* tot *neuter*, *ne-ultus* tot *nullus*, *ne-unquam* tot *nunquam*, *ne-usquam* tot *nusquam* werd, evenals in het Germaansch uit de als *en* en *ne* (uit *ni*) voorkomende ontkenningspartikel met de woorden, die in onze taal *een*, *ooit* en *ie* (met de samenstellingen *iemand*, *iet(s)*, *immer* en *ergens*) luiden, de negatieve woorden *neen*, *nooit*, *nie*, *niemand*, *niet(s)*, *nimmer* en *nergens* ontstonden. Het Gotisch kent wel de ontkenkende voegwoorden *niu* (d. i. *ni-u*) en *nibai* (d. i. *ni-ibai*), maar de in het Nederlandsch en, op *nooit* na, ook in 't Hoogduitsch voorkomende ontkenningwoorden nog niet. Toch is de tijd lang voorbij, dat het nu zelfs geheel uit onze taal verdwenen *ni* als praefix dienst kon doen,

Even lang is het geleden, dat een ander ontkenkend praefix, *ā*, het Germaansch gebruikt werd. In het Ohd. treft men het nog

voor eenige nomina, in 't Afs. en Os. voor eenige verba aan, maar in 't Mnl. wordt het nog maar alleen gevonden bij *asage* (beuzelpraat, onzin) en *amechtig* (onmachtig), welke beide woorden echter in het Zuid-Oosten van ons land te huis behooren, omdat *sage* op zich zelf reeds geen Westmnl. is en *mechtig* met umlaut vóór de *cht* daar *machtig* luidde, zooals nog in onze schrijftaal. Hoe geheel verouderd dat praefix *á* reeds lang geworden is, blijkt wel het best hieruit, dat de juiste verklaring van het nog altijd verstaend voortlevend *amechtig* eene halve eeuw geleden eene ontdekking mocht genoemd worden, terwijl men er vóór dien tijd in strijd met de beteekenis eene samentrekking van *ademachtig* in zag.

Van een vroeger praefix *ó* (Afs. *ó*, Ohd. *uo* = weder) is nu zelfs geen spoor meer bij ons te ontdekken, en zoo zijn er meer praefixen verloren gegaan, zelfs nog in de weinige eeuwen, waarin ons Nederlandsch geschreven wordt. Ieder toch kent uit het Mnl. nog werkwoorden als *tebreken* (= verbreken), *tegaan* (= vergaan), enz. met het voorvoegsel *te* (Os. *ti*, Afs. *tó*, Ohd. *zu(r)*, *za(r)*, *zi(r)*, Nhd. nog als *zer* levend in *zerbrechen*, enz.), dat beantwoordt aan het Got. *tuz*, waarnaast in dezelfde beteekenis het Gotische *dis*, „van een” voorkomt. Geen enkel woord met dat praefix is in onze taal overgebleven. Zoo is ook weer de geschiedenis der voorvoegsels, evenals van alles in de taal, een beeld van opkomst, bloei en verval. Het oude gaat voorbij, vervangen door nieuwe opkomelingen. Wie weet, hoe het nog gaan zal met al die bijwoorden, waarmee wij nu nog zoovele werkwoorden kunnen samenstellen en waarvan *af* reeds op weg is als bijwoord te verdwijnen en het karakter van een echt voorvoegsel aan te nemen!

Naast de afleiding door voorvoegsels en zelfstandige afleidingsuitgangen, die wij als 't ware uit de samenstelling hebben zien ontstaan, komt in alle talen nog veel vaker de afleiding door zogenoemde onzelfstandige afleidingsuitgangen voor, zooals b.v. in onze taal door *aar* of *er*, *in*, *ing*, *ig*, *(i)sch*, enz. In alle opzichten stemmen deze met de zelfstandige overeen, behalve hierin, dat men ze reeds in den oudsten tijd, waarin zij voorkomen, uitsluitend als achtervoegsels en niet meer als afzonderlijke woorden aantreft. Overigens hebben ook zij in zoover eene eigene beteekenis, als zij eene bepaalde wijziging brengen in het begrip van het woord of den wortel, waar zij achtergevoegd worden. Zoo is een *leugenaar*

evenzeer een *man*, die met *leugens*, als een *vogelaar* een *man*, die met *vogels* omgaat. Langzamerhand begon men den uitgang *aar* (of in toonloozen vorm *er*) vooral te voegen achter stammen van werkwoorden en maakte men woorden als *dienaar*, *overwinnaar*, *teekenaar*, *huichelaar*, enz. en nog altijd kunnen wij zulke mannelijke persoonsnamen op *aar* vormen naar analogie van de reeds bestaande; evenals vrouwelijke op *in* van persoonsnamen, zaaknamen op *ing* van verbaalstammen en bijvoeglijke naamwoorden op *ig* en (*i*)sch van substantieven.

Terwijl nu het aantal zelfstandige uitgangen, zooals wij gezien hebben, nog steeds toeneemt, neemt dat der onzelfstandige af. Natuurlijk: want meer en meer begint hunne beteekenis te verbleeken. Eindelijk gebruikt niemand ze meer om er nieuwe woorden mee te vormen en komen zij nog maar alleen bij de reeds bestaande afleidsels voor, waarbij zij zelfs niet eens altijd te herkennen zijn. Zoo moet er eens een tijd geweest zijn, dat de Germanen talrijke abstracte substantieven van adjectieven vormden door middel van den uitgang *i* (eigenlijk *in*, zooals, althans in het Gotisch, uit de verbogen vormen blijkt). In het Gotisch komen nog vele van zulke substantieven op *ei* (d. i. *i*) voor, zooals *managei* (menigte), *diupei* (diepte), *laggei* (lengte), *braidei* (breedte), enz. Ook in 't Ohd. vindt men ze nog in groot aantal (*menigi*, *tiufi*, enz.), maar gaandeweg nam hun aantal af. Het Nieuwhoogduitsch bezit nog wel de bovengenoemde, als *menge*, *tiefe*, *länge*, *breite* en eenige andere, maar vele zijn toch in onbruik geraakt of vervangen door afleidsels met *heit* of *te*. Ons Middelnederlandsch heeft er nog ongeveer evenveel als het tegenwoordig Hoogduitsch, bv. *meneghe* (nu *menigte*), *diepe* (nu *diepte*), *oude* (nu *ouderdom*), *hoghe* (nu *hoogte*), *hulde*, *waarde*, *koude*, enz. Vergis ik mij niet, dan zijn in ons tegenwoordig Nederlandsch alleen de laatste drie overgebleven, waarvan *koude* echter, evenals het Mnl. *oude*, als eene jongere analogieformatie moet beschouwd worden, omdat bij regelmatige ontwikkeling van een vroeger *kaldî*, *aldî* de vormen *kelde*, *elde* hadden moeten ontstaan. Ook bij ons hebben nieuwere afleidsels met *heid* en vooral met *te* de oudere op *e* (uit *i*) verdrongen.

Dat *el* afleidingsuitgang is in *stengel*, *druppel*, *gordel*, *klepel*, enz. kan men nog gemakkelijk begrijpen, omdat men weet, dat er *stang*, *drop* en de ww. *gorden* en *kleppen* naast bestaan; maar bij *korrel* kan men dat reeds niet meer vermoeden zonder te weten, dat het

woord oudtijds *kornel* luidde en men er dus eene afleiding van *korn* (nu *koorn*) in kan zien. Zoo ook zijn *wezel*, *wafel*, enz. alleen afleidsels op *el* voor wie de uit onze taal verdwenen grondwoorden kent. Ook de beteekenis van het achtervoegsel is voor ons hedendaagsch taalgevoel niet duidelijk meer. Dat *klepel* een werktuig is om te *kleppen*, *gordel* om te *gorāen*, gevoelt men nog wel, maar niet meer, dat *druppel* eigenlijk een kleine *drop*, *stengel* eigenlijk een kleine *stang* is. Als verkleiningsuitgang heeft *el* dus opgehouden te bestaan, als middel tot vorming van werktuigen opgehouden te leven.

Evenzoo ging het met *el* als suffix tot vorming van adjectieven. De Oudgermaansche talen kennen zulke adjectieven op *al*, *il* of *ul* in groot aantal. Het Gotisch heeft *leitils* (luttel), *mikils* (groot Mnl. *mekel*, Grieksch *μεγαλ-*), *ubils* (euvel), *skathuls* (schadelijk), *slahuls* of *slahals* (tot slaan geneigd) en, met syncope der vocaal, *agls* (schandelijk) en *ainabls* (eenzaam). Het Oudhoogduitsch, Angelsaksisch en Oudsaksisch kennen er zeer vele, maar reeds in het Middelhoogduitsch en Middelnederlandsch nemen zij in aantal af. Toch zou men uit onzen middeleeuwschen taalschat er nog vrij wat van kunnen bijeenbrengen, die nu uit onze taal verdwenen zijn, zooals *snodel*, *stotel*, *wankel*, *vergetel*, *verstandel*, *behagel*, *costel*, *aenhangel*, *scuwel*, enz. Tegenwoordig kennen wij o.a. nog *dartel*, *ijdel*, *kregel*, *kreupel*, *onnoozel*, *schamel*, *vermetel*, *wankel*; maar daarom zijn de middeleeuwsche adjectieven nog niet geheel verdwenen: men heeft er slechts den meer gebruikelijken uitgang *lijk* achter gevoegd en dan de dubbele *l* in 't schrift met ééne *l* afgebeeld, waardoor dan de samengestelde uitgang *elijk* ontstond bij woorden als *aanstootelijk*, *onvergetelijk*, *verstandelijk*, *behaaglijk* (voor *behagelijk*), *kostelijk*, *aanhankelijk*, *afschuwelijk*.

Evenals op deze wijze de samengestelde uitgang *elijk* ontstond, ontstonden er ook andere samengestelde suffixen, als *eling*, *enis(se)* en *sel*. Door, in ouden tijd, achter afleidsels met het suffix *s* den uitgang *el* te voegen, kreeg men het samengesteld achtervoegsel *sel*, b.v. bij *wissel* (Os. *wehsal*), eerst door *s* afgeleid van *weh* (vgl. Lat. *vic-*, dat wij nog in de uitdrukking *vice versa* „beurtelings heen en terug” kennen) en later van het suffix *al* voorzien. In het Hoogduitsch, waar het suffix meestal niet *sel* geworden, maar *sal* gebleven is, heeft zich door achtervoeging van het suffix *ig*, dat umlaut veroorzaakte, een nieuw samengesteld suffix *selig* gevormd, dat natuurlijk telkens gevaar liep met het adj. *selig* (ons *zalig*) verward te

worden, te meer daar dat ook als tweede lid van samenstellingen (maar met substantieven) voorkwam. Zoo vindt men niet alleen van de substantieven *trübsal*, *saumsal*, *mühsal* de adj. *trübselig*, *saumselig*, *mühselig*, maar zelfs naar analogie daarvan ook een woord als *armselig*, dat ook door onze schrijvers is overgenomen als *armzalig* en weer bij ons aanleiding gaf tot de vorming van een woord als *lamzalig*¹⁾.

Men ziet alzoo, hoe ook door valsche analogie samengestelde suffixen in de wereld kunnen komen. Het aantal voorbeelden daarvan is, ook zonder den voorraad uit te putten, nog te vermeerderen. Van het subst. *wissel* of van den stam van het ww. *wisselen* kon regelmatig door achtervoeging van *aar* de persoonsnaam *wisselaar* gevormd worden, evenals van *appel* en *hazel* de boomnamen *appelaar*, *hazelaar* kwamen. Naar analogie nu van die beide boomnamen op *aar*, waarbij men te onrechte de *l* van *appel* en *hazel* tot het suffix rekende, vormde men ook van *roos* eenen boomnaam *rozelaar*. Zoo heeft het Hgd. ook *künstler* met het suffix *ler* naar analogie van *gaukler*, *heuchler*, enz. Op dezelfde wijze ontstond het suffix *naar* bij *kunstenaar*, *weduwnaar*, *geweldenaar*, *lessenaar*, enz., naar analogie van *leugenaar*, *redenaar*, *molenaar*, *eigenaar*, waar de *n* tot het grondwoord behoort. Ook het Hgd. kent dat toevallig ontstane suffix *ner* bij *bildner*, enz.

Naast den uitgang *ik* ontstond op dezelfde wijze door valsche analogie de uitgang *erik*, bv. in *stommerik*; naast de aan Fransche woorden ontleende bastaarduitgangen *ier*, *ist* en *ij* ontstonden zoo ook *enier*, bv. in *hovenier* en *kruidenier* onder invloed van *tuinier* en *aalmoezenier* (niet van onzen tegenwoordigen vorm *aalmoes*, maar den ouderen *aalmoezene* uit het Grieksche *ἐλεημοσύνη*), *enist*, bv. in *klokkenist* onder den invloed van *organist*, en *erij*, bv. in *dieverij* onder den invloed van *bedriegerij*, of van Fransche woorden als *tromperie*, *brasserie*, *lingerie*, *étourderie*, *jacquerie*, die ten deele ook *erie* voor *ie* hebben aangenomen²⁾; ja zelfs *ernij*, zooals bij *slavernij*,

¹⁾ Bij de verklaring der beide laatste woorden wijk ik eenigszins af van Dr. A. Kluyver, *Tijdschrift* V bl. 186—193; maar zijne verklaring van *rampzalig*, dat met het adj. *zalig* is samengesteld, acht ik zeer aannemelijk.

²⁾ Ferd. Brunot, *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris 1887 p. 159: „Le servait à former de noms abstraits comme *folie*, *jalousie*. Dans quelques-uns d'entre eux le peuple tend à remplacer *ie* par *erie* et à dire *mairerie*, *jalouserie*, suivant l'analogie des mots nouvellement formés, où le suffixe *ie* s'est fait précéder de *er*”, en p. 158: „*erie* est dérivé de *ie*, qu'il a aujourd'hui supplanté”.

razernij, *spotternij*, en reeds in 't Mnl. bij *dorpernie*, *scalkernie* enz. Ook het Hgd. heeft naast en onder invloed van zulke woorden met het enkelvoudig suffix *ei*, als *bäckerei*, *zauberei*, enz., andere op *erei* gevormd als *slaverei*, *raserei*, *schelmerei*, enz. Evenals door achtervoeging van *ij* achter woorden als *bedrieger* (met het suffix *er*) afleidsels ontstonden, die tot de ontwikkeling van een samengesteld suffix *erij* aanleiding gaven, evenzoo zou het denkbaar zijn, dat uit dezelfde achtervoeging achter *maatschap* (met het suffix *schap*), waardoor ons *maatschappij* met volkomen dezelfde beteekenis als het oude *maatschap* ontstaan is, een nieuw samengesteld suffix *schappij* voortkwam.

De vorming van zulke samengestelde suffixen wordt nog in de hand gewerkt door de blijkbare begeerte der spraakmakende gemeente om afleidingsuitgangen te gebruiken, waaraan een zeker houvast is. Eene enkele toonlooze *e*, als bij *koude* en *hulde*, voldoet niet meer, en daar het adj. *houd* (genegen), waarvan *hulde* gevormd is toen het nog *hold* luidde, verloren is gegaan, herkent alleen de taalkundige in de *e* van *hulde* een suffix. In vroegeren tijd zou zulk eene toonlooze *e* zeker evenmin hebben voldaan; maar wij hebben dan ook reeds gezien, dat die eertijds *i*, nog vroeger *in* was. Ook deze suffixen zijn langzamerhand afgesleten, toonloos geworden en gedeeltelijk door andere vervangen of met andere samengekoppeld. Van de suffixen, die den indruk maken van enkelvoudig te zijn, is er in de moderne Germaansche talen geen enkel ongeschonden gebleven. Ons achtervoegsel *te*, dat langzamerhand het oude *i* verdrongen heeft en nog steeds gebruikt wordt om nieuwe afleidsels te vormen, luidde vroeger *ithô* (Idg. *itâ*). Na toonloos geworden te zijn, is de *i* gesyncopeerd en de uit *th* bij ons voortgekomen *d* is eerst na harde medeklinkers in *t* overgegaan, later ook ingevoerd na grondwoorden met zachten slotmedeklinker, die zich dan weer (in de uitspraak, schoon het schrift het niet aanduidt) aan de harde *t* assimileerde, zoodat *bradithô* eerst *breedede*, vervolgens *breedde*, eindelijk *breedte* (uitgesproken *breette*) werd, en *langithô* eerst *lengede*, vervolgens *lengde*, eindelijk *lengte* (uitgesproken *lenkte*). Het suffix *ungô* (Idg. *ungâ*), waarmee vrouwelijke substantieven van werkwoorden gevormd worden, is in onze taal (in tegenstelling tot het Hoogduitsch) gelijkvormig geworden aan het uit *ing(â)* (Idg. *ingô*) afgesleten mannelijk suffix *ing*, enz.

In de Romaansche talen, met name in het Fransch, ging het

niet anders. Zoo ontstond *i* uit *icu(m)* bv. bij *ami* uit *amicu(m)*, *é* uit *atu(m)*, bv. bij *avoué* uit *advocatu(m)*, *ai* uit *ace(m)*; bv. bij *vrai* uit *verace(m)*, *ais* uit *ense(m)*, bv. bij *Orléanais* uit *Aurelianense(m)*, *el* uit *âle*, bv. bij *hôtel* uit *hospitale*, *ier* uit *âriu(m)*, bv. bij *grenier* uit *granariu(m)*, *son* uit *tione(m)* bv. bij *venaison* uit *venatione(m)*, *age* uit *aticu(m)*, bv. bij *sauvage* uit *silvaticu(m)*, *ail* uit *âculu(m)*, bv. bij *gouvernail* uit *gubernaculu(m)*, *eille* uit *icula*, bv. bij *abeille* uit *apricula*, *ouille* uit *ucula*, bv. bij *grenouille* uit *ranucula*.

Vergelijkt men nu de Latijnsche suffixen, die wij grootendeels in verbogen vorm (accusatief) moesten opgeven, omdat de meeste Latijnsche woorden in dien vorm Fransch zijn geworden, maar die men ter vergelijking van dien buigingsuitgang moet ontdoen, met de Germaansche, zooals die in minder verminkten vorm in het Oudgermaansch luidden, dan wordt men getroffen door de overeenkomst, en nog te meer, wanneer men in de Latijnsche uitgangen ook reeds suffixkoppelingen herkent, die in enkelvoudige achtervoegsels ontleed moeten worden. Uit het bestaan van de suffixen *ico* en *ula* blijkt, dat het suffix *icula* samengesteld is; uit de suffixen *ato* en *ico* blijkt hetzelfde voor *atico*; maar niet gemakkelijk is het na te gaan, in welke gevallen wij te doen hebben met eene afleiding bv. door *ico* van een woord, dat zelf reeds door *ato* van een ander was afgeleid, of met eene afleiding door het samengestelde suffix *atico* zelf.

Nog moeilijker wordt de beantwoording der vraag, of de schijnbaar enkelvoudige suffixen van Latijn en Germaansch (of van welke Indogermaansche taal ook) misschien toch nog samengesteld kunnen zijn, en hoe men ze dan moet ontleden. Laten wij eens aannemen, dat aan het Got. *laisareis* (stam *laisarja*) en *sôkareis* (stam *sôkarja*) volkomen ons *leeraar* en *zoeker* beantwoordt, d.w.z. dat de *a* van ons suffix ook kort is, evenals in 't Gotisch, dan is het de vraag, of wij moeten aannemen, dat zij van *leer*, *zoek* door den uitgang *aar* (Mnl. *are*, Got. *arja*) of van *leera*, *zoeka* door den uitgang *r* (Mnl. *re* Got. *ria*) zijn afgeleid. Dat ook het Latijn eenen uitgang *ario* (Fransch *ier*) heeft, schijnt voor de enkelvoudigheid van den uitgang te pleiten, maar slechts zoolang men over het hoofd ziet, dat de *a* van het Latijnsche *ario* lang is en dat daaraan dus, volgens de klankwetten, in 't Germaansch een uitgang *ario* moest beantwoorden. Wie dat opmerkt en de suffixen toch met elkaar wil vergelijken, komt tot het vermoeden, of dat het Germaansch den uitgang

ario met onverkorte *â*, zooals men in het Ohd. ook wel kent, of met verkorte *a*, zooals in het Gotisch, aan het Latijn heeft ontleend ¹⁾, of dat in het Latijn de uitgang *rio* gevoegd is achter grondwoorden, eindigend met lange, in 't Gotisch achter grondwoorden uitgaande op korte *a*. En ook aannemende, dat het Germ. *aria* of *âria* aan 't Latijnsche *ario* ontleend is en er niet aan een suffix *â + rio* behoeft gedacht te worden, staan wij toch nog voor de vraag of *ario* wel een enkelvoudig suffix zou zijn en niet veeleer samengesteld uit *âr + io*. Men begrijpt, dat die vraag ook rijst bij andere schijnbaar enkelvoudige suffixen, bv. bij ons *el* uit ouder *alo* (*olo*), *ilo* of *ulo*, dat weder in *o + lo* enz. of in *ol + o* te ontleden is, waaruit dan weer volgt, dat van het samengesteld suffix *sel* (d. i. *salto* of *solo*) ook zal moeten uitgemaakt worden, of het bestaat uit *s + o + lo* of uit *s + ol + o* of eenvoudig uit *so + lo*. Dit onopgelost (moet ik zeggen: onoplosbaar?) vraagstuk voert ons onwillekeurig naar de geheimzinnige wortelperiode en de quaestie van den oorspronkelijken vorm der wortels. Dat overigens ook de aan het consonantisch suffix voorafgaande klinker van epenthetischen aard kan zijn, bv. ontstaan door svarabhakti of het sonantisch karakter der liquidæ en nasalen, maakt de oplossing van dit vraagstuk niet gemakkelijker.

Door de ontleding der suffixen nu komen wij er toe — en ik bepaal mij hier tot de afleidingsuitgangen der naamwoorden — voor het oudste Germaansch twee soorten van suffixen aan te nemen: vocalische en consonantische, de laatste gewoonlijk nog weer door eene vocaal gevolgd. Als vocalische neemt men aan 1o. *â* uit ouder *ö* (ook Idg. *ö*) bv. bij Got. *akr(s)*, akker (uit *akr-a-z*, Grieksch *ἀκρ-ό-ς*), ook door *j* en *w* gewijzigd tot *jâ* en *wâ* uit *jö* en *wö*; 2o. *ô* (Idg. *â*), bv. bij Got. *ahwa*, water (Lat. *aquâ* uit ouder *aquâ*, waaraan een Got. *ahwô* zou beantwoorden), ook door *j* en *w* gewijzigd tot *jô*, *wô*. 3o. *î*, bv. bij Got. *gast(s)*, gast (uit *gast-î-z*, Lat. *host-i-z*) en 4o. *û* bv. bij Got. *faihu*, vee (Lat. *pecu*).

Alle consonanten doen in 't Germaansch, evenals in 't Indogerm., als suffix dienst. De suffixen *b*, *p*, *f* zijn echter zeldzaam en nu als zoodanig niet meer herkenbaar, evenmin als die met het *z*-suffix, omdat die *z* al voor overouden tijd op 't eind van de woorden is afgevallen en in 't midden tot *r* is overgegaan. Daar de woorden

¹⁾ Zie Sütterlin, *Nomina agentis im Germanischen*, Strassburg 1887, p. 77 ff.

op *oz* (*iz*), d. i. Idg. *os* (*es*), die dien uitgang tot op onzen tijd toe behielden, toevallig die tot *r* geworden *z* alleen in het meervoud hebben bewaard, is men er eenen meervoudsuitgang in plaats van eenen afleidingsuitgang in gaan zien. Evenals in 't Latijn een Nom. Sing. *genus* (d. i. *gen-os*) en een Nom. Plur. *genera* (voor *gen-es-a*) bestaat, bestond oudtijds ook in het Germaansch een Nom. Sing. *kalbhoz* met den Nom. Plur. *kalbhira*; maar reeds voor overouden tijd verloor de Nom. Sing. dien uitgang geheel, en viel ook de buigingsuitgang *a* van den Nom. Plur. weg: vandaar *kalf*, meerv. *kalver* (Hgd. *kalb*, meerv. *külber*). De achtervoeging van een nieuwen meervoudsuitgang *s* of *en*, waardoor bij ons *kalvers* en *kalveren* ontstond, heeft niet kunnen verhinderen, dat *er* als buigingsuitgang is aangezien en dus *ers* en *eren* als dubbele buigingsuitgang.

Ongeveer hetzelfde is gebeurd met het *n*-suffix der woorden, die tot de zoogenaamde zwakke verbuiging behooren. In den eersten nv. enk. hadden die woorden reeds vóór den tijd van het oudstbekende Germaansch die *n* verloren, blijktens Gotische neutra als *hairtô* (voor *hairtôn*, Mnl. *herte*, Ndl. *hart*), Gotische feminina als *tuggô* (voor *tungôn*, Mnl. *tonge*, Ndl. *tong*) en Gotische masculina als *hana* (voor *hanan*, *hanên*, Mnl. *hane*, Ndl. *haan*) en *guma* (Ndl. *gom* in *bruigom*), volkomen beantwoordend aan 't Lat. *homo*, dat dus ook reeds de *n* van 't suffix verloren heeft, terwijl alleen het Grieksch die bewaard heeft in woorden als *ποιμήν* gerekent uit *ποιμέν*. Toevallig heeft *bruigom* bij ons in 't meerv. de *s* aangenomen, maar overigens hebben bijna al die *n*-stammen in 't meerv. tot op dezen tijd toe in Hoogduitsch en Nederlandsch de *n* behouden, schijnbaar echter als meervoudsuitgang, omdat er geen andere meervoudsuitgang achter is overgebleven. In 't Mnl. zijn er nog vrij wat voorbeelden van die *n* in de casus obliqui van het enkelvoud, maar ons Nederlandsch kent die *n* in 't enkelvoud nog maar alleen in den tweeden naamval van eenige mannelijke persoonsnamen op *e*, als *bode*, *getuige*, en een paar andere, als *hertog*, Genit. *hertogen*. Dat ook die *en* van den genitief voor buigingsuitgang werd aangezien, spreekt van zelf.

Dat vooral de vocalische suffixen door met de buigingsuitgangen samen te smelten haast zonder uitzondering den indruk van buigingsuitgangen moesten gaan maken, behoeft nauwelijks betoog. Alle oudere Latijnsche grammatici zagen in *lup* en *fili* de woordstammen van *lupus* en *filius*, waarachter in den Nom. Sing. de buigingsuit-

gang *us* (ouder *os*), in den Acc. Sing. *um* (ouder *om*) en in den Gen. Plur. *orum* (ouder *osum*) zou gevoegd zijn. Eerst sedert het begin onzer eeuw, toen de wetenschap der taalvergelijking eene stellige wetenschap geworden was, kon men ontdekken, dat de woordstam *lupo*, *filio* was, afgeleid door de suffixen *o* en *jo*, en dat de eigenlijke buigingsuitgangen *s*, *m*, *-rum* waren. Zoo hield men eertijds *lup* en *filii* ook voor de woordstammen van *lupa*, *filia*, waarachter als buigingsuitgangen in den Nom. Sing. *a*, in den Acc. Sing. *am*, in den Gen. Plur. *arum* (voor *asum*) zou gekomen zijn, maar ook hier bleken de woordstammen *lupa* en *filia* afleidsels door de suffixen *á* en *já* en alleen de *m* van den Acc. Sing., en *-rum* van den Gen. Plur. buigingsuitgangen. De Nom. Sing. had niet alleen geen buigingsuitgang, maar de lange *á* van het suffix was daar nog bovendien verkort, zoodat het suffix niet eens meer onverminkt was gebleven. Was de buigingsuitgang — zij het ook eerst in historischen tijd — gedeeltelijk weggefallen, zooals in den Abl. Sing., waar van *lupód*, *filíód* alleen *lupó*, *filíó* was overgebleven, dan heette *ó* daar de buigingsuitgang, ofschoon alleen in de verlenging van de *o* daar een spoor van den ouden buigingsuitgang te vinden is.

Vocalische buigingsuitgangen konden gemakkelijk met het afleidingssuffix samensmelten en zoo dat suffix verduisteren. Voorbeelden daarvan zijn de als Gen. Sing. in gebruik gekomen Locatieven *lupi*, *lupae* (oudtijds *lupái*). Verminking van den vollen vorm heeft ook in 't Grieksch den echten Gen. Sing. in zijne structuur verduisterd. Hij luidt bv. *λύκου* van *λύκος*, dat aan 't Latijnsche *lupus* beantwoordt en ook eene *o*-afleiding is, zoodat wij als woordstam daarvan *λυκο* moeten aannemen. Daarachter nu was eenmaal de genitiefuitgang *σιο* gevoegd, maar *λυκοσιο* (vgl. Skt. *v. kasya*) werd, volgens de Grieksche klankwetten, *λυκοιο* (zooals in 't Jonisch), *λυκοο*, en *οο* smolt eindelijk tot *ου* samen: buigings- en afleidingssuffix waren één geworden. Voor het Germaansch zou men tal van soortgelijke voorbeelden kunnen aanhalen, ja nog veel meer, omdat door accentverplaatsing de uitgangen daar nog ruim zooveel geleden hebben als in Latijn en Grieksch.

Moesten alzo telkens afleidingssuffixen voor buigingsuitgangen gehouden worden, ook het omgekeerde heeft wel plaats gehad. Hoevele bijwoorden zijn eigenlijk niet verbogen naamvallen van nomina en pronomina, zoodat wat bij hen afleidingsuitgang schijnt, eigenlijk buigingsuitgang is! Men denke bv. aan de Gotische adverbia

op *é* (bv. *hwé*, enz.), waar die instrumentalis uitgang is. Ook de jongere talen leveren er voorbeelden van, o.a. de zoogenaamde bijwoordelijke *s* in onze taal, oorspronkelijk ontleend aan naamwoorden, die in den door *s* gekenmerkten genitiefsvorm de functie van bijwoorden waren gaan vervullen, zooals *daags*, *deels*, *steeds*, en vervolgens als echte afleidingsuitgang ook zonder eenige bijgedachte aan eenen genitief gebruikt om er bijwoorden mee te vormen, bv. *onverwachts*, *netjes*, *zachtkens*, *trouwens*, *dikwijls*, *thans*, *tevens*. Bij ons zijn zij alle van jongeren datum, in het Hoogduitsch komen zij niet voor en in het Middelnederlandsch hebben zij, voorzoover zij daarin gevonden worden, nog meestal geene *s*: vgl. *zachtkine*, (*en*)*trouwen*, *dicke wile*, *te hande*.

Consonantische afleidingssuffixen loopen uit den aard der zaak veel minder gevaar, voor buigingsuitgangen aangezien te worden, dan vocalische, en kunnen, zelfs als er geen klinker aan voorafgaat, nog vrij gemakkelijk in hun waar karakter herkend worden, wanneer zij voorkomen achter grondwoorden of wortels, die zelf met eenen medeklinker eindigen. Naast *goud* vertoont zich *gouden* (oudtijds *goudijn*) duidelijk als afleiding door een *n*-suffix, en zelfs bij 't Gotisch *riġn* (Ohd., Os., *regan*, ons *regen*) valt aan het suffixaal karakter der *n* wel evenmin te twijfelen, als aan dat der *m* bij Got. *malma*, waarnaast Os. *melm*, en ons *molm*, alle van den wortel, dien wij uit het ww. *malen* kennen.

Ging echter grondwoord of wortel op eenen klinker uit, dan verloor de consonantische afleidingsuitgang al zeer licht het aanzien van suffix, zoodat eerst wie met etymologie vertrouwd is, kan zeggen, dat *steen* door *n* (eig. *no*) afgeleid is van eenen wortel *sti* (stijf zijn) en *stroom* door *m* (eig. *mo*) van eenen wortel *stru* (of liever *sru*, vloeien). Evenzoo mag men in *bruid* (oorspr. *bráthi*) eene afleiding door het suffix *thi* (Idg. *ti*) zien van eenen wortel *bhrú*, evenals *boer* (eig. *geboer*) door het suffix *o* afgeleid is van *bár* (woning) en dat weer door *r* van den wortel *bhá* (worden en doen worden), waarvan men ook wel eens *boom* heeft afgeleid, ofschoon de Got. vorm *bagms* eer aan eene afleiding door 't suffix *mo* van een nog onverklaarden grondvorm *bagw* (Idg. *bhaghw*) zou doen denken.

Zulke afleidsels kan men wel „verholen afleidsels” noemen; zooals men ook gerust zou mogen doen met een woord van jongere formatie, als *heer*, dat door samentrekking zijn suffix heeft verduisterd en alleen duidelijk wordt als men de geschiedenis er van kent. Dat

heer oudtijds *heere* luidde, weet ieder, maar dat het eigenlijk *heerre* moest geschreven worden, kan men alleen weten, als men het Os. *hërro* kent, dat door syncope ontstaan is uit *hëriro*, ook blijkens een in 't Ohd. voorkomenden vorm *hërero*, en zoo zich verraadt als comparatief van het adj. dat in 't Ags. *hâr*, Ohd. *hër*, Nhd. *hehr* luidt en oorspronkelijk „grijs, eerwaardig” beteekent. Een *heer* is dus iemand, die in hoogere mate dan anderen eerwaardig is, zooals grijsaards eerwaardig zijn. Wij vinden dus bij *heer* het oude comparatiefsuffix *iro* (uit *izo*), dat naast een nieuwer *ôro* (uit *ôzo*), beide bij ons tot *er* verzwakt, in 't geheele Germaansch in gebruik is.

Merkwaardig is het, dat ook het Fransche woord voor „heer” tot dezelfde opmerkingen aanleiding geeft, als het Nederlandsche. Wij kennen het in twee vormen: *seigneur* en *sire*, en het eerste van die beide laat zich gemakkelijk als den Latijnschen comparatief *senior*, d. i. ook „de oudere” herkennen, schoon het niet uit den Nom. *senior*, maar uit den Acc. *seniorem* ontstaan is. De uitgang *or* is daar dus in *eur* bewaard gebleven. De vorm *sire* echter is op soortgelijke wijze verminkt als ons *heer*. Hij is ontstaan uit den Nom. *sénior* met accent op de eerste lettergreep en daardoor toonloos geworden uitgang. Zoo ontstond uit *sénior* eerst *seur*, vervolgens met ingelaschte *d* tusschen *n* en *r* *sendre*, dat inderdaad in de 9de eeuw voorkomt en regelmatig, volgens klankwetten, die wij nu niet in bijzonderheden kunnen bespreken of bewijzen, overging eerst tot *sindre*, dan tot *sidre*, eindelijk tot *sire*.

Door enkele grepen te doen in de geschiedenis der afleidingsuitgangen wenschte ik te doen zien, wat er alzoo in den historischen tijd op dat gebied heeft kunnen gebeuren, hoe er voorvoegsels en zelfstandige suffixen ontstonden langs den weg der samenstelling en onzelfstandige door verbinding van suffixen, ook onder den invloed van valsche analogie, hoe de uitgangen vervormd of verminkt werden en daardoor langzamerhand buiten gebruik raakten, vervangen door andere, en hoe een deel der praefixen en suffixen alleen versteend en bijna onherkenbaar met de woorden is blijven voortleven, terwijl andere nog in volle kracht als praefixen of suffixen gevoeld en daarom nog steeds tot vorming van nieuwe afleidsels gebruikt worden. Daarbij leerden wij ook enkelvoudige, zelfs uit één enkelen klinker bestaande suffixen kennen als erfgoed uit een voorhistorischen tijd, het onbekende verleden.

Zouden wij het durven wagen, nog eenige schreden verder in

dat duister verleden door te dringen en te onderzoeken, of het ook mogelijk is van die suffixen den oorsprong op te sporen? Wanneer wij ons daarbij niet door ijdele bespiegelingen willen laten leiden, hebben wij maar ééne betrouwbare gids, de geschiedenis der suffixen in den historischen tijd. Mogen wij iets aannemen, dan is het dit, dat hetzelfde wat wij in den bekenden tijd met die afleidingsuitgangen zagen gebeuren, ook gebeurd zal zijn in het onbekende verleden. Doeh dan kunnen die zoo eenvoudige suffixen ook weer verminkt zijn uit vollere vormen en uit suffixkoppelingen, die wij wel kunnen veronderstellen, als wij er den moed toe hebben, maar zonder eenigen schijn zelfs van zekerheid.

Nochtans aan alles wenschen wij een begin te zien, en daarom zijn wij geneigd te vragen: wat is het waarschijnlijkst, dat de oudste suffixen geweest zijn? Lang geleden zou men geantwoord hebben: „klanken, die dienden om, achter wortels gevoegd, nieuwe woorden te vormen,” want toen stelde men zich voor, dat er in de talen een zeker aantal woorden bestond en dat men tevens een zeker aantal klanken bij de hand had, die men er achter kon voegen, zooals men uit een letterdoosje bv. eene *m* kon nemen en die achter den geschreven wortel *bloe* kon leggen om er *bloem* van te maken. Aan die voorstellingen hebben wij zelfs onze woorden *achtervoegsel* en *suffix* te danken, die wij nochtans niet kinderachtig willen verwerpen, omdat zij eens eene andere beteekenis hadden, dan wij er nu aan hechten. Nu weten wij, dat men geen suffix meer uitkiest uit een grooten voorraad achtervoegsels, om het vast te hechten aan wortel of woord. Wij weten, dat nieuwe afleidsels in den geest der sprekenden gevormd worden naar analogie van de bestaande, en dat dus, zoodra dat gebeurt, het overeenkomstig laatste deel van eenige woorden het karakter van suffix heeft aangenomen ¹⁾. Wat nu dat deel was, vóór het suffix werd, zou in het gunstigste

¹⁾ Aardig wordt diezelfde gedachte uitgesproken door Arsène Darmesteter, *La vie des mots*, Paris 1887, p. 24: „Prendre dans un ou plusieurs mots une même terminaison commune, en faire le représentant d'une idée *abstraite* l'ajouter à toute une série de mots simples pour leur faire rendre cette même idée, en modifier graduellement le caractère et lui faire exprimer par des élargissements insensibles des rapports nouveaux qui vont, en se multipliant, créer ainsi de vrais mots, qui n'ont pas d'existence propre par eux-mêmes, qui n'ont aucune indépendance, aucune individualité, que la langue n'isole jamais, qui ne vivent qu' à la queue des mots simples, et qui cependant sont les porteurs d' idées générales, voilà l'étonnant résultat auquel arrivent les langues quand elles créent des suffixes.”

geval kunnen blijken door een onderzoek naar al de woorden, waaraan het ontleend werd, maar waarschijnlijk ook dan nog niet eens.

Misschien zijn er nog eenige ouden van dagen, die den tijd beleefd hebben, dat een ander, meer poëtisch antwoord op de vraag naar den oorsprong der suffixen velen bevredigde. Het was het antwoord, dat, tegenover de oudere, zuiver mechanische voorstelling, die wij zoo even vermeldde, het eerst gegeven is door FRIEDRICH SCHLEGEL ¹⁾ en later door vele, ook uitstekende taalgeleerden als AUGUST WILHELM SCHLEGEL, CHRISTIAN LASSEN, CARL FERDINAND BECKER, en het laatst, in gewijzigden vorm, door RUDOLF WESTPHAL ²⁾ is herhaald, evengoed ter verklaring van de buigings- als van de afleidingsuitgangen.

Schlegel zag in de volledige, van suffixen voorziene woorden organismen en vergeleek ze bij boomen. De oorsprong der woorden was als het ware gelegen in den levenskrachtigen zaadkorrel of wortelkiem, die wortel schoot in den grond en waaraan dan de stam (d.i. het woord met den afleidingsuitgang) ontsproot. Uit dien stam sproten nieuwe takken en vertakkingen als secundaire suffixen en bloemknoppen als buigingsuitgangen. Tot vrucht ontwikkeld, vielen ten slotte de buigingsuitgangen als rijpe vruchten van de takken om zelfstandig als pronomina voort te bestaan. Die laatste voorstelling berustte op de overeenkomst tusschen pronomina en buigingsuitgangen, die Franz Bopp er toe geleid had in de verbogen woorden samenstellingen met pronomina te zien.

In aansluiting aan deze „evolutietheorie”, zooals zij genoemd wordt, nam Westphal de vocalen *a*, *i*, *u* als oudste suffixen aan, die zich dan ontwikkelden, eerst door voorvoeging van nasalen of dentalen tot *na*, *ta*, enz., en vervolgens ook door voorvoeging van liquidae tot *ra*, *la*, enz. Hoe men zich nu die voorvoeging moest denken, blijkt niet. THEODOR BENFEY bracht alle suffixen tot één grondsuffix terug, namelijk het uit den meervoudsuitgang van den derden persoon, *anti*, voortgekomen suffix *ant* van het tegenwoordig deelwoord. Het spreekt van zelf, dat, om die theorie te kunnen ontwikkelen, allerlei onbewezen klankveranderingen moeten aangenomen worden.

Mijn hoofdbezwaar tegen deze evolutietheorie is niet hare dichter-

¹⁾ In zijne werk *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, Heidelb. 1808.

²⁾ In zijne werken: *Philosophisch-historische Grammatik der deutschen Sprache*, Jena 1865, en *Methodischer Grammatik der griechischen Sprache*, Jena 1870.

lijkheid of onbewijsbaarheid, want dat zou niet behoeven te beletten, haar als hypothese aan te nemen, maar dit, dat eene organische, d. i. in zekeren zin zelfstandige, ontwikkeling der woorden in strijd is met de grondstelling aller taalwetenschap: woorden zijn uitingen in klankvorm van de voorstellingen, die de menschelijke geest zich schept en ook die woorden zelf zijn scheppingen van den menschelijken geest. Iedere verandering, die een woord ondergaat, is dus eene omschepping door dien geest of m. a. w. eene bewuste of onbewuste geesteswerkzaamheid. De vraag naar den oorsprong der afleiding en der suffixen kan dus niet anders geformuleerd worden dan alzoo: wat doet of deed de menschelijke geest bij het vormen van nieuwe woorden door afleidingsuitgangen?

Tegenover Schlegel gaf FRANZ BOPP op die vraag reeds lang geleden ¹⁾ het antwoord door te zeggen: de mensch verbond twee woorden tot ééne samenstelling (*agglutinatie*, als men wil) of m. a. w. suffixen zijn oorspronkelijk woorden. Meer en meer begon deze opvatting die van Schlegel te verdringen, zij het ook, dat de benaming van *stam* voor den middenvorm tusschen wortel en verbogen woord algemeen in gebruik bleef, en dat niet ieder zich het karakter der suffixen als woorden op dezelfde wijze dacht. Bopp noemde de afleidingsuitgangen grootendeels één in oorsprong met de pronomina, maar andersdeels ook met de verba of verbaalwortels, waartoe hij ook de nomina rekende, en werd daarin door den vruchtbaarsten etymoloog AUGUST PORT gevolgd. Zoo zag Bopp ²⁾ den stam van het pronomina van den derden persoon (Skr. *sa*, *sá* Grieksch *ε*, *η* voor *σο*, *ση*, Got. *sa*, *sô*) in de *s*, die bij vele woorden het teeken voor Nom. Sing. en Plur. in alle Indogermaansche talen is, behalve in het Westgermaansch, waar zij echter geapocopeerd is. Hij zag het ook in de *s*, die voorkomt in den uitgang van den Gen. Sing. *es* of *sja* (Skr. *śya*, Gr. *σιω*, later *ω* in het Ionische *λυκο-ω*, voor *λυκο-σιω*), en in de *s* van den hypothetischen uitgang van den Genit. Plur. *sam* = *s* + *am* (vgl. Lat. *lupo-rum*, *lupa-rum*, met *r* uit *s*). Daarentegen zag hij in den Locatiefuitgang Skr. *sju* of *su*, Oud-

¹⁾ Gedeeltelijk deed Bopp dat reeds in zijn eerste groote werk *Conjugationssystem der Sanskritsprache*, etc. (1816, vooral in de Engelsche bewerking, die daarvan in 1819 verscheen), vervolgens meer bepaald in zijne Verhandelingen voor de Berlijnsche Academie, eindelijk ook in zijn hoofdwerk *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Gothischen und Deutschen* (1833—52).

²⁾ Zie F. Bopp, *Vergleichende Grammatik* I p. 157, 183, 225, 261, 285, 288.

perzich *sja* of *hva*, Gr. σ , later ς , den stam van het met het personaalpronomen nauw verwante reflexief pronomen, Skr. *sva*, Lat. *se*, Got. *sik*, ons *zich*. Het behoeft wel geen betoog, dat deze verklaring van de naamvalsuitgangen aan grooten twijfel onderhevig is, ofschoon het op zich zelf zich zeer goed laat hooren, dat eene uitdrukking als b.v. in 't Gotisch *fisk sa* = *die* of *de visch*, met achteraan geplaatst lidwoord, zooals nog in het Deensch, kan geworden zijn tot eene samenstelling *fisksa* en vervolgens tot *fisks*. Kan men nu begrijpen, dat zoo iets in het betrekkelijk jonge Gotisch mogelijk had kunnen zijn, des te eer zal men een dergelijk verloop voor het Oerindogermaansch kunnen aannemen. Bepaald verkeerdt is Bopp's verklaring van den uitgang (Skr. *t*, Oudlatijn *d*) van den Ablatief, en van de Indogerm. *d* (vgl. Skr. *id-am*, Lat. *id*), Germ. *t* (vgl. Got. *ita*, Nl. 't) van den Nom. en Acc. Sing. der onzijdige pronomina en sterke Germaansche adjectieven als samenhangend met den stam *to* van het demonstratief pronomen.

Daarentegen houdt men nog vast ¹⁾ aan zijne meening, dat bij de vervoeging der werkwoorden de *m* in den uitgang van den eersten persoon enkel- en meervoud met den stam van het voornw. van den eersten persoon samenhangt, de *t* van den derden persoon enkelvoud met den stam *to* van het demonstratief pronomen, en de *w* van den eersten persoon dualis met den uitgang van den dualis bij het pronomen van den eersten en tweeden persoon. Moeielijker valt het, samenhang van den uitgang van den tweeden persoon enkelvoud der werkwoorden (*s*) met den stam van het pronomen van den tweeden persoon aannemelijk te maken, schoon Bopp daarin geen bezwaar zag.

Overigens nam Bopp, zooals wij zagen, ook verbaalwortels als oorsprong van suffixen aan; maar voor AUGUST SCHLEICHER en GEORG CURTIUS waren de suffixen alleen van pronominalen oorsprong, zelfs het suffix *tar* (*ter*), dat wij aantreffen bij de verwantschapsnamen in 't Latijn *pater*, *māter*, *frāter*, in 't Grieksch $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, $\mu\acute{\eta}\tau\eta\rho$, $\phi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, $\delta\upsilon\gamma\acute{\alpha}\tau\eta\rho$, in 't Ned. *vader* (Got. *fadar*), *moeder* (Os. *mōdar*), *broeder* (Got. *brōthar*) en *dochter* (Got. *dauhtar*). Zij ontleedden het willekeurig in de twee pronominale elementen *ta* en *ra*.

¹⁾ Zie Karl Brugmann, *Zur Geschichte der Personalendungen in Morphologische Untersuchungen* I (1878) p. 133 vlgg., *Grundriss der vergleichenden Grammatik* II (1892) p. 1330 vlgg., waar men ook de verdere litteratuur over dit onderwerp opgegeven vindt.

WILHELM SCHERER had, dunkt me, gelijk met tot de voorstelling van Bopp en Pott terug te keeren door o a. te zeggen ¹⁾: „Bijna niemand twijfelt er aan, dat pronomina eene hoofdrol bij de stamvorming spelen, maar onder al de werken, waarin dat uiteengezet wordt, heb ik te vergeefs naar één gezocht, waarin ons een heldere blik gegund wordt in het eigenlijk wezen en karakter van die rol. Ten deele *kan* men aan syntactische samenvoeging denken. Wanneer adjectieven door *ja* gevormd worden, ligt het voor de hand met Bopp daarin het relatief *ja* te zien, en wanneer adjectieven door *ka* gevormd worden, kan men zich eene manier van uitdrukken voorstellen, waarbij op sterk rhetorische wijze het adjectief begrip voorop wordt gesteld en het daarbij behoorende substantief door een vraagwoord wordt aangekondigd: „een goede... wie? een man.” Eene andere groep van suffixen schijnt echter uit materiële (d. i. praedicatieve) wortels gevormd te zijn. Zoo schijnen de superlatief-uitgangen *ma*, *va*, *ta* de beteekenis van „groot zijn” te hebben. Ik vermoed een ouden wortel *am*, „vol zijn, vol worden, vullen.” Voor *va* herinner ik aan den wortel *av* „verzadigen, verheugen, zich verzadigen, houden van”. In het suffix *ta* het begrip „uitbreiding” en „grootte” te zien, veroorlooft ons reeds de wortel *ta*, *tau*, „rekken.” Ik ben verder overtuigd, dat de comparatiefsuffixen *tara* met den wortel *tar*, „zich uitstrekken over,” *ra* met den wortel *ar*, „zich verheffen” samenhangen, en dat *jans* een participiale uitgang was, gevormd uit den wortel *i*, „uitgaan van iets.” Ik houd ook voor mogelijk, dat het suffix *ju* tot eenen wortel *ju*, „verbinden,” teruggebracht zal moeten worden. Evenzoo schijnt het suffix *sja* tot den wortel *si*, „binden,” te behooren.”

Men kan, als middel om zich het ontstaan der suffixen in eenigszins concreten vorm voor te stellen, in den trant van Scherer andere dergelijke gissingen te berde brengen, wanneer men maar niet door te stoute of te ingewikkelde hypothesen afbreuk doet aan de duidelijkheid van het beeld, dat men voor den geest wenscht te roepen en alzoo zijn doel voorbij streeft. Meer dan gissingen zullen het evenwel niet zijn, en wie uitsluitend zekerheid verlangt, bepale zich tot de bestudeering der afleiding in den historischen tijd, want ook op dat gebied eischen nog vele verschijnselen eene nadere verklaring en vele verklaringen eene scherpere toetsing.

¹⁾ Zie W. Scherer, *Zur Geschichte der Deutschen Sprache*, 2te Aufl. Berlin 1878 p. 448 ff.

§ 5. *Klankverandering.*

Met de ontwikkeling van het menschelijk geslacht is de taal niet alleen telkens en telkens weder door samenstelling en afleiding met nieuwe woorden verrijkt, zoodat uit enkele woordkiemen duizenden, ja honderdduizenden woorden zijn gegroeid; maar bovendien zijn de oudere en zelfs een groot deel van de nieuwgevormde woorden allengs meer en meer van gedaante veranderd. De klanken, waaruit zij bestonden, hebben zich langzamerhand min of meer gewijzigd, soms zelfs dermate, dat tusschen den oudstbekenden en den jongsten klankvorm geen enkel punt van overeenstemming meer is overgebleven. Een voorhistorische vorm *penqe*, nog herkenbaar in 't Grieksche *πέντε* en 't Latijnsche *quinque*, zelfs in 't Fransche *cinq*, heeft in 't Gotische *fiurf* en het Hoogduitsche *fünf* reeds geen anderen klank dan de toch nog eenigszins gewijzigde nasaal overgehouden, en in 't Eng. *five*, Nl. *vijs* zelfs die niet meer. Een voorhistorisch *kmtóm* heeft in het Latijnsche *centum* (uitgesproken als *kentom*) nog maar weinig verandering ondergaan, maar reeds meer in het Grieksch *ἑκατόν*; doch geheel onherkenbaar is het geworden in het Gotische *hund*, Nl. *hond(-erd)* en in het Sanskrit *sjatóm*, Litt. *szintás*; en eene menigte andere, even sterk sprekende, voorbeelden ligt voor het grijpen.

Van de klankwijzigingen, die de beide als voorbeelden aangehaalde woorden allengs hebben ondergaan, vallen slechts zeer enkele (b.v. van *fiurf* tot *vijs*, van *hund* tot *hond(-erd)*) misschien nog in den historischen tijd: alle andere hebben reeds in voorhistorischen tijd plaats gehad, zij het dan ook meerendeels nadat het volk, dat de Indogermaansche talen sprak, zich in verscheidene afzonderlijke volken had gesplitst, die ieder op zich zelf weer nieuwe volkengroepen vormden. Enkele klankveranderingen dagteekenen waarschijnlijk reeds uit nog veel vroegeren tijd, toen de eenheid der Indogermanen nog niet geheel verbroken was, zooals de overgang der palatale *k* van *kmtóm* tot eene gutturale eenerzijds en tot eenen *sj*-klank (palatale spirant) anderzijds ¹⁾, of — want ook zóó kan zich dit verschijnsel hebben toegedragen ²⁾ — de splitsing der gutturale *k* in gutturale tenuis en palatale spirant eenerzijds en de handhaving van iedere gutturale *k* anderzijds.

¹⁾ Naar de voorstelling het eerst gegeven door Ascoli in zijn werk *Fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino*, Torino 1870 en door Aug. Fick in *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europa's*, Göttingen 1873, en later door anderen ontwikkeld.

²⁾ Naar de voorstelling van H. Hirt, *Indogermanische Forschungen* VI (1895).

Dat het Indogermaansch vóór de scheiding in den mond van allen, die het spraken, volkomen gelijken klank zou gehad hebben, wordt dan ook tegenwoordig door niemand meer beweerd. Niet slechts neemt men — zooals reeds a priori moet gedaan worden — persoonlijke eigenaardigheden, maar ook dialectische verscheidenheden in het nog ongesplitste Indogermaansch aan op grond van hetgeen de taalvergelijking heeft geleerd. De kiem der splitsing, meent men terecht, moet reeds lang vóór de splitsing zelf zijn gelegd, ja ik zou durven beweren, reeds bij het ontstaan zelf van de taal. Vroeger stelde men zich vrij algemeen voor — en die voorstelling is misschien nog de meest gewone — dat de verscheidenheid van klanken, die onze tegenwoordige talen vertoonen, zich uit enkele grondklanken had ontwikkeld. Van de klinkers zou de *a* dan de grondklank zijn geweest; daarna zouden zich *i* en *u* hebben gevormd, veel later ook *e* en *o*, eindelijk de vele tussehenliggende klanken, die nu eene zoo breede, fijngeschakeerde klankenrij uitmaken. Ook voor de medeklinkers zouden dan enkele als oorspronkelijk, de andere als wijzigingen van die oorspronkelijke moeten worden aangenomen. Op grond nu van hetgeen de taalgeschiedenis in historischen tijd ons leert en tevens op grond van hetgeen wij uit de klanktaal der dieren en der zuigelingen voor de taal van den oermensch mogen opmaken, geloof ik, dat veeleer het tegenovergestelde heeft plaats gehad en de klankverscheidenheid over het algemeen eer af- dan toegenomen is, al ontken ik daarmee natuurlijk niet, dat in de eene of andere taal zoo nu en dan nieuwe klanken ontstaan zijn, die er vroeger niet in gehoord werden.

Voor den oudsten tijd moet men m. i. vollen nadruk leggen op hetgeen ik typeering van klanken zou willen noemen, en wat ook in de latere geschiedenis der taalontwikkeling niet over het hoofd mag worden gezien. Om te begrijpen wat onder klanktypeering te verstaan is, stelle men zich eene periode in de taalgeschiedenis voor, waarin bv. wel de medeklinkers der woorden bepaald waren, maar de klinkers niet, zoodat hetzelfde woord (dat ik als voorbeeld *finger*) in den mond van den een *mân*, in dien van den ander *mîn*, van een derde *môn*, enz. kon luiden, *ân*, *ên*, *ûn*, enz. volkomen gelijkwaardige vormen van hetzelfde woord waren, en ook dezelfde persoon het woord nu eens met den eenen, dan weder met den anderen klank kon uiten, hetzij geheel naar willekeur, hetzij onder den invloed zijner gemoedsaandoeningen. Zóó toch doen ook nu nog de

kinderen in hun eerste levensjaar, als zij zich met het voortbrengen van voor anderen onverstaanbare klanken bij hun kinderlijk gebabbel vermaken. Dat zij het klankverschil niet zouden hooren, dat het niet tot hun bewustzijn zou komen, mag men wel niet beweren, want zij schijnen juist een welgevallen te hebben in die klankverscheidenheid; maar daar zij aan het klankverschil nog geene waarde of beteekenis hechten, hebben zij ook geene aanleiding om de grenzen tusschen de verschillende klanken scherp te trekken, m. a. w. de klanken te typeeren.

Zoo kan men zich voorstellen, dat het ook met het menschelijk geslacht in zijne kindsheid moet geweest zijn. Gaven *m* en *n* voor den oermensch voldoende de aanvankelijk zeker nog vrij vage beteekenis van het woord *mân* aan, dan kon de *â* evengoed als *ao*, evengoed als *oa*, evengoed als *ô* klinken, ja zelfs als *î* en *û* of als alle daartusschen liggende klanken; en wie hem hoorde, vernam slechts klankverschil, maar geene verschillende klanken. Het zal hun daarbij gegaan zijn, als het tegenwoordig nog iemand gaat, die zich nooit in den zang heeft geoefend en evenmin met een door erfelijkheid ontwikkeld fijn gehoor is geboren: hij kan nauwelijks hooren of een toon rijst of daalt, of hij eenigszins zuiver of geheel onzuiver is, of de afstand van den eenen toon tot den anderen grooter of geringer is dan die van twee andere tonen tot elkaar, enz. En als zoo iemand zingt, dan is het zelfs voor den geoefendsten musicus een heksenwerk, die onzuivere tonen in zijn geheugen vast te houden en ze na te zingen, laat staan ze op schrift te brengen. Eerst de phonograaf zal hem daartoe den weg kunnen banen. Wat nu zulk een ongeoefend zanger op muzikaal gebied is, schijnen mij de dieren op het gebied van de taal. Hun geblaf, gemiaauw, geloei, geblaat, gehinnik volkomen juist na te bootsen, is reeds verre van gemakkelijk, zoodat slechts enkelen er, althans voor hunne ter beoordeeling niet even bevoegde medemenschen, voldoende in slagen; maar het in de phonetische teekens der meest bekende menschentalen uit te drukken, schijnt onmogelijk, hoe vaak, zelfs reeds van oudsher, beproefd. De klankbeelden der diergeluiden, die wij kennen, geven er slechts een vaag denkbeeld van, zoowel wegens de onzuiverheid, als ook vooral wegens de onbepaaldheid der klanken, die zoo ver afwijken van hetgeen wij als klanktypen hebben aangenomen.

Bij die diergeluiden zijn het trouwens niet alleen de klinkers,

die moeilijkheid geven: ook de medeklinkers; en zoo zullen ook in den oudsten tijd de consonanten veel grooter in aantal en veel minder bepaald zijn geweest dan tegenwoordig in de beschaafde talen. Denkbaar, neen waarschijnlijk, is het, dat het oudste Indo-germaansch verscheidenheden van medeklinkers (varianten, zou de natuurlijke historie zeggen) bezeten heeft, die nu sinds lang uit deze taalgroep verdwenen zijn. Langzamerhand echter zal de spraakmakende gemeente zich uit dien vagen, chaotischen toestand hebben uitgewerkt, en wèl door hetgeen ik typeering heb genoemd, en wat op twee manieren kan gebeuren: door uitverkiezing of door kenmerking (differentiëring).

Uitverkiezing is natuurlijk het verkiezen van den eenen klank boven den anderen. Daarvoor kunnen verschillende oorzaken of redenen hebben bestaan van physiologischen, psychischen of socialen aard, en de keus kan dikwijls geleid zijn door dezelfde bewuste of onbewuste motieven, als de taalwetenschap ook voor de latere klankveranderingen heeft aangewezen, zonder dat daarom nochtans het typeeren zelf met klankwijziging gelijkgesteld mag worden, want klankwijzigen is het overgaan van den eenen klank in den anderen, terwijl typeeren het tot heerschappij brengen van een bepaalden klank is, met verwerping van andere klanken.

Zoo kan men zich denken, dat iemand, die (om bij het fictieve voorbeeld van zoeven te blijven) om zich heen bij afwisseling *mân*, *mîn* en *môn* had hooren zeggen ter aanduiding van dezelfde voorstelling, en ze ook zelf door elkaar had gebruikt, er langzamerhand toe kwam, nooit meer *mân* of *mîn* te bezigen, maar uitsluitend *môn*, hetzij omdat hem dat gemakkelijker viel op zich zelf of in verband tot den voorafgaanden of volgende medeklinker, hetzij omdat het hem welluidender klonk, hetzij omdat de *ô* hem herinnerde aan andere synonieme woorden, die reeds met *ô* getypeerd waren, hetzij omdat voor zijn gevoel de *ô* beter bij de beteekenis van het woord paste dan de *â* of *î*, hetzij om eenige andere reden. Was nu die iemand in zijnen kring een man van gezag, die bewondering en navolging wekte, dan had in dat woord de *ô* het gewonnen. Toch sprak in dien kring misschien de een die *ô* nog wat anders uit dan de ander . . . net zoolang tot het onderscheid tusschen die verscheidenheid in den *ô*-klank tot bewustzijn kwam en een nieuw man van gezag met zijne keus tot de typeering van de — van dien tijd af zuiver geachte — *ô* den weg baande.

Wat de *o* aangaat, is deze voorstelling toevallig nog wat meer dan de fictie eener mogelijkheid in eene voorhistorische taalperiode, daar het reeds waarschijnlijk gemaakt is ¹⁾, dat de korte en de lange *o*, zooals die in de meeste Indogermaansche talen voorkomen, twee verschillende korte en lange *o*-klanken (*ao* en *o*) van het oer-Indogermaansch vertegenwoordigen.

Het spreekt van zelf, dat het niet meer dan ruwe trekken zijn, waarmee ik trachtte duidelijk te maken wat slechts langzamerhand geleidelijk en telkens weer in geringer mate moet geschied zijn, en zelden of nooit zonder strijd (een „struggle for life” in de klankenwereld) zal hebben plaats gehad.

Denkt men zich nu in denzelfden tijd als waarin de man leefde, die *môn* verkoos en onder de zijnen tot heerschappij bracht, een ander even invloedrijk man, op eenige mijlen afstands wonende, die voor zich *mîn* had gekozen en bij de zijnen had ingevoerd, en neemt men aan, dat de aanhangers van beide toongevers aangroeiden tot geheele volken, die tegen elkaar opgewassen bleven, dan zou later in de eene taal *môn*, in de andere verwante taal *mîn* voorkomen, zonder dat de eene vorm uit de andere was ontstaan en zonder dat een derde vorm mocht worden aangenomen als grondvorm van beide, zelfs niet eens een vorm met onduidelijk vocaal.

De gang van zaken, zooals ik dien schetste, is natuurlijk slechts eene mogelijkheid en valt volstrekt niet te bewijzen; maar wèl leiden de uitkomsten der vergelijkende taalwetenschap er ons toe, hem aan te nemen ter verklaring van veel wat te eenemale onverklaarbaar blijft, wanneer men uitsluitend geleidelijken overgang van verwante klanken in elkaar en oorspronkelijke eenheid der verschillende klanken, dus uitsluitend klankwijziging, aanneemt en de typeering als oorzaak van klankverschil buiten rekening laat.

Zoo is in den laatsten tijd nu en dan geweest ²⁾ op dubbelwortels of parallelwortels, in vorm en beteekenis met elkaar overeenstemmend, maar zoodanig van klinker verschillend, dat geene enkele wet van klankwijziging dat verschil kan verklaren. Zoo zijn bv. voor onze taal eenige woorden met *ij* en *ui*, voortgekomen uit par-

¹⁾ O. a. door Chr. Bartholomae in *Bezzenberger's Beiträge* XVII 91 vlgg. en J. Zubaty, *Bezz. Beiträge* XVIII 241 vlgg.

²⁾ B.v. door H. Kern, *Tijdschrift voor Ned. taal en lett.* VIII (1888) bl. 42 vlgg. en later vooral door P. Persson, *Studien zur Lehre der Wurzelverweigerung und Wurzelvariation*, Upsala 1891.

rallelwortels met *i* (*ei*) en *ú* (*eu*), bijeengebracht ¹⁾, als *slippen* en *sluipen*, *slijk* en *sluik*, *verbrújzelen* en *bruizen* (nu *bruischen*), waarnaast ook woorden met *i* of *ee* (van eenen wortel met *i*) tegenover andere met *u* of *oo* (van eenen wortel met *ú*) voorkomen, als *glippen* en *gluipen*, Mnl. *littel* (Got. *leitils*) en *luttel* (Ohd. *liuzil*), *streek* en *strook*, *streep* en *stroopen* (Hgd. *streichen* naast Nl. *strooken*, Hgd. *streifen* naast Nl. *stroopen*). Deze leiden tot het aannemen van de Germaansche wortels *slíp*, *slík*, *brís*, *glíp*, *lât*, *strík*, *stríp* naast *sláp*, *slák*, *brás*, *gláp*, *lât*, *strák*, *stráp*, of de Indogerm. *slíb*, *slíg*, *bhrí(s)* *ghlób*, *líd*, *stríg*, *stríb* naast *sláb*, *slág*, *bhrú(s)*, *ghlúb*, *lúd*, *strág*, *stráb* ²⁾.

Zoo kent men in alle Indogermaansche talen eene regelmatige klankwisseling (*ablaut*) bij de vervoeging der werkwoorden en de daarmee samenhangende naamwoorden, namelijk van *o* met *a* en *e*, en van *ó* met *á* en *ê*, bv. bij Lat. *acuere* (= scherpen), Gr. *ἄκρίς* (punt) en Lat. *ocris*, Gr. *ὄκρίς* (= scherp); bij Gr. *λέγω* (= spreek) en *λόγος* (rede), bij Dorisch *φαμί* (spreek) en *φωνή* (stem), bij *ἀρήγω* (help) en *ἀρωγός* (helper). In het jongere Germaansch, waar *a* en *o* beide *á*, *á* en *ó* beide *ô* (Nl. *oe*) werden, terwijl *ê* in die Germ. talen, waartoe ook het Nederlandsch behoort, *á* is geworden, vindt men dus klankwisseling van *a* en *e* en van *ó* (Nl. *oe*) en *á*, bv. bij *malen* en *meel*, *wagen* en *bewegen*, *doen* en *daad*, *hoek* en *haak*. Pogingen om deze kwalitatieve klankwisseling te verklaren, bv. uit verschil van toonhoogte (muzikaal accent) of uit invloed van volgende consonanten, zijn totnogtoe mislukt, en daarom mogen wij er voorloopig klanktypeering bij vermoeden in tegenstelling tot eene andere — quantitatieve — klankwisseling, waarop wij later terug komen.

Ook wisselingen van medeklinkers, die hare verklaring langs phonetischen weg nog niet gevonden hebben, leiden tot het aannemen van dubbelwortels, b.v. met *k* en met *g*, zooals *pák* (vanwaar Skr. *pācas*, Lat. *paciscor*, Got. *fāhan*, Mnl. *vaen* en *vangst*) naast *pāg* (vanwaar Lat. *pango*, Gr. *πήγνυμι*, Nl. *vak*); *sák* (vanwaar Lat. *succus*, Ags. *sāgan*, Nl. *zuigen*) naast *sāg* (vanwaar Lat. *sugo*,

¹⁾ Door Dr. J. W. Muller, *Feestbundel Matthias de Vries*, Utrecht, 1889, bl. 79—96.

²⁾ Hier en elders geet ik gemakshalve alle wortels op met *i* en *ú*, ofschoon voor de meeste Indogermaansche de *ej*- of *ew*-klank liever moet worden aangenomen en voor de meeste Germaansche *eu* eer dan *ú*.

Ags. *sûcan*, Mnl. en Vlaamsch *zuken*); *dîk* (vanwaar Lat. *dico*, Gr. *δέκνυμι*, Got. *teihan*, Nl. *aantijgen*, *betichten*) naast *dîg* (vanwaar Lat. *digitus*, *prodigium*, *dignus*, Gr. *δείγμα*, Got. *talkns*, Nl. *teeken*); of ook van *p* met *b*, zooals *dhûp* (vanwaar Ags. *dyfan*, Nl. *dobber*, Mnl. *bedoven*, dat ook nog bij Hooft voorkomt, en waarschijnlijk ook *duif*) naast *dhûb* (vanwaar Nl. *diep* en *doopen*). Wisseling van *dh* met *d* vindt men in den wortel *bhûdh* (vanwaar Gr. *πυθμήν* voor *phuthmên*, Os. *bodom*, Nl. *bodem*) naast *bhûd* (vanwaar Gr. *πύδαξ*, Ags. *botm*, Eng. *bottom*); van *gh* met *g* in den wortel *bhûgh*, (vanwaar Nl. *buigen*, *beugel*) naast *bhûg* (vanwaar Lat. *fugio*, Gr. *φεύγω*, Nl. *beukelaar* en *buik*), in den wortel *megh* (vanwaar Skr. *mahán* = groot, Got. *magan*, Nl. *mogen*) naast *meg* (vanwaar Gr. *μέγας*, Lat. *magnus*, Got. *mikils*, Mnl. *mekel* = groot) ¹).

Zoo komt ook naast Skr. *ahám* (voor *aghám*) in 't Lat. *ego*, in 't Gr. *ἐγώ* voor, waaraan het Nl. *ik* beantwoordt. Het Grieksch heeft *ἑβδομος* (zevende) naast het met andere talen overeenstemmende *ἑπτα* (zeven), het Lat. *mendax* (leugenachtig) naast *mentior* (lieg), *vigesimus* naast *vicesimus* (twintigste), evenals *viginti* (twintig) naast het Gr. *ἑκοσι*; en zoo komen bij ons misschien ook *varken* en *barg* van parallelwortels, evenals *big(ge)* en Mnl., Vlaamsch *vigghe*, en daarnaast het Eng. *pig*.

Opmerkelijk zijn ook in 't Germaansch woorden met *gn*, met *kn* en met *hn* (later *n*) aan het begin, die ook naar de beteekenis verwantschap met elkaar vertoonen en op dubbelwortels wijzen, als ten minste de *k* niet uit *g* is ontstaan en die *g* niet het overblijfsel van een praefix *ga* is. Voorbeelden zijn: ons *knabbelen* naast Ags. *gnafan*; ons *knagen*, Ohd. *chnagan*, naast Ohd., Ags., Os. *gnagan*,

¹) Sommige van deze dubbelvormen worden verklaard door assimilatie (vóór den hoofdtoneel) van Indogerm. *kn* tot *kk* en *pn* tot *pp*, die dan in 't Germaansch *kk* en *pp* zouden gebleven zijn, en van Idg. *dhn* tot Germ. *tt*, Idg. *ghn* tot Germ. *kk*. Daar bij de assimilatie van *kn* tot *kk* en *pn* tot *pp* moet worden aangenomen, dat in 't Germaansch geene verdere verschuiving der tenuis heeft plaats gehad, terwijl bovendien nog het aannemen van verkorting der dubbelconsonant na lange vocaal noodzakelijk is en bewijzen, dat eene (natuurlijk suffixale) *n* inderdaad eenmaal is voorgekomen, uit den aard der zaak ontbreken, kan ik deze verklaring niet als afdoende aanvaarden. Op de m. i. meer aannemelijke verklaring van andere geminaties door assimilatie met volgende *n* kom ik later terug. Vgl. verder Adolf Noreen, *Abriss der Urgermanischen Lautlehre* (Strassburg 1894) p. 154—156 en de daar aangehaalde litteratuur.

Ohd. *nagan*, Nhd. *nagen*; ons *knap*, oudtijds en dialectisch ook *gnap*, Nhd. *knapp*, naast On *hneppr* (= nauw) en *hneppa* (= knellen); ons *knijpen* naast *nijpen*, ons *knikken* naast *nijgen*, Ags., Os, *hnigan*, Got. *hneivan*.

Ware overgang van de eene spirant in de andere niet uit verschillende talen (met name het Latijn) bekend, dan zou men met het oog op de Gotische woorden *thlaihan* (= liefkoozen), *thliuhan* (= vlieden) en *thlaqus* (= zacht), waarnaast in de andere Germ. talen alleen vormen met *f* in plaats van *th* voorkomen (vgl. Nl. *vleien*, *vlieden*, *vlak* en *flauw*), ook geneigd zijn, Indogermaansche dubbelwortels met *tl* en *pl* beginnende aan te nemen.

Hoe het zij, de stelling, dat in overouden tijd door uitverkiezing of typeering de onbepaaldheid van naast elkaar in dezelfde woorden voorkomende klanken voor eenheid van klank heeft plaats gemaakt, zonder eigenlijken klankovergang, maar door onbewuste of bewuste willekeur van gezaghebbende mannen, wordt bevestigd door de taalgeschiedenis in den historischen tijd tot op onze dagen toe, waarin wij voortdurend de typeering aan het werk zien. Natuurlijk dat in eene jongere taalperiode die dubbelvormen niet, zooals in den oudsten tijd, als bij toeval uit den scheppingsdrang der spraakmakende gemeente zijn voortgekomen, maar door klankverandering langs phonetischen weg en vooral door taalvermenging ontstaan zijn; maar dat belet niet, in de typeering dier jongere dubbelvormen een zelfde taalverschijnsel te zien, als in die der oudere.

Voorbeelden levert de geschiedenis onzer eigen taal genoeg op. Naast elkaar bestaan daar bv. *drok* en *druk*, *rot* en *rat*, *klein* en *kleen*, *teen* en *toon*, *leugen* en *logen*, *stenen* en *steunen*, *lenen* en *leunen*, enz. In onze oudere geschriften — proza en poëzie — vindt men ze alle dooreengebruikt, en niet weinigen zullen zich nog steeds naar willekeur nu eens van den eenen dan weder van den anderen vorm bedienen. Toch valt het wel niet te ontkennen, dat wij op het oogenblik van elk dezer woordparen gemakkelijk kunnen voorspellen, welke zal blijven leven en welke zal ondergaan, m. a. w. dat men aangaande deze woorden in de beschaafde taal aan het typeeren is. Op welken grond? Ja, dat is moeielijk met zekerheid te zeggen, maar in elk geval op grond van voorkeur, die noch van phonetischen aard is, noch te zoeken is in de neiging van het eene dialect, om over het andere de heerschappij te erlangen. Bij *klein* wint het Hollandsch-Brabantsch het op het Westvlaamsch, en bij

toon het Noordhollandsch het op het Zuidhollandsch, misschien ook bij *leunen* en *steunen*, maar zeker niet bij *druk* en *rat*, want een Amsterdammer, die minder beschaafd spreekt, zal altijd *drok* en *rot* zeggen. Voor Van Lennep, met zijne overhelling tot losheid in het spreken en schrijven, was dat zelfs eene reden om *drok* boven *druk* te verkiezen, maar zijne poging om in dit woord de *o* te typeeren schijnt mislukt. En toch was er in een homoniem *druk* eene aanleiding geweest om *drok* te doen overheerschen, zooals die er misschien voor *rat* was in een homoniem *rot*. Evenals *leugen* naast *logen*, staat ook *meulen* naast *molen*, maar reeds lang heeft de beschaafde spreektaal *molen* aangenomen, in strijd met de meeste dialecten van ons land, terwijl daarentegen juist *leugen* bezig is de overwinning te behalen op *logen*. De verklaring van die voorkeur ligt buiten het gebied der phonetiek. En hoeveel zal daar niet buiten liggen bij allerlei klankverschijnselen der oudere taal, die wij nu nog, schoon vaak te vergeefs, langs phonetischen weg trachten te verklaren!

Wat is de reden, waarom vele Hollanders, die regelmatig (oorspronkelijk in navolging van de Brabanders) de *ú* als *ui* uitspreken, *duzend* blijven zeggen en een lastigen knaap een *duvelschen jongen* noemen? Er moet in den tijd, toen de Hollanders dien *ui*-klank begonnen aan te nemen en dus alle woorden zoowel met *u* (door de ouderen) als met *ui* (door de jongeren) hoorden uitspreken, eene reden zijn geweest om bij *duzend* en *duvelsch* op het oudere standpunt te blijven staan en voor zich en vele latere geslachten tevens deze klanken bij die woorden te kiezen. Tegenwoordig echter is men weer op weg ook bij die woorden de *u* door de *ui* te vervangen, naar 't schijnt geleid door de neiging tot klankvereenvoudiging, de gewichtigste drijfveer tot klanktypeering.

Daardoor toch verdwijnen gaandeweg uit de beschaafde spreektaal vormen als *waereld*, *kaerel*, *paerel* en *paers*, omdat de gerekte open *ae*-klank vóór de *r*, schoon ook in 't Hollandsch phonetisch ontstaan, te zeldzaam is geworden om zich te kunnen handhaven naast de dubbelvormen met gerekte gesloten *e* of *a*: *wereld*, *kerel*, *parel* en *paars*. Zoo verdwijnt dus uit onze beschaafde spreektaal het klankverschil tusschen de *ae* (gerekte open *e*) en de *e* (gerekte gesloten *e*), terwijl het onderscheid tusschen gerekte en korte open *e* zich tegenwoordig nog maar alleen handhaaft bij *vaers*, misschien om verwarring met het homonieme *versch* te voorkomen. De Gronin-

gers echter, die in hun dialect de gerekte open *ae* zeer goed kennen, geven ook in dit woord, als zij beschaafd Nederlandsch spreken, aan de *e* niet meer den gerekten, maar den korten open klank.

Zoo dreigt ook langzamerhand het onderscheid tusschen scherpkorte en zacht korte *o* te verdwijnen, althans de scherpkorte *o* schijnt, in spijt van het Hollandsch, meer en meer de voorkeur te genieten, en zoo nadert dan de tijd, waarop die nu nog wisselende klank als scherpkorte *o* zal getypeerd zijn. Invloed van het Saksisch dialect met zijne zóó sterke overhelling tot de scherpkorte *o*, dat in Twente de zacht korte *o* zelfs vóór de *n* (waar het Hollandsch geene scherpkorte *o* kent) nagenoeg als *ou* wordt uitgesproken, werkt daartoe ongetwijfeld mede, al kan die ook niet de eenige oorzaak zijn.

Zoo is in beschaafd Nederlandsch in open lettergrepen de door *i*-umlaut ontstane *e* reeds geheel samengevallen met de oorspronkelijke en met de uit *i* voortgekomen *e*, welke in sommige tongvallen, bv. in het Oostgeldersch of Saksisch van de graafschap Zutphen ¹⁾ nog duidelijk daarvan, evenals van elkaar onderscheiden worden. Er is bv. geen onderscheid meer waar te nemen tusschen onze gerekte gesloten *e* in *beter*, die in *eten* en die in *weten*, terwijl de Oostgelderschen in *bèter* en *èten* twee verscheidenheden van open *e*'s doen hooren en in *weten* eene gesloten *e*.

Eene andere klankvereenvoudiging deed zich in het beschaafd Nederlandsch — op voorgang van het Rijnlandsch en Amstellandsch — reeds lang geleden voor bij twee andere *e*-klanken, evenals bij twee *o*-klanken. Schoon de meeste Nederlandsche dialecten het onderscheid tusschen de scherplange *e* (uit *ai*) en *o* (uit *au*) eenerzijds en de verschillende oorspronkelijk korte, maar gerekte en in uitspraak één geworden *e*'s en *o*'s (de zoogenaamd zachtlange *e*'s en *o*'s) anderzijds blijven handhaven, heeft de beschaafde spreektaal dat klankverschil doen verdwijnen door de scherpe *e* en *o* als de zachte te gaan uitspreken. Men kan dat geen phonetischen overgang van scherpe tot zachte *e* noemen: het is opzettelijke vervanging.

Zoo is ook het twee eeuwen geleden nog overal heerschende onderscheid tusschen de uitspraak der uit lange *i* ontstane *ij* en der *ei* (uit *ai*) uit de beschaafde spreektaal verdwenen. De schrijftaal heeft door *ee* en *e*, *oo* en *o*, *ei* en *ij* te onderscheiden de typeering van *e*-, *o*- en *ei*-klank wel trachten tegen te houden, maar te vergeefs,

1) Zie H. Kern, *Tijdschrift* IX (1890) bl. 144—153.

en dat vermoedelijk omdat zij het, althans wat de *e* en *o* betreft, niet consequent genoeg heeft gedaan, namelijk door in gesloten lettergrepen het onderscheid niet in schrijfteekens uit te drukken. Integendeel, daardoor heeft zij de gelijkmaking dezer klanken in de hand gewerkt, en zoo iets heeft de schrijftaal vaak gedaan.

Sinds het menschedom is gaan schrijven en spel- en leesonderwijs is gaan geven, is de klanktypeering sterk toegenomen. Ook in dit opzicht heeft de schrijftaal een belangrijken invloed op de spreektaal geoefend. Had zij van den aanvang af zuiver phonetisch kunnen zijn, wat natuurlijk onmogelijk was, dan zou zij tot typeering veel minder aanleiding gegeven hebben, dan nu het geval was, nu zij bijna overal bij hare invoering zich moest vergenoegen met de overgeleverde schrijfteekens van eene andere, vroeger in schrift gebrachte taal, en veel minder teekens bezat dan klanken, zoodat geringe klankverschillen niet konden uitgedrukt worden en voor sommige klanken een teeken moest gebruikt worden, dat in de schrijftaal, die tot model diende, eigenlijk een eenigszins anderen klank aangaf.

Dat het Oudhoogduitsch voor den umlaut van *û* nog geen afzonderlijk teeken bezat en dien soms in het schrift verwaarloosde (dus *û* gebruikte), maar hem meestal weergaf door het teeken voor den tweeklank *iu*, is vermoedelijk de oorzaak geweest, dat beide klanken reeds in het Middelhoogduitsch (blijkens het rijm) zijn samengevallen en reeds zeer vroeg in het Beiersch-Oostenrijksch beide den *ui*-klank hebben aangenomen, die in het Nieuwhoogduitsch tot heerschappij gekomen is en door *eu* (of, als de umlaut nog herkenbaar is, door *äu*) wordt afgebeeld.

Dat in het beschaafd Nederlandsch zoovele woorden (met name die met lange klinkers) geenen umlaut hebben, ofschoon die in bijna alle tongvallen voorkomt en ook niet overal door de werking der analogie verwijderd kan zijn, is vermoedelijk te wijten aan het schrift, dat er geene afzonderlijke teekens voor had en alleen sommige door de teekens voor andere oorspronkelijke klanken, zooals den umlaut der korte *a* door het teeken voor de *e*, aanduidde.

Ook komt het mij waarschijnlijk voor, dat de zuivere uitspraak der oorspronkelijk lange *â* bij ons, zoo al niet uitsluitend, dan toch grootendeels, aan den invloed van het schrift moet worden toegeschreven. Op het oogenblik toch heerscht die zuivere lange *â*,

buiten den kring der beschaafden, maar in een zeer klein gedeelte van ons land, namelijk in het Westen van Zuid-Holland benoorden de Maas en in het Zuiden van Kennemerland. De Friezen zeggen *ie* (of *éa* vóór nasaal), de Noordhollanders *ej* (en *á* alleen vóór nasalen), de Zeeuwen *ae* (gerekte open *e*). De Saksische bewoners van ons land gebruiken eene zware *oa*, de Frankische (ook in Zuid-Nederland) in het Oosten een bijna tot *o* naderenden, in het Westen een dichter bij de *a* staanden *ao*-klank; en in de 12 en 13de eeuw, toen in Zuid-Nederland het eerst Nederlandsch geschreven werd, zal die uitspraak (de Friesche, die misschien nog *e* was, daargelaten) wel niet veel van de tegenwoordige hebben verschild. De tusschen *o* en *a* inliggende klank kon noch juist door *o*, noch juist door *a* worden weergegeven, maar men had geen ander teeken en koos (behalve enkele Saksers en Limburgers, die de *o* kozen) daarvoor het *a*-teeken, waarvan de zuivere uitspraak uit het Zuidduitsch, het Fransch en de schooluitspraak van het Latijn bekend kon zijn. Toen eenmaal de *ao* als *á* getypeerd was in het schrift, zullen de scholen er voor gezorgd hebben, dat zij zóó ook getypeerd werd in het spreken, evenals ook de Zeeuwsche *ae*, schoon die zich (door de schrijfwijze van *a* als *ae* in gesloten lettergrepen) langer naast de *á*-uitspraak, ja in de taal der beschaafde Hagnaars nog steeds min of meer is blijven handhaven. Zonder het schrift zouden wij waarschijnlijk geene enkele lange *á* zuiver uitspreken, misschien ook geene enkele gerekte korte, daar die onder Westfranken en Zeeuwen van de lange *á* in uitspraak niet verschilt.

Bevreemdend zal deze bewering zeker niet zijn voor ieder, die de eerste spel- en lees oefeningen onzer kinderen heeft gadegeslagen of ze persoonlijk heeft geleid; want zoo iemand weet, hoe noodig het is, dat daarbij ieder schriftteeken tot zijn recht komt, en hoe lastig het is, dat er ook teekens zijn, die in disharmonie zijn met de overige of die volstrekt verwaarloosd moeten worden. 't Is gemakkelijker aan kinderen (vooral aan die, welke een van de Hollandsch gekleurde beschaafde spreektaal sterk afwijkend dialect spreken) te leeren, dat zij *visschen* met *sch*, dan *vissen* met *s* moeten uitspreken, als zij lezen; en bekend is het, hoe dat dan ook in het begin der 19de eeuw op vele scholen werd gedaan. Waren daartegen toen geene stemmen opgegaan, die dat als pedant, onwelluidend en strijdig met de reeds eeuwenoude volksuitspraak in het grootste gedeelte van ons land hadden veroordeeld, dan zouden

de beschaafden nu misschien *visschen* met *sch* uitspreken ¹⁾. Zoo was, alleen omdat het schrift voor de gutturale nasaal het samengestelde teeken *ng* gebruikt, waarvan het laatste schriftbeeld ook voor de gewone spirant *g* geldt, de *ng* in het begin onzer eeuw al een eind op weg om als *n* + spirant te worden uitgesproken, en onder beschaafde Groningers kan men die uitspraak nog dikwijls hooren, ofschoon het Groningsch dialect er toch allerminst aanleiding toe geeft. Dat de toonlooze *e* geen eigen teeken bezit, bracht er voorheen — misschien nog — de boeren toe, haar bij de voorvoegsels *ge* en *be* als zachtlange *e* te zingen en ook wel te lezen. Dat heette deftig, maar was een natuurlijk gevolg van de typeerende kracht der schrijftaal.

Zeker is het in elk geval, dat de invloed der schrijftaal bij alle beschaafden de uiting der sandhi-verschijnselen belemmert, d. i. de wijziging van begin- en slotklanken der woorden onder den invloed van de zich daarbij aansluitende klanken der voorafgaande of volgende woorden. Wie zich in gemeenzaam gesprek misschien nog wel eens op Hollandsch als *hejje*, *kajje*, *wijje*, *lawe*, *opte*, enz. betrapt, zal, wanneer hij ook maar eenigszins op zijne taal heeft te letten, *heb je*, *kan je*, *wil je*, *late(n) we*, *op de*, enz. zeggen, en niemand zal dat meer gemaakt of deftig vinden, omdat het onder beschaafden meer en meer gebruik is geworden, zóó te spreken.

Hoe sterk de invloed der schrijftaal is, blijkt nog hieruit, dat zelfs foutieve spelling, op verkeerde etymologie berustend en door taalbeoefenaars in de schrijftaal ingevoerd, ook vaak tot wijziging van de uitspraak heeft geleid. Zoo is b. v. nog geen menschenleeftijd geleden de *g* in het schrift uit *Dingsdag* verbannen op grond van de onjuiste meening, dat zij er etymologisch niet in behoorde, maar er door de plat-Amsterdamsche uitspraak of door volksetymologische aansluiting aan het werkwoord *dingen* in was

¹⁾ Vgl. voor het Fransch E. Littré, *Histoire de la langue française* (Paris 1869) I p. 324: „Notre langue fourmille de mots où l'écriture a fini par tuer la prononciation, c'est-à-dire que les lettres écrites, il est vrai, mais non prononcées, ont fini par triompher de la tradition et se faire entendre à l'oreille comme elles se montrent à l'oeil.” Een enkel voorbeeld ontleen ik aan F. Brunot: *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris 1887 p. 94: „Ainsi s'est introduit l'usage de faire entendre le *s* de *fi*ls, qui doit être prononcé non pas *fi*s', mais *fi*, de même dans *lacs* dont la prononciation vraie est *lá*. On fait sonner les lettres doubles, on lie rigoureusement les mots,” etc.

gebracht; en nu reeds spreken de meeste beschaafden dat woord als *Dinsdag* uit, ofschoon later gebleken is, dat die *g* er wel degelijk van oudsher in behoort en eeuwenlang ook buiten Amsterdam heeft geheerscht.

Totnogtoe bespraken wij de typeering alleen als uitverkiezing van den eenen klank boven den anderen, maar niet altijd deed zij den eenen klank voor den anderen wijken: soms werden twee klanken naast elkaar behouden en dan bestond de typeering in het toekennen van eene verschillende beteekenis of functie in den zin aan ieder der beide klankvormen van hetzelfde woord. Wij noemden dat reeds „kenmerking” of differentiëring.” In dezelfde taal komen niet dan zeer tijdelijk en als bij toeval dubbelvormen voor, die gelijke beteekenis of functie hebben. De afleidsels van parallelwortels met *i* en *ú*, die wij boven bespraken, verschillen dan ook onderling merkbaar van beteekenis, al blijft de gemeenschappelijke vagere grondbeteekenis nog herkenbaar; en die differentiëring van beteekenis gaat blijkaar reeds tot overouden tijd terug.

Bij den qualitatieven ablaut hebben wij met differentiëring van functie te doen. In het Grieksch bv. kwam van den wortel met *e* het werkwoord, als *δέμω* (bouw), *λέγω* (spreek), *φέρω* (draag), *τρέπω* (wend), *στείχω* (ga, stijg), *σπεύδω* (spoed mij) en van dien met *o* het naamwoord, als *δόμος* (gebouw), *λόγος* (gesprek), *φόρος* (opbrengst), *τρόπος* (wending), *στοίχος* (lijn), *σπουδή* (spoed). Soms daarentegen werd de *o* gebruikt om eene verledene of voltooide handeling aan te duiden tegenover eene tegenwoordige of onvoltooide, die door de *e* werd aangeduid, als bij *πέποιθα* en *λέλοιπα* (heb overtuigd, achtergelaten) tegenover *πέπω* en *λείπω* (overtuig, laat achter), bij *πέπομφα* (heb gezonden) tegenover *πέμπω* (zend), bij *κέκλοφα* (heb gestolen) tegenover *κλέπτω* (steel), enz. Met de lange *ē* en *ō* evenzoo: vgl. *ἀρήγω* (help) met *ἀρωγός* (helper), *τίσθμι* (leg) met *θωμός* (hoop), *ρήγνυμι* (breek) met *ῥρωγα* (heb gebroken). Van *o* en *a*, *ō* en *ā* geldt hetzelfde: *ἄγω* (drijf, bv. den ploeg) en *ἄγμος* (vore); *φαμί* (spreek) en *φωή* (stem).

Denzelfden ablaut vinden wij ook in het Germaansch, waar hij, vereenigd met den quantitatieven ablaut, bij de vervoeging der sterke werkwoorden eene belangrijke rol speelt, en beide dan ook reeds sedert LAMBERT TEN KATE gediend hebben als criterium van stamverwantschap der onderling van klank verschillende woorden. Wisseling van *o* (die in 't Germaansch *a* werd) met *e* (soms in

't Germaansch *i* geworden) treffen wij o. a. aan bij *malen* (uit **molan*, vgl. Lat. *molo*) en *meel*, bij *wagen* (uit **wogn*, vgl. Gr. $\delta\chi\alpha\varsigma$) en *bewegen*, bij *band* (uit **bond*) en *binden* (uit **bendan*), bij (*dief*)*stal* en het imperf. *stal* (uit **stol*) en *stelen*, zooals ook bij 't Got. *hlaf* (= heeft gestolen) en *hlifan* (= stelen, uit **hlefan*); bij *steeg* (uit *staig* voor **stoig*, Indogerm. w. *stoigh*) en *stijgen* (uit *steigan*, Indogerm. w. *steigh*); bij *bood* (uit *baud* voor **boud*, Indogerm. w. *bhoudh*) en *bieden* (uit *beudan*, Indogerm. w. *bheudh*). Wisseling van *ô* (Nl. *oe*) met *ê* (Nl. *â*) zien wij in *doen* (uit *dôn*, Indogerm. w. *dhô*) en *gedaan*, *daad* (Got. *dêds*, Indogerm. w. *dhê*); bij Got. *taitôk* (= nam) en *têkan* (nemen); bij *broeden* (uit **brôdian*, Indogerm. w. *bhrôdh*) en *braden* (uit *brêdan*, Indogerm. w. *bhrêdh*).

Ook in lateren tijd kon hetzelfde woord in twee klankvormen voorkomen, bv. door dialectvermenging of tengevolge van nog niet algemeen toegepaste of naar twee kanten werkende analogiseering; en ook in dat geval had niet zelden differentiëring plaats. Zagen wij reeds, dat *rot* in het beschaafde Nederlandsch moet wijken voor *rat*, toch zal ieder blijven zeggen: *een rotie van een kind* en zegt niemand *een ratje van een kind*. Zoo wint *schelp* het op den dialectvorm *schulp*, maar in *schulpzand*, *uitschulpen* (van een rand goed) is de *u* nog de gewone klank. Zoo hebben *dof* en *duf*, *plok* en *pluk*, *bôl* (subst.) en *ból* (adj.), *schôl* (*ijs*-) en *schól* (*visch*), *gouden* en *gulden*, *schuw* en *schouw*, *rieken* en *ruiken*, *klieven* en *kluiven*, *snoet* en *snuut*, *snoeven* en *snuiven*, *soezen* en *suizen*, *piepen* en *pijpen*, (*uit*)*sliepen* en *slijpen* verschillende beteekenissen gekregen, nadat zij door dialectvermenging in de gemeenlandsche taal zijn opgenomen, evenals dat ook het geval was met vormen als *bar* en *baar*, *bros* en *broos*, *grof* en *groof*, *ruw* en *ruig*, waarbij het klankverschil in de werking der analogie te zoeken is.

Dergelijke doubletten zijn er ook in 't Fransch, zooals *plier* naast *ployer* (beide uit het Lat. *plicare*) door invloed der analogie, *chaire* naast *chaise* (Lat. *cathedra*) en *cou* naast *col* (Lat. *collum*) door dialectischen invloed, en *chevalier* naast *cavalier* (van 't Lat. *caballus*), *champ* naast *camp* (Lat. *campus*) door overneming van het laatste woord van ieder woordpaar uit het Italiaansch.

Andere Fransche doubletten verschilden reeds eenigszins van beteekenis vóór zij naast elkaar in het Fransch in gebruik kwamen, namelijk die waarbij naast een van oudsher in het Fransch uit het Vulgaarlatijn ontwikkeld en zoowel in vorm als beteekenis gewijzigd

woord later hetzelfde Latijnsche woord opnieuw is opgenomen in meer oorspronkelijken vorm en verschillende beteekenis, zooals *ration* naast *raison* (Lat. *ratio*), *intègre* naast *entier* (Lat. *integer*), *fragile* naast *frêle* (Lat. *fragilis*), *rigide* naast *raide* (Lat. *rigidus*), enz.

Door uitvoeriger over typeering bij klankverschil te spreken dan de titel dezer paragraaf kon doen vermoeden, die als ons onderwerp „klankverandering” aangeeft, waartoe de typeering eigenlijk niet mag gerekend worden, heb ik er met meer nadruk, dan gewoonlijk gedaan wordt, op willen wijzen, dat iedere klankverseidenheid nog niet het product van klankwijziging behoeft te zijn en hare verklaring dus niet behoeft te vinden in de werking van te vergeefs gezochte of slechts bij gissing aangenomen klankwetten, maar dat menig klankverschil mag gehouden worden voor het resultaat van tweeërlei typeering. Desniettemin blijft er nog eene eerbiedwaardige reeks zoowel van onbetwijfelbare als van waarschijnlijke klankovergangen of klankwijzigingen over, zoodat de klankverandering een hoogst gewichtig en merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis der taal mag genoemd worden.

Wanneer ik spreek van één verschijnsel, dan denk ik alleen aan het resultaat, dat alle klankveranderingen met elkaar gemeen hebben, namelijk dat daardoor vele, ik mag wel zeggen alle, woorden der tegenwoordige talen eenigszins andere klanken hebben aangenomen, dan dezelfde woorden in eene vroegere taalperiode hadden, dat daardoor dus de identiteit van een voor duizend jaar gesproken en een nog heden gebezigd woord wordt gehandhaafd ondanks het groote klankverschil in verleden en heden. Inderdaad echter is klankverandering niet één verschijnsel, maar de samenvattende naam voor een groot aantal, in aanleiding, oorsprong en werking van elkaar zeer verschillende, verschijnselen.

In de eerste plaats vallen die verschijnselen in het oog, die wij zuiver *physiologische* mogen noemen. Zij zijn oogenschijnlijk uitsluitend het gevolg van de veranderingen in den physiologischen toestand der menschen. Bij ieder van kind tot man opgroeïend individu hebben, door de lichamelijke ontwikkeling zelf, veranderingen in de spraakorganen plaats, die het duidelijkst bij den zang uitkomen, maar ook bij het spreken opgemerkt kunnen worden. Op den leeftijd van onvastheid der stem kunnen invloeden van buiten gemakkelijk aanleiding geven tot verandering in de voortbrenging van klanken. Aanleiding daartoe kan verder ook gegeven worden

door verfijning van het gehoor en van het gevoel der spierbewegingen, die met het spreken gepaard gaan. Ieder voelt zijne eigene stem, indien hij er op let, althans min of meer en hoort die meer of min, en kan die daarnaar wijzigen. Doet hij het niet met opzet, dan doet hij het onbewust. Grooter invloed oefent zeker nog het hooren spreken van anderen, tengevolge van de neiging der sociabele menschen (en dat is verreweg de meerderheid) om zich, ook onwillekeurig, bij hunne omgeving aan te sluiten.

Invloed van buiten kan geoeffend worden door klimaat en luchtgesteldheid, hetzij rechtstreeks door de physiologische veranderingen, die zij in de spraakorganen kunnen brengen, of door te dwingen tot een ander gebruik dier organen, hetzij zijdelings door te leiden tot het invoeren van zeden en gewoonten, die tot klankverandering aanleiding geven. Dat er 'samenhang' bestaat tusschen de bergachtigheid van een landschap en de taal der bergbewoners in tegenstelling tot die van het vlakke land, is hoogst waarschijnlijk, al is het ook uiterst moeilijk dien samenhang aan te wijzen. Reeds lang heeft men de hardheid van het Dorisch dialect tegenover de grootere zoetvloeiendheid van het Ionisch verklaard uit de ruwheid van het door de Doriërs bewoonde bergland in tegenstelling tot de zachtheid van het klimaat in de door de Ioniërs bewoonde kustlanden. Dat de van elkaar overigens zoozeer verschillende talen der niet stamverwante volken, die den Kaukasus bewonen, alle een bijna volkomen gelijk klankstelsel hebben, wordt door Osthoff aan den invloed van dat bergland toegeschreven. ¹⁾

Opmerkelijk is het ook, dat wat door Grimm de tweede klankverschuiving is genoemd, namelijk de overgang van de Germaansche tennes (*t, p, k*) in de overeenkomstige affricaten of spiranten (*z* of *s*, *pf* of *f*, *ch* of *ch*) en die van de Germaansche mediae (*d, b, g*) in de overeenkomstige tennes (*t, p, k*) zich het volledigst voordoet in de Beiersche en Oostenrijksche hooglanden, in de Alpenstreken en in het Schwarzwald, maar veel minder volledig in Midden-Duitschland, waar alleen *d* en *t* algemeen in *t* en *z* (*s*) overgingen, maar *k* in *ch* alleen in 't midden en op het eind der woorden, en *p* in *pf* (*f*) slechts in bepaalde en niet overal evenveel gevallen (bv. in het Noord-Westen van Midden-Duitschland niet aan het begin der woorden),

¹⁾ Zie H. Osthoff, *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formbildung.*

terwijl van al deze klankovergangen in de laagvlakten van Noord-Duitschland evenmin iets te bespeuren valt als in het Nederlandsch. Zou men niet zeggen, dat er verband moet bestaan tusschen de hoogte van Hoog-Duitschland en het Hoog- of Opperduitsch, de laagte van Neder-Duitschland en het Plat- of Nederduitsch, waar men met de bergen ook die klankverschuiving in omvang ziet afnemen?

Niet minder opmerkelijk is het, dat aan de zeekust, in de visschersdorpen van allerlei streken de taal duidelijk afwijkt van die der ook maar zeer weinig daarvan af wonende landbouwers. In ons eigen land vinden wij daarvan een bekend voorbeeld in het Strandhollandsch der bewoners van Zandvoort, Noordwijk, Katwijk en Scheveningen, dat in hooge mate verschilt van den tongval der bewoners van Bloemendaal, Sassenheim, Rijnsburg en Loosduinen. Dat aan die zeedorpen o.a. het niet of verkeerd uitspreken der *h* eigen is, weet ieder, al blijft het verband tusschen die eigenaardigheid en de nabijheid der zee nog duister, en wel te duisterder omdat ook hier en daar in het binnenland dat haspelen met de *h* wordt aangetroffen en het zelfs aan alle Frankische dialecten van Zuid-Nederland, evenals aan het Zeeuwsch eigen is.

Toevallig is het ook zeker niet, dat het tegenwoordig Landfriesch (met uitzondering van het Hindeloopensch en Schiermonnikoogsch) in twee tongvallen, dien der „klaikers” (bewoners van de kleistreken) en dien der „waldjers” (bewoners der woudstreken of zandgronden) onderscheiden wordt, al zouden voor die verscheidenheid ook misschien historische gronden kunnen aangevoerd worden. Zelfs dáár in Friesland wijkt het dialect van enkele visschersdorpen, als Wierum, Péasens en Moddergat, van het gewone Landfriesch af, o. a. door het uitspreken van de oorspronkelijke lange *û* als lange *î*, waarin het overeenstemt met den overigens zeer verhollandschten tongval van Vlieland.

Overigens moet men zich de klankwijziging, ofschoon van individuen uitgegaan, niet voorstellen als gewoonlijk reeds gedurende eenen menschenleeftijd tot stand gekomen, want physiologische wijzigingen hebben eerst zeer langzamerhand en ongemerkt plaats en verliezen alzoo haar individueel karakter, zoodat zij juist daardoor blijvend kunnen worden. Erfelijkheid in den toestand der spraakorganen en opleiding in het spreken door het voorbeeld der ouders werken samen om door het kind het proces der klankwijziging te doen voortzetten, dat vader of moeder begonnen heeft.

Tusschen twee klanken, waarvan wij gemakshalve zeggen, dat zij in elkaar zijn overgegaan, moet men bij wijziging langs physiologischen weg een groot aantal tusschenklanken aannemen, die voor het gehoor — althans bij oppervlakkig toeluisteren — niet gemakkelijk onderscheiden worden of, wanneer de klankverandering in het verleden heeft plaats gehad, niet door een afzonderlijk schriftteeken konden worden afgebeeld. Zoo moet bv. als de brug voor den overgang der lange *û* (uitgesproken als *oe*) tot onze tegenwoordige *ui* eene reeks van tusschenklanken worden aangenomen, waarvan wij ons het best een denkbeeld kunnen vormen als wij ons niet bepalen tot onze beschaafde spreektaal, maar ook de dialectische uitspraak van die *ui* bestudeeren, want dan zullen wij uit de verscheidenheid, die bij deze *ui* in de verschillende tongvallen heerscht verschillende stadiën in de ontwikkeling der *û* tot *ui* kunnen leeren kennen.

Veel grooter nog moet het aantal tusschenklanken geweest zijn, die den overgang van Indogerm. *â* tot Hgd. *û* (Nl. *oe*) hebben voorbereid, zooals wij hem kennen door vergelijking van Skr. *bāhūsi*, Dorisch *σάλα*, Lat. *māter*, *frāter*, *fāgus* met Hgd. *brig* Nl. *boeg*, *stuhl* (Nl. *stoel*), *mutter* (Nl. *moeder*), *bruder* (Nl. *broeder*), *buche* (Nl. *boekweit*). Dat ook een uit het Keltisch overgenomen woord als *brūca* in ons *broek* dien overgang vertoont, bewijst, dat het proces niet lang vóór den aanvang van den historischen tijd moet begonnen zijn. Natuurlijk zou rechtstreeksche overgang van *â* tot *û* al een zeer zonderling physiologisch verschijnsel mogen genoemd worden, maar wij weten dan ook, dat de *û* niet direct uit *â*, maar meer onmiddellijk uit eenen tweeklank is voortgekomen, die uit *û* met de eene of andere onduidelijke vocaal als naklank bestond, zoodat bij ons *moeder* in het Mnl. nog min of meer als *māēder*, misschien zelfs als *mōēder* werd uitgesproken, vanwaar dan ook onze spelling. In het Middelhoogduitsch en Oudhoogduitsch trachtte men dien klank in het schrift door *uo* (in 't Ohd. soms door *ua*) weer te geven: vgl. Ohd. *buog*, *stuol*, *muoter*, *bruoder*, *buoh*, *bruoh*. Die *oe* of *uo* nu was gediphthongeed uit een tusschen *û* en *ô* inliggenden klank, zooals men dien nog in de Saksische streken van ons land hoort en zooals men dien met recht ook voor het Gotisch aanneemt, waar hij in 't schrijven door *ô* (eene enkele maal ook door *u*) wordt weergegeven, evenals in 't Oudnoorsch en Angelsaksisch: vgl. On. *bôgr*, Got. *stôls*, Ags. *môdor*, Got.

bróthar, Ags. *bôc*, On. *brók*. Uit eenen klank als die, welken wij hooren, wanneer wij de *o* van ons *om* rekken, zal deze zich ontwikkeld hebben, en van die *ó* tot de *á* is de afstand reeds niet meer zoo groot. In zulk eene *ó* kon de *á* overgaan door het voortbrengen en ronden van de lippen.

Voor geleidelijken overgang van medeklinkers kunnen wij als voorbeeld de wijziging der Indogerm. beginletters *bh* en *dh* (d. i. der geaspireerde mediae of mediae met *h*-klank achter zich) in de Nederlandsche ongeaspireerde mediae aanhalen; vgl. Skr. *bhrátar* met Nl. *broeder*, Skr. *dádhami* (Gr. *τίθημι*) met Nl. *daad*. Oppervlakkig zou men misschien geneigd zijn eenvoudig verlies van aspiratie aan te nemen, maar de taalwetenschap leert, dat de overgang op geheel andere wijze heeft plaats gehad. De mediae *b* en *d* bij ons moeten uit spiranten als onze *v* en de zachte Eng. *th* zijn voortgekomen, ofschoon wij ze in geene enkele Germaansche taal meer als zoodanig aantreffen aan 't begin der woorden. Wel komen zij zoo voor in 't midden (vgl. Skr. *nábhas* met ons *nevel*, Skr. *rudhíras* met On. *raudhr* met spirantische *dh*, die bij ons steeds en dus ook hier in het woord *rood* in *d* is overgegaan), evenals de spirantische *g*, die uit de geaspireerde media *g* ontstaan is (vgl. Skr. *stighnómi*, spring, met Nl. *stijgen*) en die in onze taal, ook zelfs in het begin van een woord, spirant is gebleven. (Vgl. Lat. *hostis* voor **ghostis* met Nl. *gast*). Tusschen die Oudgerm. spiranten nu en de geaspireerde mediae van het Indogerm. liggen waarschijnlijk zoogenaamde affricaten in, dus nauwe verbindingen van media met spirant, zoodat men mag zeggen, dat eerst de aspiratie (*h*) zich geassimileerd heeft aan de media en zoo in eene aan de media klankverwante spirant is overgegaan, dat daarna slechts de slotklank van die affricaat, d. i. de spirant, is overgebleven, evenals in 't Hgd. bij *dass* uit *daz* en het plat Amsterdamsche *nies* uit *niets*, *plaa*s uit *plaats* en in 't begin bij ons *sidderen* uit *tsidderen*, *samen* uit *tsamen*; en dat eindelijk die spirant weder media is geworden, schoon die laatste overgang mij nog altijd raadselachtig voorkomt en ik groote neiging zou hebben om, in strijd met de tegenwoordig heerschende voorstelling, aan het begin der woorden en ook in het midden, waar tegenwoordig mediae worden aangetroffen, eenvoudig verlies van de Indogermaansche aspiratie aan te nemen.

Deze overgang van geaspireerde mediae tot spiranten, die dan later weder gedeeltelijk ongeaspireerde mediae werden, maakt een

onderdeel uit van het merkwaardig verschijnsel, dat JACOB GRIMM, niet zonder voorgang van R. CH. RASK, als wet der *klankverschuiving* deed kennen, toen hij in 1822 voor het eerst daarvan de regelmatigheid aantoonde ¹⁾ en alzoo het vergelijken van Germaansche woorden met Indogermaansche mogelijk maakte, waardoor de vroeger slechts vermoede verwantschap van het Germaansch met de andere Indogerm. talen onwederlegbaar bewezen werd.

Die regelmaat noemde hij „gesetz” en daarom noemen wij tegenwoordig de klankverschuiving gewoonlijk *de wet van Grimm*, wat ook juister is, daar Grimm's eigen voorstelling, dat er in het Germaansch eene soort van verschuiving der mutae had plaats gehad, niet meer kan worden volgehouden. Grimm ging uit van de verdeeling der mutae in de Grieksche grammatica en nam dus voor het Indogermaansch drie mediae (*b, g, d*), drie tenues (*p, k, t*) en drie aspiratae (*ph, ch, th*) aan. Iedere media nu zou volgens hem in het Germaansch in de verwante tenuis, iedere tenuis er in de verwante aspirata (en tusschen spirant en aspirata maakte Grimm geen onderscheid), iedere aspirata in de verwante media zijn overgegaan. Daar hij al die overgangen als gelijktijdig en als met elkaar in verband staande beschouwde, kon hij den geheelen overgang als eene verschuiving van klanken voorstellen en de regelmatigheid er van met den naam „wet” bestempelen.

Het begrip „klankwet” voor de regelmatige verhouding van verschillende klanken tot andere in andere tijden of bij andere volken is, zoo al niet voor het eerst, dan toch zeker al zeer vroeg en met den meesten nadruk ontwikkeld door LAMBERT TEN KATE, maar hij gebruikte daarvoor het woord „wet” nog niet: hij sprak van „streekhoudende regels” of „dialectregels,” die hij als grondslag van iedere poging tot etymologiseeren noodzakelijk achtte ²⁾. Sedert Grimm is in Duitschland het woord „lautgesetz” algemeen in gebruik gekomen voor hetzelfde begrip, en in navolging van de Deutsche wetenschap spreken ook wij van „klankwetten.”

Dat zulke wetten bij staatswetten te vergelijken zouden zijn, kon Grimm natuurlijk niet meer meenen, omdat de voorstelling der ge-

¹⁾ In den tweeden druk zijner *Deutsche Grammatik*, I, p. 584—592.

²⁾ Lamb. ten Kate, *Aenleiding* (Amst. 1723) I bl. 164—175. Als hij eene enkele maal (bl. 13) van „taelwetten” spreekt, die hij ook wel „taelgebruiken” noemt, en er van opmerkt, dat men ze „moet vinden en niet maken,” verstaat hij daaronder veeleer wat wij nu juist „taalregels” noemen.

leidelijke taalontwikkeling toen reeds de vroegere der opzettelijke taalwetgeving had verdrongen, al heeft die oudere voorstelling wel waarschijnlijk tot het gebruik van het woord „wet” geleid. Daarentegen dachten Grimm en zijne leerlingen tot en met SCHLEICHER daarbij veeleer en in toenemende mate aan het begrip, dat door het woord „natuurwet” voor den geest wordt gebracht. De jongere taalwetenschap heeft den naam „wet” behouden, maar zich nauwkeuriger dan Grimm en Schleicher nog konden doen, rekenschap gegeven van hetgeen men er onder moet verstaan. Zij heeft begrepen, dat er tusschen wet in de samenstelling „klankwet” en wet in „natuurwet” of „staatswet” evenveel verschil in beteekenis bestaat als tusschen wet in deze beide laatste samenstellingen. Wanneer wij iets eene natuurwet noemen, dan bedoelen wij, dat een zeker fysisch verschijnsel zich telkens weer zal voordoen, indien dezelfde omstandigheden, waaronder men het het eerst heeft waargenomen, weder aanwezig zijn. Zóó uitgedrukt, zou de formule voor natuurwetten misschien ook op de klankwetten van toepassing wezen, althans voor zoover zij van physiologischen aard zijn; maar van volstrekt physiologischen aard zijn zij zelden of nooit, omdat zij niet als de natuurwetten uitsluitend op stoffelijk gebied werken, maar tot terrein harer werkzaamheid den mensch hebben, d.i. het gebied der bezielde materie. Het gevolg daarvan is, dat de gelijke omstandigheden, die voor de werking der wet noodzakelijk zijn en die zich op het eenvoudig gebied van de stof telkens weer voordoen, op het zooveel meer gecompliceerde gebied der bezielde stof maar uiterst zelden worden aangetroffen. Vandaar dat in dezelfde periode, waarin de menschenwereld eene zoo rijke geschiedenis heeft, van eene geschiedenis der stoffelijke wereld nauwelijks sprake kan zijn. Wat voor zes duizend jaar in de stoffelijke wereld plaats had, heeft er oogenschijnlijk nog steeds onveranderd plaats, terwijl in de menschenwereld zich slechts verwante, uiterlijk eenigszins met de vroegere overeenstemmende verschijnselen voordoen. Een bepaald natuurverschijnsel kan men met voldoende zekerheid verwachten en voorspellen, een klankverschijnsel niet. Eenheid van physiologischen toestand bestaat bij het menschedom niet, bij volken, stammen en kleinere menschengroepen slechts tot op zekere hoogte, en volstrekte psychische overeenstemming is zelfs bij twee individuen uit den aard der zaak ondenkbaar; ja men kan verder gaan en zeggen: de enkele mensch is zich zelf ongelijk in verschillende oogenblikken van zijn

leven. Daarom: mocht men alleen klankwet noemen, wat, zooals eene natuurwet, voortdurend en onveranderlijk op dezelfde wijze werkt, dan zou men geene enkele klankwet mogen aannemen.

Vroeger ging dat beter, toen men in de klankveranderingen slechts natuurlijke verschijnselen zag, die door hare regelmatigheid iets van natuurwetten hadden. Die regelmatigheid openbaarde zich dan vooral in de verhouding der klanken van de eene taal tot die van de andere. Men legde daarbij bovendien vollen nadruk op de gevallen, waarin de verhouding regelmatig was en bekommerde zich weinig of niet om de afwijkingen, in de overtuiging dat deze wel te eeniger tijd hare verklaring zouden vinden. Ten Kate zeide nog: „Dog zulke voorbeelden [van afwijking], die van vele duizenden naeulijks eens komen, geven hier niet: Eens is Geens in dit stuk: wat vermag een stofje in een groote weegschael? In tegendeel, dat men zig te verwonderen heeft, hoe zulk enkel hier onderkomt, bevestigt de kragt van onze Regel.”¹⁾ Van zijne eigene wet verklaarde Grimm: „die lautverschiebung erfolgt in der masse, thut sich aber im einzelnen niemahls rein ab; es bleiben wörter in dem verhältnisse der alten einrichtung stehn, der strom der neuerung ist an ihnen vorbeigeflossen”²⁾. Ook Bopp nam nog uitzonderingen op de klankwetten aan. Zij maakten vergelijkende tabellen op van de klanken der verschillende verwante talen en wanneer een voldoende aantal gevallen kon worden aangewezen, waarin een bepaalde klank in de eene taal regelmatig aan een bepaalden klank in eene andere beantwoordde, dan noemden zij dat een dialectregel of klankwet. Men zeide bv.: aan Skr. *á* beantwoordt in 't Lat. en Grieksch *á*, *ê* of *ô*, in 't Got. *ê* of *ô*, in 't Nl. *á* of *oe*; aan Lat. *á* beantwoordt in 't Skr. *á*, Grieksch *á* of *ê* (naar gelang van de dialecten), Got. *ô*, Nl. *oe*; aan Lat. *ê* in 't Skr. *á*, Grieksch *ê*, Got. *ê*, Nl. *á*; aan Lat. *ó* in 't Skr. *á*, Grieksch *ó*, Got. *ó*, Nl. *oe*. Zoo ook: aan Skr. korte *a* beantwoordt in 't Lat. *a*, *e*, *i*, *o* of *u*, in 't Grieksch *a*, *e* of *o*, in 't Got. *a* of *i*, in 't Nl. *a*, *e* of *i*; maar aan Lat. *a* beantwoordt in 't Skr., Grieksch, Got. Nl. *a*; aan Lat. *e* in 't Skr. *a*, Grieksch *e*, Got. *i*, Nl. *e* of *i*; aan Lat. *o* in 't Skr. *a*, Grieksch *o*, Got. *a*, Nl. *a*.

Dat men ook tegenwoordig nog zulke klankvergelijkende tabellen maakt, zal natuurlijk niemand afkeuren, omdat zij een practisch

1) L. ten Kate, *Aenleiding* II bl. 7.

2) J. Grimm, *Deutsche Grammatik* I (2te Aufl.) p. 590.

nut hebben en met één oogopslag doen zien, welke klank in een woord van de eene taal moet voorkomen om verwantschap er van met een woord in de andere taal met eenigen grond te mogen doen vermoeden; maar niemand zal er nu meer de formuleering van klankwetten in zien, want voor ons geeft „klankwet” niet meer de betrekking van de klanken der verschillende talen tot elkaar aan, maar den regelmatigen overgang van den eenen klank in den anderen, natuurlijk in *dezelfde* taal. De wetenschap der *taalvergelijking* is meer en meer tot eene *historische taalwetenschap* ontwikkeld, al blijft ook de vergelijking zelf het uitgangspunt voor het historisch onderzoek, en zoo zijn de klankwetten voor ons niet meer verhoudings-, maar ontwikkelingswetten. Dat aan Skr. *â* in het Got. *ê* of *ô* beantwoordt is voor ons niet ééne klankwet, zelfs niet eene verkorte formuleering van twee klankwetten, maar het resultaat van de werking van zes klankwetten: drie voor het Sanskrit en drie voor het Gotisch, namelijk deze: Indogerm. *â* 1°. blijft in 't Skr. en 2°. wordt *ô* in 't Gotisch (bv. Skr. *bhratar*, Got. *brôthar*); Indogerm. *ê* 3°. wordt *â* in 't Skr. en 4°. blijft *ê* in 't Gotisch (bv. Skr. *mās*, Got. *mēna* = Nl. *maan*); Indogerm. *ô* 5°. wordt *â* in 't Skr. en 6°. blijft *ô* in 't Gotisch (bv. Skr. *pātram*, Got. *fôdr* = Nl. *foedraal*, scheidde).

Die zes wetten kunnen wij dus onderscheiden in drie wetten van klankhandhaving en drie van klankwijziging. Wil men alleen die laatste met den naam van klankwetten bestempelen, dan is daar niets tegen, schoon de eerste evengoed voldoen aan het kenmerk eener klankwet, namelijk dat zij niet de *bijzondere* geschiedenis van enkele woorden op zich zelf, maar de *algemeene* geschiedenis van een bepaalden, in allerlei woorden derzelfde taal voorkomenden, klank leert kennen en bij verschillenden ontwikkelingsgang in verschillende woorden de *algemeene* voorwaarden formuleert, waaronder dat verschil zich moest voordoen.

Uit het begrip „wet” volgt van zelf reeds hare „algemeenheid”, maar uit het feit, dat wij hier met physiologische wetten te doen hebben, tevens hare „volstrekte algemeenheid”. Wie onopzettelijk, alleen tengevolge van eene verandering in den toestand zijner spraakorganen of de werking zijner spieren aan de *â* van *bhratar* meer eene *ô*-klank geeft, die ten slotte de *â* volkomen in *ô* doet overgaan, moet dat ook doen met de *â* van *matar* en alle andere *â*'s; en wat van het individu geldt, geldt evenzoo van een geheelen stam, een geheel volk.

Bij klankovergangen van zuiver physiologischen aard kunnen geene uitzonderingen voorkomen.

Deze theoretische stelling, die eene logische noodzakelijkheid ons dwingt aan te nemen, maar die langs empirischen weg wel nimmer zal kunnen bewezen worden, is het eerst met klem verkondigd door A. LESKIEN ¹⁾ en, nadat ook HERMANN OSTHOFF en KARL BRUGMANN er zich bij aangesloten hadden ²⁾, vrij algemeen aangenomen, al zijn er ook o. a. door GEORG CURTIUS bezwaren tegen ingebracht, die echter alleen wat meer in het licht hebben gesteld, dat bij de klankovergangen ook zeer dikwijls psychische invloeden hebben gewerkt, waarvan het niet noodzakelijk is, de volstreckte regelmatigheid aan te nemen. In elk geval heeft de leer der volstreckte geldigheid van de physiologische klankwetten aan de taalgeleerden de verplichting opgelegd, iedere uitzondering op eenige voorloopig aangenomen klankwet bevredigend te verklaren, vóór zij het recht krijgen zich op die wet als bewijsmiddel te beroepen.

Soms kan men die uitzonderingen verklaren door, evenals men doet, wanneer het verwachte effect van de werking eener natuurwet uitblijft, den invloed eener tegenwerkende kracht aan te wijzen. Zulk eene tegenwerkende kracht zag reeds Grimm in de *s*, die aan eene Indogerm. *p*, *t*, *k* voorafging, en in dat geval verhinderde, dat deze drie tennes in het Germaansch tot de spiranten *f*, *th*, *ch* overgingen, zooals zij anders hadden moeten doen.

Evenals de menschelijke geest in staat is, tegenwerkende natuurkrachten in zijnen dienst te nemen, als hij voor bepaalde doeleinden de werking eener andere natuurwet wil verlammen, zóó kan ook door opzettelijk van den geest uitgaande klankwijziging bij enkele woorden de physiologische klankverandering worden tegengehouden. In dat geval heeft de geest ingegrepen in de werking der natuur, al is het ook met natuurlijke middelen. Maar vaker nog dan de werking eener klankwet tegen te houden, zal de mensch in bepaalde gevallen het reeds uitgevoerde werk weer verstoren, by. wanneer hij de physische analogie verbreekt om eene psychische analogie te verkrijgen.

Verder moet men bedenken, dat vele uitzonderingen op de algemeene werking eener klankwet gebleken zijn, volkomen regelmatig

¹⁾ A. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*, Leipzig 1876, p. XXVIII en 1.

²⁾ H. Osthoff en K. Brugmann, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der Indogerm. Sprachen I* (Leipzig 1878) p. XIII.

te wezen, nadat men had opgemerkt, dat de omstandigheden, waaronder die uitzonderingen voorkwamen, anders waren dan bij de eerstaangenomen wet en dat er dus naast die eerste wet nog eene tweede of derde moest worden aangenomen. Zoo heeft men bv. ingezien, dat er geene reden was, om het eene uitzondering op Grimm's wet te achten, dat de *b* van het NI. *boeg* in 't Sanskrit aan eene *b*, in 't Grieksch aan eene *p* beantwoord in plaats van aan eene Indogerm. *bh*, zooals de wet eischte, want eene tweede door H. GRASSMANN voor Skr. en Grieksch gevonden wet, die der *dissimilatie bij opeenvolgende aspiratie* ¹⁾, leerde, dat de Indogerm. *bh* van **bhaghús* door invloed van de aspirata der tweede lettergreep in 't Sanskrit *b* (vandaar *báhúsj*), in 't Grieksch *p* (vandaar *πῆχυσ*) moest worden. Zoo moet men ook de wet, dat Indogerm. *o* in 't Germaansch in *a* is overgegaan, tegenwoordig, op grond van de in 't oog gevallen uitzonderingen, aldus formuleeren: Indogerm. *o* is in het Germaansch in lettergrepen met klemtoon tot *a* overgegaan, terwijl in lettergrepen zonder klemtoon eerst later die overgang heeft plaats gehad, in den historischen tijd en in de verschillende Germaansche talen afzonderlijk en dan nog maar alleen, wanneer er geene *m* op volgde of de volgende lettergreep geene *u* of *o* had.

Bij het aantreffen van uitzonderingen moet men dus in de eerste plaats onderzoeken of de aangenomen klankwet ook te algemeen was geformuleerd en daarom herziening behoeft. Nog voortdurend is de taalwetenschap bezig aan het herzien van de vroeger vastgestelde klankwetten en zij doet dat tegenwoordig met beter gevolg dan vroeger, omdat zij bij physiologische klankovergangen niet meer uitsluitend de feiten registreert, maar door de werking der spraakorganen te bespieden tracht uit te maken, op welke wijze die overgangen kunnen hebben plaats gehad, m. a. w. zich meer op de zoogenaamde phonetiek heeft toegelegd.

Zoo heeft zij bv. door dat alles in aanmerking te nemen de onjuistheid in het licht kunnen stellen van eene vroeger als klankwet met uitzonderingen geformuleerde uitspraak: „aan eene gutturale tennis in Sanskrit, Latijn, Balto-Slavisch en Oud-Iersch beantwoordt in 't Grieksch, Umbrisch en Kymrisch soms eene labiale tennis.” Het feit moge op zich zelf onbetwistbaar zijn, het con-

1) Het „Hauchdissimilationsgesetz” door H. Grassmann aangewezen in *Kuhn's Zeitschrift* XII (1863) p. 81—138.

stateeren van een feit is nog niet het formuleeren van eene klankwet. Ook hier moet men voor iedere taalgroep de ware algemeene wet trachten te vinden, zooals men dan ook bezig is te doen. Reeds nu heeft het onderzoek naar de historische verhouding van den *p*- en *k*-klank in verschillende verwante talen geleid tot het aannemen van drie soorten van gutturale klanklooze ontploffingsklanken of *k*'s in het oudste Indogermaansch ¹⁾, namelijk eene meer naar voren in den mond gesproken (d. i. palatale), eene meer achter in den mond voortgebrachte (d. i. zuiver gutturale) en eene achter in de keel gevormde (d. i. velare) *k*. In de meer Oostelijke taalgroepen van het Indogermaansch (Indisch, Iraansch, Armenisch, Albaneesch en Balto-Slavisch), waar de palatalen tot palatale spiranten zijn overgegaan en die daarom de groepen der *sjatámtalen* genoemd worden, zijn de gutturalen en velaren samengevallen tot ééne klasse van gutturalen, die onder zekere omstandigheden (die wij voorloopig onbesproken laten) gepalataliseerd werden, d. i. overgingen tot palatale affricaten, zoodat daar aan de oorspronkelijke velare *k* òf eene gutturale *k* òf eene palatale affricaat *tsj* beantwoordt. In de meer Westelijke taalgroepen (Grieksch, Italisch, Keltisch en Germaansch) daarentegen zijn de palatalen en gutturalen samengevallen tot ééne klasse van gutturalen, waarnaar zij dan ook *kentómtalen* worden genoemd; maar in die talen heeft zich de velare *k* (die wij als *q* schrijven) gehandhaafd naast de gutturale; en alleen die velare *k* (of *q*) nu kon tot *p* overgaan, daar zij reeds zeer vroeg gelabialiseerd was, d. i. een *oe*-achtigen naklank had aangenomen, die er echter aanvankelijk nog één mee was en er zich eerst later (bv. in 't Latijn) als halfvoocaal *w* van losmaakte, waardoor dan de klankverbinding *qu* ontstond, die wij aantreffen bij Lat. *quatuor*, *quinque* (voor **pinque*, want alleen de laatste *qu* komt hier in aanmerking: de eerste schijnt door analogie met *quatuor* en onder invloed van de tweede aangenomen), *linguo*, *sequor*, *coquo*, *quis*, terwijl de *u* gevoicaliseerd werd bij *jecur* (lever).

1) Zie daarover A. Bezzenger in zijne *Beiträge zur Kunde der Idg. Sprachen* XVI p. 234 vlgg. Korthedshalve laat ik buiten bespreking, dat er ook drie gutturale mediae en drie gutturale aspiratae geweest zijn (*g* en *gh*), waaraan labiale mediae en aspiratae (*b* en *bh*), die weder spiranten (*v* of *f*) konden worden, beantwoorden, maar niet in volkomen dezelfde verhouding als en zelfs in meer talen dan waarin *k* als *p* wordt aangetroffen. Vgl. Skr. *gáus*, Gr. *βούς* (rond); Skr. *ghaná* (slaand), Gr. *φόνος* (moord), Skr. *jivás* (levend), Lat. *vivus*, Skr. *gharmás* (gloed), Lat. *formus*.

In het Grieksch, het Umbrisch en het Kymrisch (of Oud-Britsch) nu heeft zich die *oe*-achtige naklank met den keelklank van die velaar geassimileerd en daardoor is langzamerhand eene zuivere labiaal van dezelfde soort als de gutturaal, dus een *p*-klank, ontstaan. Wij treffen dien dan ook aan in 't Gr. *πέμπτος* (vijfde; in *πέντε*, vijf, vinden wij *t* en niet *p*, omdat in 't Gr. de *q* voor de palatale vocalen *e* en *i* in *t* is overgegaan, evenals de *g^u* in *d* en de *gh^u* in *th*; vandaar ook tegenover *quatuor* en *quis* in het Grieksch *τέσσαρες* en *τίς* met *t*), *λείπω*, *ἔπομαι*, *πεπτός* (gekookt) en *ἥπαρ* (lever). In 't Umbrisch vindt men o. a. *petur* (vier), *pumpe* (vijf) en *pis* (wie), en in 't Kymrisch *petguar* en *pimp*, tegenover *cethir* en *cwic* in 't Oud-Iersch, dat dus in dezelfde verhouding tot het Kymrisch staat, als het Latijn tot het Umbrisch, alleen de labialisering weer verloren heeft.

Het tegenwoordig Germaansch staat deels op het standpunt van het Latijn, deels op dat van het Grieksch, Umbrisch en Kymrisch, wat de velare *q* betreft. Bevond de gelabialiseerde velaar zich in woorden, waarin ook eene eigenlijke labiaal voorkwam, dan schijnt die het vormen van den *p*-klank bevorderd te hebben; was dat niet het geval, dan bleef de velaar met naklank nog lang (zooals in 't Gotisch) om zich later tot de verbinding gutturaal + halfvocaal te ontwikkelen. Vandaar in 't Got. *fidwor*, *simf* en enkele andere woorden met *f* (bv. *wulfs*) naast *leihwan*, *saihwan*, *hwis* en vele andere met eene gelabialiseerde *h*, die bij ons eerst *hw*, later in 't begin van de woorden *w* en in 't midden *h* werd en in 't laatste geval in den jongsten tijd verdween (vgl. *leen*, *zien*, *wie*).

Dat wij in 't Germaansch voor de Grieksche *p* eene *f*, voor de Latijnsche *qu* eene *hw* vinden, voert ons van zelf tot de reeds vermelde wet van Grimm terug. De vraag zou nu natuurlijk kunnen rijzen: is de Germ. *f* in dit geval uit eene Indogerm. *p* ontstaan of uit de Germ. *hw*, d. w. z. heeft de overgang van *q* tot *p* reeds plaats gehad vóór eene Indogerm. *q* algemeen tot eene Germ. *hw* moest worden, of eerst daarna. Verschillende redenen maken aannemelijk, dat de overgang van *q* tot *hw* reeds had plaats gehad vóór die *q* onder de voorouders der Germanen *p* was geworden, en dat dus de overgang van *hw* tot *f* in 't Germaansch geheel onafhankelijk is van dien van *q* tot *p* in de andere talen, m. a. w. dat het proces der *labialisatie* zich in verschillende talen heeft herhaald.

Dat leidt er ons op zich zelf reeds toe, in het verschijnsel een zuiver physiologisch proces te zien, daar dergelijke processen veel gemakkelijker zich zullen herhalen dan de meer gecompliceerde en meer gedeeltelijk werkende psychische processen van klankwijziging, ofschoon ook daarbij herhaling van hetgeen reeds vroeger geschied was niet tot de zeldzaamheden behoort.

Dat dezelfde klankovergang in verschillende tijden kan voorkomen geeft ons aanleiding er nog eens vollen nadruk op te leggen, dat de werking van eene klankwet aan een bepaalden tijd gebonden is en zich ook reeds daardoor van die der natuurwetten onderscheidt, die naar menschengeheugenis steeds op dezelfde wijze doorwerken.

Reeds merkten wij op, dat Grimm de zoogenaamde klankverschuiving verkeerd formuleerde, toen hij haar als één proces van klankwijziging voorstelde in plaats van er eene opeenvolging van verschillende ongelijksoortige en ongelijktijdige verschijnselen van klankverandering in te doen zien.

Tegenwoordig stelt men zich de werking der wet van Grimm aldus voor. Eerst namen de Indogermaansche tenues (*p, t, k*) in het Germaansch aspiratie aan en werden dus tenues aspiratae (*ph, th, kh*). Daarna gingen deze tenues aspiratae en de weinige andere, die het Indogermaansch bezat, eerst over in affricaten en vervolgens in harde spiranten of spiranten zonder stemtoon (*f*, Eng. *th* en *ch*, later *h*). Voorbeelden zijn: Lat. *pecu*, Got. *faihu* (Nl. *vee*); Lat. *fallo* (uit **sphallo*, vgl. Gr. *σφάλλω*), Got. *fallan* (Nl. *vallen*); Lat. *tres*, Got. *threis* (Eng. *three*, Nl. *drie*); Gr. *τρέχω* (voor **threkho*, vgl. fut. *τρέξομαι*), Got. *thragjan* (Nl. *dringen*); Lat. *capio*, Got. *hafjan* (Nl. *heffen*); Lat. *habeo* (voor **khabho*), Got. *haban* (Nl. *hebben*).

Nadat deze laatste overgang had plaats gehad, of terwijl hij nog plaats had, volgden de mediae aspiratae (*bh, dh, gh*) het voorbeeld door vermoedelijk ook eerst affricaten te worden en vervolgens zachte spiranten of spiranten met klemtoon (*v, dh*, d. i. Eng. zachte *th* en spirantische *g*, zooals in 't Nl.), maar in 't begin van de woorden gingen *v* en *dh* al vroeg in *b* en *d*, dus weer in mediae over. Voorbeelden zijn: Skr. *bhrátar*, Got. *bróthar* (Nl. *broeder*); Skr. *bhbyati*, Got. *liubs* (waarin de *b* spirantische uitspraak had, Nl. *lieve*); Gr. *θύρα* (= *dúra*), Got. *daur* (Nl. *deur*); Skr. *rudhírás* Got. *rauds* (*d* misschien reeds media; maar vgl. On. *raudhr*; Nl. *rood*); Lat. *hostis* (uit **ghostis*), Got. *gasts* (Nl. *gast*); Skr. *stigh-nómi*, Got. *steigan* (Nl. *stijgen*).

Geheel onafhankelijk van de vorige overgangen moet ten slotte de overgang van de mediae (*b, d, g*) in tennes (*p, t, k*) hebben plaats gehad. Voorbeelden zijn: Litauwsch *balà*, Nl. *poel*; Lat. *lubricus* (voor **slubricus*), Got. *sliupan*, Nl. *sluipen* ¹⁾; Lat. *dens* (st. *dent-*), Got. *tunthus* (Nl. *tand*); Lat. *video*, Got. *witan* (Nl. *weten*); Lat. *genu*, Got. *kniu* (Nl. *knie*); Lat. *jugum*, Got. *juk* (Nl. *juk*).

Zelfs heeft men waarschijnlijk gemaakt, dat deze overgangen alle zullen hebben plaats gehad tusschen 400 en 250 v. Chr.; maar natuurlijk is eene eenigszins juiste dateering van klankovergangen, die in eene taal hebben plaats gehad vóór die taal geschreven werd, uiterst moeielijk. Men moet dan afgaan op enkele woorden uit die taal, die als bij toeval door schrijvers van andere volken (en, wat de Germanen betreft, door Romeinen of Grieken) zijn medegedeeld, op de woorden, die uit andere talen in een bij benadering te bepalen tijd in die taal zijn opgenomen (voor het Germaansch bv. uit het Keltisch) en die al of niet door dezelfde klankovergangen zijn vervormd, en eindelijk op woorden, die uit de taal zelf in eene andere zijn overgegaan (uit het Germaansch bv. in het Finsch) en wel in reeds gewijzigden of nog ongewijzigden vorm.

De meeste pogingen om eene chronologie der klankveranderingen vast te stellen dagteekenen van den laatsten tijd, al spreekt het ook van zelf, dat al van het begin onzer eeuw af het begrip van klankverandering als een aan bepaalden tijd gebonden proces levendig heeft moeten wezen, daar juist de voorstelling van splitsing der algemeene grondtaal in taalgroepen en verder in afzonderlijke talen er op berust. Toch leidde de descriptieve methode der vroegere zuiver vergelijkende taalwetenschap er toe, de chronologie gemakkelijk uit het oog te verliezen, terwijl zij voor de historische taalwetenschap natuurlijk eene hoofdzaak is ²⁾.

1) Dat er ook oorspronkelijke uit *b* voortgekomen *p*'s zelfs in 't begin der woorden in 't Germaansch bestaan, is, nadat het vroeger dikwijls ontkend of betwijfeld was, in den laatsten tijd bewezen, o.a. door C. G. Uhlenbeck, *Paul und Braune's Beiträge* XVIII p. 236—242, XX p. 325 vlgg.

2) Vollen nadruk is er dan ook vooral op gelegd door W. Scherer in zijn bekend werk *Zur Geschichte der deutschen Sprache* (1868) en door de geheele school der zoogenaamde „Junggrammatiker”, wier beginselen neergelegd zijn in H. Paul's *Principien der Sprachgeschichte* (1880). In de nieuwste werken vindt men dan ook gewoonlijk een onderzoek naar de tijdsbepaling der taalverschijnselen, b.v., om slechts één te noemen, in F. Kluge's *Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte* in Paul's *Grundriss der Germ. Philo-*

Dat eene volstrekte chronologie altijd vast te stellen zou zijn, kan helaas! niemand beweren, want de taalwetenschap heeft met andere verschijnselen te doen, dan de geologie en astronomie, die van voorhistorische eeuwen kunnen spreken. Voor de taal is iedere absolute tijdsbepaling vóór de geschiedenis der menschheid begint eene onmogelijkheid. Wél echter kan men gewoonlijk de relatieve chronologie der klankveranderingen vaststellen, d. w. z. bepalen, welk klankverschijnsel de prioriteit moet hebben vóór een ander in dezelfde taal, en dat tracht men dan tegenwoordig ook steeds te doen. Van iederen klankovergang tracht men uit te maken, of hij reeds in den voortijd der zoogenaamde oer-Indogermaansche taaleenheid heeft plaats gehad, zoodat het resultaat van dien overgang in alle Indogermaansche talen wordt aangetroffen, of dat de klankwijziging eerst is begonnen na de splitsing der Indogermaanschsprekende volken, en dus een kenmerk is geworden, waarnaar de verschillende taalgroepen te onderscheiden zijn, of nog later in eene bepaalde taalgroep of afzonderlijke taal is opgetreden.

Zoo behoort de werking der *palataalwet* ¹⁾, d. i. de overgang der gutturalen en velaren (*k* en *q*, *g* en *g^u*, *gh* en *gh^u*) tot palatale affricaten (*tsj*, *dzj* en *h*), wanneer er eene korte of lange *e*, *i* of *j* op volgde, te huis in den tijd, dat de Ariërs (Indiërs en Perzen) van de overige Indogermaansche volken gescheiden waren, want alleen ²⁾ het Arisch vertoont dezen overgang. Aan dien overgang nu moet het samenvallen van de gutturalen en velaren voorafgegaan zijn, daar de palataliseering tusschen deze geen onderscheid maakt; en daar dat samenvallen heeft plaats gehad in dezelfde talen, waarin zich de reeds vermelde overgang der palatale explosivae tot palatale spiranten (*sj*, *zj* en *zjh*, *h*) voordoet, moet men aannemen, dat het Arisch met die talen langer dan met de andere (Westelijker) Indogermaansche talen eene taaleenheid heeft gevormd. Daarentegen bewijst de palataalwet, die den overgang van gutturalen en velaren

logie (1891). O. Bremer, *Indogerm. Forschungen* IV (1894) p. 8. vlgg. wijdt een afzonderlijk onderzoek aan de relatieve chronologie der Germ. klankwetten, en bij W. Streitberg *Urgermanische Grammatik* (Heidelberg 1896) vindt men zelfs telkens paragrafen met het opschrift: „Chronologisches.”

¹⁾ Zie over deze ± 1874 ontdekte wet Joh. Schmidt, *Kuhn's Zeitschrift* XXV (1881) p 1—179.

²⁾ Wel zijn de gutturalen en velaren ook in 't Armenisch en Slavisch in spiranten overgegaan, maar dat verschijnsel kan, althans wat het Slavisch betreft, moeielijk met het Arische samenhangen.

tot affricaten in het Arisch aan het volgen eener *e*, *i* of *j* toeschrijft, dat de overgang van *e* en *ê* tot *a* en *â* in het Arisch eerst in later tijd moet hebben plaats gehad.

Hoe men ook Germaansche klankveranderingen chronologisch vaststelt, leert o. a. de geschiedenis onzer woorden *dringen*, *dingen* (in *vol-dingend*) en (*ge*)*dijen*. Het eerste verschilt van de beide andere oorspronkelijk slechts in beginletter, zooals wij uit de overeenkomstige Gotische vormen *threihan* en (*ga*)*theihan* (spreek uit *thrihan* en *gathihan*) zien, die weder beantwoorden aan de Litauwsche woorden *trenkti* (stooten) en *tenkù* (heb genoeg), welke wat den stam betreft den Indogermaanschen vorm getrouw hebben bewaard.

De Gotische woorden, evenals ons *gedijen*, hebben dus, zooals blijkt uit het Litauwsch, uit Nl. *dringen*, Os. *thringan*, Nl. *dingen*, Os. *thengian* (= voltooien, voor **thangian*, met *e* uit *a* door umlaut) eene *n* vóór de *h* uitgestooten en daarbij, door wat de Duitschers „*Ersatzdehnung*” noemen, de voorafgaande, eenmaal genasaleerde, vocaal verlengd, zooals steeds bij de verbindingen *anh*, *inh* en *unh* is gebeurd. Als voorbeeld van hetzelfde proces bij *anh* kan o. a. ook het Ohd. *ah̄ta* (= opmerkzaamheid; ons *acht* in *achtgeven* en het Mnl. *acht* = vervolging) dienen, en daarmee is samengesteld een Oudgermaansche eigennaam **Ahtumêroz*, die inderdaad reeds uit de eerste eeuw na Chr. als *Actumerus* zonder *n* is overgeleverd. Daar vóór dien tijd de uitstooting heeft plaats gehad, moeten de woorden dus ook voor dien tijd reeds *thrin̄han* en *thin̄han* geluid hebben en moet dus de oorspronkelijke *e*, die er blijkens de Litauwsche vormen in behoorde te zijn, in *i* zijn overgegaan, m. a. w. de klinkerrekking na 't wegvallen der nasaal vóór de *h*, schoon reeds minstens uit de eerste eeuw na Chr., is jonger dan de overgang van *e* in *i* bij volgende nasaal + consonant, jonger in elk geval dan bij volgende nasaal + gutturaal. Die laatste overgang kan echter niet zeer veel ouder zijn dan de rekking, daar de *e* ook nog later in eenige, uit het Latijn in het Germaansch opgenomen woorden in *i* is overgegaan, en de *e* nog in 't Germaansch moet bewaard geweest zijn, toen de Finnen er reeds het woord *rengas* (in later Germaansch met *i*, vgl. On. *bringr*, Nl. *ring*) uit invoerden in hunne taal. Wel kon de neiging om *e* voor *n* + consonant tot *i* te maken langen tijd achtereen hebben geheerscht, maar, behalve in enkele Germaansche dialecten, die ook nog in veel later tijd *e* voor *n* + consonant in *i* deden overgaan, is die neiging ten slotte

toch afgenomen en verdwenen, zoodat er vóór nasaal + consonant zelfs weer nieuwe *e*'s door umlaut van *a* konden ontstaan, als bij het reeds aangehaalde Os. *thengian*, en in 't Nl. bij *denken*, *schenken*, *wenken*, *brenge*, *verlengen*, *schenden*, *zenden*, *wenden*, enz. Omgekeerd kunnen wij nu hieruit ook het besluit trekken, dat in het Germaansch iedere *e* vóór nasaal + consonant van jongeren datum moet zijn, al kan een van de oorspronkelijke *e* merkbaar verschillende tussehenklank tussehen *a* en *i* (zooals de umlauts-*e* inderdaad was en zelfs dialectisch nog is) zich reeds zeer vroeg zijn beginnen te ontwikkelen.

Ook de geschiedenis der *z* in onze taal is leerrijk voor de chronologie der klankwijziging en waarschuwt ons tegen het begaan van anachronismen. In het Indogermaansch vóór de splitsing schijnt de *z* betrekkelijk zeldzaam te zijn geweest en alleen te zijn voorgekomen vóór mediae zonder en met aspiratie, dus in de verbindingen *zb*, *zbh*, *zd*, *zdh*, *zg*, *zgh*. Toen volgens de wet der klankverschuiving de mediae in het Germaansch den stemtoon verloren, dus tenues werden, verloor ook de *z* den stemtoon onder den invloed der volgende consonant en werd *s*. Alleen vóór de uit mediae aspiratae ontwikkelde zachte spiranten kon de *z* bewaard blijven en dus voorkomen in de Germaansche verbindingen *zv*, *zdh*, *zg*. Wij vinden haar dan ook in 't Got. *razda* (spraak), *huzd* (schat, Hd. *hort*, vgl. Lat. *custos* met *t* voor *dh*), *gazd* (prikkel, Lat. *hasta* voor **ghazdha*), *mizdô* (loon, Gr. $\mu\sigma\delta\acute{o}\varsigma$) en, later tot *r* overgegaan, in ons *merg* (uit **mazghoz*).

Bij dat geringe getal *z*'s kwamen er later nog vele, toen, volgens de wet van Verner, iedere Germaansche *s* in *z* overging, wanneer de oorspronkelijke klemtoon niet onmiddellijk voorafging, maar volgde. Dat was o. a. steeds het geval bij de vervoeging der sterke werkwoorden in het meervoud van het praeteritum en in het verleden deelwoord, en verder ook bij de causatieve werkwoorden. Zoo werd toen bv. ons *kiesen* vervoegd: Inf. *kéusan*, Praet. Sing. *káus*, Praet. Plur. *kuzúm*, Part. *kuzáns*, en *vriezen*: Inf. *fréusan*, *fráus*, *fruzúm*, *fruzáns*. Zoo was *lezen*: *lésan*, *lás*, *lèzúm*, *lezáns*, en *wezen*: *wésan*, *wás*, *wèzúm*, *wezdns*. Daar nu *kuzúm*, *kuzáns* bij ons *kozen*, *gekozen* en *lèzúm*, *lezáns* bij ons *lazen*, *gelezen* luiden, zou men oppervlakkig geneigd zijn te zeggen, dat de *z* van die vormen bij ons bewaard is gebleven, maar dat zou zeer voorbarig geoordeeld zijn en buiten de chronologie om. Naast

deze vormen toch hebben wij ook *vroren*, *gevroren* en *waren* (niet meer *geweren*). Zoo ook zijn de causatieven *nasjân* (van *nésan*, nu *genezen*) en *laisjân* (van *lisan*, dat wij niet hebben) bij ons (*ge*)neren en *leeren* met *r*. Dat wijst ons op overgang van *z* in *r* en inderdaad heeft die ook in alle West- en Noordgermaansche talen plaats gehad (doch eerst in historischen tijd, want het On. *geir*, Ags. *gâr* = *speer*, is ons door de Romeinen nog in den vorm *gaesum* overgeleverd), terwijl alleen het Oostgermaansch (Gotisch) dien overgang: het zoogenaamd *rhotacisme*, niet kent, maar *z* behield, althans voor zoover die *z* niet weer *s* werd. Ook de weinige oude *z*'s gingen in *r* over en een tijd lang moest West- en Noordgermaansch geene *z* meer bezeten hebben. Alleen deed er zich nog lang de nawerking van gevoelen door eene eigenaardige uitspraak der *r* uit *z*, die eerst later met de gewone *r*-uitspraak door typeering samenviel.

Het rhotacisme is ook uit het Latijn bekend. Dáár ging de *s* tusschen twee klinkers, die in 't Grieksch uitviel, eerst tot *z* over, evenals in de andere Italische dialecten (Umbrisch, Oskisch, enz.) en dus reeds zeer vroeg. Vervolgens werd die *z* tot *r*, doch eerst in de historische periode, zoodat de geheele overgang eerst op het eind van de 4de eeuw v. Chr. voltooid was. Toen zeide men *erô* (ik zal zijn) voor wat in Oud-Latijn nog *esô* luidde; toen was *ausosa* (vgl. Skr. *usjás*) *aurora* geworden, was het meerv. van *mus* (muis) *mures*, van *genus* (soort) *genera*, van *arbos* (dat zich later zelf met *r* naar de vormen met *r* voegde) *arbores*. Toen heerschten naast elkaar vormen als *queror* en *questus*, *quaero* en *quaestor*, *honores* en *honestus*. Toen eenmaal iedere *s* (*z*) tusschen twee klinkers in het Latijn tot *r* was geworden, was ook dáár het proces afgelopen. De later toevallig in het Latijn tusschen twee klinkers ontstane *s* (zooals bij *quaeso* en *hausi*, uit *quaesso* en *haussi*) ging niet meer in *r* over.

Daar het West-Germaansch in de eerste eeuwen onzer jaartelling iedere *z* had verloren, moet de *z* van ons *kozen*, *gekozen*, *lazen*, *gelezen* betrekkelijk jong zijn. Zij is dan ook analogie-vorm naar *kiezen* en *lezen* en daarin is de *z* later weer uit *s* ontstaan naar de Nederlandsche klankwet, dat *s* vóór klinkers of *w* en tusschen twee klinkers altijd *z* is geworden en wel reeds in de periode vóór het Middelnederlandsch geschreven werd, al gebruikte het Middelnederlandsch er ook nog meestal geen ander dan het *s*-teeken voor.

Woorden, die in onze taal *s* hebben, waar de wet *z* zou vereischen, hebben dus óf eene later door assimilatie ontstane *s* óf zijn uit vreemde talen of uit het Friesch, dat de *s* aan het begin der woorden handhaaft, overgenomen.

Onder de physiologische klankwijzigingen, die wij als voorbeelden aanhaalden, zijn er verscheidene, waarbij wij reeds op invloed van voorafgaande of volgende klanken hebben moeten wijzen, en inderdaad zijn de gevallen, waarbij een klank onafhankelijk van zijne omgeving gewijzigd is, niet talrijk, en ook dan is die onafhankelijkheid misschien meer schijn dan werkelijkheid. Men zal dat begrijpen, als men bedenkt, hoe weinig zelfstandigheid de klanken, die wij in het schrift met afzonderlijke teekens afbeelden, in de woorden inderdaad bezitten. Tusschen twee opeenvolgende klanken liggen steeds overgangsklanken in, die van de klankverbinding als het ware één geheel maken. Die overgangsklanken zijn reeds, om zoo te zeggen, pogingen van toenadering der klanken tot elkaar, waarbij ten slotte de meest meegaande klank het verliest, de hardnekkigste het veld behouden kan.

Zoo is de invloed der medeklinkers op voorafgaande klinkers niet gering geweest. Klinkerverkorting is er veeltijds het gevolg van geweest, maar niet in alle talen evenzeer. Ook oefende de eene medeklinker dien invloed meer uit dan de andere. Gedekte (d. i. door een' medeklinker gevolgde) *n* heeft vaak tot vocaalverkorting geleid, tenzij zij bezweek in den strijd en uitgestooten werd, zooals ook kon plaats hebben na korten klinker, die dan gerekt werd. Het Lat. *ventus* levert een voorbeeld van klinkerverkorting vóór gedekte *n*. Het staat voor *vēntus*, zooals blijkt door vergelijking met het Gr. *ἄνεμος* (waaien), Skr. *vānt*. Die verkorting schijnt echter eerst te hebben plaats gehad nadat de *n* op Latijnsche woorden met korte *e* een anderen invloed had geoefend, namelijk haar tot *i* te doen overgaan, zooals bij *in*, *quinque*, *tinguo*; enz. Bij ons woord *wind* (uit **wēnthos*) is de verkorting voorafgegaan en daarna de overgang van korte *e* in korte *i* gevolgd, die ook bij *in*, *blind*, *kind*, *linde*, *gezin(de)*, *binden*, *dringen*, enz. wordt aangetroffen.

Ook de andere nasaal, de *m*, had in het Germaansch denzelfden invloed op voorafgaande *e* en verkortte evenzoo, als een andere medeklinker volgde, den voorafgaanden klinker. In verschillende Nederlandsche dialecten kon die klinkerverkorting ook vóór enkele *m* plaats hebben, zooals blijkt uit *blom* voor *blóm*, naast *bloem*,

verdommen voor *verdōmen* naast *verdoemen*, en ook bij gerekte korte *o* als in *komt* voor *komēt*, *sommige* voor *somige*, die zelfs in de Nederlandsche schrijftaal zijn opgenomen.

Daarentegen bewaarden *r* en *l* dikwijls de voorafgaande *e*, ja, deden de *i* tot *e* overgaan. Zoo wordt in het Gotisch vóór de *r* altijd eene *e* (geschreven *ai*), nooit eene *i* gevonden, bv. bij *hairtō*, *airtha*, *wairths*, die bij ons *hart* en met rekking, *aarde* en *-waarts* luiden, omdat in het Hollandsch dialect, dat daarin niet alleen staat, de *e* vóór en door invloed van *r* + dentaal weer in *a* is overgegaan.

Een ander voorbeeld van verkorting levert ons onze eigene taal in vormen als *bracht*, *dacht*, *docht*, *zocht*, *acht* (opmerksaamheid), *licht*, Mnl. *rochte* (= bekommerde), *zuchten* en *kocht*, waarin vóór de harde spirant + *t* de oorspronkelijk lange klinker verkort is, blijkens de oudere vormen, in het Os. *bráhta*, *tháhta*, *tháhta*, *sóhta*, *áht*, *lióht*, Ohd. *ruohta*, *súfteón* (Nh. *seufzen*), Nh. *kaufte*. Bij *zuchten* en *kocht* is, blijkens het Ohd. *súfteón* en den ouderen dialectvorm *kofst*, de vroegere *ft* in *cht* overgegaan, zooals in het Neder- en Middelfrankisch ieder *ft* deed (vgl. *gracht*, *kracht*, *nicht*, *lucht*, enz.). Of de verkorting aan dien overgang, die misschien reeds in de 10de eeuw begonnen is, vooraf is gegaan of er op gevolgd is, valt moeilijk uit te maken, maar dat *ft* op zich zelf verkortende *kracht* had, blijkt in elk geval uit den dialectvorm *kofst*.

De *cht* en *ft* zijn in deze woorden volgens Grimm's wet uit eene Indogerm. *kt* en *pt* voortgekomen, maar in de meeste dezer woorden zijn *k* en *p* niet oorspronkelijk. Zij zijn voortgekomen uit *g* en *b* door den invloed der volgende harde *t*, die de voorafgaande zachte *g* en *b* tot harde gemaakt heeft, zooals regelmatig gebeurde in het Indogermaansch, o. a. blijkens het Grieksch en Latijn: vgl. bv. Gr. *ληπτός* naast *λαβείν*, *στιπτός* naast *στειβω*; Lat. *scriptum*, naast *scribo*; Lat. *fractus*, Gr. *ρήπτός* naast Lat. *fregi*, Gr. *ρήγνυμι*; Lat. *actus*, Gr. *άπτός* naast Lat. *ago*, Gr. *άγω*; Lat. *lectus*, Gr. *λεκτός* naast Lat. *lego*, Gr. *λέγω*; Lat. *ructare* naast Gr. *ερέυγομαι*, en Lat. *rectus* (Nl. *recht*), Gr. *όρεκτός* naast Lat. *porrigo* (Nl. *rekken*), Gr. *όρέγω*. Volgde de *t* niet, dan bleef in het Indogermaansch *g* en *b*, die dus volgens Grimm's wet in 't Germaansch *k* en *p* moesten worden. Vandaar naast de aangehaalde woorden bijvormen van denzelfden stam, als *denken*, *dunken*, *zoeken*, *roeken*, *zuipen*, *koopen*. Opmerkelijk is het, dat het Umbro-Samnitisch volkomen denzelfden klankovergang vertoont

als het Germaansch; vgl. Umbr. *rehte*, *uhtur*, *Uhtavis* met Lat. *recte*, *auctor* (beide met *k* uit *g*) en *Octavius* (met oorspr. *k*), en Umbr. *screhto* (voor **screfto*; vgl. Osk. *scriftas*) met Lat. *scriptum* (met *p* uit *b*).

In het Gotisch heeft iedere *ch* (*h*) denzelfden invloed geoefend als de *r*, namelijk eene voorafgaande *e* (geschreven *ai*) te handhaven en eene voorafgaande *i* in *e* te doen overgaan, bv. *raih̄ts* (Nl. *recht*), *maih̄stus* (Nl. *mist* of *mest*). In het Angelsaksisch is vóór *ch* (*h*) op het eind van een woord en vóór *ch* + consonant de *a* tot de diphthong *ea*, de *e* tot *eo*, de *i* tot *io* of *eo* gebroken, bv. bij *eakta* (Nl. *acht*), *feohtan* (Nl. *vechten*), *miox* of *meox* (Nl. *mist* of *mest*). Dezelfde *breking* heeft daar ook plaats vóór *r* + consonant, bv. bij *earm* (Nl. *arm*), *steorra* (Nl. *ster*), *hierde* (met *ie* uit *io* door oorspr. volgende *j*, Mnl. *herde*, nu *herder*, Got. *hairdeis*), terwijl vóór *l* + consonant de *a* tot *ea* wordt, bv. bij *feallan* (Nl. *vallen*), en vóór *lc* en *lh* de *e* tot *eo*, bv. bij *meolcan* (Nl. *melken*), *sceoth* (Nl. *scheel*).

Ook de halfklinkers en klinkers hebben op een voorafgaanden klank in alle tijden grooten invloed geoefend.

Klinkerverkorting door invloed van een onmiddellijk volgenden klinker kennen wij uit de Latijnsche poëzie, waarin iedere vocaal vóór vocaal zonder uitzondering kort is.

Anderen invloed hebben met name de labiale *w* en *u* en de palatale *j* en *i* geoefend. Dat de *e* van Indogerm. **newn* (= negen, Gr. *έν-νέξ*, Got. *niun* met Got. *i* uit *e*), **newos* (= nieuw, Gr. *νέος*, Got. *niujis*), **tewos* (= uw, dijn, Gr. *τέος*); **sewos* (= zijn, Gr. *ἔός*) door eene *w* gevolgd werd, heeft haar in de Latijnsche woorden *novem* (ook Oudiersch *noin*), *novus* (ook Oudiersch *nue*, Oudslav. *novu*), *tovos* (Oudlatijn voor 't latere *tuus*), *sovos* (Oudlatijn voor 't latere *suus*) tot eene labiale *o* gemaakt.

Zoo wordt ook soms de *o* van 't Mnl. *woch* voor *weg*, Nl. *wogen* en *zwoen* voor *wagen* en *zwaren* aan invloed der voorafgaande *w* toegeschreven, ofschoon ook eene andere verklaring mogelijk is.

Of reeds in 't zeer oud Germaansch de *a* in lettergrepen zonder klemtoon door den invloed der *u* eener volgende lettergreep in *o* is overgegaan en dus ons dialectisch *of* (ook Os. soms *of*) reeds van oudsher zou verschild hebben van *af*, dat dan het behoud der *a* aan zijnen klemtoon zou te danken hebben, laat ik in 't midden. In elk geval heeft in het Oudnoorsch en Angelsaksisch de *u* eener volgende lettergreep klankverandering veroorzaakt en wel in 't Ags. van *a* in *ea*, van *e* in *eo* en van *i* in *io*, bv. bij *ealu* (= bier, Eng.

ale), *heorot* (uit **herut*, Nl. *hert*), *siolfur* (Nl. *zilver*). Men noemt die klankwijziging *u-umlaut*.

Op voorafgaanden medeklinker heeft *u* of *w* soms labialiseerend gewerkt. In de taal der Awesta wordt eene dergelijke gelabialiseerde *r* aangeduid door er eene *u* vóór te schrijven, die echter blijkbaar met de daaraan voorafgaande vocaal geenen tweeklank vormde, bv. bij *pouru* of *paouru* (= veel, Oud-Perzisch *paru*). Hetzelfde wordt ook in het Keltisch gedaan. Men schrijft vóór den gelabialiseerden medeklinker *u* of *o*, maar spreekt die niet als deel van eenen tweeklank uit bij Oudiersch *neurt* (= kracht, voor **nertu*) en *ech* (= paard, voor **echu*). In 't Germaansch is door sommigen zoo de *u* van 't Got. *haubith* (Nl. *hoofd*) verklaard, dat dan voor *haufuth* zou moeten staan, zooals de Oudnoorsche vorm werkelijk luidt, om geheel met het Lat. *caput* overeen te stemmen, behalve door de aan labialisatie toegeschreven *u*, die dan bovendien hier als werkelijke vocaal moet opgetreden zijn.

Zulk eene invoeging der *u* (*u-epenthesis*) door *labialisering* behoeft wel niet te bevreemden, als men bedenkt, dat de *palatalisering* of *mouilleering* door invloed eener volgende *j* of *i* inderdaad in sommige talen *i-epenthesis* heeft veroorzaakt.

Wèl is zulk eene *i* in de taal der Awesta en in het Keltisch alleen een schrijfteeken voor de palatalisering der volgende consonant, bv. in de Awesta bij *aipi* (= op. Skr. *ápi*, Gr. *ἄπι*) en Oudiersch *aile* (= ander, Lat. *alius*), *faith* (= dichter, uit **wātis*, Lat. *vates*), waar men niet *ai*, maar *a* moet uitspreken; wel kennen wij ook uit het Fransch zulk eene *i* als teeken der mouilleering, bv. bij *faillir* (gesproken *fajjir*, Lat. *fallere*), *paille* (gesproken *pajje*, uit **palja*, Lat. *palea*), *mouiller* (Lat. *molliare*), en verbonden met *g* ook bij *seigneur* (gesproken *senjeur*, Lat. *seniorem*) en *ignon* (gesproken: *onjon*, Lat. *unionem*)¹⁾; maar daarnaast staan

¹⁾ Overigens dient in 't Fransch alleen *g* als teeken van mouilleering, bv. bij *vigne* (voor **vinja*, Lat. *vinca*), *ligne* (Lat. *linea*), *compagne* (uit *companio*), *cigogne* (voor *ciconia*), evenals in het Italiaansch: *ingegno* (Lat. *ingenium*), *vigna* (Lat. *vinca*), *signore* (Lat. *seniorem*), en zelfs in 't begin van enkele woorden, als *gnocco* (= meelbal, spreek: *njocco*). Ook voor gemouilleerde *l* heeft het Ital. voorgevoegde *g*, zooals bij *gli* (spreek: *lji*, Lat. *illi*), *paglia* (Lat. *palea*, *figlio* (Lat. *filius*), *moglie* (Lat. *mulier*), *oglio* (Lat. *oleum*). In het Oud-Fransch werd gemouilleerde *l* ook wel als *lg* geschreven, vanwaar in ons Mnl. de schrijfwijze van eenige uit het Fransch overgenomen woorden, als *bataelge*, *vitaelge*, *maelge*, *faelgiere*.

in 't Fransch toch ook *huile* (Lat. *oleum*), *coin* (Lat. *cuneus*), *temoin* (Lat. *testimonium*), *juin* (Lat. *junius*), *chien* (Lat. *canis*), *maison* (Lat. *mansionem*), *angoisse* (Lat. *angustia*), *contraire* (Lat. *contrarius*), *foire* (voor *feire*, Lat. *feria*), *cuire* (Lat. *corium*), *chevalier* (uit *caballerius*, ook Ital. *cavaliere*), *puits* (Lat. *puteus*), *grief* (Lat. *gravis*), enz., waar de oorspr. of uit *e* ontstane *i* inderdaad naar de eerste lettergreep is overgegaan en er met de voorafgaande vocaal tot tweeklank is samengesmolten.

Zoo is ook in 't Grieksch *φαίω* ontstaan uit **φαίω*, *κωός* uit **κωιός*, *δέπνον* uit **δέπνιον*, *δέσποινα* met uitstooting der *τ* uit **δέσποτνια*. Zoo zijn ook Got. *hails* (Nl. *ge-heel*) en Got. *hrainwa* (Nl. *ree* in *reeroof*, d.i. *lijkroof*) soms en m.i. terecht door het aannemen van *i*-epenthesis vergeleken met Skr. *kalyas* (gezond) en *krávyam* (rauw vleesch), ofschoon niet met algemeene instemming.

Ook het Nederlandsch levert uit lateren tijd nog eenige voorbeelden van die *i*-epenthesis, zooals bij *einde* (vgl. Os. *endi*. Got. *andéis*), *heinde* (uit **gehendi* voor **gahandi*), *geinster* (= vonk van *genistra*, vgl. Ohd. *ganistra*), *deinzen* (voor **densjan*, uit *thansjan*, vgl. Ohd. *thansôn*, *dansôn*) en *peinzen* (uit **pensjan*, vgl. Ags. *pinsjan*, uit het Lat. *pensare*). In deze woorden hebben de vormen met *ei* het in onze schrijftaal gewonnen op *end*, *hende* (vgl. *behendig*), *genster*, *denzen* en *penzen*, die er naast stonden of nog staan. Daarentegen zijn de vormen met *ei* weer bij andere woorden in onbruik geraakt, schoon zij in onze Mnl. schrijftaal niet zelden voorkomen, bv. *veinster* (uit **fenistra*, Lat. *fenestra*), *eingel* (vgl. Ohd. *engil*, Got. *aggilus*, uit Lat. Gr. *angelus*), *seinden* (vgl. Os. *sendian*, Got. *sandjan*), *sceincken* (vgl. On. *skenkja* voor **skankjan*), enz. Ook voor andere medeklinkers dan de *n* komt die *i*-epenthesis in het Mnl. voor, met name bij de vervoeging der werkwoorden. Zoo vindt men *heift* voor *hevit*, *neimt* voor *nemit*, *steict* voor *stekit*, *spreics* voor *sprekit*, enz. en ook *eist* voor *es-it* (d.i. *is't*).

Het palataliseeringsproces moeten wij ons voorstellen als een mouilleeren van den medeklinker door eene volgende *i* of *j* en vervolgens als het ontwikkelen van eene *i* uit en vóór de gemouilleerde consonant. Bracht die consonant het niet tot de ontwikkeling der epenthetische *i*, dan kon hare mouilleering toch wijzigenden invloed oefenen op den haar voorafgaanden klinker, en dat is het, wat wij *i-umlaut* noemen. Daardoor worden velare of gutturale vocalen,

die uitgesproken worden met buiging van den tongrug tegen den achterkeelwand, bv. *a*, *o* en *u* (uitgesproken als Nl. *oe*) gewijzigd tot palatale vocalen, die gevormd worden door buiging van de tong tegen het verhemelte, bv. *e*, *ö* (als Nl. *eu*) en *ü* (als Nl. *u*), en wel zóó, dat in het eigenlijk Duitsch lange en korte *a* tot *ä* of eene variant van *e* is geworden, lange en korte *o* tot *ö*, lange en korte *u* tot *ü*. De palatale tongstand, vereischt voor het uitspreken van de gepalataliseerde consonant, heeft zich dus voor het uitspreken der voorafgaande vocaal reeds gevormd en zóó die vocaal gewijzigd.

De korte *e*, die zelf reeds palataal is, kan door die mouilleering geheel en al in *i* overgaan en dat is zelfs de oudste algemeen-Germaansche umlaut, dien wij o.a. aantreffen bij *zitten* (Os. *sittian*, naast *zetel*, waar de oorspr. *e* kon blijven, die ook blijkt uit Gr. ἔζομαι, d.i. *sedjomai*); bij *liggen* (Os. *liggian*, naast *leger*, Lat. *lectus*, Gr. λέχος = bed); bij *midden* (Os. *middi* voor *midji*, Got. *midjis* voor **medjis*, blijkens Lat. *medius*, Gr. μέσος en μέσος); bij *is* (Os. *is* en *ist* voor **isti* en dat weer voor *esti*, blijkens Gr. ἔστι); bij *nicht* (Ohd. *nift* voor **nifti*; blijkens Lat. *nep̄tis*). Ook de *e* voor *w* werd *i* (vandaar Got. *nūgis*, Os. *nūwi* uit **newjo*; vgl. Gr. νέος); en zoo zal ook reeds vroeger de tweeklank *eu* bij volgende *i* of *j* in *iu* zijn overgegaan (bv. in Os. *diuri* uit **deurjo*).

Daar ook in den tweeklank *ei* de *e* in *i* overging, is al in het algemeen Germaansch ¹⁾ uit de beide *i*'s, die elkaar volgden, ééne lange *i* ontstaan, want al schrijft Wulfila in zijne Gotische bijbelvertaling daarvoor *ei*, blijkbaar heeft hij met dat schrijfteeken toch den langen *i*-klank bedoeld. Zoo werd **steigho-* (Gr. στειχω) tot Got. *steigan*, Os. *stīgan*. Zoo werd **deiko-* (Gr. δεικνυμι) tot Got. *teihan*, Os. *tīhan*, zoo **leikuan* (Gr. λείπω) tot Got. *leihwan*, Os. *līhan*, zoo **bheido-* tot Got. *beitan*, Os. *bītan*; enz. Opmerkelijk is het, dat zich uit die, evenals uit iedere andere, lange *i* in Nederlandsch, Hoogduitsch en Engelsch veel later weder een tweeklank, de *ai*, heeft ontwikkeld, die in het beschaafde Nederlandsch ten slotte weer tot *ei* is geworden, al schrijven wij die ook *ij* (d. i. *i*) en al zijn de Engelschen die ook met het *i*-teeken blijven schrijven, terwijl alleen de Duitschers het *ei*-teeken gebruiken, ondanks hunne *ai*-uitspraak.

¹⁾ Ook in het Latijn, maar eerst in lateren tijd, daar inscripties in het Oud Latijn, die *ei* nog vertoonen; vgl. Lat. *dico* uit *deico* (Gr. δεικνυμι), *fido* uit *bheidho* (Gr. πειθω) en *divos* uit *deivos*, dat op de inscripties voorkomt.

De umlaut van *a* tot *è* (*e*) is jonger, daar Wulfla's Gotisch uit de 4de eeuw dien nog niet kent. Van de Noordzeekust, naar 't schijnt, uitgegaan, breidde hij zich geleidelijk Zuidelijk uit, maar eerst langzamerhand in 't midden der 8ste eeuw trad hij in 't Oudhoogduitsch op; vgl. Got. *batiza* met Ohd. *bezziro*, Nl. *beter*; Got. *harjis* met Ohd. *heri*, Nl. *heer* (leger); Got. *halja*, met Ohd. *hella*, Nl. *hel*. In denzelfden tijd werd ook de tweeklank *ai* tot *ei* door invloed eener volgende *i* of *j*, ten minste waar die *ai* zich in de Oudhoogduitse dialecten zoolang had gehandhaafd: vgl. Got. *hraini-* met Ohd. *hreini*, Nl. *rein*; Got. *haiti* met Ohd. *heida*, Nl. *heide*; Got. *hwaiteis* met Ohd. *weizzi*, Nl. (*boek*)*weit*, enz.

Vrij wat later nog schijnt de umlaut van *u* tot *ü* en van *iu* tot *iü* gesteld te moeten worden; vgl. bv. voor *u*: *ü* in open lettergrepen Ohd. *churi* met Mhd. *küre*, Ohd. *zugil* met Mhd. *zügel*, Os. *lugina*, enz. en in gesloten lettergrepen, Ohd. *dunni* met Mhd. *dünne*, Ohd. *pfuzzi* met Mhd. *pfütze*, Ohd. *hrukki*, Os. *hruggi* met Mhd. *rücke*, Nhd. *rücken*. In 't Nl. is iedere korte *u* in open lettergrepen tot gerekte *o*, in gesloten lettergrepen tot onvolkomen *ó* overgegaan en daarmee bij umlaut in open lettergrepen tot *eu* (vgl. *keur*, *teugel*, *leugen*), in gesloten tot onvolkomen *u* geworden, die zich in 't Westvlaamsch als onvolkomen *i* voordoet: vandaar in 't Mnl. naast *dunne*, *putte*, *rugghe* ook *dinne*, *pitte*, *rigghe*. Daar in 't oud Germaansch iedere korte *o* tot *a* is overgegaan, moet *ö* als umlautsklank van korte *o* er wel jong zijn en eerst mogelijk geworden sedert er nieuwe *o*'s uit andere vocalen ontstaan waren. Men bedenke, dat de umlaut zeer goed kon optreden in eenen tijd, waarin de *i* der volgende lettergreep reeds toonloos was geworden of zelfs verdwenen, als zij de vocrafgaande consonant maar gepalataliseerd had, daar deze eigenlijk ten slotte den umlaut veroorzaakte.

Umlaut der lange klinkers schijnt in het Hoogduitsch veel jonger dan van de overeenkomstige korte. Eerst in de 10de eeuw treedt in 't Ohd. *chiuske* (d. i. *chüske*), Mnl. *cuusch*, voor het oudere Ohd. *chüski* op, en eerst in de 11de eeuw Mhd. *maere* (beroemd) voor een Ohd. *mâri*. De *ó* was reeds in 't Ohd. in *uo* (Nhd. *u*) overgegaan vóór de volgende *i* of *j* umlaut bewerkt had: maar sinds de elfde eeuw werd die *uo* door umlaut *üe* (Nhd. *ü*), bv. bij Nh. *grün*, Mhd. *grüene*, Ohd. *gruoni* (uit *gróni*; vgl. Os. *gróni*). Daar in 't Hd. reeds zeer vroeg iedere *ó* verdwenen is, kon umlaut van *ó* tot *ö* daar alleen voorkomen bij later ontstane *ó*'s, zooals bij de

ó uit *au*, bv. bij *schön*, Mhd. *schoene*, Ohd. *scōni* (uit **skauni* vgl. Got. *skauns*). In de Nederlandsche schrijftaal komt de umlaut van lange klinkers niet voor, behalve dat iedere *û* eerst *ü*, daarna (behalve vóór *r* en *w*) *ui* geworden is, onverschillig of *i* volgde of niet. Die zelfde algemeene overgang van *û* tot *ü* heeft ook in het Fransch plaats gehad. Ook in Westelijke Nederfrankische dialecten bestaat op het oogenblik geen umlaut van lange klinkers, vooral dáár waar vermenging met Friesche elementen mag worden aangenomen, zoodat misschien juist die vermenging tot klanktypeering en dus tot verwijdering zoowel der Friesche als der Frankische umlautsvormen heeft geleid.

Tegenover de *i*-umlaut staat wat vroeger meestal *breking*, nu ook wel *a*-umlaut wordt genoemd, namelijk dat door de *a*, *e* (*ae*) of *o* eener volgende lettergreep eene *i* in *e*, eene *u* in *o* is overgegaan, indien namelijk geene tusschenliggende *j* of *n* + consonant dat verhinderden. Dat heeft in 't Germaansch reeds in voorhistorischen tijd plaats gehad; vandaar *bede*, Os. *beda*, Ohd. *beta* (vgl. *bidden* uit *bidjan* en Lat. *fido*), *nest*, Ohd. *nest* (uit **nizdos*, vgl. Lat. *nidus*), *bode*, Ohd. *boto* (vgl. *beul* uit *beudel* van **budil*, Ohd. *butil* en Gr. *πυθάνομαι*), *dochter*, Os. *dohter*, Ohd. *tohter* (vgl. Gr. *θυγάτηρ*). Ook de tweeklank *eu* is daardoor *eo* (later *io*, in 't Nl. en Hd. *ie*) geworden, bv. bij Ags. *geotan*, Os. *giotan*, Nl. *gieten* (uit **geutan*, vgl. Gr. *χέω*, Lat. *fudi*).

Door den wederzijdschen invloed der onmiddellijk op elkaar volgende klinkers van eenen tweeklank heeft er monophthongering kunnen plaats hebben. De *a* en de *i* van den tweeklank *ai* gingen daardoor beide over in den tusschen *a* en *i* in liggenden *ae*-klank, die later *e* werd, zoowel in het later Latijn als in verschillende Germaansche talen; en zoo gingen daar ook de *a* en de *u* van den tweeklank *au* over in den tusschenliggenden *ao*-klank, die dan later *o* kon worden.

Terwijl in ouder Latijn en nog lang, tot in den keizertijd toe, op de inscripties *ai* geschreven werd, ging men later *ae*, eindelijk zelfs *e* schrijven, als bewijs, dat de uitspraak veranderd was; zoo bv. bij *caecus* (vgl. Got. *haihs*), *haedus* (Got. *gaits*), enz., en de Romaansche talen hebben uitsluitend *e*. De *au* is men in het Latijn wel altijd blijven schrijven, maar de uitspraak er van is niettemin gaandeweg veranderd, zooals o. a. ook blijkt uit het sporadisch optreden van de *o* in het schrift, terwijl in het Fransch de *o* ook regelmatig geschreven wordt (vgl. *or* = Lat. *aurum*, *chose* = Lat.

causa, clore = Lat. *claudere*) en zelfs de *au* van eerst later uit het Latijn opgenomen of in spelling naar het Latijn gewijzigde woorden (vgl. *cause, pauvre*) als *o* wordt uitgesproken.

In Germaansche talen kan men reeds in de 7de eeuw *ê* voor *ai* aanwijzen. In het Oudsaksisch is iedere *ai* tot *ê* geworden; vgl. *êr, êwig, twê, ên, dêl, gêst, têkan, hrêni, hêthin, hnêgian, hwêti*, dus ook waar de volgende lettergreep eene *i* had. In dat laatste geval heeft het Nederlandsch, zooals wij reeds zagen, *ei*, bv. *rein, heiden, neigen, (boek)weit*; maar overigens schijnt men te mogen aannemen, dat het Westnederfrankische Nederlandsch steeds *ee* heeft gehad, bv. *eer, eeuwig, ree, twee, een, deel, geest, teeken, reep*¹⁾. In het Opper- en Middelduitsch (ook Middelfrankisch) en gedeeltelijk ook in het Nederfrankisch (bv. in het Limburgsch) heeft deze monophthongering zich, naar 't schijnt, bepaald tot die woorden, waar *ai* door *r, w* of *h* gevolgd werd; Ohd. *êr, êwig, rêh*, terwijl overal verder *ei* gevonden wordt: Ohd. *zwei, ein, teil, geist, zeihhan, reif, hreini, heidan, weizzi*. Ik vermoed, dat eene volgende dentaal door palataliseerenden invloed de monophthongering evenzeer verhinderd heeft als eene volgende *i* of *j*, en dat de weinige woorden, waarin gutturaal of labiaal zonder volgende *i* of *j* na de *ai* voorkwamen, eerst *ê* zullen gehad hebben, maar naar analogie van bijvormen met volgende *i* of *j* en verder door „ausgleich” de *ei* zullen hebben aangenomen. Dan zou er overeenstemming zijn met hetgeen bij de monophthongering van de *au* tot *ô* gebeurd is. Terwijl die toch in het Oudsaksisch en ook in het Nederlandsch (Westnederfrankisch) zich regelmatig voordoet, (vgl. Os. *ôra, hôh, lôn, lôs, dôdh, rôd, grôt, gilôbho, hlôpan, rôk, ôga*), is in 't Opper- en Middelduitsch, tot zelfs in Nederfrankische dialecten als het tegenwoordig Limburgsch, de *au* alleen vóór oorsp. *h, r* en dentalen gemonophthongeed (vgl. Ohd. *ôra, hôh, lôn, lôs, tôd, rôl, grôz*); maar voor labialen en gutturalen is de *a* alleen *o* geworden, terwijl de *u* onveranderd gebleven is; vandaar Ohd.: *giloubo, louffan, rouh, ougo*. Ook van den tweeklank *eu*, die niet door *i*-umlaut of volgende *n* + consonant tot *iu* geworden was, is de *u*, althans in 't Opperduitsch, alleen vóór oorspr. *h, r* en dentalen tot *io* geworden en vindt men vóór labialen

1) Dat heb ik trachten te bewijzen in den *Feestbundel voor Matthias de Vries*, Utrecht 1889, bl. 147—164.

en gutturalen *iu*, tegenover het Frankisch, ook het Nederfrankisch en dus het Nederlandsch, waar ook vóór die medeklinkers de *eu* in *eo* (later *io*, *ie*) overging; vgl. Opperduitsch *lioh*, *bior*, *biotan*, *diup*, *tiuf*, *riumo*, *siuh* met Frankisch *lioh*, *bior*, *biotan*, *thiob*, *tiof*, *riomo*, *sioh* en Nederlandsch *licht* (verkort uit **liecht*), *bier*, *bieden*, *dief*, *diep*, *riem*, *ziek*.

De monophthongering behoort tot hetgeen wij *vocalische assimilatie* mogen noemen ter onderscheiding van het geheel of gedeeltelijk gelijkworden van twee consonanten, dat men reeds van oudsher met den naam van *assimilatie* heeft bestempeld. De gedeeltelijke assimilatie kan óf *wederkeerig* zijn, zoodat de beide opeenvolgende medeklinkers zich in sommige opzichten naar elkaar schikken, óf *progressief*, wanneer de tweede consonant den invloed der eerste, óf *regressief*, wanneer de eerste consonant den invloed der tweede ondergaat. Ook de *volkomen* assimilatie is óf *progressief*, óf *regressief*, en er is geene taal, waarin niet talrijke voorbeelden van deze verschillende assimilaties voorkomen.

De gevallen van *wederkeerige assimilatie* zijn echter vrij zeldzaam. Gebeurde het in het Italiaansch, dat door syncope eener vocaal tenuis en media naast elkaar kwamen, dan verloor de media den stemtoon, maar de tenuis nam de qualiteit van de media aan. Zoo veranderde bij het Lat. *rap(i)dus* in het Italiaansch de media *d* in de tenuis *t*, maar de labiale *p* werd door de qualiteit der *t* tot dentale tenuis, en zoo ontstond *ratto*.

Een ander voorbeeld van wederkeerige assimilatie levert het Sanskrit in den overgang der mediae aspiratae + *t* tot mediae + *dh*. De eerste medeklinker heeft zijne aspiratie geleend aan de tweede, maar heeft die zelf verloren; de tweede daarentegen is media geworden onder den invloed van den eersten. Zoo werd *bh + t* tot *bdh*, *dh + t* tot *ddh* en gutturale *gh + t* tot *gdh*. De palatale *gh + t* daarentegen werd in 't Sanskrit linguale *dh*, zoodat de tweede consonant onder den invloed der voorafgaande media aspirata ook media aspirata geworden is, en verder linguaal in plaats van dentaal door het palataal karakter der eerste consonant, die zelf overigens in de tweede is opgegaan; vgl. *vódhum* (voeren, voor Indogerm. **uéghtum*) naast Skr. *vahami* (ik voer, w. *uég*).

Het laatste geval is reeds al niet meer een zuiver voorbeeld der wederkeerige, maar nadert tot de *gedeeltelijke regressieve* assimilatie, en daarvan vooral wemelt het in het Indogermaansch reeds van den

oudsten tijd af. Zoo is reeds in het algemeen Indogermaansch iedere tenuis vóór media tot media, iedere media vóór tenuis tot tenuis geworden. Vandaar de bekende regel der Grieksche grammatica: tenuis staat vóór tenuis, media vóór media, aspirata vóór aspirata, met het classieke voorbeeld: γράφω (schrijf), γράβδην (schriftelijk), γραπτός (geschreven). Ook in het Grieksch zelf is deze regel consequent gehandhaafd: vandaar dat, toen de *t* van ἔπτα na apocope der *a* vóór den spiritus asper van ἡμερα kwam en dus in *th* overging, de *p* van ἔπτα ook aspiraat (*ph*) moest worden, en dus ἔπτ' ἡμερος (zevendagsch) werd tot ἐφθήμερος. Dat *bt* en *gt* ook in 't Latijn tot *pt* en *kt* werden, bv. bij *scriptum* en *rectus*, hebben wij reeds gezien en toen reeds opgemerkt, dat daaruit de Germaansche *ft* en *cht* te verklaren zijn, die anders *pt* en *kt* hadden moeten zijn.

Ook *dt* zou, volgens deze wet, in het Latijn *tt* geworden zijn, indien niet reeds lang te voren *t* vóór *t* in het Indogermaansch tot *tst* was geworden, waaruit dan later in 't Latijn weer *ss* ontstond. Vandaar bv. *egressus* en *sessio* (voor **setstjo*, **settjo*, **sedtjo*) naast *egredior* en *sedeo*. Denzelfden overgang der oorspronkelijke of uit *dt* voortgekomen *tt*, eerst tot *tst*, dan tot *ss* treffen wij ook aan in het Keltisch, terwijl wij voor het Germaansch mogen aannemen, dat de eerste *t* dezer geminatie is verschoven tot de spirant *th*, die dan evenzoo met de volgende *t* geassimileerd is tot *ss*, welke na langen klinker tot *s* werd; vgl. ons *wis(s)* en *wijs* voor **wiith-* en *wiith-*, uit **witt-*, uit **widt*, Indogerm. *W. wid* + *t*-suffix) met *weten*; *aas* met *eten*; *gruis* met *Mnl. gruit, grut*; *wees* met *wed(uwe)*, *missen* met *mijden*.

Dat eene nasaal de voorafgaande labiale muta in labiale nasaal kon doen overgaan, bewijst de assimilatie van *pn* en *bn* tot *mn* in 't Latijn bij *somnus* (uit **sopnus*, naast *sopor*, en Gr. ἕπνος), bij *scamnum* (uit **scabnum*, vgl. *scabellus*), bij *Samnium* (uit **Sabnium*, vgl. *Sabinus*).

Naast de assimilatie van consonanten met en zonder stemtoon aan elkaar, staat ook die van lip-, tand- en keelletters aan elkaar. Zoo werd in 't Grieksch iedere dentale *n* vóór labiaal tot *m* en vóór gutturaal tot gutturale *n̄*, bv. bij ἐμβάλλω, συμπάσχω, συμφέρω, συγγενής, ἐγκαλῶ, συγκοπή, σύνχρονος, die met ἐν en συν zijn samengesteld. Hetzelfde gebeurde, althans met *n* vóór labialen, ook in 't Latijn; vgl. *imbuere, impellere*, met *in* samengesteld; en evenzoo

in 't Germaansch; vgl. Got. *fimf* met **penqe*. In ons Middelnederlandsch vinden wij dikwijls vóór labialen eene *m* (uit *n*) geschreven en regel is dat bv. bij *momboor* voor *monboor* (d.i. *mondboor*, beschermingbrenger), dat dan ook alleen in dien vorm is blijven voortleven; maar al schrijven wij nu ook steeds *n*, wanneer die er etymologisch behoort, een Hollander, die niet te sterk onder den invloed van het schrift staat, spreekt nog steeds vóór labiale mutae de *n* als *m* uit en zegt *ombeholpen*, *ompleizirig*, en natuurlijk vóór de *m* zelf, bv. *ze leve(n) in omin*.

Omgekeerd ging de *m* vóór dentale mediae in *n* over; vgl. voor het Latijn *eunden* (voor *eunden*), *frendo* (voor **fremdo*, vgl. *fremo*), *contra* (voor **contra*, vgl. *cum*), *centum* (voor **centum*) enz., voor 't Germaansch: Got. *skanda*, Nl. *schande* (voor **skamda*, vgl. Got. *skaman*, Nl. *schamen*), Got. *hund*, Nl. *honderd* (voor *humd*, vgl. Idg. *kntóm*), Nl. *Vlaanderen* (voor **Vlaanderen*, vgl. *Flaming*, *Vlaamsch*), later Nl. *kantoor* (uit Fr. *comptoir*).

Daar in de meeste oudere en jongere talen het schrift niet bestemd is geweest om in de eerste plaats de juiste uitspraak weer te geven, maar er zich vooral op toegelegd heeft, de betrekking tusschen de stamverwante woorden, enkelvoudige en samengestelde, te doen uitkomen, zijn assimilaties, die men nog als zoodanig kon herkennen, in het schrift dikwijls verwaarloosd. Vandaar dat er in de beschaafde Nederlandsche spreektaal veel meer geassimileerd wordt, dan het schrift zou doen vermoeden. Meer op de gesproken dan op de geschreven taal lettende, vinden wij, dat zich in het Nederlandsch hetzelfde assimilatieproces heeft herhaald, dat wij reeds voor het Indogermaansch hebben aangewezen. De tenues (*p*, *t*, *k*) worden mediae (*b*, *d*, *g*), vóór *b* en *d*, en naar de uitspraak van sommigen ook vóór *w*, maar niet vóór *g*, omdat die in onze taal geene media, maar spirant is. Men zegt namelijk: *slaabbol*, *sluiddoor kruiddoor*, (*koobwaar*); *zidbank*, *uiddoen*, (*ladwerk*); *zakboek*, *zakdoek*, (*stukwerk*) met de zachte *k*. Omgekeerd worden de mediae (*b*, *d*) tot tenues (*p*, *t*) vóór de tenues (*p*, *t*, *k*) en bovendien ook vóór alle spiranten, nasalen en liquidae. Men zegt: *slopkous*, *braatpan*, *gronttoon*, *brantkast*. Evenzoo worden de scherpe spiranten (*f*, *s*, *ch*) tot de zachte (*v*, *z*, *g*) vóór *b*, *d*, *w* en ook vóór *j*, *m*, *n*, *l*, *r*. Men zegt: *hevboom*, *avdoen*, *strawwerk*; *mizbruik*, *bizdom*, *menzwaardig*; *dagboek* (*g* is aan 't eind van eene lettergreep anders altijd *ch*), *lagduif*, *lagwekkend*. Daaren-

tegen worden de zachte spiranten (*v, z, g*) tot de scherpe (*f, s, ch*) vóór *p, t, k, f, s, ch* en ook vóór *v, z, g*, die dan zelf verscherpt worden.

Gedeeltelijke progressieve assimilatie is het, wanneer de tenues (*p, t, k*) en de scherpe spiranten (*f, s, ch*) en ook de op het eind van eene lettergreep scherp geworden *b, d, g* de volgende zachte spiranten (*v, z, g*) tot scherpe maken. Wij spreken uit: *scheepvaart, uitvlucht, stokfisch, affal, grasveld, pleechfader; topseil, platsak, geluksalig, strafsak, bassanger, pleechsoon, diepchang, uitchave, strijkchoed, lijfchoed, kascheld, dachcheld.*

Door *volkomen assimilatie* zijn in alle Indogermaansche talen verreweg de meeste geminaties ontstaan, die in het Oerindogermaansch waarschijnlijk in 't geheel niet voorkwamen en ook nog in het Oergermaansch vrij zeldzaam zullen geweest zijn.

Volkomen progressieve assimilatie moet in het Oergermaansch reeds vóór de klankverschuiving hebben plaats gehad met Indogerm. *bn, dn, gn*, die, als het Indogerm. accent volgde, overgingen tot *bb, dd, gg*, en dan vervolgens door de klankverschuiving *pp, tt, kk* werden. Zoo verklaart men de geminatie bij *knippen* naast *knijpen*, bij *slippen* naast *slijpen*, bij *stotieren* naast *stooten*, bij *kat(t)* naast *kater*, bij *brok(k)* naast *breken*, bij *bakken* naast Ags. *bacan*, enz. ¹⁾.

Kan de Germaansche assimilatie van *n* met voorafgaande mutae nog niet meer dan eene min of meer aannemelijke hypothese genoemd worden, onbetwifelbaar is in 't Germaansch progressieve assimilatie van de *n* met voorafgaande *l*, waarvan men zelfs mag aannemen, dat zij reeds in 't Oergermaansch zonder uitzondering heeft plaats gehad. Wij hebben er voorbeelden van in *wol(l)*, Got. *wulla* (uit **wlná*; vgl. Skr. *árná*, Lat. *lana*, voor **wlana*); *vol(l)*, Got. *fulls* (uit **plno*; vgl. Skr. *párná*, Lat. *plenus*); *vel(l)*, *stil(l)*,

1) Zoo worden ook verklaard die *pp, tt, kk*, welke verschoven zijn uit de geminatie *bb, dd, gg*, waarvan men aanneemt, dat zij is voortgekomen uit de assimilatie van de Germaansche zachte spiranten met de *n*, doch daar die verklaring mij niet ten volle bevredigt, verwijs ik liever dan verder over de quaestie der assimilatie van de *n* uit te weiden, daarvoor naar Wenker, *Ueber die Verschiebung des Stammsilbenauslautes im Germanischen* Bonn 1876, naar verschillende stukken in *Paul und Braune's Beiträge*, van Paul (VII 133 vlg.), Osthoff (VIII 297 vlg.), Kluge (IX 149 vlgg.), Kauffmann (XII 504 vlgg.) en verder naar K. Brugmann, *Grundriss I* (Strassburg 1886) p 390, 393, Adolf Noreen, *Abriss der Urgermanische Lautlehre* (Strassburg 1894) p 154—156, en W. Streitberg, *Urgermanische Grammatik* (Heidelberg 1896) p. 138 vlg.

kallen, enz. Een jonger geval is het Nl. *el(l)*, Eng. *ell*, ook in *elleboog*, Eng. *elbow*, uit *elne*, dat, evenals *ellenboge*, nog in 't Mnl. voorkomt (vgl. Got. *aleina*; Ohd. *elina*, Mhd. *elne*, Ags. *eln*; Lat. *ulna*, Gr. ἄλῆν), en onze uitspraak *vullis* voor *vuilnis*. Dezelfde assimilatie treffen wij ook in 't Latijn aan, bv. bij *pellis*, *pullus*, *collis*, *vellus*, maar niet algemeen, evenmin als de assimilatie van *ls* tot *ll*, bv. bij *collum* voor **colsum* (vgl. Nl. *hals*).

Wat jonger dan de assimilatie van *ln* tot *ll* is in 't Germaansch die van *mn* tot *mm*, bv. bij *stem(m)*, nog in 't Ohd. *stimna*, Os. *stemna*, maar ook reeds Ohd. *stimma*, Os. *stemma*; en bij *stam(m)*, nog Ags. *stemn* (vgl. Gr. *στᾶμνος*). Ouder weder is de assimilatie van *nw* tot *nn*, bv. bij *dun(n)*, Ohd. *dunni* (uit **ihunwis*, vgl. Lat. *tenuis*, Skr. *tanís*), bij *kin(n)*, Got. *kinnus* (naar den stam der verbogen vormen *kinw-*; vgl. Gr. *γένωσ*) en bij *minder*, Mnl. *mi(n)nre*, Got. *minniza* (uit **minwiza*, vgl. Lat. *minuo*, Gr. *μύω*).

In jongere Germaansche talen komen nog andere assimilaties voor, bv. van *ld* tot *ll*, bij *hellen*, Mnl. nog *helden* (Os. *heldian*) en *tellen*, *telganger*, Mnl. nog *telden* (Mhd. *zelten*); van *rd* tot *rr* bij *verrel* voor **verdel* (d.i. *vierdeel*, *vierdedeel*) en *horretje* voor *hor-detje*; van *rn* tot *rr* bij *korrel* voor **kornel* (verkleinwoord van *korn*, *koorn*).

Assimilatie van *mb* tot *mm* vertoonen, tegenover het Engelsch waar *mb* bleef, het Nederlandsch en Hoogduitsch, bv. bij *dom(m)*, Hd. *dumm* (vgl. Mnl. *dombe*, Os. *dumb*, Got. *dumbs*); bij *kam(m)*, Hd. *kamm* (vgl. Os. *camb*, Ohd. *chamb*); bij *kom(m)* (vgl. Ags. *cumb*); bij *krom(m)*, Hd. *krumm* (Mnl. *crombe*, Os. *crumb*, Ohd. *chrumb*); bij *lam(m)*, Hd. *lamm* (Mnl. *lamb* of *lamp*, Os., Ohd., Got. *lamb*); bij *om*, *omme*, Hd. *um* (Mnl. *ombe*, Onfr., Os., Ohd., *umbi*); bij *hommel*, Hd. *hummel* (Ohd. *humbal*, Eng. *humble*); bij *klimmen*, Hd. *klimmen* (Ohd. *chlimban*, Ags. *climban*).

Parallel daarmee is de assimilatie van *nd* tot *nn*, bv. bij *en* (voor **enne* uit Mnl. *ende*, Hd. *und*, Eng. *and*), bij *gezin(n)* voor Mnl. *gezinde* (Ohd. *gisindi*, Got. *gasinthja*), bij *tinne*, ook reeds Ohd. *zinne* (uit **tinde*; vgl. Ags. *tind*, On. *tindr* = *tand*), en bij *penning* ook reeds Ofri., Os. *penning*, Mhd. *pfenninc*, Eng. *penny* (uit **pending*, Ohd. *pfentinc*, vgl. *pand*). De oudere Nederlandsche schrijftaal en de tegenwoordige Nederlandsche tongvallen leveren nog tal van voorbeelden van deze assimilatie.

Tegenover deze volkomen progressieve assimilatie staat de vol-

komen regressieve, die in het Indogermaansch nog wel zoo sterk vertegenwoordigd is. In het Germaansch vindt men assimilatie van *dhl* tot *ll* bij *stal(l)*, Ohd. *stal(l)*, Ags. *steall* naast Ohd. *stadel*, Ags. *stadhol* (vgl. Lat. *stabulum* uit **stadhlom*); van *zl* tot *ll* bij *krul(l)*, Hd. *kroll* (uit **krozl*, vgl. Nl. *kroes*, *kruisbes*, Mhd. *krás*, Hd. *kraus*); van *zr* tot *rr*, alleen bewijsbaar voor 't Gotisch daar in de andere Germaansche talen iedere *z* tot *r* werd, bij *urrisan* (= **uzreisan*), *urraisjan*, *urristis*, *urriman*, *urranjan*, *urruns*, *urrédan*, *urríman*, *urrugks*; zelfs van de praepositie *us* (= *uz*), wanneer die aan een met *r* beginnend woord voorafgaat. Zoo is ook *za* tot *mm* geworden bij de Gotische datieven *imma* (= Skr. *asmái* of *asmát*), *thamma* (= Skr. *tásmāi* of *tasmāt*) en *hwamma* (= Skr. *kasmāi* of *kasmāt*); waarschijnlijk ook bij Gotisch *im*, Ags. *eom* (ik ben, uit **immi* voor **izmi*; vgl. Gr. *εἰμι* voor *έσμι*, Skr. *ásmi*).

In het Grieksch is het regel, dat iedere labiaal vóór *m* tot *m* overgaat: zie bv. *τρίμυα* (het gewrevene, voor **τριβμυα*) naast *τριβω* (wrijf); *κλέμυα* (diefstal, voor **κλεπμυα*) naast *κλέπτω* (steel); *ὄμυα* (oog, voor **ὄπμυα*) naast *ὄπωπα* (heb gezien), en *γράμυα* (letter, voor **γραφμυα*) naast *γράφω* (schrijf). 't Latijn stemt daarmee overeen; vgl. *summus* (hoogst, voor **supmus*) naast *superior* (hooger). Ook voorafgaande *g* maakte de *m* aan zich gelijk, bv. bij 't Lat. *flamma* (voor *flagma*), naast *flagrari* (= *blaken*), en de *n* van 't voorzetsel *in* bv. bij 't Lat. *immolare*, *immensus*, enz. Hetzelfde gebeurt trouwens ook in 't Nederlandsch. Wij schrijven wel *inmaken*, *onmin*, maar zeggen *inmaken*, *ommin*, en in 't Mnl. schreef men dikwijls ook de *m*, evenals in 't Oudnederfrankisch, waarin wij reeds *ummachtig* en *ummilde* vinden.

De *n* assimileerde voorafgaande *m* aan zich bij 't Lat. *connubium* (voor **connubium*), bij 't Ital. *sonno* (Lat. *somnus*), *colonna* (Lat. *columna*), bij 't Hd. *nennen* (vgl. Os. *nemnian*, Got. *namnjan*) en bij 't Nl. *vennoot* (voor **veemnoot*, d.i. genoot eener vereeniging).

De *l* assimileerde aan zich voorafgaande *m* en *n* in de Latijnsche en Grieksche compositie; vgl. *colloquium* (voor **comloquium*), *illusio* (voor **inlusio*), *συλλέγω* (voor *συνλέγω*), en in het Italiaansch herhaalde zich dat, wanneer door 't uitvallen van eenen klinker weder *n* onmiddellijk vóór *l* was gekomen, bv. bij *lulla* voor **lunla* (Lat. *lunula*). Hetzelfde gebeurde ook in verschillende talen bv. bij Nl., Hd. Ags. *elf*, blijkens Ags. *andleofan* (d.i. *ánleofan*), Ohd. *einlif*, Got. *ainlif*;

bij Nl. *balling* voor *banling*; *malkander*, Mnl. nog *mallycander* en zelfs *manlycander*; *spalling* (speenvarken) voor *spanling*, *spill*(l) voor **spinle* (vgl. Ags. *spinl*, Eng. *spindle*, Ohd. *spinala*, samenhangend met *spinnen*) en *speld* met ingevoegde *d* voor *spelle* uit **spenle* (vgl. Ohd. *spinala*, dat een diminutief is van 't Lat. *spina*, doorn, of liever nog van een daarmee etymologisch verwant Germaansch woord).

Assimilatie van *rl* tot *ll* zien wij bij 't Lat. *pellicio* (voor *perlicio*) en *puella* (vgl. *puer*); van *dl* tot *ll* bij 't Lat. *sella* (voor **sedla*, van *sedeo*) en *lapillus* (voor **lapidulus* van *lapis*, genit. *lapidis*), en o.a. ook bij 't Mnl. *brulocht*, Nl. *bruiloft* (d.i. *brålloft* voor **brådloft*), en bij vormen als *goelijk*, *kwalijk*, *leelijk*, waar de voorafgaande lange vocaal het schrijven van dubbele *l* overbodig maakt. Van assimilatie van *tl* tot *ll* is het Hollandsche *potlepel*, waarvoor men in Groningen nog altijd *potlepel* zegt, een bekend voorbeeld.

Gelijkmaking van *mr* en *nr* tot *rr* zien wij o.a. bij 't Lat. *corrigere* (van *comrigere*) en *irritare* (voor *inritare*), bij 't Ital. *derata* (vgl. Fransch. *denrée*), bij 't Grieksche *παλιρροος* voor *παλιρροος* (terugstroomend) en in 't Mnl. o. a. bij de telkens voorkomende vormen *mire*, *dire*, *sire*; *ere*, *ghere*, d.i. *mijnre*, *dijnre*, *sijnre*, *eenre*, *geenre*. De Latijnsche voorvoegsels *sub* (eigenlijk *sup*, vgl. Gr. *ὑπο*) en *ad* assimileerden met de volgende *r*, bv. bij *surrogare* en *arridere*.

Bij samenstelling met praepositioneële bijwoorden is in 't Latijn ook assimilatie van mutae of spiranten met tenues en spiranten niet zeldzaam, bv. van *bk* tot *kk* bij *occumbere*, *occidere* (samengesteld met *ob*), van *pk* tot *kk* bij *succumbere*, *succedere* (met *sup*), van *dk* tot *kk* bij *accumbere*, *accedere* (met *ad*), van *bp* tot *pp* bij *opprimere*, *opponere* (met *ob*), van *dp* tot *pp* bij *appellere*, *approbare* (met *ad*), van *dt* tot *tt* bij *attendere*, *atingere* (met *ad*), van *pg* tot *gg* bij *suggredior*, *suggestio* (met *sup*), van *bf* tot *ff* bij *offerre*, *offendere* (met *ob*), van *pf* tot *ff* bij *sufficere*, *suffragium* (met *sup*) en evenzoo bij *officium* voor *opficium* voor *opificium* (vgl. *opifex* = handwerker, van *opus*, werk).

Assimilatie van *ts* tot *ss* vinden wij in 't Latijn bij *possum* (kan), *posse* (kunnen) voor *potsum*, *potesse* (vgl. *potis*, machtig); en ook in 't Grieksch is die zeer gewoon. Nadat daar in eene vroegere periode de *d* vóór *s* in *t* was overgegaan, assimileerde die *t* met *s* tot *ss*, die dan vervolgens weer *s* kon worden. Zoo was van *πός*

(stam $\pi\omicron\delta$) de datief pluralis eerst $\pi\omicron\delta\sigma\iota$, vervolgens $\pi\omicron\tau\sigma\iota$, daarna $\pi\omicron\sigma\sigma\iota$, eindelijk $\pi\omicron\sigma\iota$. In het Hd. is de *ts* (z) op 't eind van een woord na eene vocaal reeds gedurende de periode van het Middel-hoogduitsch altijd *ss* geworden: men denke slechts aan de pronomen *es* (Ohd. *ez*), *das*, als voegwoord nog *dass* geschreven (Ohd. *daz*) en *was* (Ohd. *waz*, *hwaz*). Namen wij in onze taal Hoogduitsche woorden met *ts* (z) over, dan assimileerden wij die klanken steeds, b.v.: *grens* (Hd. *grenze*), *krans* (Hd. *kranz*), *schans* (Hd. *schanze*), *ransel* (Hd. *ränzel*), *gansch* voor *gans* (Hd. *ganz*), *malsch* voor *mals* (Hd. *malz*), *walsen* (Hd. *walzen*), *hars* (Hd. *harz*), *schorsen* (Mhd. *schürzen*), *spies* (Mhd. *spiez*) en zelfs aan het begin der woorden, als bij *sidderen* (Hd. *zittern*), *sieren* (Hd. *zieren*), *versagen* (Hd. *zagen*.) Ook oorspronkelijke Nederlandsche woorden assimileerden *ts* tot *ss*, als *hissen* (voor *hitsen*, verwant met *haat*), *hossen* (voor *hotsen*, naast *hutsen*; vgl. *hotten* van de melk), *beslissen* (voor *beslitsen*, vgl. Mnl. *besliten*, *sliten* = afdoen), oudtijds ook *splissen* (voor *splitsen*; vgl. *splijten*) enz.

Eigenaardig Frankisch, vooral Nederfrankisch en ook West-Saksisch (blijkens de Saksische dialecten in ons land) is de assimilatie van *chs* tot *ss*, die reeds in de 10de eeuw begon en zich in het Nederlandsch regelmatig voordoet, bv. bij *as* (Ohd. *ahsa*, Lat. *axis*), *bus* (Ohd. *buhsa*, uit het Lat. *buxens*), *das* (diernaam, Ohd. *dahs*, samenhangend met Gr. $\tau\acute{\epsilon}\kappa\tau\omega\nu$, timmerman), *dissel* (kuipersbijl, Ohd. *dehsala*), *disselboom* (Ohd. *dîhsala*), *los* (diernaam, Ohd. *luhs*, Gr. $\lambda\acute{\omicron}\gamma\xi$), *os* (Ohd. *ohso*, Skr. *uksjan*), *vas* (Ohd. *flahs*, vgl. Lat. *plectere*, vlechten), *was* (der bijen, Ohd. *wahs*), *wassen* (Ohd. *wahsan*, Skr. *vaksj*, Gr. $\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\xi\omega$), *wissel* (Ohd. *wehsal*, vgl. Lat. *vices*), *zes* (Ohd. *sehs*, Lat. *sex*). Zoo sprak men in 't Mnl. geregeld van *Sassen* (Ohd. *Sahsôn*, van *sahs*, mes, eig. steenen mes, vgl. Lat. *saxum*, waaraan zij hunnen naam ontleenden), en zoo werd zelfs in den tijd, waarin reeds Mnl. geschreven werd, de woordkoppeling *machscien* (= het mag d. i. kan geschieden) tot *masscien*, eindelijk tot *misschien*.

Bijzonder rijk aan voorbeelden van assimilatie zijn ook de Romaansche talen, bv. het Italiaansch, waarin iedere tenuis zich aan de volgende tenuis, iedere media zich aan de volgende media assimileerde; vgl. bv. *frutto* (Lat. *fructus*), *petto* (Lat. *pectus*), *sette* (Lat. *septem*), *ineito* (Lat. *ineptus*), *esso* (Lat. *ipsus*), *cassa* (Lat. *capsa*), *fiesso* (Lat. *fixus*), *tasso* (Lat. *taxus*), *freddo* (Lat. *frigidus*), enz.

§ 6. *Gemakzucht en welluidendheid als factoren van klankverandering.*

Vreemd is het zeker niet, dat men met het oog op zoo talrijke voorbeelden van assimilatie, als wij in de vorige paragraaf bespraken, de stelling heeft verkondigd, dat *gemakzucht* bij de klankveranderingen de hoofdrol speelt. Die stelling is in den meest bepaalden vorm uitgesproken door GEORG CURTIUS ¹⁾, die haar ook met bewijzen heeft trachten te staven en die bovendien ook nog allerlei andere klankveranderingen aan gemakzucht toeschreef. Zoo achtte hij bv. de spiranten gemakkelijker uit te spreken, dan de explosieven, en vond hij het dus zeer verklaarbaar, dat de laatste steeds in de eerste overgaan en niet omgekeerd. Hij hield het verder voor gemakkelijker met de voorste dan met de achterste spraakorganen te spreken, en verklaarde het daaruit, dat wel gutturalen in andere klanken, nooit andere in gutturalen overgaan. WILLIAM DWIGHT WHITNEY heeft hetzelfde betoogd, maar de stelling wat anders geformuleerd ²⁾ door van „economy” af besparing van arbeidsvermogen te spreken.

Ofschoon beide theorieën tegenspraak hebben gevonden, zijn er tegenwoordig ook nog vele geleerden, die er eene algemeene of gedeeltelijke verklaring der klankveranderingen in zien. Zoo werd nog niet zeer lang geleden door R. OTTO FRANKE het geheele karakter van het Páli tegenover het Sanskrit verklaard uit de traagheid van geest en den weerzin tegen inspanning der mondspieren bij hen, die het Páli hebben doen ontstaan. Noch Brahmanen, die steeds liefde voor de taal bezitten, noch ambachtslieden, die gewoonlijk niet gemakzuchtig zijn in denken en spreken, waren de scheppers van het Páli, zegt hij, maar boeren en krijgslieden, die wel wat anders te doen hebben, dan op eene zorgvuldige uitspraak te letten, zoodat zich uit het karakter van het

1) G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, 5te Aufl. Leipzig 1879 p. 23 en elders.

2) W. D. Whitney, *The principle of economy as a phonetic force* (in *Transactions of the American philological association*, 1877).

Páli zelf de sociale en ethnographische toestanden, waaronder het ontstond, duidelijk verraden. ¹⁾

Evenzoo had men reeds vroeger den minderen rijkdom van vormen en klanken, die het Phoenicisch in de er van bewaard gebleven opschriften vertoont tegenover de andere oude Semietische talen en met name tegenover het Hebreeuwsch, verklaard uit het karakter der Phoeniciërs als handelsvolk; te meer omdat ook de taal van het moderne handelsvolk bij uitnemendheid, het Engelsch, dezelfde verminking of vereenvoudiging vertoont. Voor een handelsvolk is tijd geld en moest op de taal de arbeid uitgespaard worden, die voor het afdoen van „zaken” noodig was.

In deze opmerkingen moge veel waarheid gelegen zijn, toch moet men voorzichtig wezen, dat men niet al te spoedig, zonder nader onderzoek, en vooral dat men niet al te onvoorwaardelijk de klankveranderingen aan gemakzucht of zucht tot arbeidsbesparing toeschrijft. Meermalen toch is er reeds op gewezen, dat naast de vele gevallen, waarin de klankwijziging de uitspraak oogen-schijnlijk heeft vergemakkelijkt, toch ook andere voorkomen,

¹⁾ R. Otto Franke, *Das Wirken des bequemlichkeits-principe in der Páli-Sprache* (in Kuhn's *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* XXXIV — 1896 — p. 413 vlg. zegt: »Unter den gestaltenden kräften, die dem Páli den karakter eines vom Sanskrit verschiedenen sonderdialektes gegeben haben, tritt keine so in den vordergrund wie der hemmende einfluss der bequemlichkeitssucht. Aus ihm lässt sich fast die gesamte lautliche und grammatische eigenentwicklung des Páli einheitlich herleiten und verstehen. — Die vocalübergänge erklären sich in ihrer gesamtheit am befriedigendsten aus der unlust, der vocalbildenden musculatur des mundes zu grosse anstrengungen zu zu muten: daher verschwammen die grenzen der vocale und einer floss in dem anderen über, u. s. w. — Es ist ursprünglich die sprache von volkselementen gewesen, die entweder aus geistiger trägheit nicht gerne den mund aufthun, oder die ihre rede auf das notwendigste einschränken, weil sie wichtigere und ernstere lebensaufgaben haben, d. h. von bauern oder von kriegsleuten. Der wortfrohe gelehrte ist ebenso unschuldig an der schöpfung dieser sprache, wie der handwerker tagelöhner oder proletarier, denn auch diese teilen nicht die denk- und sprechfaulheit des bauern und die gemessenheit des haudegens. Also waren die Ksjatriya's oder die Vaicya's die schöpfer und träger des Páli, nicht die Brahmanen, wenn wir dem unterschiede zwischen Sanskrit und Páli, eine sociale grundlage zuschreiben, — oder ein hauptsächlich aus kriegern und zu harter arbeit gezwungenen bauern oder aus beiden elementen zugleich bestehenden, nicht aber ein von hierarchischem und priesterlichem sinn durchtränktes volk, wenn wir den unterschied auf ethnographische grundlage basiren. Ich glaube dass wohl selten eine sprache durch ihr wesen und ihr gepräçe so deutlich ihre schöpfer verrät wie das Páli.»

waarin de uitspraak door die verandering moeilijker geworden schijnt of althans niet als bepaald gemakkelijker kan erkend worden. De physiologie zou moeten uitmaken, wat inderdaad gemakkelijker of moeilijker om uit te spreken is. Nemen wij de neiging om doelmatige (d.i. naar een doel strevende) bewegingen uit te voeren als eene hoofdeigenschap der levende stof aan ¹⁾, dan zou men kunnen zeggen: de physiologische toestand der spraakorganen is er op ingericht, niet meer arbeidskracht te besteden, dan voor het doel, het uiten of kenbaar maken van voorgestelde gewaarwordingen en gedachten, volstrekt noodig is. Evenals de verandering in dien toestand onbewust plaats heeft, zouden ook de spraakorganen automatisch werken, indien de sprekende mensch niet eene bewuste voorstelling van hetzelfde doel bezat en tevens van de middelen (spierbewegingen en klanken) om dat doel te bereiken. Aan iedere physiologische werking kan eene psychische gepaard gaan. Of beide werkingen in den grond één zijn, of dat de eene invloed oefent op de andere, is nog in de verste verte niet uitgemaakt. De kloof tusschen stof en geest is nog niet overbrugd, en wie meent met het woord „onbewuste geest” eene brug te kunnen aanduiden, paait ons met een, in zijne geheimzinnigheid voor velen aantrekkelijken, klank, waarvan de beteekenis uiterst vaag, zoo al niet eene contradictio in adjecto is. Dat er vele werkingen onbewust plaats hebben, is zeker; maar te eenemale onuitgemaakt is het, of men ze reeds psychische handelingen mag of nog physiologische (automatische) bewegingen moet noemen.

Bewust nu geschiedt het spreken alleen voor zoover het voelbare spierbeweging en vorming van hoorbaren klank is, onmiddellijk voorafgegaan door het optreden eener zeer gecompliceerde voorstelling in het bewustzijn. Het spreken in ijkoorts, droom of hypnose is even automatisch spreken als het klinken van den phonograaf. Alles wat er verder onbewust bij het spreken gebeurt, is voorloopig niet met den naam van psychische gebeurtenis te bestempelen; maar daarom is ook nog niet alles er van langs physiologischen weg te verklaren: het behoort tot een nu nog onbekend gebied van werkzaamheid, en tot dat gebied behooren ook de

1) Vgl. daarover Dr. C. Winkler, *Over de doelmatige beweging in de natuur*, Utrecht 1896.

meeste klankveranderingen, die daarom noch zuiver physiologisch, noch zuiver psychisch kunnen genoemd worden.

Daarom kunnen wij van eene klankverandering ook alleen dan met eenige zekerheid zeggen, dat zij wel uit gemakzucht of neiging tot besparing van arbeidsvermogen zal zijn voortgekomen, wanneer wij physiologisch kunnen bewijzen, dat er arbeid bij bespaard is, of kunnen aantoonen, dat er eene psychische voorstelling van vergemakkelijking aan vooraf is gegaan, als uitvloeisel van een ethischen toestand der ziel. Op dien zielstoestand leg ik vollen nadruk en onder „voorstelling van vergemakkelijking” versta ik natuurlijk eene zeer algemeene voorstelling, nauwelijks van eene bewuste neiging te onderscheiden. De wijze, waarop te vergemakkelijken zou zijn, behoeft dus niet vooraf in de voorstelling te hebben bestaan, m. a. w. wie uit gemakzucht klankverandering heeft aangebracht, is daarbij nooit met overleg te werk gegaan; en het bepaalde doel, dat hij bereikte (de verandering zelf), is nooit door hem opzettelijk beoogd, en dus eigenlijk ook geen doel in den gewonen zin des woords te noemen.

Het zou bijna overbodig zijn dit hier uitdrukkelijk op te merken, daar wel nooit iemand aan opzettelijke, uit overleg geboren, klankverandering (tenzij schertsender wijs of onder invloed van anderen aangebracht) heeft gedacht; maar sinds er taalbeoefenaars gevonden worden ¹⁾, die zulke, voor ieder ingewijde onzinnige, meeningen aan anderen toedichten, omdat deze zich nog niet uitsluitend van uitdrukkingen willen bedienen, die het spreken als zuiver automatische werking zouden aanduiden, is men wel verplicht nog eens te zeggen wat eigenlijk van zelf spreekt. Daarom bestempel ik dan ook de gemakzucht, voor zoover ik die gissenderwijs als oorzaak van klankverandering aanneem, als een physio-

¹⁾ Koorn op hun molen is het aardige boekje van Victor Henry, *Antinomies linguistiques*, Paris 1896, als *Tegenstrijdigheden in de taalkunde* uit het Fransch vertaald door D. C. Hesseling en J. J. Salverda de Grave, Leiden 1898. Daar het voortreffelijke stellingen verstandig en helder verdedigt en toelicht, verdient het zeer zeker gelezen te worden door ieder, die nog weinig begrip van taal heeft en er dan nog veel uit kan leeren, als hij maar niet gelooft, dat het, anders dan in den vorm, iets nieuws geeft. Terecht hebben de vertalers in hunne voorrede er de grootste verdienste van genoemd, dat het „een doorlopende waarschuwing tegen de gevaren der beeldspraak” is, maar wie de gebruikelijke beeldspraak begrijpt, kan het boekje wel missen.

logisch-ethisch verschijnsel, dat klankverandering ten gevolge heeft. Dat verschijnsel nu moge bij individuen, wier geringe energie men kent, nog vrij gemakkelijk te constateeren zijn, bij geheele volken gaat dat niet; en juist tot algemeene taalverschijnselen bij een volk of eene menschengroep moet de taalwetenschap zich uit den aard der zaak bepalen, al kunnen individueele verschijnselen daarbij uitstekend tot opheldering dienen.

Menschen, die uit lamlenderigheid slordig spreken en bij moeielijke klankverbindingen assimileeren of weglaten, zijn er genoeg. Men hoort in Holland meermalen *zaddoek* voor *zakdoek*, *Amsterdam* voor *Amsterdam* zeggen: ongetwijfeld uit tegenzin tegen de inspanning, die er voor het juist articuleeren wordt vereischt. Ook de Engelsche aristocratie, die aan de *r* een' *w*-klank geeft, kan te loom genoemd worden, om goed te spreken, te eer nog omdat ook over het algemeen de klankwijzigingen der Engelsche taal op slaptongigheid wijzen. Of dat samenhangt met eene grootere physiologische neiging in de spraakorganen der Engelschen om arbeid te besparen, of van zuiver ethischen oorsprong is en dan misschien door voortdurende bewuste herhaling ten slotte automatisch is geworden, wensch ik evenmin te beslissen, als de vraag te beantwoorden, of men deze neiging mag formuleeren als zucht om bij het woord de krachten te sparen, ten einde er voor de daad meer over te houden.

Dit is echter zeker: de klankovergang, waarvoor de oorsprong kan gezocht worden bij de physiologisch-ethische gemakzucht van enkele individuen, wordt algemeen òf door het zuiver physiologisch proces der erfelijkheid òf door het zuiver psychisch proces der bewuste navolging. Door erfelijkheid wordt men geboren met verhoogde neiging der spraakorganen tot vergemakkelijking. De misschien ethische loomheid van het voorgeslacht heeft zich dan in automatische loomheid bij het nageslacht vastgezet. Door bewuste en opzettelijke navolging gewent men zijne organen er aan, anders te werken dan voorheen. Menig van nature niet loom Engelschman gaat zich inspannen om zijne hem eigene uitspraak der *r*, die hem door gewoonte gemakkelijk valt, te veranderen, ten einde door de *w*-uitspraak aristocraat of ten minste welopgevoed te lijken. Misschien vindt hij bovendien die uitspraak mooi.

De neiging der Parijzenaars van het laatst der 18de en der Hollanders uit de 19de eeuw, om de dentale (alveolare) *r* als eene

mode
de
navolging
/
/
 velare *r* of brouw-*r* uit te spreken, die bijna velare spirant wordt, kan als uitvloeisel van individueele gemakzucht beschouwd worden, in overeenstemming met de fysieke neiging der Hollanders om meer in de keel, dan voor in den mond de klanken te vormen, maar is nu vrij algemeen geworden door erfelijkheid en navolging of mode. Welk een machtige psychische factor bij klankverandering de zucht tot navolging is, blijkt wel hieruit, dat sommige Groningers, die van kindsbeen af de alveolare *r* hebben gebruikt en zeer goed kunnen uitspreken, in hun ijver om beschaafd Nederlandsch te spreken, niet als een Groninger dat behoort te doen, maar als een Hollander dat doet, zijn gaan brouwen ongeveer als (soms nog wat sterker dan) Hollanders, misschien ook omdat zij het mooi vinden, maar in elk geval zonder te weten, dat menig brouwend Hollander zijn' gewestgenoot benijdt, die nog eene alveolare *r* kan zeggen. Gemakzucht is dus zeker niet de eenige oorzaak van klankverandering. Wel speelt zij ook bij het aangehaalde voorbeeld in zooverre eene rol, dat de Groninger het brouwen veel spoediger kan aanleeren, dan een Hollander in staat is, het af te leeren. Voor den laatste is eigen wil meestal niet voldoende en opzettelijk spraakonderricht noodig.

Consonantverbindingen aan 't begin der woorden zijn zeker niet gemakkelijk uit te spreken, zooals ons de eerste spreekoefeningen der kinderen bewijzen. De eerste medeklinker wordt dan dikwijls weggelaten, vooral indien beide medeklinkers ongelijksoortige mutae zijn. Eene verbinding als van *ps*, die aan 't Germaansch niet eigen is, maar in uit het Grieksch overgenomen woorden voorkomt, is blijkbaar voor ons volk te moeielijk. Tegenwoordig hoort men nog dikwijls *pesalmen* in plaats van *psalmen* zeggen: vroeger liet men de *p* eenvoudig weg, zoodat zelfs in de Mnl. schrijftaal *salm* voorkwam, evenals *souter* voor 't Fransche *psautre* (Gr. Lat. *psalter*), *psalmodie* voor *salmodie* en *salterion* voor *psalterion*. Zoo is in 't Fransch *p* ook vóór *t* verloren gegaan bij *tisane* (voor Lat. *ptisana* uit Gr. *πίσωνη* gepeldegewerst) en ook vóór eene *n* bij *neume* (uit Gr. Lat. *pneuma*).

Van de verbinding *sf* treffen wij noch in het Latijn, noch in het Germaansch voorbeelden aan. Vandaar dat het niet gewaagd is, verlies van *s* en verwantschap met het Grieksche *σπάλλω* aan te nemen, zoowel bij het Lat. *fallo* als bij 't Germ. *fallan*, Nl. *vallen*; en dat men het Lat *fides* (snaren) met verlies eener *s* over-

genomen mag achten uit het Gr. σφίδη, het Lat. *fungus* (zwam) uit het Gr. σφύγγος, waarnaast ook σπογγία staat, dat in 't Lat. *spongia* luidt en door ons als *spons* is overgenomen.

Daarentegen heeft zich de verbinding *s* + tennis algemeen gehandhaafd als *sp*, *st*, *sk*, zoodat ik slechts met eenige aarzeling herinner aan de aangenomen voorstelling der verwantschap van Lat. *tego* en Nl. *dekken* (uit **thakjan*) met Skr. *sthágāmi*, Gr. στέγω; van Lat. *tundo*, Skr. *tudāmi* met Nl. *stooten*; van 't Grieksche en daaruit in het Latijn overgenomen *taurus* (vgl. On. *thjórr*, Limburgsch *deur*) met Nl. *stier*; en van Lat. *torpeo* en Nl. *bederven* (W. *therbh*) met het Nl. *sterven*, ofschoon bij bijna al die woorden de beteekenis in 't oog vallend overeenstemt ¹⁾.

Daarentegen is de *s* vóór liquidae en nasalen zeer dikwijls verdwenen. Geen enkel Latijnsch woord begint met *sl*, *sr*, *sm* en *sn*, en toch zijn er in die taal verscheidene woorden, die blijkens verwante talen eene *s* verloren hebben. Zoo is *lubricus* te vergelijken met Got. *sluipan* (Nl. *sluipen*) en *languo* met Ohd. *slach* (= traag). Zoo is **splien* (= milt, Gr. σπλήν) eerst **slien*, vervolgens *lien* geworden en **stlis*, **stlocus* eerst **slis*, **slocus*, later *lis*, *locus*. Zoo staat *mirus* voor **smirus*, *merda* voor **smerda* (vgl. Litt. *smirdeti*, stinken); zoo *nare* voor **snare* (vgl. Skr. *snāmi*, ik baad zwem), *nix* voor **snix* (vgl. Litt. *snēgas*, Nl. *snecuw*), *nurus* voor **snurus* (vgl. Ohd. *snura*, schoondochter) en *nutrio* (zoogen) voor **snutrio* (vgl. Skr. *snāuti*, vocht afscheiden, *snuta*, druipend, Eng. Nl. *snot*, Mhd. *snuz*, Ohd. *snūzen*, Nl. *smuiten*). De opvolging *sr* schijnt in 't Latijn op andere wijze verdwenen. Ook het Germaansch heeft die verloren en wel door het tusschenvoegen van eene *t*, zooals bij *stroom* voor **sraumō* (vgl. Skr. *sru*, vloeien); 't Grieksch heeft vóór de *r* ook de *s* verloren, o.a. blijkens βέω (vloeien). Ook vóór de *l* en de *n* verdween in 't Grieksch de *s*, maar niet vóór de *m*.

In 't Latijn is *g* vóór *n* aan 't begin der woorden regelmatig verdwenen. Men vergelijkte *nasci*, *natus* met *prognatus*, *cognatus*, *narus* met *ignarus* (en dus ook met het er van afgeleide *narrare*

1) Ter verklaring van de vormen zonder *s* kan men zijne toevlucht nemen tot de Sandhi en vermoeden, dat door het voorafgaan in den zin van een met *s* eindigend woord de begin-*s* niet meer gehoord werd en zóó verdween; maar daarvoor is dan ook noodig aan te nemen, dat zulk een woord telkens, ja schier regelmatig is voorafgegaan, en het eischt eene stoute verbeelding, zulk een woord uit te denken.

voor *gnarrare*), *navus* met *ignavus*, *nomen* met *cognomen*, *nobilis* met *ignobilis*, *notus* met *ignotus* en *nosco* met Gr. γινώσκω. Het Fransch levert een voorbeeld van aphaeresis der *g* vóór *l* in *loir* uit Lat. *glirem* (acc. van *glis*, spitsmuis).

Ook de *w* heeft zich in de meeste Indogerm. talen aan 't begin der woorden vóór andere consonanten (en ik bedoel hier meer bepaald vóór *l* en *r*, waarvóór zij eenmaal nog betrekkelijk dikwijls voorkwam) niet kunnen handhaven. Voor 't Grieksch behoeft dat wel geen verder betoog. Voor 't Latijn vinden wij *lanā* voor **wlana* (uit **wlna*, vgl. Nl. *wol*), *lupus* voor **wlupus* (uit **wlk^{uo}*, vgl. Lat. *vulpus*, Nl. *wolf*), *radix* voor **wradix* (uit **wrd^{ix}*, vgl. Nl. *wortel*). Dat ook het Hoogduitsch hier de *w* heeft behouden in *wolle*, *wolf*, *wurzel* is te danken aan het sonantisch karakter van de hier volgende *l* en *r*, waaruit zich *ol*, *ur* ontwikkeld heeft. Stond in 't Hoogduitsch de *w* onmiddellijk vóór *l* en *r*, dan verdween zij ook in die taal tegenover de oudere Germaansche talen en het Nederlandsch, waar zij, althans vóór de *r*, ook in de spreektaal bleef, terwijl zij zich in het Engelsch alleen in het schrift handhaafde. Zoo heeft het Ohd. *rāhha*, *rekhen*, *recho* (held), Nhd. *rache*, *rāchen*, *reche* naast ons *wraak*, *wreken* (Got. *wrēkei*, *wrikan*, Os. *wrāka*, *wrekan*, *wrekkio*, Eng. *to wreak*); zoo Ohd, Nhd. *ringen* naast ons *wringen* (ook *wrang*, *wrong*, *wrongel*, Ags. *wringan*, Eng. *to wring*); zoo Ohd. *reid*, Mhd. *reit* naast ons *wreed* (Os. *wrēdh*, Eng. *wroth*); zoo Ohd. *rīho*, Nhd. *reihen* en *rist* naast ons *wreef* en *gewricht* (vgl. Got. *wraiqs*, Eng. *wry* = *scheef*, en *wrist*); zoo Ohd. *rīban*, Nhd. *reiben* naast ons *wrijven*; zoo Ohd. *ruogen*, Nhd. *rūgen* naast ons *wroegen* (Os. *wrōgian*, Got. *wrōhjan*); zoo Ohd. *ruozzan* (vgl. Nhd. *rüssel*) naast ons *wroeten* (Ags. *wrōlian*); zoo Ohd. *reino* naast Mnl. *wreene* (strijdhengst, Onfr. *wrēnio*, en vandaar Nl. *wrenschen*, bronstig zijn, hinniken); zoo Ohd. *rīzzan*, Nhd. *reissen* naast een bij ons nog in de 17de eeuw (b.v. bij Vondel) gebruikelijk *wrijten* (vgl. Os. Ags. *wrītan*, Eng. *to write*). Daar in 't Nl. de *w* vóór *r* bleef, kunnen *rijten* en *reus* niet op woorden met *wr* teruggaan ¹⁾.

Woorden met *wl* zijn in 't oude Germaansch zeldzaam. 't Gotisch heeft alleen *wliezjan* (kastijden) en *wlits* (aangezicht, Ags. *andwlita*,

¹⁾ Zooals is opgemerkt door Dr. W. L. van Helten, *Tijdschrift* XIV (1895) bl. 113 vlg. Ook de gelijkstelling van ons *ruin* met Onfr. *wrēnio* kan niet gehandhaafd worden.

en ook *wlite*, Os. *wliti*, glans), waarbij ook Got. *wlaitōn* (spieden, Ags. *wlātian* en *wlītan*) behoort en vermoedelijk ook Got. *andawleizn* (aangezicht). Zonder *w* kent het On. *leita* (zoeken) en *lita* (kijken) en *andlit* (aangezicht), het Ohd. *antlizzi*, Nhd. *antlitz*. Het Angelsaksisch kent nog *wlisp* (stamelend), dat reeds in 't Ohd. *lisp* luidt, terwijl de *w* ook ontbreekt bij 't Nl. *lispern*, Ohd. *lispeln*, Eng. *to lisp*. Een paar andere Ags. woorden met *wl*: *wlaec* (lauw), *wlecccean* (verwarmen) en *wloh* (franje) schijnen in de andere Germaansche talen niet voor te komen.

Alle nieuwe Germaansche talen hebben met elkaar gemeen de aphaeresis van de *h* vóór *l*, *r*, *n* en ook vóór de *w*, waar de *hw* zich ontwikkeld had uit de gelabialiseerde velaar vóór een klinker. Met de 9de eeuw begint de *h* reeds uit het schrift te verdwijnen in het Oudhoogduitsch en ook in oorkonden van Nederfrankischen en Nedersaksischen oorsprong. Ook in 't jonger Angelsaksisch en Oudnoorsch ontbreekt zij. Alleen in 't Friesch handhaafde zij zich nog tot in de 14de eeuw. Zoo luidt Nl. Hd. *lachen*, Eng. *to laugh* nog in 't Ohd. *hlahhen*, Ags. *hlyhhan*, Os. *hlahhean*, Got. *hlahjan*. Zoo is Nl. (ook reeds Onfr.), Nhd., Eng. *ring* nog in 't Ohd., Ags., Os., Ofri. *hring*, On. *hringr*. Evenzoo is Nl. *nek*, Eng. *neck*, Nhd. *nacken*, nog in 't Ofri. *hnekka*, Ags. *hnecca*, Ohd. *hnacch*, On. *hnakki*; en luidt Nl. *wat*, Nhd. *was*, Eng. *what* (waar de schrijfwijze de herinnering aan de oude *h* nog wel, maar minder juist bewaart) in 't Ohd. *hwaz*, Ags. *hwaet*, Os. *hwat*, Ofri. *hwet*, On. *hvat*, en Got. *hwa* zelfs met *hw* als gelabialiseerde velaar. ¹⁾

Daar, althans voor ons, het uitspreken van eene *h* onmiddellijk vóór een' medeklinker uiterst moeielijk, zoo niet onmogelijk is, kan ons deze aphaeresis zeker niet verbazen. Eer zou het ons integendeel moeten verwonderen, dat er eenmaal in 't Germaansch zoovele *h*'s vóór consonanten zijn voorgekomen. Men bedenke echter, dat de *h* in 't Indogermaansch nooit oorspronkelijk is en dat zij zich in 't Germaansch uit de scherpe gutturale spirant ontwikkeld heeft, die eerst vóór klinkers, later ook vóór medeklinkers, en dat laatste misschien zelfs reeds in 't Gotisch ²⁾, tot

¹⁾ De andere voorbeelden van dezelfde aphaeresis in onze taal gaf ik bijeen in *De Grammatische figuren in het Nederlandsch*, 2de druk, Knienburg 1884, bl. 65—73.

²⁾ Paul, Sievers, Kluge, Streitberg e. a. vatten het Gotische schrijfteeken steeds (ook vóór medeklinkers) als *h* op.

h is verzwakt. In het Westgermaansch, bepaaldelijk in de Frankeische dialecten, is die verzwakking waarschijnlijk wat later opgetreden en heeft zij zich in 't midden der woorden niet uitgestrekt tot de verbindingen *chs* en *cht* en de zeldzame geminatie. ¹⁾

Is de jongere *h*-klank in 't later Germaansch steeds verdwenen vóór medeklinkers, ook vóór klinkers wordt de *h* niet uitgesproken in vele Germaansche tongvallen, met name van Engeland en Nederland, en daar wel bepaaldelijk in Zeeland, Vlaanderen, Antwerpen en Brabant. Ook in vele andere talen schijnt de *h*, die overigens nergens oorspronkelijk is, moeielijk uit te spreken geweest te zijn. In het later Grieksch, evenals reeds vroeger in de Lesbische tongvallen, is de met *h* gelijk te stellen „spiritus asper” in „spiritus lenis” (d. i. den aanvangsklank van een' klinker) overgaan. In het classieke Grieksch gebeurde dat alleen volgens de wet der vermijding van dubbele aspiratie, wanneer de volgende lettergreep met een aspiraat begon, zooals bij ἔχω (heb), blijkens het futurum ἔξω ²⁾. In het later Latijn en de Italische dialecten schijnt ook de *h*, die er uit *gh* was verzwakt, niet te zijn uitgesproken. Vandaar geheele afwezigheid der *h* in 't Italiaansch, dat slechts in een paar woorden het schrijfteeken er voor behouden heeft. Vandaar ook dat echt Fransche woorden zonder *h* worden uitgesproken, al worden zij ook met *h* geschreven, en niet geringe verwarring in die schrijfwijze, zoodat sommige woorden te onrechte eene *h* in het schrift hebben aangenomen, bv. *haut* (Lat. *altus*) en *huit* (Lat. *octo*), terwijl andere ook in het schrijven de *h*

¹⁾ Men denke aan de schrijfwijze van Germaansche namen als *Chariovalda*, *Chamavi*, *Cherusci*, *Chauci*, *Chatti* met *ch* door Romeinsche schrijvers, die andere Germaansche woorden als *Herules*, *Hermunduri*, *Helveticones* met *h* schrijven; verder aan vormen als *Clovis* naast *Louis* (d. i. *Hlothowig*, naast ons *Lodewijk*, Hd. *Ludwig*); aan Hd. *ochs*, Hd. Nl. *macht* en Hd. Nl. *lachen*. Eene *ch* aan 't eind der woorden schijnt mij, althans in het Nederlandsch, overal verscherping eener oorspronkelijke of door analogie aangenomen *g*.

²⁾ De spiritus asper is hier ontstaan uit de *s*, zooals blijkt uit den aoristus (ἔσχω. Een oud *σέχω werd dus *ἔχω en dat weer ἔχω. Zoo werd *σαλς (zee, vgl. Lat. *sal* en Nl. *zout*) tot ἄλς, zoo *σέδος en *σεδجومυ (vgl. Skr. *sádas*, Lat. *sedere*, Nl. *zitten*) tot ἔδος en ἔζομαι. Zoo werd *σῦς (vgl. Lat. *sus*, Ohd. *su*, Nhd. *sau*) tot ῥς, en *σο, *ση (vgl. skr. *sa. sá*, Got. *sa, sô*) tot ó, ð enz. Ook in 't Oudperzisch ging *s* aan 't begin van een woord vóór klinkers in *h* over. Bij andere Grieksche woorden is de spiritus asper uit *w* voortgekomen.

hebben verloren, bv. *atelier* (voor *astelier*, Lat. *hastellarium*), *avoir* (Lat. *habere*), *encore* (Lat. *hanc horam*), *or* (Lat. *hora*), *on* (Lat. *homo*), *ordure* (vgl. Lat. *horridus*), *orge* (Lat. *hordeum*), *ôter* (voor *oster*, Lat. *haustare*).

In andere talen werden weder andere consonanten vóór aan 't woord vóór klinkers weggelaten, zooals de *s* in 't Armenisch, bv. bij *evtⁿ* (vgl. ons *zeven*), *amarn* (vgl. ons *zomer*), en de *p* in 't Oudiersch, bv. bij *athir* (vgl. Lat. *pater*) en *orc* (vgl. Lat. *porcus*).

Soms heeft de moeielijkheid, die het uitspreken van sommige klankverbindingen aan 't begin der woorden veroorzaakte, andere gevolgen gehad, zooals de voorvoeging (*prothesis*) van eenen klinker. Daarvan levert buiten het Indogermaansch, o. a. het Hebreeuwsch eenige voorbeelden. Sommige woorden, die met twee medeklinkers beginnen, hebben in die taal daarvóór eene „segól” of korte *e* aangenomen, zooals *ez'róa(r)* (arm) voor en naast *z'róa(r)*.

Door het Fransch is zeer bekend de voorvoeging van eene *i* in het Vulgaarlatijn vóór de verbindingen *sc*, *sp* en *st* en bij de weinige uit het Grieksch of Germaansch overgenomen woorden vóór *sm*, bv. bij *ispatum*, *isperare*, *istabilis* in opschriften uit de 5de en 6de eeuw. Die *i* werd later in 't eigenlijke Fransch tot *e*: vandaar *espace*, *espérer*, *esturgeon*, *estomac*, *escabeau*, *esclave* enz. en ook *espice* (Lat. *species*), *espais* (Lat. *spissus*), *estable* (Lat. *stabulum*), *estain* (Lat. *stannium*), *escriin* (Lat. *scrinium*), *escole* (Lat. *schola*), enz., die in de 16de eeuw de *s* uitstieten met wijziging van den klank der *e*, zoodat er toen *épice*, *épais*, *étable*, *étain*, *écriin*, *école*, enz. uit ontstonden. Het Provençaalsch, Spaansch en Portugeesch hebben deze voorvoeging van *e* vóór *sc*, *sp*, *st* en *sm* met het Fransch gemeen.

Behoeft men bij deze voorvoeging niet te aarzelen met haar eene poging tot vergemakkelijking van de uitspraak te noemen, minder bepaald kan men zich uitlaten over den oorsprong der klinkers, waarmee zoovele Grieksche woorden beginnen en die, omdat zij in de verwante talen bij die woorden ontbreken, allen schijn hebben van voorgevoegd te zijn, maar toch ook door sandhi ontleend zouden kunnen wezen aan een telkens voorafgaand en nauw verbonden woord, of als overblijfsel zouden kunnen beschouwd worden van een verminkt en daardoor onherkenbaar geworden voorvoegsel. Zeer verleidelijk echter is het, daarin den door gemakzucht tot vocaal ontwikkelden ontploffingsklank van het strot-

tenhoofd te zien, die bij het inzetten van de stem en het plotseling openen van de stemspleet ontstaat en die in het Hebreewsch door de *aleph*, in het Arabisch door de *hamza* en in het Grieksch door den *spiritus lenis* ook in het schrift wordt aangeduid. Voorbeelden van zulke woorden met oogenschijnlijk prothetische klinkers in het Grieksch zijn: *ἀλείφω* (zalven, naast *λίπος*, vet), *ἀμέλω* (naast Lat. *mulgeo*, Nl. *melken*), *ἀνεψίς* (naast Lat. *neptis*, Nl. *nicht* en Gr. *νέποδες*, Lat. *nepos*, Nl. *neef*), *ἀσπίρω* (spartelen, naast *σπείρω*), *ἀστήρ* (naast Lat. *stella*, Nl. *ster*), *ἕννεα* (naast Lat. *novem*, Nl. *negen*), *ἐρυθρός* (naast Lat. *ruber*, Nl. *rood*), *ὄμιχέω* (naast Lat. *mingo*), *ὄμιχλη* (nevel, naast Litt. *miglà*), *ὀρέγω* (naast Lat. *por-rigo*, Nl. *rekken*), *ὀρεκτός* (naast Lat. *rectus*, Nl. *recht*), *ὀρύσσω* (graven, naast Lat. *runco*, wieden), enz. In de Nieuwgriekse dialecten is het aantal, vooral door voorvoeging van eenē *a*, nog wat grooter geworden.

Dat de sonantische (d.i. als klinker uitgesproken en eene lettergreep vormende) *l*, *r*, *m* en *n*, die in het Oerindogerm. voorkwamen en waarvan *r* (en *l*) nog in 't Sanskrit gevonden wordt, zich in den historischen tijd in de andere talen niet hebben kunnen handhaven, kan ons niet bevreemden. Zij gingen over in de medeklinkers *l*, *r*, *m* en *n*, voorafgegaan of gevolgd door een' klinker (in 't Germ. *u*, later vaak *o*). Zoo is b.v. Skr. *mrtam* (dood) te vergelijken met Lat. *mors* (stam *mort*), Hd. *mord*, Nl. (met rekking der *o*) *moord*. Dat verschijnsel noemt men in navolging van de Indische taalgeleerden *svarabhakti*. In lateren tijd herhaalde zich dat verschijnsel in verschillende talen, als in dezelfde lettergreep twee medeklinkers op elkaar volgden en dat bij ongebroken accent eenige moeielijkheid in de uitspraak opleverde. Dan ontwikkelde zich niet zelden tusschen beide consonanten, vooral als de eene eene sonore (liquida of nasaal) was, een onduidelijke klank, die dan later eene korte duidelijke vocaal kon worden, welke eene nieuwe lettergreep vormde. De nieuwe klinker heette dan naar de terminologie der Alexandrijnen *epenthetic*. Hetzelfde verschijnsel treffen wij ook, en wel in hooge mate, buiten het Indogermaansch aan, namelijk in het Semietisch. Uit het Hebreewsch toch zijn zulke zeer korte toonlooze klanken aan ieder bekend en wel onder den naam van *sjewa's*, naar het teeken, waarmee zij in het schrift worden aangeduid. Gaan deze *sjewa's* over in duidelijke klanken, dan worden zij naar het

schrijfteeken *samengestelde sjewa's* genoemd. Dan ontstaan de *chatêf fâtach* (d. i. zeer korte *a*), de *chatêf segôl* (d. i. zeer korte *e*) en de *chatêf kamêts* (d. i. zeer korte *o*). Zij komen vooral bij de vier Hebreuwsche keel- of stembandleetters voor, die meer klank schijnen te eischen, namelijk bij de *aleph* (= de Grieksche spiritus lenis), de *hê* (= *h*), de *chêt* (= *ch*) en de *ain* (ongeveer = de Eng. *soft-r*).

In de Indogerm. talen komen deze *sjewa's* zeer dikwijls voor, maar zij worden niet altijd geschreven, althans wanneer zij zich niet tot duidelijke vocalen ontwikkeld hebben. In het Latijn vindt men ze tot eene zeer korte *u* ontwikkeld niet zelden vóór de *l*, b. v. bij *poculum*, *stabulum*, *saeculum*, *populus*, *discipulus*; waar zij dan, blijkens de versmaat, eene lettergreep vormen. De oudere Latijnsche dichters rekenen ze echter dikwijls nog niet als lettergreep en schrijven ze dan ook niet. Meer kleur dan in de genoemde voorbeelden heeft deze klank gekregen in den muntnaam *mina*, overgenomen uit het Grieksch, waar het woord *μνᾶ* luidt.

Het Germaansch vooral is rijk aan zulke klanken. Zelfs het Gotisch bezit er reeds enkele, zooals de *u* van *miluks* (melk), maar in het Westgermaansch treden zij in grooten getale in de schrijftaal op: in het Oudhoogduitsch vóór *l*, *r* en *n* als *a*, vóór *m* als *u* (soms *a*), b. v. *fogal* (Got. *fugls*), *akkar* (Got. *akrs*), *zeihhan* (Got. *tailens*), *átum* (vgl. Gr. *ἄτμος*, damp) en *brôsama* naast *brôsma* (kruimel), dat in het Nhd. zelfs als *brosam(e)* gebleven is en door volksetymologie is opgevat als samenstelling van *brot* en *samen*. Ook het Oudsaksisch heeft *fugal*, *akkar*, *tékan* en *mêdham* (Got. *maithms*, geschenk). Bij ons is die klinker, nu althans, toonloos in *vogel*, *akker*, *teeken* en *adem*, evenals in 't Hoogduitsch.

Ook na *l* en *r* en vóór *h* of *w* kennen Oudhoogduitsch en Oudsaksisch zulk eene secundair ontwikkelde *a*, b. v. bij Ohd. *beraht*, Os. *bereht* naast *berht* (schitterend, Got. *bairhts*), Ohd. Os. *ferah* naast *ferh* (ziel, leven, Got. *fairhuus*, wereld), Ohd. *farawa* naast *farwa* (verf), Os. *alah* (tempel, Got. *alhs*), Ohd. Os. *felahan* naast *felhan* (Got. *filhan*, begraven), Ohd. *melawes* naast *melwes*, Gen. van *melo* (meel). Zelfs na *s*, *t* of *n* vóór *w* ontbreekt de tusschenklank niet, b. v. Ohd. *zesawa* naast *zeswa* (rechter, Got. *taihsua*), Ohd. *bescatawæn*, Os. *skadowan* (ook bij ons *beschaduwæn*, Got. *skadujan*), Ohd. *senawa* naast *semwa* (ook bij ons *zenuw*). Evenals bij *schaduw* en *zenuw* heeft zich vóór de *w* eene *u* ontwikkeld bij *zwaluw* en *peluw* en in onze oudere

taal (uit de casus obliqui) ook bij *geluw*, *kaluw*, *scheluw*, *valuw* naast *geel*, *kaal*, *scheel*, *vaal*, en soms bij *veruwe*, *taruwe* en *murruw(e)*. In het Engelsch vertoont zich dezelfde toevoeging bij *sinew*, *shaddow*, *swallow*, *yellow*, *callow*, *fallow* en *narrow*.

Vroeg en krachtig moet zich in onze taal tusschen *r* en volgende dentaal na den klemtoon de svarabhakti ontwikkeld hebben, omdat daardoor de voorafgaande lettergreep open en de vocaal volkomen geworden is, terwijl svarabhakti van later tijd de vocaal der voorafgaande lettergreep onvolkomen laat. Wie *erg* uitspreekt als *errig*, bewaart toch het onvolkomen karakter der korte *e*. Daarentegen zijn *dorn* (Os. Ags. *thorn*, Ohd. *dorn*), *horn* (Got. *haurn*, Os. Ags. Ohd. *horn*), *korn* (Got. *kaurn*, Os. *korn*), *torn* (Ags. *torn*, Ohd. *zorn*), *lanterna* en *perle* niet *dorren*, *horren*, *korren*, *torren*, *lanterren* en *perrel*, maar *doren*, *horen*, *koren*, *toren*, *lanteren* (later *lantaren*) en *perel* (later *parel*) geworden, en, bij latere uitstooting van die toonlooze *e*, *doorn*, *hoorn*, *koorn*, *toorn*, *lantaarn* en *paarl* gebleven. Ook bij andere woorden, waarbij de svarabhakti-*e* nooit geschreven is, zal de rekking van den voorafgaanden klinker wel op dezelfde wijze te verklaren zijn, b.v. bij *moord*, *woord*, *voort*, *koorts*, *toorts* en bij *aarde*, *haard*, *staart*, *kaart*, *paars*, *naarstig*, *gaarne* enz., waar (behalve bij *kaart*) de *a* uit *e* is voortgekomen.

Meer dan door ons werd de svarabhakti-vocaal door onze voorvaderen in 't schrift afgebeeld. In de middeleeuwen en de zeventiende eeuw vindt men haar zeer dikwijls tusschen *g* en *l* of *g* en *r*, wanneer de woorden met *gl* of *gr* beginnen, bv. in *glas* voor *glas* en *geraag* voor *graag*; maar ook herhaaldelijk in andere gevallen, 't meest bij Amsterdamsche schrijvers als Bredero en Vondel, maar toch ook bij andere, zooals bv. bij Cats, die haar in hunne verzen als lettergreep laten meetellen. In onze schrijftaal heeft zij zich vooral vóór de uitgangen *nis*, *lijk*, *ling*, *loos* en *rik* vastgezet, bv. bij *begrafenis* (in 't Amsterdamsch *begrafenis*, *beeltenis*, *sterfelijk*, *vreeselijk*, *oorspronkelijk*, waar de uit media voortgekomen tennuis zich nog als vroegere sluitletter eener lettergreep verraadt en waar dus de volgende *e* van jongeren datum is. Daaruit is ook het epenthetisch karakter der onduidelijke *e* van *schuifelen*, *twijfelen*, *wentelen*, *oefenen* en *loochenen* te bewijzen. Van jongeren datum is ook de *e*, die zich in het Hoogduitsch heeft ontwikkeld vóór de *r* in lettergrepen, waarin

de oudere *i*, *û* en *ü* overgingen in *ei*, *au* en *eu*, bv. bij *geier* (Mhd. *gîr*), *sauer* (Mhd. *sûr*), *feuer* (Mhd. *viur*) Het halfvocalisch karakter der laatste bestanddeelen van den tweeklank heeft hier met de *r* tot de ontwikkeling dezer svarabhakti samengewerkt.

Naast deze gevallen, waarin de klinker toonloos (meestal zelfs onduidelijk) is gebleven, staan andere, waarin de svarabhaktivocaal zich niet alleen tot een duidelijken klank heeft ontwikkeld, maar zelfs klemtoon gekregen heeft. Dat kon in 't Germaansch gebeuren wanneer zij ontstond tusschen de beide beginmedeklinkers van een woord, in een' tijd, toen zich zeer sterk de neiging openbaarde om den hoofdtoneel van een woord op zijne eerste lettergreep te leggen. Zoo konden dus *berinnen* en *berénnen* (door svarabhakti uit *brinnan* en *brennan* ontstaan) tot *bérrennen* overgaan en, als vervolgens de tweede toonloos geworden *e* gesyncopeerd werd, tot *bernen*, later *barnen* (ook Ags. *beornan* en *baernan*, Eng. *to burn*). Dan had zich ontwikkeld wat oudtijds als omzetting (*metathesis*) van *r* + vocaal in vocaal + *r* werd beschouwd. Natuurlijk zijn hierbij de jongere gevallen van *r*-metathesis, die zich o.a. in het Nederlandsch, Oudfriesch en Angelsaksisch tegenover het Hoogduitsch tamelijk veelvuldig voordoen, niet altijd af te scheiden van de gevallen der schijnbare metathesis in andere taalvormen als gevolg van de reeds besproken mogelijkheid, dat uit de *r*-vocaal zich in de eene taal *ur* of *or* kon ontwikkelen en in de andere *ru* of *ro*, zonder dat wij totnogtoe andere oorzaken dan de accentuatie kennen, waarvan dat verschil afhankelijk zal zijn. Zoo wijst *derde* (ook *dertien* en *dertig*, Eng. *third*, *thirteen*, *thirty*) naast *drie* en Ohd. *dritto* (ook *drîzehan*, *drîzug*), ook blijkens Lat. *tertius* (en *ter*) naast *tres*, op eene oude *r*-vocaal, die wij dan ook aantreffen in 't Skr. *trîtyas*. Zoo is ook de verwantschap te verklaren van 't Lat. *granum* en 't Nl. *koorn*, van Nl. *vorschen* (uit **forhscôn* = Lat. *posco* uit *porcso*) en Nl. *vragen* en Mnl. *vrien* (vgl. Got. *fraihnan*, Lat. *precor*), van Lat. *corpus* en ons (*middel*) *rif* (Ags. *hrif*, Ohd. *href* onderlijf), enz. enz.

GevalLEN van *r*-metathesis vóór *n* of *s*, die wij met het Angelsaksisch of Engelsch gemeen hebben, zijn, behalve *bernen*, o.a. *barsten* uit *bersten* (ook Ags. *berstan*, Eng. *to burst*, maar Ohd. *brestan*), *dorschen* uit *derschen* (ook Ags. *dherscan*, maar Ohd. *dreskan*), (*tuin*)*kers* (ook Ags. *cerse*, maar Ohd. *chressa*), *versch* (ook Ags. *fersc*, maar Ohd. *frisk*), *vorsch* (ook Ags. *forsc*, maar Ohd. *frosk*)

en *vorst* (koude, ook Ags. *forst*, maar Ohd. *frost*). Uitsluitend aan het Angelsaksisch eigen zijn nog *iernan* voor *rinnan* (Ohd. *rinnan*), *aern* (huis) voor *raenn* (Got. *razn*), *haern* (golf) voor *hraenn* (On. *hronn*), *hyrst* (wapenrusting) met het ww. *hyrstan* voor *hryst*, *hrystan* (Ohd. *rust*, Nl. *rusting*, Ohd. *rüsten*, Nl. *toerusten*). Uitsluitend eigen aan onze taal zijn *borst* (Ohd. *brust*), *kerstmis* (en Mnl. ook *kerst* alleen voor *Christus*), *pers*, *persen* (uit Mlt. *pressa*, *pressare*), en vóór *t* ook *gort* naast *grutte* (Ohd. *gruzzi*). Het Middelnederlandsch had naast de oorspronkelijke ook nu nog gebruikelijke vormen *bron*, *gras* en *ros* nog met het Ags. gemeen *borne* (Ags. *burna*, maar Ohd. *brunno*), *gars* of *gers* (Ags. *gaers*, maar Ohd. *gras*) en *ors* (Ags. *hors*, Eng. *horse*, maar Ohd. *hros*, *ros*) en bovendien het nu verloren *verste* (uitstel, Ags. *first*, maar Ohd. *frist*). Dikwijls vindt men in het Mnl. die metathesis ook vóór *t* of *d*, bv. bij *storte* of *sterte* naast *strot* (Mhd. *strozze*), bij *scerde* naast *schrede* (Ohd. *scrit*), bij *terden* naast *treden* (Ohd. *tretan*), bij *verde* naast *vrede* (Ohd. *fridu*), terwijl het Lat. *crispus*, Fr *crespe* (krullend, kroes) er door metathesis tot *kersp* werd.

Reeds zagen wij, dat ook na de *r* zich eene vocaal kon ontwikkelen, vooral tusschen *r* en *cht*. Kreeg nu die vocaal, die naar 't schijnt denzelfden klank aannam als de oorspronkelijk vóór *r* staande vocaal, den klemtoon, dan kon de oorspr. vocaal uitvallen. Vandaar in 't Ags. *fryhtu* (vrees, Eng. *fright*) en *frohtian* (vreezen), in 't Nl. *godsvrucht*, Mnl. *vruchten*, naast het Ohd. *forahta*, *forahten* (Got. *faurhtei*, *faurhtjan*); in 't later Ags. *wrohte*, *gewroht* voor ouder. *worhte*, *geworht*, Nl. *wrocht*, *gewrocht*, naast Ohd. *worahta*, *giworaht* (Got. *waurhta*, *waurhts*) en Ags. *breht* of *briht* (schitterend, ook als tweede deel van eigennamen als *Aedhelbriht*), Nl. *brecht* bij eigennamen als *Albrecht*, *Gijsbrecht*, *Hubrecht*, naast Ohd. *beraht* (Got. *bairhts*). Ook bij opeenvolging van *rft* levert onze taal een voorbeeld van zulk eene metathesis in *nooddruft*, waarvoor het Mnl. nog *nooddorft* heeft, zooals Os. *nôdthwurf*, Ohd. *nôdthurft*, Got. als adj. *naudithaurfts* (noodig).

Iets anders dan deze metathesis is de onderlinge plaatsverwisseling van twee medeklinkers, die overigens zeer zeldzaam is. Toen de Basken het waarschijnlijk oorspronkelijk Slavische, maar in vele andere talen overgenomen woord *kabeljauw* in hunne taal opnamen, maakten zij er *bakalláo* van met eene bij hen zeer ge-

wone letterverwisseling ¹⁾, en zoo kwam het woord niet alleen als *bacalao* in 't Spaansch en *bachalaio* in 't Italiaansch, maar ook als *bakkeljauw* in onze taal naast *kabeljauw* in gebruik. Een Ags. woord voor lippen, *weleras*, *weoleras*, vertoont letterverwisseling met een Got. woord *wairilós*, dat dezelfde beteekenis heeft. Het Eng. *to tickle* schijnt hetzelfde te zijn als het Ags. *citelian*, ons *kittelen*. Aan het Ags. *ticcen* beantwoordt het Ohd. *zicchin*, dat een verkleiningsvorm van Ohd. *ziga* is, die er uitziet, als door verwisseling te staan voor *giza*, waaraan een Zwitsersche *gitze* beantwoordt, dat verwant is met Nl. *geit* (vgl. Got. *gaitain*). Een Mhd. *biever* (koorts) komt voor naast *feiber*. Het Hd. *essig* (Ohd. *ezzig*) en ons *edik* kunnen moeilijk anders dan door letterverwisseling uit *ekit*, *ekid* verklaard worden en zijn dan, evenals Os. *ekid*, Ags. *eced*, Got. *akeit*, ontleend aan 't Lat. *acétum* of *acidum*. Ons *drentelen* moet voor *trendelen* staan, zooals uit het bestaan van een Mhd. *trendelen* (beuzelen, vgl. ook Eng. *trendle*) blijkt. Ons *naald* staat voor *naadl*, blijkens o.a. Os. *náddla*, Got. *néthla*, en zoo heeft men ook *aalt* (mest, vocht) uit *aadl* verklaard op grond o.a. van 't Ags. *adel* met dezelfde beteekenis.

Dat als oorzaak van deze letterverwisseling telkens gemakzucht zou moeten worden aangenomen, zou ik niet gaarne beweren. Hierbij zou zoowel misvatting als volksetymologie in het spel kunnen zijn. Voor het Ital. *formento* (uit Lat. *frumentum*), het Fransche *fromage* (uit Lat. *formaticum*), *brebis* (uit Lat. *vervicem*) en *sanglot* (uit Lat. *singultum*) durf ik niet beslissen, wat de weg is geweest, waarop de letterverwisseling heeft plaats gehad; maar bij andere Fransche en Italiaansche woorden is blijkbaar in eene lettergreep eerst dezelfde medeklinker ingelascht, die later uit eene volgende lettergreep gesyncopeerd is. Uit Lat. *stebilis* is zeker eerst *stebililis*, *stebile* en later in 't Fransch *faible* geworden. Zoo is het Ital. *fiaba* (= *flaba*) wel ontstaan uit *flaba* en dat uit *fabla* (Lat. *fabula*), het Ital. *pioppo* (= *ploppo*) uit *ploplo* en dat uit *poplo* (Lat. *populus*, populier), het Ital. *strupo* uit *strupro* en dat uit Lat. *stuprum*, het Ital. *interpetre* uit *interpretre* en dat uit Lat. *inter-*

¹⁾ Zie Dr. C. C. Uhlenbeck, *Tijdschrift* XI (1892) bl. 225—228, die daar uit W. J. van Eys, *Grammaire comparée des dialectes basques* (Paris 1879) p. 21 aanhaalt: »Les exemples de transposition de lettres sont très fréquentes en basque: *gabe* et *bage*, *igaro* et *irago*, *irudi* et *iduri*, *eriden* et *ediren*, etc.»

pretēs, enz. Het uitstooten van eene der beide *l*'s of *r*'s in deze woorden is zeker te stellen op rekening van de *euphonie*.

Ongetwijfeld toch hebben er verschillende klankwijzingen plaats gehad ten gevolge van een welgevallen in welluidende klankverbindingen, dat wij bij vele volken aantreffen en dat zich vooral openbaart in hunne neiging om rhythmische en allitereerende zinnen te vormen. Natuurlijk kunnen wij evenmin zeggen, wat welluidend als wat gemakkelijk is. Alleen de herinnering aan de Oostersche muziek, vergeleken bij de onze, is genoeg om te doen begrijpen, dat het begrip „welluidendheid” bij het eene volk hemelsbreed moet verschillen van dat bij het andere. Het streven naar euphonie of nog liever het vermijden van cacophonie moge daarom bij verschillende volken tot verschillende uitkomsten leiden, het is daarom niet minder voor eene aanleiding tot klankverandering te houden, en in dit geval is die verandering minstens evenzeer van psychischen als van physischen oorsprong.

Zoo zal wel aan zin voor welluidendheid moeten worden toegeschreven, dat in het Hebreeuwsch de *t* + sisklank is omgezet in sisklank + *t*, b.v. in den hitfa'ël van al de werkwoorden, die met een' sisklank aanvingen, b.v. bij *hisjtómés* voor *hítsjómés*, 2 pers. plur. masc. van 't w.w. *sjúm* (drijven). Een dergelijk motief kan ook vermoed worden voor het ontstaan van vormen als *tánc*, *reng*, *dheng* in 't Ags. voor de daar meer gewone *tácn* (teeken), *regn* (regen) en *dhegn* (held); zoo ook voor het Lat. *vespa*, Nl. *wesp*, Hd. *wespe*, Eng. *wasp*, waarnaast, als blijkbaar oorspronkelijker vormen, in 't Litt. *vapsà*, in 't Ags. *waeps* en ook in verschillende Hoog- en Nederduitsche dialecten *weps(e)* voorkomen, of ook bijvormen met *fs* als Ags. *waefs*, Ohd. *wafsa* en *wefsa*. Bij *gesp*, *oprispen* en *hespe* (ham) vermoed ik, dat dezelfde omzetting heeft plaats gehad.

Bij de ontwikkeling der svarabhakti-vocalen heeft de zin voor euphonie ongetwijfeld de gemakzucht een handje geholpen. Ook aan de inlassching van *d* na *n*, *l* of *r* en van *b* na *m*, *r* of *l* heeft zij zeker een aandeel gehad. Inlassching van *d* komt reeds voor in 't Grieksch, b.v. bij *ávδρός* (voor *ávρός*, in 't episch Grieksch *άνερός*) en de andere verbogen naamvallen van *άνήρ*, en is vooral eigen aan het Fransch: na *r* b.v. bij *tordre* (uit *torre* voor Lat. *torquere*) en *sourdre* (uit *surre* voor Lat. *surgere*); na *l* b.v. bij *absoudre* (voor *absolre*, Lat. *absolvere*), *foudre* (voor *folre*, Lat.

fulgur), *moudre* (voor *molre*, Lat. *molere*) en *poudre* (voor *polre*, Lat. *pulverem*); na *n* b.v. bij *endre* (Lat. *cinerem*), *gendre* (Lat. *generem*), *tendre* (Lat. *tener*), *vendredi* (Lat. *veneris dies*), *plaindre* (voor *plainre* uit Lat. *plangere*), *moindre* (Lat. *minor*), *pondre* (Lat. *ponere*) en *engendrer* (Lat. *ingenerare*).

Ook bij ons is die inlassching overbekend voor (*e*)*r*, b.v. in den comparatief van alle adjectieven op *r*: *zwaar*, *zwaarder* enz. en bij vele nomina agentis op *er*, gevormd van werkwoordsstammen op *n*, *l* of *r*: *diender*, *vilder*, *hoorder*, enz. en vele andere woorden als *daalder*, *kelder*, *kolder*, *zolder*, *beenderen*, *hoenders*, *donder*, *vaandrig*, ook vóór *l* bij *zindeljik*, enz. Inlassching van eene nu weer verbannen *t* na eene toonlooze lettergreep op *en* bij *eigentlijk*, *wezentlijk*, enz., evenals van de nu nog gehandhaafde *t* bij *mijne*-*halve*, *zijne*-*wege*, en de paragogische *t* van *borst* (knaap), *hulst*, *kroost*, *rijst*, *burcht*, *stipt*, *sedert*, enz., gezwegen nog van allerlei andere woorden in onze oudere taal, mogen worden toegeschreven aan eene aan den zin voor welluidendheid verwante neiging om gearticuleerder of met meer kracht te spreken.

Van invoeging eener labiaal na de *m* levert onze taal in eene oudere periode slechts enkele voorbeelden, daar juist de neiging bij ons bestond, om *mb* tot *mm* te assimileeren. Eene in vele Germaansche talen ingevoegde *b* na de *m* van wat in 't Gotisch *timrjan* luidt (men denke aan Ags. *timbrian*, Os. *timbrón*, Ofri. *timbria*, Ohd. *timbarón*, met het subst. Ags. Ofri. *timber*, Os. *timbar*, On. *timbr*, Ohd. *zimbar*) komt bij ons *timmeren* slechts eene enkele maal in het Mnl. voor. Vergelijking met het Gr. *δέμω* en *δόςμος* en het Lat. *domus* bewijst, dat de *b* in 't Germaansch is ingevoegd. Daarentegen levert het Fransch voor dit verschijnsel vele voorbeelden: tusschen *m* en *r* bij *nombre* (Lat. *numerus*), *concombre* (Lat. *cucumerem*), *chambre* (Lat. *camera*), *marbre* (voor *marmbre*, Lat. *marmorē*), en tusschen *m* en *l* bij *comble* (Lat. *cumulus*), *humble* (Lat. *humilis*), *ensemble* (Lat. *insimilis*), *sembler* (Lat. *similare*), *trembler* (Lat. *tremulare*). Ook het Latijn lascht welluidendheids-halve eene *b* in, die dan vóór *t* tot *p* wordt bij *emptus* (van *emo*), en het Grieksch b.v. bij *μσημβρις* (middag) voor *μσημρις* van *ἡμέρα* (dag), enz.

Dat de opeenvolging van twee klinkers (*hlaat*) zoowel in het lichaam van een woord als bij opeenvolging van twee woorden in den zin moeielijk uit te spreken en tevens onwelluidend geacht

werd, leert de taalgeschiedenis telkens. Invoeging (*epenthesis*) van een' medeklinker, of uitlating (*elision*) der eerste vocaal, of samen-trekking (*crasis*) der beide vocalen was er het gevolg van. Van euphonische inlassching levert het Grieksch (doch met uitzondering van het Aeolisch) een bekend voorbeeld in de *nu-ephelkustikon*, die vooral achter een datief plur. op *σι* en den derden pers. enkv. op *ε* of *ι* gevoegd werd, wanneer het volgend woord met een' klinker aanving, bv. *πᾶσι ἔπευ αἰτό* (aan allen zeide hij het) tegenover *πᾶσι γὰρ ἔπε τοῦτο* (aan allen toch zeide hij dit). Als zulk eene welluidendheids-*n* is eenigermate ook bij ons te beschouwen de *n*, die wij bij achteraanplaatsing van het pronomen in de spreektaal dikwijls hooren bij *gaan ik, staan ik, doen ik, zien ik*, en die vroeger ook wel geschreven werd; maar daar aan *ik gaan, staan, doen* van oudsher eene *n* (uit *m*) als uitgang van den eersten persoon toekomt, kan men hoogstens zeggen dat die *n* zich bij achteraanplaatsing van 't pronomen welluidendheidshalve gehandhaafd en zich verder ook tot *zien* uitgestrekt heeft. Bij de *n*, die zich in onze oudere geschriften gedurende en vooral ook na de middeleeuwen vertoont achter den uitgang *de* (of *te*) van het zwakke imperfectum zou men in den eersten pers. enkv. desnoods ook wel aan een ouden persoonsuitgang kunnen denken, als men vasthoudt ¹⁾ aan de meening, dat die imperfecta zijn samengesteld met den aorist van 't ww. *doen*, waarvan de eerste persoon in 't Idg. *dhém* (Gr. *ἔην*) luidde. De derde persoon enkv., die ook dikwijls die *n* vertoont, moet dan als analogievorm van den eersten beschouwd worden. In elk geval komt die *n* vaak voor, waar van hiaat geene sprake kan zijn, en, is die *n* dus niet organisch, maar eene wezenlijke *nu-ephelkustikon*, dan is zij toch niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats, hiaataanvullend. Iets dergelijks geldt van de *n*, die ook de eerste nv. mannelijk van het lidwoord en het bijv. nw. heeft aangenomen in de Zuidnederlandsche dialecten en waarvan men ook in onze oudere schrijftaal vrij wat voorbeelden kan vinden. Wél is die *n* anorganisch, maar zij is, buiten de quaestie der welluidenheid om — vermoedelijk alleen door verwar-ring van Acc. en Nom. ²⁾ — in zwang gekomen, en hoogstens

1) Met Dr. Friedrich Lorentz, *Ueber das schwache Präteritum des Germanischen*. Leipzig 1894.

2) Dat zij oorspr. dienen moest om het mannelijk geslacht van het vrouwelijk te onderscheiden (en in Zuid-Nederland schijnt zij inderdaad

kan men zeggen, dat zij bij voorkeur behouden is, waar zij emphatische kracht oefende of den hiaat aanvulde. Eene werkelijke hiaataanvullende *n* hebben wij in samenstellingen van op toonlooze *e* uitgaande woorden met andere, die met eene vocaal aanvangen. Van *duive* en *ei* zou *duiveëi* of bij elisie *duivei* moeten komen, maar wij zeggen *duivenei*. Zoo ook *galgenaas*, *tarwenoogst*, enz. Zelfs als het tweede lid der samenstelling met eene *h* begint, wordt de *n* ingelascht, zooals bij *eikenhout*, *bruggenhoofd*, enz.

De gaping tusschen twee lettergrepen, ontstaan door het uitvallen van de *d*, bv. bij *doder*, *oodevaar*, *vermoeden* (van 't adj. *moede*), *roeden* (van wijn gezegd, van 't subst. *roede*), *oudelijk*, *koudelijk*, *vouden* en *spouden*, hebben wij aangevuld met de inlassching van de *j* en (na de *ou*) van de *w*. Van daar *dooier*, *oievaar*, *vermoeien*, *roeien*, *ouwelijk*, *kouwelijk*, *vouwen*, *spouwen*, en in de spreektaal nog in vele andere woorden, die in de schrijftaal de *d* behielden: *goeie*, *rooie*, *gouwe(n)*, enz. Ontstond tusschen *au* en *r* een svarabhaktiklank, dan werd ook tusschen dezen en de *au* de gaping aangevuld door eene *w*. Vandaar vroeger *Pauwel* voor *Pauël* uit *Paul* en *lauwerier* voor *lauërier* uit *laurier*, en nog *lauwer* voor *lauër* uit *laur*.

In het Fransch heeft eenmaal de *v* als hiaataanvulling gediend, niet slechts na de *u*, zooals bij *pleuvoir* (Lat. *pluere*, vgl. *pluvia*, evenals *fluvius* naast *fluere*) en *pouvoir* (voor *poëre* uit *potere*), maar ook na andere klinkers, zooals bij *gravir* (voor *graïr* uit *gradire*), *glaiève* (voor *gläius* uit *gladius*), *parvis* (voor *paraïs* uit *paradisus*), *corrée* (voor *corvada*, *corovata*, *corroäta* uit *corrogata*) en *pivoine* (uit *paeonia*). In de Fransche spreektaal wordt dikwijls de *z* ter aanvulling van den hiaat ingelascht. Ook is daarvoor wel de *t* gebruikt, waardoor uit een ouder *ante* (Lat. *amita*) bij herhaalde voorvoeging van *ma* (dus *ma-t-ante* = mijne moei) zelfs *tante* ontstaan is ¹⁾.

als daartoe dienende beschouwd te worden) kan men niet volhouden, daar ook in Duitsche dialecten aan den Rijn, waar toch in den Nom. de beide geslachten door *der* en *die* genoegzaam onderscheiden worden, in den Nom. sing van het mannelijk *den* wordt gezegd, ook vóór medeklinkers. Zie Karl Hildebrand, *Ein wunderlicher rheinischer Accusativ* (in *Zeitschrift für deutsche Philologie* I, 1869, p. 442 vlgg.) en Ludwig Tobler, *Ueber die scheinbare Verwechslung zwischen Nom. und Acc.* (aldaar IV, 1872 p. 375—400), en vgl. mijne *Grammatische figuren*, bl. 45—47. 94—96.

1) Deze verklaring is van Fr. Diez, *Grammatik der Romanischen Sprachen* 2te A. I (Bonn 1856) p.175.

Ook de Semietische talen vermijden den hiaat op dezelfde wijze als de Indogermaansche. Zoo voegt het Arabisch eene *w* (*wáw*) in, wanneer op eene korte *a* of *u* eene korte *a*, of op eene lange *á* of *ú* eene korte vocaal volgt, en eene *y* (*yá*), wanneer eene korte *i* door eene korte *a* of eene lange *í* door eene korte vocaal wordt gevolgd. Eene enkele maal wordt ook de *h* (*há*) ter aanvulling van den hiaat ingevoegd.

Veel algemeener dan epenthesis is ter vermindering van den hiaat de elisie of het weglaten van den eersten der beide klinkers, vooral als die kort en zonder klemtoon is. In het Attisch Grieksch is dat regel, zoodat de woorden, waarvan de slotvocaal nooit geëlideerd wordt, te tellen zijn. Het Ionisch Grieksch daarentegen vermijdt den hiaat niet zoo zorgvuldig. Toch is ook dàar bij samenstelling van vocaalstammen met woorden, die met een' klinker beginnen, de stamvocaal geëlideerd; vgl. *ἰππαγωγός* voor *ἰππο-αγωγός* als één voorbeeld uit honderden. In Latijnsche poëzie (behalve in de oudste) is elisie van iedere, ook lange eindvocaal vóór eene beginvocaal, ook zelfs vóór de aanvangs-*h*, regel, zelfs van den genasaleerden en als vocaal + *m* geschreven slotklinker, en moet men dus een' hexameter als van Vergilius (*Aeneis* III 658):

„Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum”
lezen, alsof er stond: Mónstr-orrénd-infórm-ingéns, cui lúmen adémtum, en een' pentameter van Catullus (*Carm.* 73 vs. 6):

„Quam modo qui me unum atque unicum amicum habuit”
als: Quám modo qui m-un-átqu-únic-amíc-abuít. Met de hier aangehaalde versregels hebben beide dichters echter hun doel voorbijgeschoten: door te grooten ijver om den onwelluidenden hiaat te vermijden zijn zij tot eene andere soort van cacophonie vervallen.

De Italiaansche dichters elideeren, evenals de Latijnsche, iederen slotklinker vóór een beginklinker, ofschoon het Italiaansch in het midden van de woorden van den hiaat niet volstrekt afkeerig is. De Fransche dichters elideeren alleen de toonlooze *e*, die zij in proza toch al niet uitspreken, maar de kenrigste onder hen schijnen ook de opeenvolging van duidelijke slot- en beginvocalen te vermijden. Tegenover de Hoogduitsche hebben de Nederlandsche dichters, ten minste van de 16de eeuw af, alle toonlooze *e*'s vóór beginklinkers geëlideerd, en eerst in onzen tijd schijnen sommige jongere dichters dien hiaat niet meer onwelluidend te vinden. Voor de middeleeuwen is bij ons die elisie wel niet bewezen, om-

dat de verzen toen, wat afwisseling van lettergrepen met en zonder klemtoon betreft, niet zoo regelmatig gebouwd werden als later, maar waarschijnlijk acht ik toch neiging tot elideeren ook voor dien tijd wèl, daar vormen als *bénecht* voor *beëenicht*, *bévelt* voor *beëvelt*, *geert* voor *geëert*, *geten* voor *geëten* en zelfs met (niet uitgesproken) *h*, als *geel* voor *geheel*, *gorsaem* voor *gehorsaem*, *bagel* voor *behagel*, *bendicheit* voor *bekendicheit*, *boef* voor *behoef*, enz. er op berusten. In enkele woorden is zulk eene elisie zelfs regel geworden: *te huis* en *te hands* werden *thuis* en *thans*, gesproken als *tuis* en *tans*; *ongehuur* en *geünnen* werden *onguur* en *gunnen*, *geten* bleef, maar nam een tweede voorvoegsel *ge* aan; *bënnen*, *beöven*, in 't Mnl. ook *beachten*, *beanderside* werden *binnen*, *boven*, *bachten*, *banderside*, en *buiten* vertoont reeds in verschillende Oudgermaansche talen (Os. Ags. *bútan*, Ofr. *búta*) die elisie. *Bang* voor *bëang* (Ohd. *ango*, Mnl. *ange* naast *eng*) heeft het Hoogduitsch, schoon eerst in lateren tijd en waarschijnlijk uit het Nederduitsch overgenomen, met onze taal gemeen.

Van veel ouder dagteekening is de elisie bij het ontkennend partikel *ne* (*ni*), in het Gotisch nog maar alleen bij *nibai* voor *ni ibai* (dat niet) en *nist* voor *ni ist* (is niet), maar in de Westgermaansche talen bij *nie*, *niet*, *niemand*, *nieuwers*, *nimmer*, *nooit*, *neen*, die reeds in 't Os. *nêo* (of *nio*), *niowiht*, *nioman*, *nén*, in 't Ohd. *nêo* (of *nio*), *niowiht*, *nioman*, *niomêr*, *nein* luiden. Bij *nergens* (Os. nog *ne-hwergin*, maar ook Mhd. reeds *niergen*) is na aphaeresis der *h* de *w* gesyncopeerd en heeft vervolgens de elisie plaats gehad. Volkomen dezelfde elisie treffen wij ook in 't Latijn aan bij *non* (= *ne cenum*), *nullus*, *numquam*, *nusquam* en na syncope van de *h* bij *nil*.

Even oud als bij het praefix *ne* of *ni* is de elisie bij het praefix *fra*, in 't Got. *frét*, praet. van 't ww. *fráitan*, dat ook bij ons tot *vreten*, in 't Ohd. tot *frezzen* is geworden. Datzelfde *fra* schijnt ook te schuilen in 't Got. *fraisan* (ons *vreezen*, Os. *frêson*, Ohd. *freisôn*, oorspr. op de proef stellen), dat dan verklaard wordt als ontstaan uit *fra* + *aisôn*. Zoo ziet men ook in ons *wrevel*, dat voor *vrevel* staat en in 't Ohd. *fravillî* luidt, een door elisie uit *fra-avillî* ontstanen vorm in verband tot het Ohd. *avalôn* (zich afbeulen) en het Got. adj. *abrs* (sterk).

In de Romaansche talen is zulk eene elisie ook zeer gewoon; vgl. bv. Ital. *coprire* (uit Lat. *cooperire*), *dorare* (uit Lat. *deaurare*),

donde (uit Lat. *deunde*), enz.; ook in 't Spaansch *cubrir*, *dorar*, in 't Fransch *couvrir*, *dorer*, *dont*. Het Fransch vooral, waar zoovele medeklinkers tusschen twee klinkers gesyncopeerd werden en dus zoovele nieuwe hiaten ontstonden, is rijk aan voorbeelden van elisie; vgl. bv. *choir* voor *cheoir* (Lat. *cadere*), *rond* voor *reond* (Lat. *rotundus*), *sûr* voor *seur* (Lat. *securus*), enz.

Andere Fransche woorden hebben den hiaat verwijderd door *crasis*, zooals *reine* uit *reïne* (Lat. *regina*), *maître* uit *maïstre* (Lat. *magister*), *traître* uit *traïtre* (Lat. *traditor*), enz. Het Latijn was het Fransch daarin reeds voorgegaan: vgl. *copia* (voor *coōpia*), *copula* (voor *coōpula*), *cogo* (voor *coago*), *cogito* (voor *coagito*), *promo* (voor *proëmo*), en, ondanks de *h*, *nemo* (voor *nehomo*), *prendo* (voor *prae-hendo*), *praebeo* (voor *prachibeo*), ondanks de *v*, *nolo* en *malo* (voor *nevolo*, *navolo*), enz.

Bij de Grieken, die ons met het woord *crasis* tevens dat verschijnsel als eene grammatische figuur (*metaplasmus*) hebben leeren opmerken, is het nog rijker vertegenwoordigd. Daardoor worden twee in den zin op elkaar volgende woorden tot één, zooals in 't Attisch *καὶ εἶτα* tot *καῖτα*, *καὶ ἐγὼ* tot *κἀγω*, *καὶ οἶνος* tot *κῆνος*, *ἐγὼ οἶδα* tot *ἐγῶδα*, *μοὶ ἐστίν* tot *μοῖστίν*, *πρὸ ὀλίγου* tot *προὐλιγου*, *οὗ ἕνεκα* tot *ὄνεκα*, en met het artikel *ὁ ἀνὴρ* tot *ἀνῆρ*, *ὁ ἕτερος* tot *ἄτερος*, *ὁ ἐκ* tot *ὄκ*, *οἱ ἔμοι* tot *ὄμοι*, *τὸ ὄνομα* tot *τὸνομα*, *τὸ ἀληθές* tot *τᾶληθές*, in 't Ionisch *τῶληθές*, daar in dat dialect *o* en *a* altijd tot *o* samentrekken, enz. Begint het woord met een spiritus asper dan wordt bij *crasis* de *t* eene *th* en de *k* eene *ch*, bv. *τὸ ἱματίου* tot *θοιμάτιου*, *τοῦ ἑτέρου* tot *θατέρου*, *καὶ ἕτερος* tot *χᾶτερος*, enz. In 't Ionisch daarentegen verliest het artikel den spiritus asper en wordt bv. *ὁ αὐτός* tot *ὠτός*. De *crasis* echter schijnt in 't Grieksch van jongeren datum: in de Homerische gedichten moet men haar nog niet zoeken¹⁾, doch in het Ionisch van de zesde eeuw worden er reeds voorbeelden van gevonden; in het latere Ionisch en vooral in het Attisch is zij zeer gewoon, en bij latere schrijvers wordt zij zoo mogelijk nog vaker aangetroffen.

Gewoonlijk verstaat men onder *crasis* alleen die samentrekking, waarbij feitelijk uit twee klanken één ontstaat, en niet die, waarbij

1) Volgens Dr. J. van Leeuwen Jf. *Enchiridium dictionis epicure* I (Lugd. Bat. 1892) p. 50: Fieri non potuit ut lingua Homericæ, quæ a contractione esset aliena, crasin appeteret. — Sponte igitur quilibet expectaverit fore ut aut nulla in Homericis carminibus reperiantur exempla crasos, aut rarissima; et ita rem se habere inquiringibus apparet."

de tweede vocaal verdwijnt of wegsmelt in de eerste. Dat laatste gebeurt o.a. in de Semietische talen, met name in het Arabisch, waar eene korte *i* of *u*, door eene korte *a*, *i* of *u* voorafgegaan, gewoonlijk verdwijnt, terwijl slechts zelden de eerste der beide vocalen geëlideerd wordt. Verder levert het Arabisch ook vele voorbeelden van werkelijke samentrekking, namelijk wanneer de tweede der beide elkaar opvolgende vocalen lang is. Zoo wordt dan *u + á* tot *wá*, *i + á* tot *yá*, *a + ú* tot *au*, *a + í* tot *ai*. Zoo trekken *u + ú* en *i + í* tot *ú* samen, *i + í* en *u + í* tot *í*.

Het wegvalLEN van de laatste van twee elkaar opvolgende vocalen komt ook nu en dan in 't Gotisch voor, bv. bij inclinatie van de partikels *uh* en *ei*: *ja-uh* wordt *jah*, *ni-uh* wordt *nih*, *sa-uh* wordt *sah*, *hwa-uh* wordt *hwah*, *thata-ei* wordt *thatei*, *thana-ei* wordt *thanei*, *si-ei* (bijvorm van *sóei*) wordt *sei*, enz.

Aan het Got. *thauh*, d.i. *thau-uh*, beantwoordt reeds in 't Os. *thoh*, Ohd. *doh* met verkorten klinker (die nog lang is in 't Ags. *theah*, Eng. *though*) en ook ons *doch*, dat alzoo ontstaan is door samentrekking met het nu, evengoed als in *noch*, onherkenbaar geworden partikel *uh*.

In onze taal komt verder samenstelling eener duidelijk geaccen-tueerde vocaal met een daarop volgenden toonloozen klinker veelvuldig voor, wanneer tusschen beide vocalen eene *d* is uitgestooten en de hiaat niet door eene *j* of *w* is aangevuld. Werd bij *vader* en *moeder* de *d* uitgestooten, dan werd in sommige tongvallen *vaai* en *moei* gezegd, maar in de meeste *vaar* en *moer*. *Bestevader* kennen wij zoo goed als uitsluitend in den samengetrokken vorm *bestevaar*, evenals *paarlemoeder* (Eng. *mother of pearl*, Ital. *madre perla*) in den vorm *paarlemoer* bijna onherkenbaar geworden is, en door sommigen zelfs te onrechte als *perle d'amour* opgevat is, en *weduwte* steeds *wewwtje* luidt. Naast het gewone, maar wat deftige *broeder* is *broedertje* slechts in Zuid-Holland voor het Noord-hollandsche poffertje in gebruik gebleven, maar overigens is *broertje* de gebruikelijke verkleiningsvorm. *Weder* staat als deftige vorm uit de schrijftaal nog naast het familiare *weer*, maar *weerlicht* wordt steeds in den samengetrokken vorm gebruikt, evenals *kleerenmaker*, schoon men van *kleederen* en *kleeren* spreekt. Tusschen *teder* (van gevoel) en *teer* (van lichaamsbouw) wordt tegenwoordig onderscheid in beteekenis gemaakt, evenals tusschen *veder* (pen en vogelveder) en *veer* (horloge-, rijtuig- en ook vogelveer), dat in *veerkrachtig*

uitsluitend den samengetrokken vorm vertoont. Zoo maakt men nu ook onderscheid tusschen *voederen* (spijszigen) en *voeren* (voor voeder of voer geven aan dieren en voor het doubleeren van klee-deren), evenals tusschen *boel* (menigte) en *boedel* (huisraad); toch zegt men *boelhuis* naast *boedelbeschrijving*. Het Lat. ww. *praedicare* luidt nu zoowel *prediken* als *preeken*, maar het daaraan ontleende subst. uitsluitend *preek* (tegenover Hd. *predigt*); maar *predikant* wordt nooit samengetrokken. Dergelijke samentrekking heeft men ook nog bij *beul* (uit *beudel*), *beuling* (Mnl. *bodelinge*), *afbeulen* (Mnl. *bodelen*), *blaar* (Ohd. *blättara*, Mnl. *bladere*), *leer* (Mnl. *leeder*, naast den Frieschen vorm *ladder*), *luur* (Mnl. *luder*), *vleermuis* (Hd. *fledermaus*), *vlier* (Hd. *flieder*), *graag* (Got. *grédags*), enz. Dezelfde samentrekking komt voor na syncope van de *h*, b.v. bij *slaan* (Os. *slahan*, reeds Ags. *slean*), *zien* (Os. *sehan*, reeds Ags. *seon*), *tien* (Os. *tehan*, reeds Ags. *tyn*, *ten*), enz. enz.

Ofschoon hiermee het aantal gevallen, waarin samentrekking heeft plaats gehad, ook voor onze taal nog verre van uitgeput is, gaan wij nu over tot een ander klankverschijnsel, dat ook wel op rekening van de zucht naar welluidendheid mag gesteld worden, namelijk de *dissimilatie* of vermindering der opeenvolging van twee gelijke consonanten in twee lettergrepen van hetzelfde woord. Eéne dezer consonanten wordt dan door eene verwante vervangen, namelijk dentalen door dentalen, enz. Vermijding van opeenvolgende aspiratie door overgang van de eerste aspiraat in de verwante ongeaspireerde hebben wij reeds voor het Sanskrit een Grieksch leeren kennen. Ook hebben wij uit het Grieksche $\xi\chi\omega$ naast $\xi\xi\omega$ gezien, dat de spiritus asper in het Grieksch tot spiritus lenis wordt, wanneer de volgende lettergreep met eene aspiraat begint. Overigens komt dissimilatie vooral voor bij twee, meestal onmiddellijk, soms echter ook niet onmiddellijk, opeenvolgende lettergrepen met gelijke liquidae of nasalen. In het Grieksch staat zoo naast het oorspr. $\mu\omicron\rho\mu\omicron\rho\omega\pi\acute{\omicron}\varsigma$ (schrikkelijk van aangezicht) het gedissimileerde $\mu\omicron\rho\mu\omicron\lambda\acute{\omicron}\tau\tau\omega$ (schrikken) en naast het oorspr. $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\alpha\lambda\gamma\acute{\iota}\alpha$ (hoofdpijn) en $\lambda\eta\theta\alpha\lambda\gamma\acute{\iota}\alpha$ (slaapziekte) het gedissimileerde $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\alpha\rho\gamma\acute{\iota}\alpha$ en $\lambda\eta\theta\alpha\rho\gamma\acute{\iota}\alpha$.

In het Latijn is het van *caelum* (hemel) afgeleide *caeruleus* (hemelsblauw) tot *caeruleus* geworden. Zoo staat *gurgulio*, dat wij als *gorgel* overnamen, voor *gurgurio* blijkens 't Gr. $\gamma\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\rho\varsigma$, Skr. *gárgaras*, en *cancer* (kreeft, ook invretende ziekte, en zoo door ons als *kanker* overgenomen) voor *carcer* blijkens Gr.

καρκίος, Skr. *karkas*. Zoo wordt de uitgang *elo* (uit **tlo*) tot *ero* en de uitgang *ali* tot *ari* als eene lettergreep met *l* voorafgaat, b.v. bij *lucrum* (voor *lucum*), *simulacrum*, *lavacrum*, *lunaris*, *familiaris*, *exemplaris*. Van twee *d*'s is in 't Latijn de eerste tot *r* geworden bij *meridies* (middag) voor **medidies* (van *medius* en *dies*).

De Romaansche talen leveren voorbeelden van hetzelfde verschijnsel, zooals het Italiaansch bij *mercoledì* voor *mercvedì* (Mercuridies), *pellegrino* voor *peregrino*, *celebro* naast *cerebro*, *veleno* voor *veneno*, *filomena* naast *filomela*. Ook is de *r* soms door de *d* vervangen, b.v. bij *porfido* voor *porfiro*, *chiedere* voor *chierere* (Lat. *quaerere*) en *rado* naast *raro*. Uit het Fransch kennen wij *pélerin* (Lat. *peregrinus*), *crible* (Lat. *cribrum*, zeef), *palefroi* (uit *parafredus* voor *paraveredus*, wisselpaard) en *rossignol* (Lat. *lusciniola*).

Reeds in het ouder Germaansch treft men voorbeelden van dissimilatie aan. Evenals wij nog *murmelen*, *martelen* en *tortel* hebben met *l* voor *r* blijkens Lat. *murmurare*, Gr. *martyr* en Lat. *turtur*, heeft reeds het Ohd. *murmulôn* naast *murmurôn*, *martolôn* naast *martorôn* en *turtul*. Ook het Lat. *marmor* werd in 't Ohd. soms gedissimileerd tot *marmul* (vgl. ook het Spaansche *marmol*), Mhd. *marmel* of *marbel* en *marmelstein*. Ook in 't Mnl. komt soms *marbelsteen* en *marmelsteen* voor, en een marmeren knikker heet bij ons nog *marmel* of *marbel*. *Kandeel*, overgenomen uit het Ofr. *caldel* (van 't Lat. *calidus*, warm) heeft *n* voor *l* misschien te eerder aangenomen, omdat op onze kandeelmalen ook kaneelwafeltjes gepresenteerd werden; en bij den appelnaam *kalvijn*, uit het Ital. *calvilla*, kan dezelfde dissimilatie door bijgedachte aan den hier te lande zoo hoog vereerden kerkhervormer bevorderd zijn. Het Fransche *cameriere* (kamerjuffer), dat in Mnl. nog dikwijls onveranderd voorkomt, is nu *kamenier* geworden. De dissimilatie is daar nog in de hand gewerkt door het voorkomen van andere woorden op *-enier*. Zoo heeft ook het voorkomen van verscheidene woorden op *-enaar* de dissimilatie bevorderd bij echt Nederlandsche woorden als *moordenaar* en *toovenaar*, die reeds in 't Mnl. voorkomen voor *moorderare*, *tooverare* (afleidingen op *are* van de subst. **moorder* en *toover*, Got. *mawrthr*, Ohd. *zauber*), waarnaast men ook in 't Mnl. nog *woekenare* vindt, van 't subst. *woeker* afgeleid.

Zoo komen dus in alle talen klankveranderingen voor, die niet van zuiver physiologischen aard kunnen geacht worden, maar waarbij ook de geestestoestand der individuen, van welke zij uit-

gingen, eene rol moet gespeeld hebben. Daar er echter, behoudens enkele uitzonderingen, wel geene sprake van kan zijn, dat die individuen het zich opzettelijk gemakkelijk hebben willen maken of naar welluidende klanken hebben gezocht, en fysieke oorzaken dikwijls zullen hebben meegewerkt, doen wij het veiligst aan deze klankverandering den naam van psycho-physiologische te geven.

§ 7. Verband van klankverandering en accent.

Eene van de belangrijkste oorzaken van klankverandering is ontegenzegglijk het accent en de accentverplaatsing geweest. Natuurlijk is dat ook door de oudere taalgeleerden (men denke vooral aan WILHELM SCHERER) niet betwijfeld en zoo nu en dan door hen in aanmerking genomen; maar toch is daarop eerst in de laatste vijf-en-twintig jaar en wel bij toeneming de aandacht gevestigd: naar het mij voorkomt, vooral sinds KARL VERNER's merkwaaardige verklaring van de tot dien tijd nog raadselachtige uitzonderingen op Grimm's wet van de oudere accentuatie was uitgegaan. Na hem hebben o.a. ook JOH. SCHMIDT, E. SIEVERS, K. BRUGMANN, H. PAUL, FR. KLUGE, A. BEZZENBERGER, FR. HANSEN, H. ZIMMER, E. SEELMANN en bij ons W. L. VAN HELTEN meermalen het accent ter verklaring van verschillende klankveranderingen te baat genomen en in den laatsten tijd nog P. KRETSCHMER, CHR. BARTHOLOMAE, M. H. JELLINEK, ADOLF NOREEN en vooral WILHELM STREITBERG en HERMAN HIRT.¹⁾ Bij onze vorige opmerkingen over klankverandering hebben wij dan ook nu en dan reeds het accent als noodzakelijke voorwaarde daarvoor moeten vermelden. Nu echter wenschen wij nog wat nader de aandacht te vestigen op die klankwijzigingen, welke zoo al niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats met de accentuatie in verband staan.

Wanneer wij van accent spreken, moeten wij beginnen met twee soorten van accent te onderscheiden: het *expiratorisch* of *dynamisch* en het *muzikaal* accent. Het eerste hangt af van de meerdere of mindere kracht, waarmee de adem wordt uitgestooten, het tweede van den graad der spanning van de stembanden. Dat

¹⁾ Van groote beteekenis vooral is het werk van H. Hirt, *Der Indogerm. Akzent*, Strassburg 1895.

bij den een het muzikaal accent gemiddeld wat hooger kan zijn, dan bij den ander, vindt zijn' grond hoofdzakelijk in de meerdere of mindere lengte der stembanden bij gelijke spanning, en is in dat geval van zuiver physische natuur. Maar verhooging of verlaging van toon bij denzelfden persoon door afwisseling in spanning heeft ongetwijfeld eer een' psychischen (ethischen) dan een physischen oorsprong. Toonverhooging vóór, toonverlaging na de bevrediging van geslachtsdrijf is ook zelfs bij de dieren bekend. Bij heftige gemoedsbeweging, bij toorn of jubelende vreugde wordt de toon hooger, bij somberen weemoed en neerslachtigheid lager. Ontaarden die voorbijgaande stemmingen in eene chrouische ziekte, dan wordt ook de spanning der stembanden eene blijvende eigenschap. Hysterische en neurasthenische personen kenmerken zich gewoonlijk door eene hooge, melancholische door eene lage stem. Bedenkt men nu, dat ook de vocalen zelf eene eigene toonhoogte bezitten en sommige (de palatale) met hooger toon gesproken worden dan andere (de gutturale), dan kan men a priori vermoeden, dat naar den aard van het volk in de eene taal de eerste, in de andere de laatste zullen overwegen, en ook bij het eene volk het muzikaal accent meer zal uitkomen, dan bij het andere. Een levendig, licht ontvlambaar en voor indrukken vatbaar volk zal zijne geaardheid afspiegelen in de modulatie van zijn muzikaal accent, terwijl bij een bezadigd, nadenkend en zich zelf beheerschend volk het muzikaal accent weinig verscheidenheid zal opleveren, ja zelfs nauwelijks waarneembaar kan zijn.

Zoo is het dan ook niet vreemd, dat in de Indogermaansche talen, die ons uit den oudsten tijd zijn overgeleverd, het muzikaal accent het expiratorische overheerschte. Dat is het geval met het Sanskrit, de taal der poëzie bij uitnemendheid, en met het Grieksch, de taal van het levendigste volk ter wereld. Maar tegenover het Oudindisch vertoont reeds het Middellindisch (Prakrit) eene toeneming van het expiratorisch accent ten koste van het muzikale ¹⁾; en zoo heeft ook in lateren tijd (van het begin onzer jaartelling ongeveer af) in het Grieksch het expiratorisch accent zich meer en meer doen gelden, zoodat reeds het middeleeuwsch Grieksch en vooral ook het Nieuwgrieksch hoofdzakelijk met expiratorisch

1) Zie H. Jacobi, *Der Accent im Mittelindischen* (in Kuhn's *Zeitschrift* XXXV — 1898 — p. 563—578).

accent wordt uitgesproken. Van de nieuwere Indogermaansche talen heeft het Litauwsch — het meest ouderwetsche der Balto-Slavische talen — nog het meest muzikaal accent, dat ook nog overheerscht in de Slavische talen. Eonig verband tusschen dat accent der Slavische talen en het droomerig fantastische der Slavische letterkunde, dat vooral in de geschriften van Tolstoi zoo sterk uitkomt, is, dunkt mij, niet te miskennen. Bij de meest practisch-verstandige, energieke volken, die de wereldgeschiedenis beheerschen, heeft daarentegen het expiratorisch accent zich ten koste van het muzikale sterk ontwikkeld. Het heeft den boventoon gekregen in het Italisch (Latijn), het Keltisch en het Germaansch.

Toch is het muzikaal accent nergens geheel verdwenen, al is het bij de beschavingsrichting, die de menschheid genomen heeft, naar 't schijnt geleidelijk verzwakt; maar in vroegeren tijd heeft het ongetwijfeld eene gewichtige rol bij de klankwijziging gespeeld. Zeer waarschijnlijk komt het mij toch voor, dat sterke ontwikkeling van een opgewekt gevoelsleven bij een volk eene wijziging heeft kunnen brengen in den gemiddelden spanningsgraad der stembanden en dat daarvan toenadering der doffere tot heldere klanken en overgang van de eerste in de laatste het gevolg heeft kunnen zijn, waarbij nog komt dat bij verhooging van den muzikalen toon het strottenhoofd allicht wat rijst, tengevolge waarvan ook de tongstand wat hooger wordt en daarmede de klankkleur helderder. Een onderzoek naar de klankveranderingen, die hierop berusten, is, voor zoover ik weet, nog nauwelijks ingesteld, maar zou zeker niet onvruchtbaar zijn.

Daarentegen heeft men wel reeds in bijzonderheden den wijzigenden invloed nagegaan, dien het expiratorisch accent op de klanken heeft gehad. Dit accent, dat wij Nederlanders met een eigenaardig woord „klemtoon” noemen, is in zekeren zin ook weer afhankelijk van den lichaamsbouw, van de energie, die longen, hart en spieren bezitten, en dus ten deele ook van physischen aard; maar evenzeer hangt het samen met den ethischen toestand van den mensch, zijne meerdere of minder wilskracht, de grootere of geringere bepaaldheid van zijnen wil, die weer in nauw verband staat met de meerdere of mindere vastheid en helderheid zijner overtuiging. Krachtig willende naturen zullen zwaar accentueeren. Met veel „zeggingskracht” of „beslissing” spreken is spreken met „klem”, met een zwaar vallenden klemtoon.